

Minna-Riitta Luukka

Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä

Funktionaalinen

ja yhteisöllinen

näkökulma

tieteen kielen

interpersonaalisiin piirteisiin

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN COMMUNICATION 4

Minna-Riitta Luukka

Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä

Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma
tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Villa Ranan Blomstedt-salissa
joulukuun 2. päivänä 1995 klo 12.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 1995

Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä

Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma
tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN COMMUNICATION 4

Minna-Riitta Luukka

Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä

Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma
tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 1995

Editor
Raimo Salokangas
Professor
Department of Communication
University of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-8088-7
ISBN 978-951-39-8088-7 (PDF)
ISSN 1238-2183

ISBN 951-34-0635-0
ISSN 1238-2183

Copyright © 1995, by Minna-Riitta
Luukka and University of Jyväskylä

Cover
Desing: Jorma Luotio

Jyväskylä University Printing House and
Sisäsuomi Oy, Jyväskylä 1995

ABSTRACT

Luukka, Minna-Riitta

Spoken and written science. Functional and social perspective on the interpersonal features of scientific texts.

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1995, 158 p.

(Jyväskylä Studies in Communication,

ISSN 1238-2183;4)

ISBN 951-34-0635-0

Summary

Diss.

The study deals with interpersonal features in spoken and written scientific texts, and looks for explanations for their use in the social practice of the scientific community. Theoretically, the study shares a common ground with functional linguistics and critical discourse analysis. I will try to find answers for the following questions: What is the contribution of functional and social perspective to the study of language? How do Finnish ways of expressing the degree of certainty and referring to person appear from this point of view? In what way can these features of scientific texts be interpreted as part of the practice of the scientific community? What are the interactional rules of scientific discourse like, and how are they realized in texts? The empirical data of the study consists of seven conference papers on linguistics and of the articles based on these papers.

To date, there have been relatively few studies of Finnish scientific discourse, and thus one purpose of my study is to add to our knowledge about the use of Finnish in scientific contexts. The main purpose, however, is to develop a functional model for describing the linguistic features under study, and integrate background knowledge concerning scientific practice and communicative rules of a discourse community with a linguistic analysis of authentic discourse.

In this study, the adoption of a functional approach to language has resulted in a model for describing the modification of the degree of certainty and references to persons that differs from traditional linguistic descriptions. Description is based on the function and use of an expression, not on its form, and thus it provides us with a more unified picture of how language expresses these meanings. The analysis also shows that modifying the degree of certainty and referring to person, treated as separate phenomena in the traditional grammars, functionally belong to the same phenomenon: increasing vagueness and evading responsibility.

In scientific communicative situations, language offers its user a meaning potential, and means for making strategic choices. In accordance with scientific ideals, a researcher should, for instance, adopt a critical attitude towards previous research, appear as an expert, and present his or her own findings as persuasively as possible. On the other hand, the social rules of interaction in the scientific community require him or her to be tactical and face-conscious in expressing these things. The strategies of hedging and referring to persons belong to a scientist's selection of tactical means.

Keywords: academic discourse, spoken and written language, functional linguistics, discourse community, modality markers, persons, interpersonality.

ESIPUHE

"Sallikaa, korkea-arvoisin Herra minun jättää Teille epäkypsiä vähäinen neroute- ni tuote, joka varsin viimeistelemättömänä on jättänyt tekijänsä käden". Näin kirjoittaa Elias G. Granroth toukokuussa 1755 julkaistun väitöskirjansa, "Vaati- mattomia ajatuksia kahvista ja niistä kotimaisista kasveista joita on tapana käyttää sen asemesta", esipuheessa. Ei ole sattumaa, että lause löytyy nimen- omaan tieteellisen opinnäytteen esipuheesta. Sille olisi vaikea kuvitella toisen- laista ajallista ja yhteisöllistä kontekstia. Yhteisöjen kielenkäytön tavat ovat sidoksissa viestintätilanteisiin ja osallistujiin, eikä tieteellinen kielenkäyttö tässä mielessä eroa muiden yhteisöjen kielenkäytöstä. Tiedeyhteisökin - kaikesta ns. rationaalisuudestaan huolimatta - koostuu ihmisistä ja on siksi myös sosiaalinen yhteisö.

Tutkimusaiheeni valintaa ohjasi uteliaisuus oman yhteisöni viestintätapoja kohtaan. Ensisilmäyksellä olisi helppoa ajatella, että tieteelliset tekstit ovat faktakokoelmia ja että niiden tavoitteena olisi vain edistää tieteellisen tiedon li- sääntymistä. Näinä vuosina, jotka olen tiedeyhteisön jäsenenä saanut toimia, olen kuitenkin yhä enemmän alkanut kiinnostua siitä, mitä mahdollisesti piilee tieteellisten tekstien taustalla. Halusin saada selville, olisiko mahdollista ana- lysoida tieteellisiä tekstejä sosiaalisesta ja vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta. Tämä valinta johti vääjäämättä siihen, että kieltäkin täytyi katsoa suunnasta, josta merkitys näyttäytyy muotoa ensisijaisemmalta ja puhunta kielen systeemiä tärkeämmältä. Tutkimukseni mottona voisi pitää Wittgensteinin ajatusta: "Jokainen merkki näyttää yksinään kuolleelta. Mikä antaa sille elämän? Se elää käytössä."

Tutkimukseni on syntynyt pala palata, artikkeli artikkelilta. Ensimmäinen väitöskirjaani artikkeleista on julkaistu jo kolme vuotta sitten, viimeisin on edelleen painossa. Artikkeliväitöskirjan tekijän on helppo itsekkin havaita, kuinka ajatukset kypsyvät ja menevät eteenpäin vuosien saatossa. Tehtyä ei kuitenkaan saa tekemättömäksi, entisen päälle on vain rakennettava uutta.

Haluan esittää kiitokseni kaikille niille yhteisöni jäsenille, jotka ovat tukeneet ja kannustaneet minua työni eri vaiheissa - jokainen omalla tavallaan. En ehkä olisi nyt tässä, ellei professori Matti Leiwo olisi jo yli kymmenen vuotta

sitten palkannut minua tutkimusapulaiseksi yhteiseen koulukielioprotektiinsa professori Jorma Kuusisen kanssa. Heille molemmille kiitos polun alkuun taluttamisesta. Apulaisprofessori Raija Markkasen kanssa yhteistyöni käynnistyi jo lisensiaatin työtani valmistellessani, ja haluan kiittää häntä kommentteista ja tuesta sekä tietysti sujuvasta yhteistyöstä tähän väitöskirjaan liittyvän artikkelin kirjoittamisessa. Väitöskirjani esitarkastajia, professori Hartmut Schröderiä ja professori Pauli Saukkosta kiitän viimehetken vihjeistä ja parannusehdotuksista. Käsikirjoitukseni lukivat myös professorit Matti Leiwo ja Kari Sajavaara, joille molemmille kiitokseni. Toivottavasti kommenttien ja korjausehdotusten jäljet näkyvät edes hieman tekstissäni. Professori Jaakko Lehtosta haluan kiittää siitä, että hän ei menettänyt toivoaan tämän työn valmistumisen suhteen, vaan sinnikkäästi "piiskasi" minua eteenpäin. Suurkiitos myös niille tieteen tekijöille, jotka ovat antautuneet aineistokseni. Ainakaan ilman heitä tästä tutkimuksesta ei olisi tullut mitään.

Jyväskylän yliopisto on tarjonnut minulle mahdollisuuden tehdä tätä työtä tutkijan virassa, olen siitä kiitollinen. Kiitän myös tutkimukseni hyväksymisestä Jyväskylä Studies in Communication -sarjaan ja painatusta varten saamastani apurahasta. Kiitokset sujuvasta ja ripeästä yhteistyöstä julkaisutoimikunnan sihteerialle Kaarina Niemiselle ja kansi-idean toteutuksesta Jorma Luotiolle.

Tutkimustyö on helposti yksinäistä puurtamista, mutta olen ollut siinä onnellisessa asemassa, että olen saanut työskennellä innostavassa ja kannustavassa yhteisössä Korkeakoulujen kielikeskuksessa. Lämmin kiitokseni kaikille työtovereilleni tasapuolisesti. Erityisesti haluan kuitenkin kiittää tutkija Hannele Dufvaa hengenheimoisuudesta ja tutkija Helena Valtasta korvaamattomasta avusta väitöskirjani abstraktin ja tiivistelmän laatimisessa. Kiitokset myös monitieteisen ThinDisk-tutkimusryhmän jäsenille antoisista keskusteluista akateemisten diskurssien tiimoilta. Etätuesta kiitokset Tuija Nikolle ja Pirkko Muikku-Wernerille. Paula Oksman-Rinkistä haluan kiittää monivuotisista yhteisistä työmatkakeskusteluista ja vankkumattomasta ystävydestä.

Viimeisin, vaan ei vähäisin kiitokseni, kuulu miehelleni Erkille ja tyttäreni Elinalle, jotka ovat jaksaneet nämä vuodet kestää kiireitäni ja kantaneet vastuuta käytännön elämän sujumisesta. Heitä kiitän myös siitä, ettei akateeminen diskurssi ole kokonaan syrjäyttänyt niin tärkeää arkielämän diskurssia elämässäni.

Omistan tämän kirjan tyttäreni Elinalle.

Jyväskylässä lokakuussa 1995

Minna-Riitta Luukka

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	
1.1	Tutkimuksen tarkoitus	9
1.2	Katsaus aiempiin tutkimuksiin	15
2	TAUSTAOLETUKSET KIELEN OLEMUKSESTA	
2.1	Muotoja ja rakenteita	20
2.2	Kielellisiä tekoja ja vuorovaikutusta	22
2.3	Taustaoletusten perilliset	27
2.4	Varmuusasteen modifiointi ja henkiöihin viittaaminen funktionaalisesesta näkökulmasta	
2.4.1	Merkityksestä muotoon	30
2.4.2	Väitteen varmuusaste	32
2.4.3	Persoonat ja henkilöt	39
3	MONITULKINTAINEN DISKURSSI	
3.1	Koko maailma vai pala tekstiä?	45
3.2	Puhuttu diskurssi	48
3.3	Kirjoitettu diskurssi	51
3.4	Näkökulmia puheen ja kirjoituksen vertailuun	55
4	KOHTI DISKURSSIEN SOSIAALISEN LUONTEEN YMMÄRRYSTÄ	
4.1	Kielen ja sosiaalisten yhteisöjen suhde	57
4.2	Variaatiosta ideologioihin	
4.2.1	Kieli ja sosiaaliset ryhmät	60
4.2.2	Kulttuuriset puhetavat	61
4.2.3	Kieli ja yhteisön ideologiat	63
4.3	Yhteisöstä diskurssiyhteisöksi	
4.3.1	Puheyhteisö ja diskurssiyhteisö	68
4.3.2	Diskurssi- ja genretietoisuus	71

5	TIEDEYHTEISÖ DISKURSSIYHTEISÖNÄ	
5.1	Tiedeyhteisön ja diskurssin suhde	74
5.2	Tiedeyhteisön käytänteet	
5.2.1	Ihanteet	76
5.2.2	Arki	78
5.3	Tiedeyhteisön diskurssikäytänteet	
5.3.1	Viestinnän merkitys tiedeyhteisössä	82
5.3.2	Eettiset pelisäännöt	87
5.3.3	Vuorovaikutuksen pelisäännöt	90
6	TIETEELLINEN TEKSTI YHTEISÖLLISENÄ ILMIÖNÄ	
6.1	Tekstien interpersonaaalisuus	97
6.2	Lieventelyn strategiat	99
6.3	Henkilöviittausten strategiat	107
7	FUNKTIONAALISEN JA YHTEISÖLLISEN NÄKÖKULMAN VAIKUTUKSET TIETEELLISTEN DISKURSSIEN TUTKIMUKSEEN JA OPETUKSEEN	120
	SUMMARY	130
	KIRJALLISUUS	142
	LIITTEET	157

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tarkoitus

Tieteellisiä tekstejä luonnehditaan yleensä persoonattomiksi, informoiviksi, abstrakteiksi ja varauksellisiksi. Kirjoittajat piiloutuvat passiivirakenteiden ja nominaalistuksien taakse. Tyylivalintojen taustalla vaikuttavat kuitenkin kirjoittamista ja puhumista ohjaavat yhteisön ihanteet ja toimintatavat. Tästä syystä akateemista tyyliä tarkasteltaessa on otettava huomioon tieteellisen yhteisön ominaispiirteet, joita tekstit heijastelevat ja pitävät yllä. Tieteellisten tekstien keinojen käyttöä, esimerkiksi passiivien ja kolmannen persoonan käyttöä omien tulosten siteeraamisessa, täytyy tarkastella tiedeyhteisön toimintatapojen valossa. Mielekkäämpää kuin kerätä tieteellisen tyylin pintatason tunnusmerkkejä sellaisenaan, onkin pohtia, miksi ensimmäisen persoonan pronomineja kartetaan, miksi ja miten viitataan aikaisempiin tutkimuksiin, miksi ilmausten varmuusasteita modifioidaan.

Tiedeyhteisöllä on omat viestintätapansa, joiden noudattaminen kuuluu yhteisön pelisääntöihin. Luostarisen ja Väliiverrosen (1991) mukaan sisäänpääsy akateemiseen yhteisöön edellyttää nimenomaan akateemisten puhetapojen hallintaa. Puhetavat ovat syntyneet yhteisön sisällä, joten yhteisön normisto on vaikuttanut ja vaikuttaa edelleen niiden muotoutumiseen. Sääntöjä ja normeja ei ole kirjattu mihinkään, vaan niihin voi tutustua vasta tiedeyhteisön sisäpiireissä.

Bourdieuin kulttuurireproduktioteoriassa (ks. esim. Bourdieu 1985) sosiaalista toimintaa jäsennetään kenttinä, peleinä ja symbolisina taisteluina. Tiede on yksi yhteiskunnan kulttuurisista kentistä, jolle ovat ominaisia tietyt yleiset lainalaisuudet. Analysoimalla näitä lainalaisuuksia saadaan tietoa kenttien toimintatavoista ja voidaan ymmärtää niitä. Kulttuurinen kenttä puolestaan vaikuttaa yksilöiden toimintaan, vaikka ei määrääkään sitä. Se muodostaa kuitenkin ne puitteet, joiden varassa yksilöt voivat toimia. Jokaisella kentällä käydään taisteluja tiettyjen pelisääntöjen mukaisesti. Kentälle pääsy edellyttää yksilöltä pyrkimistä, sillä kentällä jo toimivat yksilöt vahtivat kentälle pääsyä ja yrittävät sulkea portteja ja estää kilpailua. Ihmiset ovat sosiaalisten kenttien

kannalta olennaisia, sillä jotta kenttä voisi toimia, siihen on kuuluttava ihmisiä, jotka haluavat pelata peliä ja joilla on tietoa pelisäännöistä. Kielellä on keskeinen asema kenttien markkinoilla, sillä kielenkäytön avulla päästään kenttien jäseneksi, osoitetaan kuulumista tiettyyn kenttään ja käytetään valtaa kentällä.

Yksilöiden tiedot, oletukset ja kokemukset yhteisön toimintatavoista vaikuttavat sen jäsenten tapaan viestiä ja toimia erilaisissa tilanteissa. On olemassa diskurssikäytänteitä, jotka ovat osa yhteisön yleisiä pelisääntöjä (muuta voivat olla esimerkiksi pukeutuminen tms.), mutta ne eivät ole lainomaisia sääntöjä, ja ne muuttuvat jatkuvasti. Muutos on kuitenkin hidasta. Yhteisön jäsenillä on julkilausuttua ja julkilausumatonta tietoa näistä pelisäännöistä - diskurssitietoisuutta. Myös yhteisöön varsinaisesti kuulumattomilla ihmisillä on käsityksiä toisen yhteisön diskurssi-piirteistä: ihmisillä on ns. maallikkokäsityksiä esimerkiksi tieteen kielestä, vaikka he eivät koskaan olisi olleet läsnä tieteellisessä konferenssissa tai lukeneet tieteellisiä artikkeleita.

Akateemisen yhteisön katsotaan yleensä koostuvan nimenomaan yliopistoissa työskentelevistä henkilöistä, mm. opetushenkilöstöstä, tutkijoista, opiskelijoista ja hallintohenkilöistä. Tiedeyhteisön jäseniä puolestaan ovat ne henkilöt, jotka tekevät tutkimusta ja osallistuvat tieteelliseen keskusteluun, vaikka he eivät työskentelisiäkään yliopistossa. Nämä yhteisöt eroavat myös viestintämuodoiltaan ja -tilanteiltaan. Akateemisen yhteisön viestintätilanteisiin kuuluvat monenlaiset työyhteisön viestintätilanteet, kokoukset, palaverit, neuvottelut, kirjelmät, lausunnot, muistiot jne. Tiedeyhteisön toiminta taas kytkeytyy nimenomaan tieteen tekemiseen, ja sen viestintätilanteet liittyvät tieteellisen tiedon julkistamiseen muodossa tai toisessa, esimerkiksi artikkelien kirjoittamiseen ja julkaisemiseen, esitelmien pitoon, projektiryhmissä keskustelemiseen. Viestinnän aiheena ja kohteena on tiede ja sen eri muodot.

Esimerkiksi Kaukonen (1987, 119) määrittelee tieteellisen kommunikaation laajasti sellaiseksi tieteelliseksi vuorovaikutukseksi, joka on relevanttia tieteellisen toiminnan ja sen tavoitteiden kannalta. Kaukonen kuvaa tieteellistä kommunikaatiota suhteessa sen intensiteettiin ja laajuuteen. Intensiteetillä hän tarkoittaa viestijän panoksen suuruutta kommunikaatiossa ja erottaa tämän perusteella kolme kommunikaatiotyyppiä: 1) yksisuuntainen 'opiskelu' (esim. julkaisujen lukeminen), 2) kaksisuuntainen / monenkeskinen keskustelu (tieteelliset kokoukset, tieteellinen kirjeenvaihto) ja 3) aktiivinen yhteistyö (yhteiset tutkimushankkeet ja julkaisut). Kommunikaation laajuuden perusteella Kaukonen erottelee viestinnän, joka tapahtuu välittömässä tutkijayhteisössä, paikallisella tasolla, kansallisella tasolla ja kansainvälisellä tasolla. Vastaanottajan mukaisesti taas viestintää voidaan harjoittaa tieteenalan sisällä, tieteiden välisesti tai yhteiskunnallisesti tutkijoiden ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Vaikka tieteellisellä viestinnällä on monia ulottuvuuksia, tässä tutkimuksessa tarkastelen ainoastaan yhden tieteellisen alayhteisön sisäistä, kaksisuuntaista ja kansallista viestintää, nimittäin artikkeleita ja esitelmiä, jotka käsittelevät kielenopetusta ja -oppimista.

Tieteelliset tekstit ovat olleet yksi keskeisistä kiinnostuksen kohteista varsinkin erityisalojen kielen tutkimuksen alueella. Tiedeyhteisö ja sen alayhteisöt muodostavat omia ryhmiään omine puhetapoineen ja teksteineen. Eri-tyisalojen kielen tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten eri ryhmien kielelliset

rekisterit eroavat toisistaan esimerkiksi sanastoltaan, lause- ja tekstirakenteiltaan, argumentaatiotavoiltaan ja tyyliltään. On kuitenkin huomattava, että erityisalojen kielellä tarkoitetaan nimenomaan aiheen ja tekstin tavoitteen mukaista kielenkäyttöä, ei esimerkiksi sosiaalisten ryhmien sosiolektejä. Erityisalojen kielentutkimus on perusotteeltaan tekstilingvististä, vaikka se hyödyntää myös monia muita kielitieteellisiä lähestymistapoja. Vaikka erityisalojen kielentutkimuksen tavoitteena onkin ollut laajentaa perspektiiviään tekstin ulkopuolelle viestintätilanteisiin ja kielenkäytön taustatekijöihin, on suuri osa tämän alueen tutkimuksista kuitenkin käytännössä yleensä keskittynyt kuvaamaan, mitä teksteissä sellaisenaan on nähtävissä ja useimmiten kvantitatiivisesta näkökulmasta. Tästä syystä en katso käsillä olevan tutkimuksen varsinaisesti edustavan tyypillistä erityisalojen kielentutkimuksen perinnettä, vaikka tietysti yhtymäkohdita lähestymistavoista ja tutkimuskohteesta löytyykin. (Erityisalojen kielentutkimuksen määrittelystä ja tavoitteista ks. esim. Hoffmann 1984, de Beaugrande 1989, Gnutzmann & Oldenburg 1991, Schröder 1991.)

Kielitieteellinen tutkimus on pitkään lähestynyt tutkimusongelmiaan yksilöistä ja kielen koodista lähtien. Tieteellisten tekstien tutkimuksissa on keskitytty etupäässä tekstirakenteiden ja argumentaatiotapojen analysointiin sellaisena kuin ne teksteissä ilmenevät. Tässä tutkimuksessa lähestyn tekstiä toisesta suunnasta: lähten liikkeelle yhteisön piirteistä ja kuvaan diskursseja ja tieteen kielen ilmiöitä suhteessa yhteisön toimintatapoihin. Termillä diskurssi tarkoitan tässä tutkimuksessa kielitieteilijöiden tapaan konkreettisia puhuttuja ja kirjoitettuja tekstejä.

Lähtökohtana työssäni on ajatus siitä, että diskursseissa realisoituvia viestintä on osa sosiaalista toimintaa, johon vaikuttavat yhteisön tavat toimia ja ajatella. Suhde diskurssien ja sosiaalisen toiminnan välillä on kaksisuuntainen: diskurssit myös muokkaavat sosiaalista toimintaa ja yhteisöjä, eivät vain heijastele niitä. Tässä mielessä lähestymistapani pohjautuu sosiaalisen konstruktionismin perusajatuksiin diskurssien luonteesta. Yhteisöjen jäsenillä on tietoa yhteisön toimintatavoista, joihin kuuluvat myös diskurssikäytänteet.

Toinen tutkimukseni peruslähtökohdista liittyy käsitykseen kielen luonteesta. Jotta kieltä ylipäänsä voisi tutkia yhteisöllisestä näkökulmasta, on tutkimuksessa omaksuttava funktionaalinen ja vuorovaikutuksellinen näkökulma kieleen, jonka mukaisesti kieli on ensisijaisesti viestinnän ja vuorovaikutuksen väline, ei autonominen merkkijärjestelmä, muotoja ja struktuureita vaan kontekstissa realisoituvia funktioita. Kielen ilmenemismuodot, tekstit eivät välitä vain informaatiota (ns. propositioita) vaan myös asenteita (vuorovaikutuksellisia ja sisällöllisiä). Myös tekstit ovat luonteeltaan dialogisia, sillä ne ovat keskustelualoitteita, reaktioita toisiin teksteihin ja ne on kirjoitettu lukijaa varten. Tekstit, varsinkin tieteelliset tekstit, ovat myös sisäisesti dialogisia, sillä niissä voi puhua usean eri ihmisen ääni.

Tutkimuksen teoreettiset yhtymäkohdat löytyvät funktionaalisesta kielitieteestä, dialogismista, etnografisista suuntauksista ja kriittisestä diskurssianalyysistä. Olen yrittänyt rakentaa teoreettisen viitekehyksen siten, että mainitsemani eri lähtökohdat tukevat toisiaan ja liittyvät toisiinsa. Kriittisen diskurssianalyysi pohjautuu pitkälti hallidaylaiseen ajattelutapaan kielen funktionaalisesta luonteesta. Dialogista näkökulmaa taas voidaan pitää funktionaalisen lähestymistä-

van yhtenä suuntauksena. Etnografista lähestymistapaa taas olen hyödyntänyt laajentaessani näkökulmaani tutkimuskohteeseeni diskurssitutkimuksille tyypillisestä tekstistä diskurssiyhteisön toimintatapoihin. Etsin tutkimuksessani vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

Mitä annettavaa funktionaalilla ja yhteisöllisellä näkökulmalla on kielentutkimukseen? Miltä suomen kielen tavat ilmaista varmuusasteita ja henkilöviittauksia näyttävät tästä näkökulmasta?

Miten tieteellisen tekstin piirteitä voidaan tulkita osana tiedeyhteisön toimintaa? Millaisia ovat tieteellisen diskurssin vuorovaikutukselliset pelisäännöt ja miten ne realisoituvat teksteissä?

Mitä vaikutuksia yhteisöllisellä näkökulmalla on tieteellisen viestinnän tutkimukseen ja opetukseen?

Tutkimusotettani voi lähinnä luonnehtia etnografiseksi diskurssitutkimukseksi. Etnografinen se on lähtöoletuksiltaan ja tutkimuskohteeltaan (yhteisön kielenkäyttötavat), mutta samalla se on diskurssitutkimusta, koska tutkimuskohteena ovat myös konkreettisten tekstien kielelliset piirteet. Empiirinen aineistoni koostuu seitsemästä kielitieteellisestä konferenssiesitelmästä ja niiden pohjalta julkaistuista artikkeleista. Näistä 14 tekstistä 10 on suomenkielistä ja 4 englanninkielistä, ja ne käsittelevät kielenopetukseen ja -oppimiseen liittyviä aiheita. Pääaineistoon kuuluvat kuitenkin vain suomenkieliset tekstit, sillä englanninkielisiä tekstejä on käytetty vain yhdessä artikkelissa. Empiirinen aineistoni on siis melko pieni, mutta esimerkiksi Potterin ja Wetherellin (1987, 161) mukaan diskurssianalyysin paljastavuus ei ole riippuvainen näytteen suuruudesta, sillä kielenkäytön tavat paljastuvat jo varsin pienessä aineistossa eikä analysoitavien tekstien lisäämisellä välttämättä saavuteta lisähyötyä.

Olen tutkimukseni aineiston valinnassa yrittänyt varmistaa mahdollisimman pitkälle tekstien vertailukelpoisuuden. Tekstien tuottajat ovat samat, tekstien aihe ja tavoite on sama ja jopa kohderyhmä on suurelta osaltaan sama. Suomen- ja englanninkielisten tekstien henkilöviittauksia käsittelevän tapaustutkimuksen aineistona on myös saman kielitieteellisen tekstin puhutut ja kirjoitetut versiot yhden natiivin englannin puhujan äidinkielellään ja yhden suomen puhujan äidinkielellään ja vieraalla kielellä (englanniksi) tuottamana. Kontrastivisessä tapaustutkimuksessa on siis analysoitu kaikkiaan kuutta tekstiä. Suomalaisen tutkijan äidinkielen teksti kuuluu myös laajempaan aineistooni.

Aineistoni puhutut tekstit ovat ennalta valmisteltuja, mutta eivät luettuja tekstejä. Suunnittelusta huolimatta siis lopullinen ajatusten kielellistäminen tapahtui vasta esitystilanteessa. Suomenkielisen aineistoni viidestä esitelmästä kaksi oli kirjoittanut seminaaria varten pohjatekstin, mutta kumpikaan heistä ei lukenut tekstiä, vaan he käyttivät kirjoitettua tekstiä vain tukisanaliesityksinä. Kolme esitelmöijää oli suunnitellut ennalta vain esityksensä kokonaisrakenteen.

Aineistoa on tässä tutkimuksessa käytetty analyysimallin kehittämiseen ja puhetapojen tulkintaan. Kyseessä on siis ennemminkin tapaustutkimus kuin yleistyksen mahdollistava korpustutkimus. Tavoitteenani ei siis ole tehdä

päätelmiä suomalaisen tieteellisen diskurssin ominaispiirteistä, vaan havainnollistaa aineistoni avulla uudenlaista tapaa tulkita tekstejä yhteisöllisestä näkökulmasta. Aineistoksi olen valinnut tieteelliset artikkelit ja esitelmät, koska ne ovat tiedeyhteisön kannalta merkittäviä viestintätilanteita ja koska tällainen aineisto antaa parhaat edellytykset vertailla puhuttuja ja kirjoitettuja diskursseja. Puhutun diskurssin valintaa tutkimuskohteeksi puoltaa sekin, että suurin osa tieteellisten tekstien tutkimuksista on käsitelty vain kirjoitettuja tekstejä.

Vaikka lähestymistapani onkin perusuonteeltaan kvalitatiivinen, olen käyttänyt diskurssiaineistoni kuvauksessa apuna määrällisiä tunnuslukuja pystyäkseni vertailemaan kielenkäytön tapoja ja kielellisiä piirteitä puhutussa ja kirjoitetussa aineistossa. Olen tässä tutkimuksessa käyttänyt erojen kuvauksessa apuna tutkimieni kielellisten piirteiden prosentuaalisia osuuksia havainnollistaakseni ilmiöiden yleisyyttä ja käyttöä aineistossani. Piirteiden frekvenssit on esitetty liitteessä 2. En siis pyrikään käsittelemään aineistoani korpustutkimuksille tyypillisellä kvantitatiivisella lähestymistavalla, sillä aineistoni ei ole riittävän suuri. Kvantitatiiviset havainnot ovat etnografisessa tutkimuksessa Saville-Troiken (1982, 117) mukaan hyödyllisiä ja joskus jopa välttämättömiä varsinkin silloin, kun tarkastelun kohteena ovat kielen piirteet. Kvantitatiivisten havaintojen avulla saadaan käsitys piirteiden käytön yleisyydestä ja pystytään vertailemaan ilmiöiden tyypillisyyttä eri tilanteissa.

Saville-Troiken (1982, 107 - 110) mukaan etnografisen tutkimuksen tehtävänä on ensinnäkin määritellä ja kuvata sen puheyhteisön sosiaalinen rakenne, jonka viestintätapoja analysoidaan, ja tehdä oletuksia sen vaikutuksista kielenkäyttöön yhteisön viestintätilanteissa. Yhteisön kuvauksessa on tärkeää edetä yhteisön jäsenten ehdoilla, ts. rakentaa kuvaa sen perusteella, miten osallistujat yhteisönsä ja sen viestintätilanteet kokevat. Tutkimuksen tehtävänä on kuvata yhteisön kannalta merkittäviä puhetilanteita, niiden keskeisiä piirteitä ja yhteyksiä yhteisön taustapiirteisiin. Kuvaus on riittävän tarkka, jos yhteisöön kuulumaton pystyisi ymmärtämään tilanteen edellytyksiä ja osaisi viestiä kuvauksen perusteella tilanteessa odotusten mukaisesti. Fetterman (1989, 21 - 22) puolestaan pitää etnografisen tutkimuksen validiuden kriteerinä sitä, että kuvaus ja tulkinnat kuulostavat yhteisöön kuuluvien korvissa tutuilta ja mahdollisilta, vaikka he eivät olisikaan samaa mieltä kaikista tulkinnan yksityiskohdista.

Tutkimuksessa siis pohditaan aluksi kielen vuorovaikutuksellista ja sosiaalista luonnetta, koska se luo pohjan koko tutkimuksen lähestymistavalle. Vertailen formalistisen ja funktionaalisen kielikäsitteilyn eroja ja niiden tarjoamia mahdollisuuksia kielen kuvauksessa. Vertailun tarkoituksena ei ole väittää, että toinen lähestymistapa olisi toista parempi vaan osoittaa, että niiden tavoitteet ja käyttöedellytykset ovat erilaiset. Olen tässä tutkimuksessa kuitenkin valinnut lähtökohdakseni funktionaalisen näkemyksen kieleen ja esittelen aineistoni analysoinnin pohjalta kehitellyn kuvaustavan varmuusasteen lievennyksen ja henkilöviittausten keinoista, jota käytän tekstien tulkinnassa apuna.

Tiedeyhteisön viestintätapoja lähestyn toisaalta yhteisön näkökulmasta analysoimalla käsityksiä tieteellisestä genrestä yleisellä tasolla (ns. makrososiaalinen taso) ja toisaalta yhteisön jäsenten näkökulmasta analysoimalla käsityksiä tieteen diskursseista osallistujien näkökulmasta kirjattujen oppaistojen ja puheenvuorojen analyysin avulla (ns. mikrososiaalinen taso). Lisäksi analysoin

aineistoani tekstuaalisella tasolla. Perinteisesti kielitieteellisessä diskurssianalyysissä on keskitytty vain konkreettisten tekstien analysointiin. Olen kuitenkin halunnut tehdä analyysiani enemmän diskurssiin osallistuvien henkilöiden ja samaan diskurssiyhteisöön kuuluvien henkilöiden ehdoilla ja siksi olen koonnut aineistoa myös tieteenteon oppaista saadakseni selville, miten niissä tieteellisyys konstruoidaan, ja tekstiaineistooni kuuluvien tutkijoiden haastatteluista saadakseni selville muun muassa, miten he käsittävät esitelmöinnin viestintätilanteena. Esimerkiksi Potterin ja Wetherellin (1987, 162) mukaan tämäntyyppisen, eri lähteistä rakennetun aineiston avulla saadaan diskursseista monipuolisempi kuva kuin vain tekstejä analysoimalla.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen yhteisön diskurssikäytänteitä nimenomaan vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta. Erityisenä kiinnostuksen kohteena on erityyppinen varmuus ja sen modifiointi sekä henkilöviittaukset. En siis keskity esimerkiksi tietokäsitteen muovautumiseen tai tieteen paradigmojen eroihin vaan niihin sosiaalisiin pelisääntöihin, jotka vallitsevat tieteellisissä viestintätilanteissa: esitelmätilanteissa ja artikkelin kirjoittamisessa. Perustelen yhteisöllisen ja vuorovaikutuksellisen näkökulman korostamista ensinnäkin sillä, että sitä ei suomalaisessa kielitieteellisessä tutkimuksessa juurikaan ole otettu huomioon. Toiseksi kielellä, viestinnällä ja vuorovaikutuksella on keskeinen asema tiedeyhteisön toiminnassa. Tiede tulee tieteeksi viestinnän avulla, tiedeyhteisön keskustelun kautta. Tiedettä arvioidaan ja punnitaan viestinnän avulla ja vaikka tieteelliset viestintätilanteet eivät keskitykään ensisijaisesti henkilösuhteiden ylläpitoon, vallitsevat niissä samankaltaiset odotukset vuorovaikutuksen ylläpidosta kuin muissakin viestintätilanteissa.

Tämä artikkeliväitöskirja rakentuu siten, että yhteenveto-osassa esittelen tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen, pohdiskelen yleisellä tasolla viestinnän merkitystä tiedeyhteisön toiminnassa ja niitä tiedeviestinnän pelisääntöjä, joita tieteellisen viestinnän oppaissa on annettu, ja kuvaan esitelmöintiä ja artikkelin kirjoittamista viestintämuotoina tekstiaineistooni kuuluvien tieteentekijöiden haastattelujen avulla. Olen haastatellut suomenkieliseen aineistooni kuuluvia informantteja esitelmäaineiston keruun jälkeen saadakseni selville, miten he kokivat kyseisen tilanteen, miten he valmistautuivat esitelmöintiin ja miten he katsoivat esitelmöinnin eroavan artikkelin kirjoittamisesta. Käytän haastatteluja tässä tutkimuksessa nimenomaan tuomaan informanttien äänen kuuluviin samalla tavalla kuin tieteenteon oppaiden kirjoittajien ääni kuuluu opastekstien lainauksissa. Käytän näitä kommentteja apuna yhteisön käytänteiden kuvauksessa.

Aineiston analysointi on osittain esitetty väitöskirjaan liitetyissä artikkeleissa (ks. liite 1). Aineistoa on käytetty myös tutkimuksen alkuosassa, jossa esitellään tässä tutkimuksessa kehitettyä funktionaalisen näkemykseen perustuva kuvausmallia ja analyysiosassa ja kuvataan tekstien interpersonaalisia piirteitä yhteisöllisestä näkökulmasta. Ensimmäinen artikkeli (*Näkökulmia puheen ja kirjoituksen vertailuun*) käsittelee puhuttujen ja kirjoitettujen diskurssien vertailututkimusten mahdollisuuksia ja samalla esittelee tutkimusaineiston. Toinen artikkeli (*Persoona pragmatiikan puntarissa*) pohdiskelee suomen kielen henkilöviittausten ilmaisemistapoja vuorovaikutus- ja diskurssilähtöisestä näkökulmasta ja sen avulla kieliopin ja diskurssinkuvauksen välistä suhdetta. Kolmas artikkeli

(*Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä*) käsittelee suomen kielen varmuusasteiden modifiointikeinoja ja niitä tapoja, jota tieteellisissä teksteissä käytetään. Neljäs artikkeli (*Minä, sinä, hän - tieteellisten tekstien ihmissuhteet*) kuvaa henkilöviittausten tapoja ja pelisääntöjä aineiston teksteissä. Viimeisessä, yhdessä Raija Markkasen kanssa kirjoittamassani artikkelissa (*Impersonalization as a Form of Hedging*) vertaillaan henkilöviittausten ilmaisutapoja suomen- ja englanninkielisessä puhutussa ja kirjoitetussa tekstissä ja suomalaisen englanniksi puhumassa ja kirjoittamassa tekstissä. Lisäksi artikkelissa yhdistetään yleensä kahtena erillisenä ilmiönä pidetyt henkilöviittausten tavat ja varmuusasteen lievennykset 'hedging'-käsitteen avulla.

Suomenkielisen tieteellisen diskurssin tutkimus on toistaiseksi ollut varsin vähäistä, joten tutkimukseni tarkoituksena on lisätä tietoa oman kielemme käytöstä tieteellisessä kontekstissa. Varsinkin puhutun diskurssin näkökulma näyttää varsin koskemattomalta kansainvälisestäikin. Vastaavaa puhuttua ja kirjoitettua tieteellistä diskurssia vertailevaa tutkimusta ei tietääkseni ole tehty lainkaan. Koko tutkimukseni päätarkoituksena on kuitenkin kehittää tutkimilleni kielen piiteille funktionaalinen kuvausmalli ja yhdistää tieteellisen yhteisön toimintatapoja ja viestinnän pelisääntöjä koskeva taustatieto ja konkreettisten diskurssien lingvistinen analyysi ja näin luoda siltaa kielitieteellisen ja sosiologisen tai etnografisen tutkimuksen välille.

1.2 Katsaus aiempiin tutkimuksiin

Suurin osa kielitieteellisistä tieteellisten diskurssien tutkimuksista on käsitelty kirjoitettuja diskursseja: tieteellistä artikkelia ja nimenomaan eksperimentaalisen tutkimusraportin rakennetta. Yhtenä tieteellisten artikkeleiden perusominaisuutena onkin pidetty rakenteellista konventionaalisuutta. Tekstit rakentuvat tiettyjen peruselementtien varaan (esim. johdanto, menetelmät, aineisto, tulokset, pohdinta) ja esimerkiksi johdanto- ja päätäntöosia on kuvattu ns. siirtorakenteen avulla (ks. esim. Swales 1981, Dudley-Evans 1986). Tekstien rakenne on ollut pääasiallinen kiinnostuksen kohde myös niissä tutkimuksissa, joissa on kuvattu tekstin argumentaatiotapoja (ks. esim. Swales & Najjar 1987, Clyne 1987, Crookes 1986, Mauranen 1993, Gunnarsson 1993). Puhuttuja akateemisia tekstejä sen sijaan on tutkittu vähemmän. Tutkimuksen kohteena ovat tällöin olleet tyypillisesti luennot joko rakenteelliselta kannalta (ks. esim. Montgomery 1976, Coulthard & Montgomery 1981) tai tyylillisten ominaisuuksien kannalta (esim. Chafe 1986, Chafe & Danieleviczs 1987).

Viime aikoina tutkijoita ovat erityisesti kiinnostaneet kirjoittamiseen liittyvät kulttuurierot (ks. esim. Clyne 1991, Clyne et al. 1988, Connor & Kaplan 1987, Grabe 1987, Kaplan 1972, 1987, Schröder 1986b, Korhonen & Kusch 1989, Punkki & Schröder 1989, Gnutzman & Oldenburg 1991, Ylönen et al. 1989, Taylor & Tingguang 1991). Kontrastiivisten tutkimusten lähtökohtana on ajatus

siitä, että esimerkiksi odotukset viestintätilanteiden etenemisestä, sisältöjen ja aiheiden valinta, tekstien rakentamistavat, argumentaatiokeinot ja tyyllivalinnat eivät ole universaaleja vaan kulttuurisidonnaisia (ks. esim. Schröder 1992, 1993, 1995). Kulttuurierot kirjoittamistavoissa voivat aiheuttaa ongelmia esimerkiksi kääntämisessä (Markkanen & Schröder 1989).

Vaikka kulttuurin käsite laajentaakin tutkimusperspektiiviä, on suurin osa kontrastiivisistakin tutkimuksista käsitellyt nimenomaan tekstirakenteiden eroja. Esimerkiksi Mauranen (1993) vertaili suomalaisia ja angloamerikkalaisia tieteellisiä tekstejä ja havaitsi selviä teksti- ja argumentaatorakenteisiin liittyviä eroja niiden välillä. Suomalaisille teksteille oli mm. tyypillistä tietty implisiittisyys sekä tekstin rakenteen että argumentaation etenemisen osoittamisessa. Suomalaiset kirjoittajat eivät tuoneet tekstin pääideaa yhtä selkeästi esiin ja lykkäsivät sen esittämistä myöhemmäksi kuin angloamerikkalaiset kirjoittajat. Mauranen (1993, 258) luonnehtiikin angloamerikkalaista tekstiä lukijaystävälliseksi ja markkinoivaksi ja suomalaista tekstiä "runolliseksi", koska se jättää lukijan tulkinnalle suuren vapauden ja esittää kirjoittajan omat ajatukset verhotusti. Suomalainen kirjoittaja näyttää Maurasen mukaan kirjoittavan älykkäälle ja kärsivälliselle lukijalle, angloamerikkalainen taas vähemmän asiantuntevalle ja kiireiselle lukijalle.

Kirjoittamisen konventiot ohjaavat myös tekstien lukijoita siten, että tuttuja konventiota noudattavia tekstejä pidetään rakenteeltaan selkeämpinä ja helpommin ymmärrettävinä kuin vierasta konventiota noudattavia tekstejä. Lukijoilla on siis oman kulttuuritaustan synnyttämä skeema tieteellisestä tekstistä. Skeeemat saattavat ohjata kirjoittajia myös silloin, kun he kirjoittavat vieraalla kielellä. (Clyne 1981, 1987, Clyne et. al. 1988, Taylor & Tingguang 1991, Mauranen 1993, Ventola & Mauranen 1990.)

Akateemisen diskurssin konventiot vaihtelevat siis eri kulttuureissa ja kieli-alueilla aivan samalla tavalla kuin muutkin viestinnän tavat ja normit. Lisääntyvä kansainvälistyminen ja englannin kielen valta-aseman korostuminen tieteen kielenä saattavat kuitenkin vaikuttaa yhtenäistävasti ainakin tieteelliseen kirjoittamiseen.

Monien kulttuurieroja tarkastelevien tutkimusten ote on ollut lievästi normatiivinen: katsotaan, miten tekstit noudattelevat tiettyjä säännönmukaisuuksia esimerkiksi tekstuaalisessa rakenteessa ja vertaillaan eri kulttuurien tekstejä. Useimmiten näiden tutkimusten tuloksena on ollut, että angloamerikkalaiset kirjoittajat noudattavat enemmän tiettyä tekstirakennetta tai argumentointitapaa ja suomalaiset vähemmän. Lopputuloksena on helposti se käsitys, että suomalaisten tekstit ovat huonompia kuin muiden. Mittatikuksi asetetaan aina vieraan kulttuurin malli, useimmiten angloamerikkalainen tapa. Tämä näkökulma tulee tietysti ymmärrettäväksi, mikäli tutkimusta on tehty nimenomaan vieraalla kielellä kirjoittamisen opetuksen tueksi.

Melko lohduttoman kuvan suomalaisesta tieteellisestä diskurssista antaa esimerkiksi seuraava kontrastiivisen tutkimuksen perusteella tehty päätelmä: "Tämän melko eristyneen kielen avulla on helppo todistaa, miten vieraiden kulttuurien, erilaisten tieteellisten paradigmojen ja vieraan kielen vaikutukset katoavat diskurssista. Suomen kielessä ei toistaiseksi ole havaittavissa merkkejä tyypillisistä omakulttuurisista tekstintämismuodoista, eikä intellektuaalisesta

tyylistä, joten Galtung (1983, 333) voi myös olettaa, että Pohjois-Euroopassa on olemassa tietty 'sekatyyl', joka muodostuu pääasiassa 'saksonisesta' ja 'teutonisesta' tyylistä" (Schröder 1992, 179). Tämä oman tieteellisen tyylin puute voi selittyä tietyksi sillekin, että suomalaiset tyylilajit yleisemminkin ovat esimerkiksi Saukkosen (1984, 15 - 16) mukaan vierasta vaikutusta.

Suomalaisen tieteellisen kirjoittamisen ja varsinkin puhumisen tavoista on kuitenkin olemassa varsin vähän tutkimusta, jonka lähtökohtana olisi suomalaisen puhekulttuurin ominaispiirteet. Epäsuorasti tietoa on saatavissa kirjoittamisen oppaista, vaikka niistäkin suuri osa on kirjoitettu vastaavien ulkomaisten oppaiden malliin. Ohjeet perustuvat pääosin kirjoittajien omiin havaintoihin ja kokemuksiin. Tieteellisten tekstien ominaisuuksiin sanotaan kuuluvan mm. passiivin käyttö, ensimmäisen persoonan pronomien karttaminen, abstraktin substantiivin ja verbin yhdistelmien yleisyys. Oppaiden ohjeet voidaan lukea käänteisesti siten, että ne kertovat tieteellisen kielenkäytön konventioista ja ovat siten ns. julkilausuttuja tieteellisen raportoinnin pelisääntöjä.

Suomalaista tieteellistä tekstiä on tutkittu lähinnä tekstin tyylilajin näkökulmasta. Esimerkiksi Saukkosen (1984, 36 - 42) mukaan tieteelliselle tekstile on ominaista pyrkimys mahdollisimman tarkkaan yksiselitteisyyteen vetoamalla älyyn, erittelyyn ja erikoistietoon. Tämä näkyy mm. täsmällisten termien käytössä. Tieteellinen teksti ei sisällä mielipiteitä eikä pyri vaikuttamaan vastaanottajan toimintaan. Tieteellinen teksti muistuttaa taiteellista tekstiä siinä mielessä, että molemmat pyrkivät kuvaamaan todellisuutta epäsuorasti, vaikka kuvauksen tapa onkin erilainen. Taiteellinen teksti lähtee liikkeelle yksityiskohdista, jotka edustavat yleistä, tieteellinen teksti taas yleisestä, joka edustaa yksityistä. Tieteellinen teksti esittää todellisuutta kuvitteelliseksi järjestelmäksi muokaten. Tieteelliselle tekstile onkin Saukkosen mukaan ominaista abstraktisuus, staattisuus ja objektiivisuus, jotka tulevat esiin mm. tekstien sanastossa ja rakenteessa. "Tieteellinen tyyli on sormella osoittavan eksplisiittistä ja temaattisia yllätyksiä ja moniselitteisyyksiä ja jäsentelemättömyyttä sallimaton" (Saukkonen 1984, 49).

Tyylilajien luokituksen apuna on käytetty mm. tilastollisia jakaumia erityyppisten tekstien sanastosta. Esimerkiksi Saukkosen (1984) mukaan tieteelliselle tyylilajille ovat tyypillisiä abstraktit ja staattiset verbit (*esittää, osoittaa, tarkoittaa*), objektiivista ominaisuutta osoittavat adjektiivit (*ensimmäinen, mahdollinen, yleinen*), älyyn perustuvat abstraktit substantiivit (*asia, osa, tapa, tulos, yhteys*), epämääräiset ja abstraktit pronominit (*muu, sama, jokin, eräs*), esittelevät ja analysoivat konjunktiot ja adverbis (*tai, kuten, yleensä, kuitenkin*). Tieteellinen tyyli eroaa myös lauserakenteeltaan muista tyylilajeista. Tieteellisille teksteille ovat tyypillisiä pitkät virkkeet, joka-relatiivilauseet, rinnasteiset lauseet ja pitkät nominaalirakenteet. Tässä 1960-luvulla kerätyssä korpuksessa tieteellis-teoreettisiin teksteihin kuului myös monenlaisia tietokirjoja, jotka Saukkosen mukaan (1984, 62) edustivat paremminkin tiedotustyyliä kuin teoreettista tyyliä. Tämä voi olla selitys siihen, että tilastollisesti tarkasteltuna tiedotustyyli ja tieteellis-teoreettinen tyyli muistuttivat Saukkosen tutkimuksessa paljon toisiaan (ks. esim. taulukkoa Saukkonen 1984, 177).

Lingvististen tekstirakenteisiin ja muoto-eroihin keskittyvien tutkimusten taustalta on nähtävissä ajatus tieteellisten tekstien tuoteluonteesta: tekstit ovat muotoja ja rakenteita, objekteja, joita kuvataan sellaisenaan valmiina tuotteina. Kun tehdään kyllin monista teksteistä pinta-analyysi niin saadaan jotain tietoa siitä, millaisia tekstit ovat. Vastauksia kysymykseen, miksi tieteelliset tekstit ovat sellaisia kuin ovat, ei sen sijaan suomalaisessa kielitieteellisessä tutkimuksessa juuri ole pohdittu. Miksi-kysymykseen vastaaminen vaatiikin laajempaa näkökulmaa ja monitieteistä lähestymistapaa. Esimerkiksi Schröderin (1992) mukaan lingvististä analyysiä olisikin täydennettävä tieteenfilosofian, hermeneutiikan, tieteen sosiologian, psykologian ja kulttuurienvälisen viestinnän näkökulmilla ja metodeilla.

Tieteellisen viestinnän muotoihin ja tapoihin ovat Schröderin (1986b, 1992) mukaan yhteydessä monet eritasoiset ja -laajuiset ilmiöt. Kirjoittajan toimintaan vaikuttavat hänen konkreettis-historiallinen taustansa, kulttuuri ja yhteiskunta, muut ekstralingvistiset tekijät kuten tietenhaara, paradigmat ja asiantilat, diskurssiyhteisön ominaispiirteet, viestintätilanteen ominaispiirteet, kielelliset tekijät ja yksilön persoonaan liittyvät tekijät, jotka ovat vuorovaikutussuhteessa keskenään. Viime aikoina myös lingvistikissa tutkimuksissa onkin laajennettu näkökulmaa tieteenalan tai paradigmojen tekstieroihin (ks. Schröder 1992, Kusch & Schröder 1989, Korhonen & Kusch 1989) tai tieteenalan kehityksen eri aikakausiin (Bazerman, C. 1984b, 1988, Dudley-Evans & Henderson 1993, Ylönen et al 1989, Ylönen 1993a, 1993b, Valle 1993). Tutkimukset osoittavat selvästi, että tieteellisen tekstin piirteet ja kirjoittamisen tavat eivät suinkaan ole muuttumattomia tai yhteneväisiä eri tieteenaloilla.

Sosiologian alalla tehdyt tieteellisen diskurssin tutkimukset lähestyvät ongelmaansa eri suunnasta kuin perinteiset kielitieteelliset tutkimukset, mikä on tietysti seurausta diskurssikäsitteen erilaisuudesta. Tutkijoiden kiinnostuksen kohteena ovat ennen muuta olleet tieteen tekemiseen ja raportointiin liittyvät taustatekijät ja toimintatavat, joita on selvitetty mm. haastattelututkimusten ja observoinnin avulla. Tieteensosiologian alalla on peruslähtökohtana ollut konstruktionistinen käsitys kielen ja yhteisöjen suhteesta. Konstruktionistisesti suuntautuneiden tutkimusten keskeisenä tavoitteena on ollut nimenomaan tieteellisen tiedon rakentuminen. Tieto ei kumpua suoraan ja itsestään selvästi tutkimusprosessista vaan se konstruoidaan tiedeyhteisössä (ks. esim. Knorr-Cetina 1983, Solomon & Ziman 1994). Tästä seuraa, että tieteellisten tutkimusten raportointikaan ei ole puhdasta, objektiivista tulosten kirjaamista sellaisenaan, vaan ennemminkin strategista esitystavan harkintaa ja tekstien muokkausta "tieteelliseksi".

Tieteellinen kirjoittaminen on osa tutkimusprosessia, joten kirjoittaminen tavallaan alkaa jo ennen kuin tutkija istuu koneensa ääreen ja alkaa tuottaa tekstiä. Perinteinen tieteellinen artikkeli, varsinkin kokeellisen tutkimuksen raportointi noudattelee tutkimusprosessin vaiheita, vaikka tekstiin ei kirjatakaan kaikkia tutkijan sivupolkuja. Esimerkiksi Latour ja Woolgar (1979) kuvaavat biokemistien tutkimustyötä prosessina, jossa laboratoriotyön tulokset yksityiskohtaisesti muunnetaan tekstiksi. Tässä mielessä laboratorio on ikään kuin tieteellisen tiedon tuottamiseen erikoistunut tehdas, jossa raakamateriaali työstetään tieteelliseksi tuloksiksi. Tutkijat myös ennakoivat laboratoriokeskusteluis-

saan lukijoidensa mahdollisia vastaväitteitä ja työstävät tekstiään sopivaksi tulevaa arviointia varten.

Tutkimuksissa, joissa on seurattu tutkimusryhmien toimintaa, tieteellisen artikkelin tai apuraha-anomuksen rakentamista, on selvästi havaittu, ettei tekstin kirjoittaminen ole vain objektiivista faktojen raportointia. Prosessiin liittyy monenlaista tietoista harkintaa esimerkiksi siitä, miten tulokset on viisainta esittää, keihin on viisainta viitata ja miten dokumentti on parasta rakentaa. Tämän tyyppisissä tutkimuksissa tietoa on kerätty havainnoinnin, haastattelujen ja laboratoriomuistiinpanojen ja tieteellisten tekstien analyysin avulla (esim. Knorr-Cetina 1981, Gilbert & Mulkay 1984).

Latour ja Woolgar (1979) kuvaavat biokemiallisen tutkimusryhmän tieteellisten tekstien tuottamisprosessia ja pitävät tekstejä ikään kuin tieteellisen pelin siirtoina. Teksteissä tuotettu luotettavuus ja tuloksekkuus auttavat tutkijoita asemansa vakiinnuttamisessa tiedeyhteisössä. Latour ja Woolgar analysoivat tekstejä paljastaakseen strategioita, joiden avulla tutkijat pyrkivät lisäämään tulostensa merkittävyyttä ja luotettavuutta rakentamalla tekstissä uudenlaisia arviointikriteereitä, joiden valossa aiemmat tutkimukset eivät näytä enää yhtä luotettavilta.

Myers (1985) seurasi kahden biologin apuraha-anomuksen laadintaprosessia ja analysoi anomustekstien eri versioita saadakseen selville, miten tutkijat muokkaavat strategisesti tekstiään tavoitteensa mukaiseksi. Anomuksen tarkoituksena on mm. osoittaa tutkimushankkeen merkittävyys ja asema tutkimustraditiossa ja tähän haasteeseen kirjoittajat vastasivat esimerkiksi muokkaamalla anomustensa lähdeviitteistöä, lisäämällä viittauksia omiin tutkimuksiinsa, lisäämällä tietealan erityistermistön käyttöä ja korostamalla tietealan konsensusta. Myersin (mts. 237 - 237) apuraha-anomuksen kirjoittaminen on retorista tasapainottelua oman tutkimuksen ainutlaatuisuuden ja tietealan perinteen ja yhtenäisyyden korostamisen välillä.

Gilbert ja Mulkay (1984) kuvaavat tieteellisen diskurssin ominaispiirteitä kahden tyyppillisen repertoarin avulla, jotka nousivat esiin tieteellisten artikkelien analyysin ja tieteentekijöiden haastattelujen avulla. Virallinen tieteellinen diskurssi rakennetaan empirisen repertoarin avulla, mutta epävirallisessa diskurssissa nousee esiin myös sattumanvaraisuus-repertoari. Virallisen, empirisen repertoarin avulla tieteellisestä tiedosta ja sen saavuttamisesta kerrotaan kronologisessa ja loogisessa järjestyksessä. Tutkija näyttäytyy epäpersoonalisena ja rationaalisenä; tulokset, menetelmät ja teoriavalinnat kiistattomina ja objektiivisina faktoina. Epävirallinen, sattumanvaraisuus-repertoari sen sijaan esittää samat asiat toisennäköisinä. Se mikä artikkelissa esitetään kontrolloituna ja harkittuna, saattaa paljastua sattumanvaraiseksi. Tässä repertoarissa tieteenteko näyttäytyykin henkilökohtaisina intresseinä, sosiaalisina suhteina, kiistanalaisina ja spekulatiivisina "totuuksina". Virallisen repertoarin avulla siis kerrotaan asia eri tavalla kuin epävirallisella repertoarilla. Tutkijat olivat tietoisia näiden kahden esitystavan olemassaolosta ja käyttivät niitä myös tulkitessaan toisten tekstejä "lukemalla rivien välistä".

Diskurssianalyttinen ote onkin viime vuosina saanut yhä suurempaa jalansijaa tieteiden sosiologisissa tutkimuksissa, joissa tieteellisten tekstien analysointi on kuitenkin toistaiseksi ollut melko vähäistä.

2 TAUSTAOLETUKSET KIELEN OLEMUKSESTA

2.1 Muotoja ja rakenteita

Yksi koko kielitieteelliseen ajatteluun merkittävästi vaikuttaneista kahtiajajoista on de Saussuren erottelu *kielen* ja *puhunnan* ja Chomskyn erottelu *kompetenssin* ja *performanssin* välillä. Jakojen tavoitteena oli eristää ja määritellä kielitieteen tutkimuskohde. Saussuren määrittelemä kieli on tietyn kielen muotojen kielipillinen järjestelmä, joukko muotoja, jotka yksilöt omaksuvat yhteisössä oppiessaan kyseisen kielen. Puhunta taas on kielen toimeenpaneva puoli, ja se sisältää ne kielijärjestelmän koodien yhdistelmät, joita yksilö käyttää ilmaistakseen ajatuksiaan. Kieli on luonteeltaan sosiaalinen ja puhunta individuaalinen, joten samalla kun kieli eristetään puheesta, eristetään myös sosiaalinen individuaalisesta ja säännönmukainen satunnaisesta. Kielijärjestelmä on tämän ajattelutavan mukaisesti ensisijainen myös ohjatessaan kielenkäyttöä ja yksittäisten ihmisten valintoja. Kielitieteen tehtävänä ei ole kuvata kaaosmaista puhuntaa vaan järjestelmällistä koodia eli kieltä (Saussure 1990, 8 - 15).

Saussuren panos on nykyisen kielitieteen kannalta ollut ratkaiseva ja hänen ajatuksillaan on ollut keskeinen merkitys monien myöhempien teorioiden luonnissa ja kielitieteen tutkimuskohteen rajauksessa. Esimerkiksi Chomskyn jako abstraktiseen kielikykyyn (kompetenssiin) ja konkreettiseen kielenkäyttöön (performanssiin) on samankaltainen kuin Saussuren, vaikka Chomsky korostaa-kin jaon psykologista puolta. Tosin esimerkiksi Cullerin (1994, 34 - 35) mukaan kielen ja puhunnan erottaminen ei ole sama asia kuin kielellisen kyvyn ja sen harjoittamisen erottaminen, koska kielellinen kyky sisältää tietoa myös siitä, kuinka kielen elementtejä yhdistellään. Chomskyn määrittelemä kielikyky on mentaalista ja autonomista tietoa kielipillisisistä rakenteista ja kielenkäyttö näiden rakenteiden konkreettisista ilmentymistä. Kielitieteen varsinaisena tehtävä-

nä on Chomskyn (1965, 3)¹ mukaan täysin homogeenisessa yhteisössä toimivan, ideaalisen puhujan - kuulijan abstraktin kielikyvyn tutkimus.

Perinteisen, formalistisen kielitieteen ja kieliopin tehtävänä on kuvata kieltä aukottomana, ideaalisena ja universaalisenä systeeminä. Se kuvaa kielimuotoa eri tasoilla: kielen äännejärjestelmää (fonologia), sanojen muotoja (morfologia), lauseita ja virkkeitä (syntaksi) ja sanojen merkityksiä (semantiikka). Kuvauksen tehtävänä on osoittaa, miten ideaali kielisysteemi toimii ja miten se voidaan konstruoida eri osista (Karlsson 1994, 14 - 15, 20). Keskeinen kielitieteen tehtävä on siis muodon selittäminen. Esimerkiksi Niemi (1992, 156) toteaa, että "varsinaisten lingvistien erityisalana on kielioppien tekeminen ja siten mm. sen pohtiminen millä ehdoilla kieltä kuvaava kielioppi on sisäisesti jaettavissa osiinsa (moduuleihinsa) (esimerkiksi lauseoppiin eli syntaksiin, sanojen muotooppiin eli morfologiaan ja sanastoon eli leksikkoon)."

Formalistisessa kielitieteessä luonnollinen kieli kuvataan redusoituneella säännöstöllä, joka itse asiassa kuvaakin ideaalia kieltä ja kielenkäyttöä, ei todellista, vaihtelevaa ja kaosaista kielenkäyttöä. Kieli on tämän näkemyksen mukaisesti rakenteista koostuva formaali systeemi, joka toimii systeemin edellyttämällä tavalla. Systeemi sinänsä on abstraktio eikä sitä voida suoraan havaita, vaan sen lainalaisuudet voidaan paljastaa analysoimalla systeemin reaalistumia: puhetta ja kirjoitusta. Kielitieteen tehtävä on etsiä kaosaamisesta kielenkäytöstä ne säännönmukaisuudet, joista universaalinen kielisysteemin voidaan olettaa rakentuvan (Chomsky 1965, 4).

Formalistisen kielitieteen varsinaisen tutkimuskohteen rajaukseen on Hakulisen (1989a, 9) mukaan liittynyt sekä arvottavia että metodisia lisäoletuksia (ks. myös Shore 1991). Kieli ja kielikyky on abstrakti ja kuvaamisen arvoinen systeemi, josta saadaan tietoa performanssia, puhunutta tarkkailemalla. Kielen loogisena ja aukottomana pidetty systeemi on siis ensisijainen kiinnostuksen kohde, ja todellisen kielenkäytön analysointi on vain tutkimuksellisesti arvottomampi välivaihe "puhtaan" kielimuodon selville saamisessa. Puhunnan kuvaus ei esimerkiksi Chomskyn (1965, 4)² mukaan edes kuulu vakavasti otettavan kielitieteen tehtäviin. Lienee siis itsestään selvää, että formalistisen kielitieteen näkökulmasta esimerkiksi tiedeyhteisöjen kielenkäyttötapojen tutkimus ei siis kuulu lainkaan "varsinaisen" kielitieteen tehtäviin.

Formalistisen lähestymistavan ongelmana on kuitenkin se, että suuri osa todellisissa vuorovaikutustilanteissa toimivasta kielestä ja sen variaatioista jää kuvauksen ulkopuolelle ja kieli nähdään staattisena ilmiönä. Vaikka formalistisissakin suuntauksissa tunnustetaan kontekstin olemassaolo, se määritellään

---

¹ "Linguistic theory is concerned primarily with an ideal speaker-listener, in a completely homogenous speech-community, who knows its language perfectly and is unaffected by such grammatically irrelevant conditions as memory limitations, distractions, shifts of attention and interest, and errors (random or characteristic) in applying his knowledge of the language in actual performance." (Chomsky 1965, 3)

²"Observed use of language or hypothesized dispositions to respond, habits, and so on, may provide evidence as to the nature of this mental reality, but surely cannot constitute the actual subject matter of linguistics, if this is to be a serious discipline" (Chomsky 1965, 4).

kielenulkoiseksi ja näin ollen sen ei katsota olennaisesti vaikuttavan kielikykyyn tai kieleen systeeminä. Esimerkiksi Kalsson (1994, 8) toteaa, että "vaikka puhetilanne vaikuttaakin eri tavoin sanoman muotoutumiseen ja sen tulkintaan, kielenkäyttö on silti perimmältään vapaata tilannesidonnaisuudesta". Kielitieteen tutkimuskohteen rajaus puhunnan ulkopuolelle on johtanut kielioppien laadinnassa siihen, niissä ei yleensä käsitellä pragmatiikkaa ja semantiikkaa (ks. kuitenkin Hakulinen & Karlsson 1979). Taso- ja rakennejajattelu näkyy tässä suhteessa kielitieteessä Linellin (1993, 17) mukaan yleisemminkin siten, että vaikka pragmatiikka otettaisiinkin mukaan kielen kuvaukseen, se nähdään vain yhtenä erillisenä kuvauksen tasona (fonologia, morfologia, syntaksi, semantiikka, pragmatiikka). Kyse ei kuitenkaan ole tasoerosta vaan kokonaan eri näkökulmasta kieleen, jota ei voi lisätä erilliseksi rakennuspalikaksi kielen struktuurissa.

2.2 Kielellisiä tekoja ja vuorovaikutusta

Kun formalistinen kielikäsitys korostaa kielen mentaalista ja koodimaista luonnetta, niin funktionaalisen kielikäsitteen peruspilari on näkemys kielestä ensisijaisesti sosiaalisena ilmiönä ja vuorovaikutuksen välineenä. Funktionaalinen teoria määrittelee kielen kommunikaation muodoksi ja pyrkii siksi osoittamaan, miten kieli toimii osana ihmisyyhteisöjen muita systeemejä (Leech 1983, 48). Tässä mielessä funktionaalinen lähestymistapa muistuttaa sosiologiassa vallalla olevaa käsitystä kielestä, jonka mukaisesti kieli ei ensisijaisesti ole muotoja ja rakenteita, vaan vuorovaikutustilanteessa synnyttäviä ja tulkittavia sosiaalisia merkityksiä. Esimerkiksi Bourdieun (1985) mukaan sanojen tarkoituksena ei ole pelkästään sisältöjen välittäminen tai ymmärretyksi tuleminen, sillä viestinnässä on aina kyse myös puhujan arvosta ja oikeudesta puhua. Kielen oppiminen on samalla aina myös sen oppimista, millaista kieltä voi käyttää missäkin sosiaalisessa tilanteessa.

Funktionaalinen lähestymistapa korostaa kielenkäytön tehtäviä ja tavoitteita, ts. kielen funktiota eri konteksteissa. Tutkimuksen tarkoituksena ei ole kuvata abstraktin kielisysteemin universaaleja säännönmukaisuuksia vaan yksilöllisiä eroja, ryhmien ja yhteisöjen kielenkäyttötapoja ja kontekstin vaikutusta kielenkäyttöön. Funktionaalisen näkökulman mukaan kielen luonteeseen kuuluu monenlainen variaatio ja monitulkintaisuus. Kielikäsitteen perusideoita on se, että kielen tehtävä (funktio) on ensisijainen ja se määrittää muodon, sillä kieli on perusluonteeltaan sosiaalinen ilmiö ja se opitaan, sitä käytetään ja tulkitaan vuorovaikutustilanteissa.

Tämänhetkisistä funktionaalisista kieliteorioista on tunnetuin lienee Hallidayn systeemilingvistiikka (ks. esim. Halliday 1978, 1985ab, Halliday & Hasan 1985; ks. myös Hymes 1972, 1974; varhaisimmista funktionaalisista suuntauksista ks. Bühler 1934, Jakobson 1960). Halliday (1985b,1, 11) luonnehtii systeemiteoriaansa hyvin käytännönläheiseksi. Teoria on syntynyt kielen käytön analysoinnin kautta, eikä sitä ole olemassa ilman teorian käytännöllistä puolta. Systeemi-

teoria on enneminkin tapa tehdä asioita kuin abstrakti teoria kielen luonteesta. Sille on ominaista jatkuva muutos ja variaatiot. Systeemitheoria on tapa ajatella kieltä, analysoida kieltä ja käyttää sitä.

Hallidaylainen systeemilingvistiikka muistuttaa luonteeltaan kieltä, sillä molempien pysyvä ominaisuus on variaatio. Tämän lähestymistavan mukaan kieli ei ole tiukasti ennalta määritelty rakennemalli eikä sitä voida kuvata kieliopillisten lauseiden kokoelmana vaan merkityspotentiaalien semioottisena systeeminä. Merkitysten välittäminen on siis kielen keskeinen ominaisuus ja kielitieteen tehtävänä on selvittää, miten merkitykset välittyvät vuorovaikutustilanteissa kielen avulla. Tästä seuraa että kielen kuvaus ei ole struktuurien kuvausta vaan kielellisten valintojen kuvausta. Kielen struktuurit ovat alisteisia merkitykselle, sillä jokaisella kielen rakenteellisella piirteellä on jokin funktio merkityksen välittämisessä. Hallidayn mukaan kielen ydin on sanastokielioppi (lexicogrammar), joka ei ole suljettu, määräinen systeemi vaan avoin, muuntuva ja monitasoinen. Kielelle on ominaista funktionaalinen vaihtelevuus, sillä jokainen ilmaus tai teksti kuuluu johonkin kielen rekistereistä. Rekisterit, tavat puhua, taas syntyvät kulttuuri- ja tilannekontekstissa. Systeemilingvistisen näkemyksen mukaan kielen ja puhunnan erottaaminen on mahdotonta samoin kuin ajatus siitä, että kielitieteen tehtävänä on kuvata vain ns. kieltä. Kielen kuvaus ilman tekstiä on steriiliä, tekstin kuvaus ilman kieltä taas on tarkoituksetonta. Muiden semioottisten systeemien tavoin kieli on kontekstisidonnaista ja merkitykset ovat systeemin ja ympäristön välisen suhteen tuotteita. (Halliday 1985b, 7 - 11.)

Halliday (1978, 13 - 16) kuvaa funktionaalista lähestymistapaa yhteisölähtöiseksi malliksi, jonka tehtävänä on selvittää, mitä kielen avulla tehdään ja sitä kautta kuvata kielen luonnetta, sen sisäistä rakentumista ja funktioita. Halliday korostaa kielen ja sosiaalisen kontekstin kiinteää suhdetta paitsi kielen käytössä, myös sen omaksumisessa. Kielenkäyttäjällä ei ole mielessään abstraktia kielen rakennemallia, kielioppia tai tietyn kielen sanastoa vaan tietoa siitä, miten kieltä käytetään vuorovaikutuksen välineenä. Yhteisön säännöt ja normit välittyvät ja ne opitaan kielen avulla. Oppiminen tapahtuu implisiittisesti, kokemuksen kautta erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Kieli siis heijastaa yhteisöjen toimintatapoja ja sen avulla opitaan sosiaalisen kontekstin arvot, asenteet ja käyttäytymistavat. Ilman vuorovaikutusta ja sosiaalista kontekstia kieltä ei edes olisi olemassa. Kielen ja sosiaalisen systeemin vuorovaikutus on kaksisuuntainen: toisaalta kieli muovaa ja luo sosiaalista systeemiä, toisaalta sosiaalinen systeemi luo kieltä.

Hallidayn ajattelutavan mukaan kieli on paitsi sosiaalinen ilmiö myös ihmisten käytössä oleva systeemi. Kieli nähdään merkityspotentiaalina ja kielenkäyttö mahdollisuuksina ja valintoina, joita puhujalla tai kirjoittajalla on käytettävissään viestintätilanteissa. Halliday erottaa käsitteellisesti *kielen systeeminä* (language as system) ja kielen *instituutiona* (language as institution). Kielelle systeeminä on ominaista tietty rakenteellisuus. Kieli on kolmetasoinen koodaussysteemi, johon kuuluvat semantiikka, kieliopillisleksikaaliset tekijät ja fonologia. Instituutiona kieltä taas luonnehtii vaihtelevuus. Kielellä on kahdenlaista perusvaihtelua: *puhetapa* (dialect), joka on puhujanmukaista vaihtelua, ja *rekisteri* (register), joka on tilanteenmukaista vaihtelua (Halliday 1978, 183).

Hallidayn kielikäsityksen perusta on siis kielen käytössä, mutta koska olisi mahdotonta kuvata kaikkia mahdollisia käyttöyhteyksiä ja -tapoja, teoriassa tarvitaan yläkäsite *funktio*, jonka avulla käyttöä voidaan systemaattisemmin kuvata. Nämä funktiot ovat samalla koko kielisysteemin perusta. Kielen funktioiden kuvauksissa on yleensä päädytty erottelemaan vähintään kaksi kielen funktiota: tekstin sisältöihin liittyvä ja kielen käytön sosiaaliseen luonteeseen liittyvä funktio. Halliday (1973) käyttää nimitystä *ideationaalinen funktio* kielestä, jonka avulla puhuja hahmottaa todellisuutta, ajattelee. Ideationaalinen funktio liittyy sisältöjen välittämiseen. Toinen funktio, jota Halliday kutsuu *interpersonaaliseksi*, liittyy sosiaalisten suhteiden ylläpitoon, esimerkiksi roolien muodostumiseen viestintätilanteessa.

Widdowson (1980, 1984) käyttää vastaavista funktioista nimityksiä *konseptuaalinen* ja *kommunikatiivinen* funktio. Hänen mukaansa kieli toimii kahdella tavalla. Toisaalta se antaa mahdollisuuden käsitteelliseen ajatteluun muodostamalla propositioita ja toisaalta se mahdollistaa propositioiden käyttämisen kommunikatiivisessa tehtävässä. Brown ja Yule (1983) puolestaan käyttävät näistä kahdesta kielen perusfunktiosta nimityksiä *transaktionaalinen* ja *interaktionaalinen*, Hymes (1974) *referentiaalinen* ja *stilistinen*, Lyons (1977) *deskriptiivinen* ja *sosio - ekspressiivinen*. Malinowskin (1923) vastaavat termit ovat *referentiaalinen* ja *emotiivinen* ja Bühlerin (1934) *representatiivinen* ja *ekspressiivinen*.

Halliday erottaa kielen funktioiden systeemissä vielä kolmannenkin funktion: *tekstuaalisen* funktion, jonka tehtävänä on rakentaa tekstejä, liittää tekstin osia yhteen ja tehdä niistä koherentteja kokonaisuuksia. Widdowsonin (1984) mukaan Hallidayn systeemin tekstuaalinen funktio on ristiriitainen kahden muun funktion kanssa, sillä sekä ideationaalisen että interpersonaalisen funktion toteutuminen perustuu ihmisen toimintaan, kun taas tekstuaalinen funktio kuvataan ikään kuin teksti voisi toimia kuten ihminen. Widdowsonin mukaan sitä ei tarvitsisikaan erottaa omaksi funktioluokakseen, sillä tekstuaalinen funktio edistää sanoman perille menemistä ja on siis pohjimmiltaan luonteeltaan kommunikatiivinen (Hallidayn termejä käyttäen siis interpersonaalinen).

Hallidayn teoriassa keskeisin kielen ja sosiaalisen kontekstin yhteyden kuvauksen käsitteistä on *tilannekontekstin käsite* (context of situation), joka on peräisin Malinowskilta (1923) ja Firthiltä (1957). Käsite implikoi ajatuksen siitä, että kieli on olemassa vain toimiessaan jossakin ympäristössä. Kieltä käytetään ja tulkitaan aina suhteessa tilanteeseen, kielenkäyttäjiin ja tapahtumiin. Tilannekontekstin käsitteellä ei tarkoiteta mekaanisesti kaikkia mahdollisia tilanteen piirteitä, vaan niitä piirteitä, jotka ovat kielenkäytön kannalta relevantteja ja vaikuttavat siihen.

Hallidayn mukaan (1978, 31 - 33) tilanteen analysoinnissa keskeisiä piirteitä ovat *field*, *tenor* ja *mode*. Käsitteellä *field* Halliday tarkoittaa sitä institutionaalista ympäristöä, jossa kieltä käytetään, käsitteellä *tenor* osallistujien välisiä suhteita ja käsitteellä *mode* viestintään valittua kanavaa (esimerkiksi puhe tai kirjoitus). Nämä kolme kategoriaa eivät ole siis tekstin ominaisuuksia, vaan tilanteen ominaisuuksia. Niiden avulla voidaan ennustaa, millainen on tekstin rekisteri. Kielenkäytön perusfunktiot (ideationaalinen, interpersonaalinen ja tekstuaalinen) realisoituvat kaikissa kielen ilmauksissa. Tilannekontekstin ominaisuudet ja kielen funktiot yhdistyvät siten, että ideationaalinen komponentti aktivoituu

fieldin valintojen kautta, interpersonaalinen *tenorin* valintojen ja tekstuaalinen *moden* valintojen kautta.

Funktionalistisen näkemyksen laajentumana, sisarena voidaan pitää ns. dialogista näkemystä kielestä, joka myös korostaa voimakkaasti kielen sosiaalista ja erityisesti vuorovaikutuksellista ja kontekstisidonnaista luonnetta. Esimerkiksi Linell (1993, 9 - 12) kutsuu tätä formalistiselle perinteelle vastakkaista näkemystä kommunikaatioperspektiiviksi. Tästä näkökulmasta kieli ja kielenkäyttö ovat tiukasti sidoksissa sosiaaliseen kontekstiinsa ja on tulkittavissa vain osana sitä. Kontekstiin kuuluvat mm. ilmauksen paikallinen konteksti (koteksti), konkreettinen tilanne ihmisineen, objekteineen, artefaktoineen ja tapahtumineen, tilanteeseen liittyvä taustatieto ja implisiittiset oletukset tilanteesta. Konteksti on siis Linellin mukaan toisaalta paikallinen ja toisaalta yleinen, toisaalta abstrakti ja toisaalta konkreettinen.

Yleisempi nimitys tälle vuorovaikutukselliselle näkökulmalle on dialogismi ja sen perustana on ennen muuta Bahtinin ja Voloshinovin kielifilosofia (ks. esim. Bakhtin 1973, 1981; Voloshinov 1990, Todorov 1984, Gardiner 1992). Tämä ns. Bahtinin piiri kritisoi erityisesti formalistisen kielitieteen kartesiolaista perusajatusta kielen ja kielenkäytön eli siis individuaalisen ja sosiaalisen tiukasta erottamisesta ja vastakkainasettelusta ja kielen kuvausta matemaattisten, logiikkaan perustuvien mallien avulla. Bahtinilaisuus korostaa sen sijaan individuaalisen ja sosiaalisen aspektin kiinteää yhteyttä ja vuorovaikutusta, sillä individuaalinen rakentuu sosiaalisesta (Lähteenmäki, painossa).

Kun esimerkiksi chomskylaisessa ajattelutavassa kielellinen merkki on mentaalinen rakennelma, niin bahtinilaisen ajattelutavan mukaan se on sosiaalinen rakennelma. Sanoja ei voi erottaa sanojasta ja jokaisella ryhmällä on oma kielensä ja tapansa puhua. Vastakkainasettelu perinteisen lingvistiikan kanssa on niin selkeä, että bahtinilaista lingvistiikkaa onkin kutsuttu antilingvistiikaksi. Se kritisoi abstraktin objektiivista kielitiedettä mm. kielen stabiloinnista niin pitkälle, että sen todellinen muuntuvuus ja luovuus jää piiloon. Formalistinen lingvistiikka on kiinnostunut kielestä valmiina, stabiilina systeeminä, bahtinilainen antilingvistiikka taas kielenkäytön dynamiikkana ja jatkuvasti muuntuvana ilmiönä. (Ks. esim. Emerson 1982, Stewart 1982.)

On kuitenkin huomattava, että myös Saussure korosti kielen sosiaalista luonnetta, mutta tarkoitti sosiaalisuudella eri asiaa kuin bahtinilaisessa dialogisessa lähestymistavassa. Saussuren ajattelun taustalla on kartesiolainen ajatus sosiaalisen ja yksilöllisen erottamisesta. Tämän ajattelutavan mukaan kieli systeeminä on luonteeltaan sosiaalinen ja puhunta taas yksilöllinen ja nämä kaksi pidetään kielenkuvauksessa tiukasti erillään. Kielen käyttäjät nähdään autonomisina subjekteina jotka lähettävät viestejä autonomisille objekteille tietyn koodin (ts. kielen) avulla. Individuaalinen puhunta ei ole saussurelaisen ajattelutavan mukaan kielitieteen tutkimuskohde, mutta dialogisen näkökulman mukaan se on ensisijainen kohde. Tässä mielessä bahtinilaista dialogismia voidaankin pitää ehkä ennemminkin teoriana viestinnästä kuin kielestä.

Dialogisen tulkinnan mukaan sosiaalinen ja yksilöllinen eivät ole kartesiolaisittain kaksi erillistä ilmiötä, vaan ennemminkin saman ilmiön kaksi eri puolta. Yksilö ja kielenkäyttö nähdään siis samalla sekä sosiaalisena että individuaalisena. Kielen käyttäjä ei siis ole autonominen yksilö vaan osa

kokonaisuutta ja hänen asemansa määräytyy suhteessa toisiin yksilöihin ja ryhmiin dialogissa. Tämä näkemys ei siis sulje pois yksilöiden ja kielenkäytön yksilöllisyyttä, sillä viestintä on aina myös ainutkertaista. Jokainen yksilö toimii, viestii ja ymmärtää viestejä aina tietystä ajallis - paikallisesta positioista, joten hänen näkökulmansa on aina erilainen kuin toisten.

Bahtinille (1986) kielenkäyttö ei ole yksioikoista merkitysten välittämistä vaan kompleksista, aktiivista toimintaa, johon tasavertaisina osallistuvat niin "tekstin tuottajat" kuin "vastaanottajatkin". Tästä syystä hän kritisoi formalistista kielenkäyttö- ja vuorovaikutusmallia (ns. puheketjumallia) nimenomaan "vastaanottajan" passivoinnista. Tekstin lukija tai puheen kuulija ei ole passiivinen vastaanottaja vaan aktiivinen tiedon prosessoija, joka itse luo merkityksiä kokemuksensa ja aikaisempien tietojensa pohjalta. Myöskään tekstin tuottaja ei elä tyhjiössä, vaan kieli ja kielenkäyttö on perusluonteeltaan dialogista: se on dialogia ihmisten välillä ja se on dialogia tekstien välillä. Jokainen teksti on reaktio johonkin toiseen tekstiin ja liittyy siten käynnissä olevaan keskusteluun.

Myös dialogiseen kielikäsitelmään kuuluu kiinteästi ajatus kielellisen merkin luonteesta merkityspotentiaalina. Todellisen merkityksensä sana saa vasta konkreettisesti vuorovaikutustilanteessa, joten merkitykset ovat ainutkertaisia. Bahtinin (1986, 84 - 85) mukaan kielen systeemin yksikkö (esimerkiksi morfeemi, sana, lause) on sinänsä neutraali. Todellinen ilmaiseva merkitys on vain kommunikaation yksiköillä, lausumilla ja niidenkin merkitys syntyy vasta lausuttaessa. Kieliopin lauseet eivät ole kenenkään omaisuutta, mutta ne muuttuvat merkitykselliseksi, kun joku lausuu ne.

Rommetveitin (1988) mukaan oletus kirjaimellisen merkityksen olemassaolosta on myytti, jolla ei ole todellisuuspohjaa. Kieli on luonnostaan monikerroksista ja -merkityksistä. Tekstin merkitys ei synny tekstin sisältämistä muodoista vaan nimenomaan sosiaalisesta kontekstista. Sama teksti tai ilmaus voi siis merkitä eri asioita eri tilanteissa, eri puhujan tai kirjoittajan tuottamana ja eri kuulijan korvissa tai lukijan silmissä. Merkityksen synnyttäminen ei ole tekstin tuottajan vastuulla eikä edes hänen oikeutensa, vaan merkitys on neuvottelun tulos. (Ks. esim. Rommetveit 1974, 1988, 1992.)

Vaikka bahtinilaisen käsityksen mukaisesti sanat ovatkin vain merkityspotentiaaleja, se ei tarkoita sitä, että merkityksillä ei olisi lainkaan yhteistä pohjaa. Puhujan kannalta esimerkiksi sanalla on kolme merkityspiirrettä: kielisysteemiin kuuluva sanakirjamerkitys, joka ei kuulu kenellekään, toiselle ihmiselle kuuluva vieras merkitys, jota puhuja voi halutessaan kaiuttaa ja kolmanneksi puhujan oma merkitys, jota hän lausumissaan käyttää (Bahtin 1986, 88).

2.3 Taustaoletusten perilliset

Formalistinen ja funktionaalinen - dialoginen kielikäsitelmä ovat monella tavalla vastakkaisia. Hieman yksinkertaistaen voi sanoa, että formalistin mielestä kieli on mentaalinen suhteellisen pysyvä koodijärjestelmä, funktionalistin mielestä taas sosiaalinen vuorovaikutuksen väline, joka muuntuu eri tilanteissa. Formalistin näkemyksen mukaan kielitieteen tehtävänä on kuvata kielikoodin yleisperiaatteita, funktionalistin mukaan myös todellista kielenkäyttöä ja puhetapoja. Formalistille kieli on universaali ilmiö; funktionalistille taas ei ole olemassa vain yhtä kieltä, vaan useita eri puhetapoja, sillä kieli on perusluonteeltaan vaihtelevaa ja muuntuvaa. Formalistille kielikyky on synnynnäinen ihmisen ominaisuus, funktionalistille se on sosiaalisessa kontekstissa opittu ominaisuus (Lähtökohtien eroista ks. esim. Hymes 1974, 78 - 81; Leech 1983, 46 - 48; Newmeyer 1991, Lakoff 1991.)

Keskeinen ero formalistisen ja funktionaalisen lähestymistavan välillä on suhtautuminen sosiaalisen kontekstin merkitykseen. Formalistisenkin ajattelutavan mukaan kielellä voi olla sosiaalisia ja kontekstuaalisia tehtäviä, mutta ne eivät vaikuta kielen sisäiseen systeemiin. Konteksti ja tilannemuuttujat nähdään kielenulkoisina muuttujina, jotka tilapäisesti vaikuttavat kielenkäyttöön. Viestintätilanteiden ominaispiirteitä on kuvattu erityyppisten "variaabeleiden" avulla (ks. esim. Jakobson 1960, Brown & Fraser 1979). Sen sijaan Hallidayn (1978) ajattelutavan mukaisesti konteksti ei ole erillinen, kielenulkoinen vaikuttaja, vaan se on sisäänrakennettu kieleen ja olennainen osa myös kielen systeemiä. Kieli on systeeminäkin olemassa vain toimiessaan sosiaalisessa kontekstissa, esimerkiksi tietyssä yhteisössä tai viestintätilanteessa. Tästä syystä nimenomaan funktionaalinen kielikäsitelmä sopii lähtökohdaksi tutkimuksiin, joiden tavoitteena on kuvata yhteisön kielenkäytön tapoja.

Eroistaan huolimatta formalistisen ja funktionaalisen lähtökohdan on myös ajateltu täydentävän toisiaan. Esimerkiksi Leechin (1983, 46) mukaan ei ole viisasta kieltää kielen rakenteellista ja mentaalista luonnetta, mutta ei myöskään sen sosiaalista luonnetta. Myös Linellin (1993, 14) mukaan rakenteisiin keskittyvä struktuurinäkökulma ja sosiaalista kontekstia ja vuorovaikutusta korostava vuorovaikutusnäkökulma eivät ole toisistaan riippumattomia, vaan molempia voidaan ja tuleekin hyödyntää kielitieteellisessä tutkimuksessa. Esimerkiksi tilanteiden ja vuorovaikutuksen kuvauksessa on usein käytetty apuna kielen rakenteiden kuvaukselle analogisia, hierarkkisia kuvaustapoja jakamalla keskustelut laajoihin ja suppeampiin osasiin (esim. sykleihin, siirtoihin ja akteihin). Molempia näkökulmia tarvitaan kielentutkimuksessa, mutta niiden tehtävät ja sopivuusehdot ovat erilaisia. Kieliopilliset selitykset ovat luonteeltaan ensisijaisesti formaaleja, pragmaattiset taas funktionaalisia.

Toisaalta on kuitenkin huomattava, että, vaikka esimerkiksi Leech (1983) pitää kielenkäytön tutkimusten (esimerkiksi pragmatiikan ja puheaktiteorian) taustaoletuksia funktionaalisina, on kuitenkin selvästi havaittavissa, että monet perinteiset vuorovaikutusta ja kielenkäyttöä kuvaavat tutkimussuuntauukset jatkavat itse asiassa formalistisen kielikäsitelmän perinteitä, jonka mukaisesti

"perustapauksessa viestinnällä eli kommunikaatiolla tarkoitetaan, että lähettäjä yksisuuntaisesti lähettää sanoman eli viestin vastaanottajalle. Sanoma on aineellinen ilmiö tai prosessi kuten linnun laulu, punainen liikennevalo tai puhe. Sanoma välittää informaatiota, kun vastaanottaja rekisteröi tai havaitsee sanoman ja kun se johtaa jonkinlaiseen reaktioon" (Karlsson 1994, 5).

Formalistinen lähestymistapa on johtanut esimerkiksi siihen, että vuorovaikutustakin on kuvattu mahdollisimman formaalisen ja näennäisen aukottoman mallin, ns. puheketjumallin avulla. Klassisessa Shannonin ja Weaverin (1949) mallissa vuorovaikutusta kuvataan abstraktien käsitteiden *tuottaja*, *vastaanottaja* ja *sanoma* avulla mekaanisesti sanoman välitysprosessina, jossa tekstin tuottaja välittää intentionsa mukaisen proposition vastaanottajalle, jonka tehtävänä on dekodata sanoma ja tulkita se. Viestintä on onnistunut, jos vastaanottajan tulkinta vastaa mahdollisimman tarkasti lähettäjän intentiota. Puheketjumalli on taas jättänyt jälkensä puhumista käsittelevään psykolingvistiseen tutkimukseen, jossa puhuminen nähdään Dufvan (1992, 1994b) mukaan asosiaalisena, tietokonemaisena lauseiden koostamistapahtumana. Oman rajoituksensa on tuonut myös se, että formalistiseen perinteeseen kuuluu kirjoitetun kielen pitäminen ensisijaisena tutkimuskohteena, eikä tämä ole voinut olla vaikuttamatta myös puheen ja puhuttujen diskurssien tutkimukseen. Puhuttuakin kieltä on katseltu kirjoitetun kielen näkökulmasta (kriittikkiä ks. esim. Linell 1982, 1988, 1993; Hakulinen 1989b, Dufva 1994a, 1994b).

Formalistinen perinne on johtanut myös kieli- ja tekstikeskeiseen ajattelutapaan. Tämä tulee esille mm. siinä, että kieltä on pidetty ensisijaisena viestinnän välineenä ja nonverbaalista viestintää on pidetty parakielenä ja "oheisviestintänä". Tämän ajattelutavan mukaisesti "luonnollisen kielen käyttöön perustuva viestintä on tyypillisesti ihmisyyksilöiden, perustapauksessa kahden ihmisen välistä puheviestintää eli puhetta. Puheviestintä on sanallista, verbaalista (lat. verbum 'sana') eli keskeisimpinä aineksina ovat sanat ja sanayhdistelmät. Sanallista puheviestintää tukee mm. eleinä ja ilmeinä ilmenevä ei-sanallinen oheisviestintä." (Karlsson 1994, 6.) Funktionaalista ja vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta kielellistä ja ei-kielellistä viestintää ei voi asettaa hierarkkiseen arvojärjestykseen, vaan molemmat ovat yhtä tärkeitä merkitysneuvottelujen välineitä. Ei-kielellisen viestinnän ei sitä paitsi voi aina edes katsoa tukevan sanallista viestintää, sillä niiden merkitykset voivat myös olla täysin vastakkaisia esimerkiksi ironisissa kommentteissa. Merkityksen tulkintaa ohjaa tällöin ilmaisujen ristiriitaisuus. Lisäksi ei-kielelliset ilmaisut voivat toimia ilman kielellisiäkin, joten ne eivät voi olla vain kieltä ja puhetta tukevia ilmaisuja.

Kielen ja vuorovaikutuksen formalistisen mallintamisen perusideat tulevat esiin selvästi myös tekstien ja diskurssien tutkimuksissa. Ajatus ideaalisesta, puhtaasta kielimuodosta on johtanut siihen, että alun perin pragmaattinenkin tutkimus kuvasi pitkälti vain kontekstittomia, tutkijan keksimiä esimerkkilauseita tai puheakteja, joita oletettu puhuja voisi tuottaa oletetussa tilanteessa. Kielenkäytön ja diskurssien tutkijoiden viehtymyksenä on ollut valmiiden, ennalta päätettyjen rakennesääntöjen käyttäminen kuvauksessa. Esimerkiksi monia diskurssien tutkimussuuntauksia yhdistää kiinnostus eritasoisin rakenteisiin (sana, kappale, puheenvuoro, keskustelu, siirto), ja siksi ne kuvaavat ennemminkin kielenkäytön muotoja kuin tehtäviä tai tarkoituksia.

Myös kirjoitettujen diskurssien, tekstien tutkimukset ovat pitkälti jatkaneet formalismin ja itse asiassa myös puheketjumallin perinteitä. Tekstejä pidetään itsenäisinä merkityskokonaisuuksina, joiden merkitykset löytyvät tekstistä itsestään tai tekstin tuottajan ajatteluprosesseista. Kent (1993, 80 - 82) nimittää näitä kahta formalistisen ajattelutavan edustajaa joko *tekstualisteiksi* (textualist) tai *kognitivisteiksi* (cognitivists). Tekstualistien näkemyksen mukaisesti teksti heijastaa kirjoittajan intentioita ja tekstin tehtävänä on välittää ne lukijalle mahdollisimman tarkasti. Mikäli merkitykset eivät välity lukijalle, on vikaa etsittävä tekstistä. Kognitivistit puolestaan siirtävät tarkastelun kohteen pois staattisesta tekstistä mentaaliseen tekstin tuottamis- ja lukemisprosessiin. Merkitys löytyy siis kirjoittajan ja lukijan päästä, joten tutkimuksen tehtävänä on analysoida ja kuvata näitä prosesseja. Mikäli viestintä epäonnistuu, on syytä etsittävä osallistujien ajattelutoiminnoista. Molemmissa ajattelutavoissa korostuu kuitenkin tekstien itsenäinen, koodimainen luonne. Nämä formalistiset lähtökohdat eivät sovi yhteisöllisen näkökulman perusoletuksiksi, koska ne korostavat nimenomaan kielen ja tekstien yksilöllistä luonnetta.

Funktionaalisen kielikäsitykseen sen sijaan pohjautuvat ennen muuta systeemilingvistiset, etnografiset ja -metodologiset ja ns. kriittisen lingvistiikan tutkimussuuntaukset, joiden perusidea on se, että kieli on osa sosiaalista toimintaa ja sellaisena jatkuvasti muuttuva ja kehittyvä ilmiö. Tyylin ja tekstien tutkimuksen alalla funktionaalista näkökulmaa edustaa funktionaalinen stilistiikka, jonka teoria Saukkosen (1984, 24 - 25) mukaan perustuu siihen, että tekstien yleiset tyyllilliset ominaisuudet voidaan johtaa tilanteen päämäärien, tehtävien ja yksilöllisten tekijöiden kokonaisvaikutuksesta. Funktionaalisen stilistiikan periaate onkin se, että kieli ei toimi vain sen takia, että se on systeemi, vaan kieli on systeemi, jotta se voisi toimia. Kielen sosiaaliset funktiot ovat siis tärkeämpiä ja perusluonteisempia kuin kielen muodot. Yleensä funktionaalissa stilistiikassa on Saukkosen mukaan esitetty nelijako: jokapäiväinen viestintä, käytännöllinen erikoisviestintä, teoreettis - tieteellinen erikoisviestintä ja esteettinen viestintä, joiden pohjalta on hahmoteltu vastaavat funktionaaliset tyyllilajit alalajeineen.

Kieltä ja kielen ilmenemismuotoja, esimerkiksi tekstejä, ei siis voida tarkastella irrallaan kontekstista. Tekstit eivät ole itsenäisiä merkityskokonaisuuksia, joiden salat voitaisiin paljastaa rakenteiden analysoinnin avulla. Kieltä käytetään viestinnän välineenä ja jokainen viestintätilanne on vuorovaikutusta kirjoittajan tai puhujan ja lukijoiden ja kuulijoiden välillä. Kieltä ei käytetä ainoastaan ns. propositioiden välittämiseen, vaan kielellä on myös tärkeä sosiaalinen ja vuorovaikutuksellinen funktionsa. Kielenkäyttö ei ole virkkeiden, lauseiden tai propositioiden koodausta ja dekodeusta vaan merkitysten neuvottelua ja luomista sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa.

Funktionaalisen ja dialogisen lähestymistavan ongelmana on pidetty ennen muuta sitä, että sen avulla kielestä syntyvää kuvaa on vaikea teoretisoida (ts. formalisoida) ja yleistää. Tutkijan tulkinalla on suuri osuus ja analyysseja "vaivaa intuitiivisuus ja impressionistisuus". Funktionaalinen kuvaus on pitkälti deskriptiota, kontekstien ja tehtyjen tulkintojen selittämistä. Monifunktioista ja kaosmaista kieltä on vaikea pukea yleispätevään kaavaan tai hierarkkiseen malliin. Tämä ei tosin ole ongelma funktionaalisen näkökulman ja laadullisen

tutkimuksen kriteeristön kannalta, sillä kielenkäytön kuvaus on sellaista kuin se on, koska kielenkäyttö on sellaista kuin se on: monimerkityksistä, häilyvärajaista ja tulkinnanvaraista³.

Pragmaattisten ja funktionaalisten kuvausten avulla ei formalistisesta näkökulmasta katsottuna saada riittävän tarkkaa kuvaa kielestä, joka formalistin näkökulmasta on nimenomaan syntaksia. Esimerkiksi Niemi (1992, 156) toteaa, että "tämän ajattelutavan mukaan kielellisen tiedon syvin olemus paljastuu vain käyttämällä formaalisia (ei-semanttisia, ei-pragmaattisia) käsitteitä. Arkikielellä sanoen, kieliopin autonomisuutta korostavat lingvistit painottavat sitä, että kieltä voidaan tutkia vain kielen rakennekuvauksissa tarvittavilla lingvistikäsitteillä ja että ihmiskielen syvin olemus, erityisesti sen lauserakenne eli syntaksi, ei paljastu käyttämällä pelkästään esimerkiksi semanttisia, funktionaalaisia tai kielen käyttöön liittyviä eli pragmaattisia kuvaustapoja."

Mikäli ihmiskielen "syvimpänä olemuksena" pidetään sanojen syntaktista käyttäytymistä, on edellä esitetty kritiikki aivan oikeutettua. Ongelmalliseksi tämäntyyppisen argumentoinnin tekee kuitenkin se, että funktionaalisen ja dialogisen kielikäsitteiden näkökulmasta kielen syvin olemus löytyykin kielenkäytöstä ja todellisista merkitysneuvotteluista ja myös tämän olemuksen kuvaaminen on kielitieteen tehtävä. Funktionaalisten ja pragmaattisten kuvausten avulla ei siis yritetäkään kuvata esimerkiksi kahden semanttisesti samanlaisen mutta syntaktisesti erilaisen lausekkeen käyttäytymistä lauseessa vaan ihmisten käyttäytymistä ja merkitysten välittymistä vuorovaikutustilanteessa. Niemen esittämän argumentin voisi siis esittää funktionaalista näkökulmasta käänteisesti niin, että kieltä voidaan tutkia vain funktionaalisilla käsitteillä, sillä ihmiskielen syvin olemus, merkitysten välittyminen vuorovaikutustilanteessa ei paljastu käyttämällä pelkästään formaalisia käsitteitä. Kyse ei siis ole kahden eri lähestymistavan paremmuudesta tai huonommuudesta, vaan siitä, että niiden lähtökohdat ja tehtävät ovat erilaisia. Parhaimmillaan nämä näkökulmat täydentävät toisiaan.

2.4 Varmuusasteen modifiointi ja henkilöihin viittaaminen funktionaalista näkökulmasta

2.4.1 Merkityksestä muotoon

Funktionaalista näkökulmasta kieltä ja kielenkäyttöä analysoidaan toiminnan lähtökohdista (esimerkiksi miten henkilöihin viitataan puhetilanteessa, miten väitteestä tehdään epävarmempi). Formalistisesta näkökulmasta taas kuvauksen tehtävänä on selvittää, millainen kielen rakenne on (esimerkiksi millaisia pronon-

---

³ Autonomisen ja ns. ei-autonomisen kielitieteen arvokysymyksistä ja tutkimuksen ideologisista perusteista on myös Suomessa käyty viime vuosina keskustelua, ks. esim. Hakulinen 1991, Shore 1991, Kelomäki 1991, 1992; Häkkinen 1992, Nikanne 1992.

mineja tai modaaliverbejä kielessä on ja miten ne käyttäytyvät syntaktisesti). Hieman yksinkertaistaen voisi sanoa, että funktionalistia kiinnostaa, miten ihmiset käyttäytyvät kielellisesti ja vuorovaikutus rakentuu ja formalistia, miten kieli käyttäytyy ja rakentuu. Tämä näkökulmaero tulee esiin jo siinä, mitä ilmiöitä valitaan tutkimuksen kohteeksi. Varmuusasteen modifioiminen ja henkilöihin viittaaminen ovat jo tutkimuskohteina funktionaalisia eikä niitä sellaisenaan ole sisällytetty perinteisiin kielen formaalisiin kuvausmalleihin. Perinteiset kieliopit⁴ lähtevät liikkeelle kielen muodoista ja päätyvät merkityksiin. Funktionaaliset kuvausmallit taas lähtevät liikkeelle merkityksistä ja toiminnoista ja päätyvät muotoihin. Kaikki pintatason keinot ovat funktionaalisen kuvauksen kannalta tasavertaisia, joten olennaista ei ole, mihin kieliopilliseen kategoriaan keinot kuuluvat, eikä niitä siksi tarvitse kuvata erillisinä ilmiöinä (ks. myös Mustajoki 1993, 9 - 15).

Toinen keskeinen ero vuorovaikutuksellisesti suuntautuneen funktionaalisen ja formalistisen kuvauksen välillä on suhtautuminen aineistoon. Funktionaalinen kuvaus lähtee liikkeelle aineistosta ja kuvaa kielen ilmiöitä sellaisina kuin ne aineistossa ilmenevät. Formalistinen kuvaus taas yleensä lähtee liikkeelle vuorovaikutustilanteen ulkopuolisista kategorioista ja kuvaa, miten ne aineistossa ilmenevät.

Vaikka pragmatiikkaa ei rajattaisikaan kielitieteellisen tutkimuskohteen ulkopuolelle, on sen asema erilainen formalistisessa ja funktionaalisen dialogisessa lähestymistavassa. Formalistinen näkemyksen mukaan pragmatiikka on yksi kuvauksen hierarkkisista tasoista, funktionaalisen näkökulman kannalta kyse ei ole erillisestä tasosta lainkaan vaan näkökulmasta kieleen. Pragmatiikan näkeminen vain yhtenä kielenkuvauksen tasona on puolestaan johtanut siihen, että pragmaattisia ilmiöitäkin on tarkasteltu formalistisen mallin kautta, jossa kielisysteemin säännöstöä, kielioppia, pidetään ensisijaisena ja kielen varsinaista käyttöä toissijaisena.

Tämä formalistinen perusajatus kielestä on johtanut siihen, että pragmaattisissa tutkimuksissakin kielenkäyttöä katsellaan kieliopin määritelmien lävitse ja määritellään todelliset kielenkäyttötavat kieliopillisten muotojen toissijaiseksi käytöksi. Ensisijaisuuden kriteerinä näyttää siis olevan nimenomaan kieliopin mukainen käyttö. Esimerkiksi Yli-Vakkuri (1986, 3) määrittelee näkökulmansa toissijaisuuteen siten, että "muotoaines on toissijaisessa käytössä silloin, kun se tekstissä täyttää grammaattisen kategoriansa muodollisen tehtävän mutta ilmentää interpersonaalisia tai tekstuaalisesti poikkeavia seikkoja." Määritelmässä on mielenkiintoista se, että Yli-Vakkuri käyttää Hallidayn funktionaalisia termejä rajauksen apuna, mutta samalla olettaa, että kielen systeemissä on erillinen "grammaattinen tehtävä", vaikka tämä ajattelutapa on täysin vieras Hallidaylle. Interpersonaalisuus ja tekstuaalisuus eivät ole jostain systeemin osasta "poikkeavia seikkoja", vaan olennainen osa koko systeemiä.

---

⁴ Käytän tässä työssä formalistisen kielenkuvauksen mukaisista kieliopista nimitystä "perinteinen" ja esitän saman kommentin termivalinnasta kuin Mustajoki (1993, 13), joka toteaa, että "vielä on korostettava sitä, että vaikka funktionaalisen lähestymistavan vastakohtaa nimitetään PERINTELSEKSI, tämä ei merkitse sitä, että muodosta lähtävä kielenkuvaus olisi vanhanaikaista tai turhaa. Kumpikin lähestymistapa on hyödyllinen ja tarpeellinen."

Tapa tarkastella kielenkäyttöä edellä määritellyn toissijaisuuden avulla johtaa väistämättä siihen, että kuvaus rakentuu kieliopillisten muotojen varaan luetteloksi toissijaisista tehtävistä. Funktionaalisen ja vuorovaikutuksellisen kuvauksen kannalta jokainen käyttö on käyttöä ja siis samanarvoista. Mikäli käsitteitä ensisijainen ja toissijainen haluttaisiin käyttää, pitäisi kriteerinä olla ennemminkin yleisyys tai neutraalius. Näin ollen esimerkiksi ilmaus *me mennään* olisi puhutussa kielessä ensisijaisessa käytössä, vaikka perinteisen kielioppinäkemuksen mukaisesti se onkin passiivimuodon toissijaista käyttöä.

2.4.2 Väitteen varmuusaste

Ilmauksen varmuusasteen modifiointia on yleensä kuvattu osana modaalisuutta, jonka avulla tekstin tuottaja ilmaisee suhtautumistaan esittämäänsä proposition. Semanttiselta kannalta tarkasteltuna modaalisuuden perustyyppinä on kolme: dynaaminen, deonttinen ja episteeminen. Dynaaminen modaalisuus ilmaisee mahdollisuutta ja välttämättömyyttä, deonttinen modaalisuus sallimista ja velvollisuutta (ts. lupaa ja pakkoa) ja episteeminen puhujan asennetta proposition totuusarvoon (Kangasniemi 1992, 1 - 4, Hakulinen & Karlsson 1979, 262 - 264). Muodolliselta kannalta tämän laajan modaalisuusmääritelmän piiriin kuuluvat modaaliverbit ja -adverbit, morfologiset modukset ja lausetyypit eli syntaktiset modukset. Semanttiset kategoriat ovat tyyppillisesti häilyvärajaisia ja osittain päällekkäisiä, joten ennemminkin on kyse modaalisista jatkumoista kuin tiukoista kategorioista. Kontekstin vaikutus modaalinaisten tulkintaan on keskeinen ja yhdellä ilmauksella voi olla monta eri semanttista tulkintaa. Esimerkiksi verbiä *voida* käytetään kaikissa kolmessa merkityksessä.

Systeemilingvistisen tulkinnan mukaan modaalisuus kuuluu kielen interpersonaaliseen funktioon. Sen avulla ilmaistaan tekstin tuottajan käsitys sanoman todennäköisyydestä ja ennustettavuudesta. Halliday (1985a, 333 - 343) jakaa modaalisuuden propositioneiksi koskevaan varsinaiseen modalisaatioon ja ehdotuksiin liittyvään modulaatioon. Varsinaisen modalisaation avulla ilmaistaan proposition todennäköisyyden ja frekvenssin eri asteita (esimerkiksi: kuinka varmana, luultavana asiaa pidetään, kuinka usein, harvoin asia tapahtuu). Halliday jakaa modalisaation kahteen ryhmään: Subjektiiivisen avulla ilmaistaan asian todennäköisyys nimenomaan tekstin tuottajan näkökulmaa korostaen (*Minä luulen että X*), objektiivisen avulla taas tuodaan esille neutraalimpi, objektiivisempi näkökulma asian todennäköisyyteen (*On luultavaa että X*). Modulaation avulla puolestaan ilmaistaan velvoitteita (esim. mitä täytyy, on hyvä tehdä) ja halukkuutta (esim. mitä joku on innokas, vastahakoinen tekemään). Hallidayn systeemissä varsinaiseen modalisaatioon kuuluvat todennäköisyyden ilmaukset vastaavat modaalilogiikan episteemistä modaalisuutta, ja modulaatio vastaa lähinnä deonttista modaalisuutta.

Suomen kielen modaalisuutta on tarkasteltu semanttiselta kannalta (esim. Flint 1980, Orpana 1988, Kangasniemi 1992), semanttiselta ja pragmaattiselta kannalta (esim. Hakulinen & Karlsson 1979, Matihaldi 1979) ja morfosyntaktis-

ta kannalta (Laitinen 1992). Analyysin kohteena⁵ ovat olleet mm. modaaliverbit, adverbbit ja lausetyypit. Modaalisuuden alue on siis varsin laaja, ja yleensä kuvauksissa onkin keskitytty joko muodollisiin tai semanttisiin perusteisiin rajatun ilmiön kuvaukseen (ks. kuitenkin Kangasniemi 1992).

Perinteisissä kieliopissa⁶ modaalisuutta ei yleensä ole käsitelty yhtenäisenä ilmiönä (ks. kuitenkin Hakulinen & Karlsson 1979). Suomen kielessä eri keinot ilmaista varmuuden astetta ovat sillä tavalla päällekkäisiä, että samaa episteemisyys-tasoa voidaan ilmaista joko verbin moduksen avulla (*Pekka jäänee yöksi*), modaalisen verbin avulla (*Pekka saattaa jäädä yöksi*), modaalisen adverbien avulla (*Pekka jää ehkä yöksi*) tai modaalisen adjektiivin avulla (*On luultavaa, että Pekka jää yöksi*). Näitä keinoja on yleensä kuvattu erillisinä ilmiöinä osana omaa laajempaa kieliopillista kategoriasta. Keinojen käyttöä, yhteisvaikutusta ja yhteyksiä muihin epämääräistäviin ilmauksiin ei sen sijaan ole kuvattu.

Semanttisille ja modaalilogiikkaan perustuville kuvauksille on tyypillistä, että kielellisiä ilmauksia tarkastellaan suhteessa propositioniin ja maailmaan, ei niinkään suhteessa vuorovaikutukseen. Esimerkiksi Kangasniemen (1992, 1 - 2) mukaan modaalisuus voidaan määritellä näkökulmaksi tiettyyn propositioniin, ja jokainen ilmaus koostuu asiantilaa kuvaavasta propositionaalisesta merkityksestä ja modaalisesta merkityksestä, joka ilmaisee suhtautumista propositioniin. Nämä kaksi ilmauksen osaa tulee ja voidaan analyysissa erottaa toisistaan. Tämän määritelmän mukaan modaalisuudessa on kyse puhujan suhteesta propositioniin ja proposition suhteesta maailmaan, ei puhujan suhteesta maailmaan, viestintätilanteeseen tai muihin ihmisiin. Semanttinen analyysi lähtee liikkeelle modaalilogiikan käsitteistä, joille etsitään esimerkkejä aineistosta.

Semanttisesti väitteen varmuusasteen ilmaisut kuuluvat episteemisen modaalisuuden alueelle, joka ilmaisee sitoutumista proposition totuusarvoon. Ilmauksen totuusarvo on sillä tavalla keskeinen ominaisuus, että periaatteessa jokainen väitelause ottaa kantaa siihen, onko ilmaus totta vai ei. Väitelauseeseen esittäessään puhuja tai kirjoittaja samalla väittää (eli assertoi) asiasisällön ja presupponoi tiettyjen asiointilojen pitävän paikkansa. Perusväitelause ilman modifioijia on siis tunnusmerkitön tapa ilmaista, että puhuja pitää väitettä totena. Suorat väitteet ovat kuitenkin Lyonsin (1977, 797) mukaan episteemisesti ei-modaalisia, sillä toteamalla esimerkiksi "Maapallo on pyöreä" puhuja itse sitoutuu väitteensä totuusarvoon, mutta ei eksplisiittisesti väitä mitään ilmauksen totuusarvosta, ts. sen suhteesta maailmaan. Ilman modaalialainesta esitettyä väitettä on pidetty voimakkaimpana keinona sitouttaa itsensä väitteen totuusarvoon. Näin ollen esimerkiksi ilmaus "Maapallo on varmasti pyöreä" osoittaa jo

---

⁵ Flintin (1980) tutkimus käsitteli mahdollisuutta ja riittävyttä ilmaisevia verbejä, Kangasniemen (1992) dynaamisia, deonttisia ja episteemisiä ilmauksia, pääasiassa verbejä, Laitisen (1992) nesessiiviverbien subjektin sijavalintaa, Orpanan (1988) adjektiiviadverbeja ja Matihaldin (1979) syntaktisia moduksia, jotka ovat esillä myös Hakulisen ja Karlssonin (1979) kuvauksessa.

⁶ Modaalisuuden ja modaaliverbien asemasta suomen kielen kuvauksessa eri aikoina ks. Matihaldi 1979, 17-18; Laitinen 1992, 151-154; Kangasniemi 1992, 9-11.

jonkinasteista harkintaa varmuuteen sitoutumisessa (Lyons 1977, 809; Halliday 1985a, 340).

Episteemisten modaaliainesten analyysin avulla on selvitetty, miten kielen eri piirteet ilmaisevat totuuteen sitoutumisen asteita. Esimerkiksi Kangasniemi (1992, 147) jaottelee episteemiset ilmaisut arviointeihin (judgments), jotka ilmaisevat sitä, minkäasteisesti proposition taataan olevan totta, evidentiaaleihin, joissa väitteen sisällön validius määräytyy suhteessa informaation evidenssiin, tulevan ajan ilmauksiin, kysymyksiin, todenvastaisiin ilmaisuihin, viittauksiin muihin mahdollisiin maailmoihin ja ehdollisiin ilmauksiin. Arvioinnit on puolestaan jaettu mahdollisuutta, todennäköisyyttä, varmuutta ja niiden vastakohtia ilmaiseviin luokkiin. Kustakin ryhmästä Kangasniemi esittelee ne kielen keinot, joilla episteemisyyttä ilmaistaan.

Hienojakoisessa semanttisessa, irrallisten lauseiden analyysissä päädytään usein tulkinta- ja rajanveto-ongelmiin. Yhtenäisen kuvan muodostumista varmuusasteen modifioinnista vaikeuttaa lisäksi se, että kutakin kielen piirrettä käsitellään erillisenä myös niissä lauseissa, joissa on samanaikaisesti läsnä useampia episteemisiä ilmauksia. Esimerkiksi (Kangasniemi 1992, 177) seuraava lause "Jos vaivan alkuperä on tällainen hormonihäiriö, silloin yleisesti rauhoittavien lääkkeiden - - *pitäisi* lievittää vaivat" on tulkittu varmuuden ilmaisemiseksi, sillä suomen kielen varmuutta ilmaisevat verbit ovat *täytyy* ja *pitää*. Varmuustulkinnan tekee kuitenkin ongelmalliseksi verbin konditionaalimuotoisuus.

Yhtenäisen kuvan muodostumista vaikeuttaa myös se, että kaikki episteemisyyteen liittyvät ilmaukset eivät vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta olekaan väitteen varmuusasteen lieventämisen funktiossa. Semanttisesti samaan ilmiöön kuuluvat ilmaisut ovatkin funktionaalisesti erilaisia. Semanttisessa luokituksessa yhdistyvät niinkin erilaiset ilmaukset kuin "Sitä paitsi lapset *saattavat* herätä", "Mitä kello *mahtaa* olla?", "Teidän *täytyy* olla järjiltänne", "Tuskin olin ehtinyt kotiin, kun Santtu soitti", "Hän *piti* Neroa valtiomiehenä mutta ei taiteilijana", "Hän *oli leikkivinä* lapsijoukossa kukkarinteellä.", "Se *esitellään* syyskokouksessa Lahdessa ensi marraskuun alussa.", "Etkö sinä *pelkää*?", "Olisipa Gustaf täällä", "Hän *suuttuu*, jos olemme poissa", "Sano *mitä* sanot, äiti, mutta minä menen takaisin kotiin" (esimerkit: Kangasniemi 1992, 155 - 260).

Episteemisen asenteen ilmaiseminen ei näytä olevan kielenkäytön funktio, koska sillä ei ole yhtenäistä tehtävää vuorovaikutustilanteessa. Ilmausten avulla esimerkiksi epäillään, lievennetään väitettä, pehmennellään pyyntöä, käskyä tai kysymystä. Lisäksi vuorovaikutustilanteiden analyysin kannalta proposition käsitteen käyttö on ongelmallista, koska sen käyttö edellyttäisi sen ajatuksen hyväksymistä, että puhujalla olisi ennalta mielessään jokin propositio, jota sitten modifioisi. Ehkä enemmän pitäisikin puhua vain eriateisen varmuuden ilmaisemisen tavoista ja keinoista.

Episteemisten modaali-ilmausten semanttinen analyysi ei siis sellaisenaan anna kuvaa siitä, miten kieltä vuorovaikutustilanteessa käytetään, eikä sen tavoitteena olekaan tehdä sitä. Semanttisen analyysin tehtävänä on kuvata miten yksittäiset lauseet voidaan tulkita suhteessa ajatellun proposition totuusarvoon. Funktionaalisen kuvauksen kannalta taas keskeistä on se, mitä ilmauksella

vuorovaikutustilanteessa tehdään, ei niinkään se, miten yksityiskohtaisesti tiettyjen kontekstittomien ilmausten semanttiset erityispiirteet tai tiettyjen ilmausten syntaktinen tai morfosyntaktinen käyttäytyminen voidaan kuvata.

Väitteen varmuusasteen modifiointia on tarkasteltu funktionaalisemmasta näkökulmasta osana *hedging*-ilmiötä, josta on käytetty suomenkielistä termiä *varaus*. Varauksilla on alun perin tarkoitettu sanoja, joiden avulla asiat tehdään epäselvemmiksi tai vähemmän epäselviksi (Lakoff, 1972, 195). Varauksilla on siis katsottu olevan sekä epämääräistä että täsmentävää tehtävää. Esimerkiksi Suojala (1989, 118) käyttääkin varausermiä vain epämääräistävistä ilmauksista ja kutsuu täsmentäviä ilmauksia vahvistimiksi. Crystal ja Davy (1975) sen sijaan ovat käyttäneet varauksista nimitystä *softener*, *pehmentin*, joka kuvaa näiden kielellisten ilmausten tehtävää vuorovaikutustilanteessa. Pehmentimien avulla puhuja lieventää sanottavaansa ja esimerkiksi välttää ottamasta jyrkästi kantaa.

Epämääräistä ilmauksia on luokiteltu myös sen mukaan, mihin epämääräistys kohdistuu. Esimerkiksi Prince, Frader ja Bosk (1982, 85 - 86) jakavat keinot kahteen ryhmään seuraavasti: likimääräistykset (*approximator*) epämääräistävät propositiota tai sen osaa (esim. X on vähän niin kuin Y), suojaukset (*shields*) sen sijaan epämääräistävät puhujan suhdetta proposition vähentämällä puhujan sitoutumisastetta proposition totuuteen (esim. X saattaa olla Y). Hübler (1983) tekee saman kahtiajaon, mutta kutsuu keinoja vähätelmiksi (*understatements*) ja varauksiksi (*hedge*). Tällä kahtiajaolla näyttää kuitenkin Markkasen ja Schröderin (painossa) mukaan olevan ennemminkin analyysikäytäntöihin kuin ilmiön varsinaisen luonteen paljastamiseen liittyvä tehtävä, ja tästä syystä jakoa on pidetty tarpeettomana.

Hedge-käsitteen käyttöön liittyy nykyisin yleensä ajatus ilmausten strategisesta käytöstä vuorovaikutustilanteessa, vaikka Lakoffin (1972) alkuperäinen tarkoitus olikin vain kuvata tiettyjen epämääräistävien ilmausten loogisia ominaisuuksia. Esimerkiksi Hüblerin (1983) mukaan *hedging* on manipulatiivinen, epäsuora tapa sanoa vähemmän kuin tarkoittaa. Sen tarkoituksena on tehdä ilmauksesta hyväksyttävämpi ja lievempi ja sitä kautta vähentää riskiä joutua arvostelun kohteeksi. *Hedging*-käsite onkin laajentunut yksittäisten sanojen tai ilmausten ominaisuuksien kuvauksesta vuorovaikutussuhteiden, erilaisten puheaktien ja kohteliaisuusilmiöiden kuvauksen apuvälineeksi (ks. esim. Brown & Levinson 1978, House & Kasper 1981, Blum-Kulka & Ohlstein 1984, Blum-Kulka 1987). Pehmentelyä on tarkasteltu myös tekstuaalisena manipulaatiokeinona, jonka avulla kirjoittaja välttää ottamasta vastuuta sanottavastaan tai paljastamasta omia asenteitaan (ks. esim. Markkanen & Schröder 1989, 1992).

Pehmentelyn käsitteen laajentaminen yhä enemmän vuorovaikutuksellisten aspektien ja strategioiden ilmentämisen suuntaan tuo tullessaan monia etuja: ilmiö saadan kuvatuksi monipuolisesti osana todellista vuorovaikutusta. Toisaalta laajenemisen ongelmana ovat rajanveto-ongelmat. Vähitellen ilmiö laajenee niin monipuoliseksi, että sitä on vaikea kuvata, koska lähes mikä tahansa vuorovaikutustilanteessa esiintyvä piirre voidaan tiettyssä kontekstissa tulkita pehmentelyksi (*Hedge*-käsitteen määrittämisestä ja ongelmista ks. Markkanen & Schröder, painossa).

Olen tässä tutkimuksessa tarkastellut nimenomaan väitteiden varmuusasteiden lieventämiskeinoja, joiden katson kuuluvan laajemman pehmentely-käsitteen piiriin. Kuvauksen kohteena ovat siis ne ilmaukset, joissa puhuja tai kirjoittaja tavalla tai toisella luo vaikutelman siitä, että hän ei ole varma väitteestään. En siis ota lainkaan kantaa siihen, onko puhuja todella epävarma vai ei. Olen kuvannut väitteen varmuusasteen lieventämiskeinoja sellaisena kuin ne aineistosta nousivat esille⁷. En siis tekstejä analysoidessani ole lähtenyt etsimään episteemistä modaalisuutta ilmentäviä muotoja vaan ilmauksia, joiden käytöstä syntyy vaikutelma varmuusasteen lieventymisestä. Vasta tämän jälkeen lähdin tarkastelemaan niitä keinoja ja muotoja, jotka vaikutelman synnyttivät. Kuvausmallini on siis analyysin tulos, ei lähtökohta. Olen jakanut varmuusasteen lieventimet kahteen tyyppiin: varauksiin ja rajoittimiin. Nämä tyypit eroavat sekä lieventämisvoimaltaan että merkitykseltään. Selvimmin väitteen totuusarvoon ja varmuusasteeseen ottavat kantaa varaukset, joiden perusmerkitys on: *X on mahdollisesti totta / varmaa*. Puhuja tai kirjoittaja ilmaisee, että hän on enemmän tai vähemmän epävarma esittämänsä asian totuusarvosta. Puhuja voi tehdä varauksen väitteensä varmuusasteeseen episteemisen adverbien (*X on ehkä Y*), verbin moduksen (*X lienee Y*), modaalisen apuverbin (*X saattaa olla Y*) tai mentaaliverbien avulla (*luulen että X on Y*). Puhuja voi tietysti käyttää useita keinoja samanaikaisesti (*luulen että X saattaa ehkä olla Y*).

Toiseen alaryhmään, rajoittimiin, kuuluvien ilmausten avulla tekstin tuottaja osoittaa, että hänen esittämänsä idea on varma tietyin rajoituksin. Rajoittimet puolestaan lieventävät väitteen varmuutta vähemmän, sillä puhuja tai kirjoittaja näyttää pitävän väitettään totena, mutta rajoittaa väitteen vaikutusala ajallisesti, määrällisesti, laadullisesti tai sen yleistettävyyden kannalta. Rajoittimien perusmerkitys on siis *X on tietyin rajoituksin totta / varmaa*. Hän ei esimerkiksi väitä, että *Opettajat ovat naisia*, vaan rajoittaa väitteensä vaikutusala ajallisesti sanomalla *Yleensä opettajat ovat naisia* tai määrällisesti (*Monet opettajat ovat naisia*). Laadullisten rajoittimien avulla kirjoittaja tai puhuja epämääräistää ilmaustaan ja siten välttää ottamasta täsmällisesti kantaa sen varmuuteen. Hän ei väitä, että *x on täsmällisesti y*, vaan että *x on tavallaan / lähinnä y*. Laadullisesti epämääräiseksi osoitettu ilmaus jättää avoimeksi lopullisen tulkinnan. Väitteen totuusarvoa voidaan lieventää myös rajoittamalla sen yleistettävyyttä osoittamalla se omaksi mielipiteeksi (*Minun mielestäni X on Y*). Väitettä ei esitetä faktana, vaan mielipiteenä, josta voi vapaasti olla eri mieltä. Varsinkin tieteellisissä teksteissä, joissa tavoitteena on yleispätevän tiedon välittäminen, ilmauksen merkitseminen mielipiteeksi tai kokemukseksi lieventää väitettä.

Ajallisten rajoittimien jatkumolla on yhteys varma - epävarma -jatkumon kanssa. Yhteys ei ole suoraviivainen, vaan u-muotoinen siten, että useuden maksimi- ja minimiulottuvuus ja varmuuden maksimiulottuvuus kuuluvat yhteen. Toisin sanoen mitä enemmän useusjatkumon maksimi- tai minimipäässä ilmauksen rajoitin on, sitä vähäisempi sen lievennysvaikutus on, ja sitä varmempi puhuja on väitteestään. Epävarmuus on suurimmillaan siis useusjatkumon keskivaiheilla. Esimerkiksi ilmaus *x on tavallisesti y* on epävarmempi

⁷Kuvaussysteemistä ja aineistoesimerkeistä ks. tarkemmin Luukka 1992c.

kuin ilmaus x on lähes aina / useimmiten y tai ilmaus x on harvoin / tuskin koskaan y . Tämä hypoteesi jatkumoiden välisestä u-muotoisesta suhteesta tosin vaatisi lisätutkimusta.

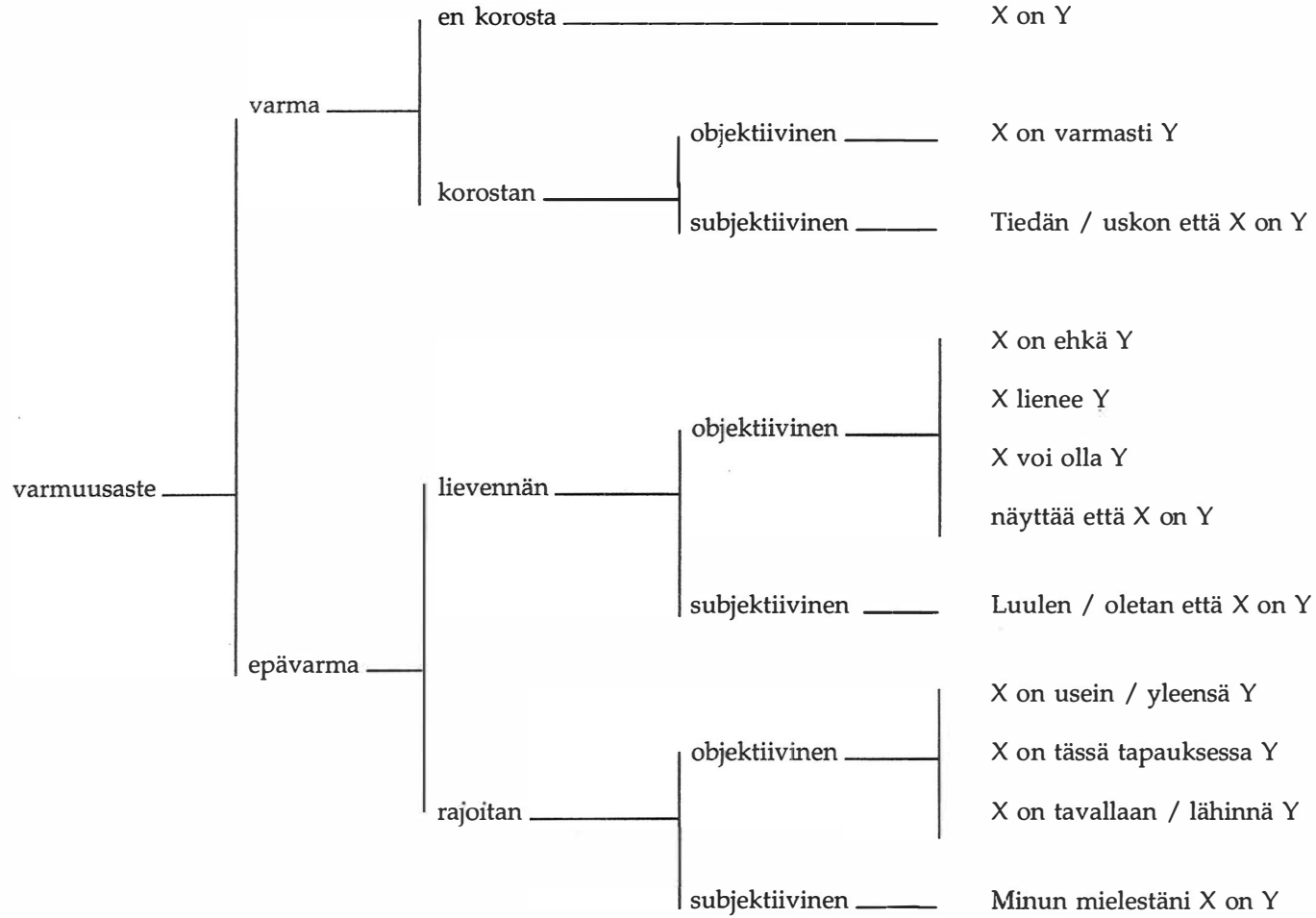
Varmuusasteen lieventämisen keinoilla on myös muita tehtäviä kuin propositionaalisen varmuuden osoittaminen. Niiden kautta päästään valottamaan myös varmuuden toisia kasvoja: vuorovaikutuksellista lieventelyä, epävarmuuttakin. Esimerkiksi seuraavassa ilmauksessa puhuja tuskin tarkoittaa, että hän ei ole varma, puhuuko hän lopuksi tutkimuksensa seurauksista vai ei - varsinkin kun hän todella aikoo puhua niistä: *no sitten tota, m, lopuks mä puhusin siitä että mitä tämmösiä, tutkimuksista nyt vois seurata.*

Kimmoke ilmauksen lieventämiseen ei lähdekään "puhujan suhteesta esittämänsä proposition totuusarvoon" vaan vuorovaikutustilanteesta. Puhuja pehmentää sanomaansa konditionaalilla avulla, joka lisää ilmaukseen tungettelmättömyyden sävyä. Tyypillistä näille ilmauksille on se, että ne liittyvät tilanteisiin, joissa puhuja ilmoittaa sanovansa, väittävänsä, kysyvänsä, olettavansa tai esittävänsä jotakin. Performatiiviverbiin liittyessään konditionaali ei siis lievennäkään proposition varmuutta vaan ennemminkin vuorovaikutuksellista varmuutta. Tätä suhdetta voidaan kuvata seuraavan nelikentän avulla, jossa toisena akselina on sisältöihin liittyvä varmuus ja toisena vuorovaikutustilanteeseen, ts. tekstin tuottajan ja vastaanottajan väliseen suhteeseen liittyvä varmuus:

VUOROVAIKUTUS		
varma		
S	väitän että	väitän että
I	x on y	x saattaa olla y
S		
Ä	varma	epävarma
L		
T	väittäisin että	väittäisin että
Ö	x on y	x saattaa olla y
	epävarma	

KUVIO 1 Varmuuden nelikenttä

Väitteen varmuusasteen modifioinnissa on kyse valinnanmahdollisuudesta, sillä kieli on systeemi ja merkityspotentiaali, joka tarjoaa tekstin tuottajalle keinovalikoiman. Puhujan tai kirjoittajan pitää päättää, esittääkö asiansa varmana vai lievennettynä ja mitä kielellistä keinoa käyttää. Kuvio 2 havainnollistaa näiden strategisten valintojen polkuja. Kuviossa on tietysti esitetty vain ns. "pääpolut", sillä puhuja ja kirjoittaja voi tietysti kulkea myös polkuja ristiin ja useampaa polkua samanaikaisesti (esimerkiksi: "Minusta tuntuu että X saattaisi olla Y ainakin tässä tapauksessa"). Kuvion prototyypeiksi on poimittu aineistossani yleisimmin esiintyneitä tyyppisiä. Kaavio on rakennettu tämän tutkimuksen aineiston esiintymien pohjalta, joten se kuvaa niitä tapoja, joita todellisuudessa käytetään, ei niitä, joita olisi mahdollista käyttää jossain kuvitellussa tilanteessa. Kaavio tuo esiin sen, että funktionaaliselta kannalta varmuusasteen lieventelyn keinot ovat monipuolisemmat kuin yleensä kieliopissa esitetään. (Eri tyyppien yleisyydestä ks. s. 100)

KUVIO 2 Varmuusasteen lieventelyn keinot

2.4.3 Persoonat ja henkilöt

Perinteisissä kielenkuvauksissa on yleensä keskitytty nimenomaan (kieliopillisten) persoonien tutkimukseen. Kielenkäytön ja vuorovaikutuksen kannalta mielenkiintoisempaa on katsella todellisia henkilöitä. Tästä lähtökohdasta persoonapronominit ja passiivikin näyttävät toisessa valossa. Erityyppiset pronominit, persoonapäätteet, omistusliitteet, passiivi, geneerisesti käytetyt verbit ja yksipersonaiset ilmaukset kietoutuvat tiivistä toisiinsa. Perinteisissä kieliopissa näitä kaikkia käsitellään kuitenkin erikseen, koska ne sijoittuvat kielen systeemin eri tasoille, vaikka ne kuuluvatkin funktionaalisesti ja pragmaattisesti yhteen.

Yleisimmin persoonalla tarkoitetaan kieliopillista kategoriaa, joka käsittää kolme kieliopillista persoonaa (1., 2. ja 3. persoona). Tätä persoonaa ilmentävät persoonapronominit, verbien persoonapäätteet ja possessiivisuffiksit. Myös passiivi kuuluu kiinteästi persoonasysteemiin, sillä toisin kuin indoeurooppalaisten kielten passiivi suomen passiivi ei ole persoonaton eikä tekijätön muoto, vaan passiivimuotoisen verbin tekijä on inhimillinen mutta indefiniittinen (Tuomikoski 1971, Hakulinen & Karlsson 1979).⁸ Kieliopillinen persoona on kuitenkin käsitteellisesti eri "persoona" kuin todellisessa vuorovaikutustilanteessa ilmenevä "inhimillinen olio" eli henkilö (ks. Tuomikoski 1971). Tästä syystä persoonasysteemin kuvauksen apuna käytetyt käsitteet definiittisyys (määräisyys) ja indefiniittisyys (epämääräisyys) eivät sellaisenaan sovellu todellisen vuorovaikutuksen henkilöviittausten kuvaukseen.⁹

Perinteisissä kielenkuvauksissa ilmausten definiittisyys määräytyy nimenomaan suhteessa kieliopillisiin muotoihin ja keinotekoisiiin, irrallisiin lauseisiin. Esimerkiksi jos kollegasi astuu työhuoneeseesi ja toteaa: "*Täällä sitä vaan ahkeroidaan*", lienee itsestään selvää, että puhuja tilanteessa viittaa sinuun. Passiivimuodon määritelmän mukaisesti ilmauksen tekijä on indefiniittinen, koska verbi ei sisällä tiettyyn persoonaan viittaavaa morfeemia, mutta pragmaattisesti, vuorovaikutustilanteessa, se on definiittinen. Syyt passiivin käyttöön löytyvät puhetilanteesta, esimerkiksi tietyn sävyn tavoittelusta tai vaikkapa "laiskuudesta". Jos tilanteessa on läsnä vain kaksi henkilöä ei ole tarpeen sanoa *sinä*, koska se on itsestään selvää. Kielen käytön ja vuorovaikutuksen kuvauksen kannalta henkilöviittausten definiittisyyttä tai indefiniittisyyttä ei ole mielekästä määritellä muodon perusteella vaan kontekstisidonnaisen tulkinnan perusteella. Näin ollen henkilöviittaus on definiittinen, jos se on puhetilanteessa definiittinen. Indefiniittinen se on vain silloin, kun viittauksen tarkoite ei täsmenny kontekstinkaan avulla. Vuorovaikutuksesta lähtevä määrittely johtaa siihen, että suuri osa esimerkiksi suomen geneerisistä ja passiivisista ilmauksista onkin käytännössä definiittisiä.

Henkilöihin viittaamisessa voidaan ajatella olevan kaksi strategiaa: suora ja epäsuora. Suoria viittauksia ovat mm. ilmaukset, joissa henkilöön viitataan

⁸Suomen ja englannin kielen persoonasysteemien eroista ks. Luukka & Markkanen (painossa).

⁹ Katso tarkemmin Luukka 1994b.

kyseisen persoonan pronominilla, nimellä tai ryhmää kuvaavalla substantiivilla (esimerkiksi: *Minä lähdän lomalle, Ville lähtee lomalle, Opiskelijat lähtevät lomalle*). Epäsuoran strategian mukaisesti puhuja tai kirjoittaja käyttääkin esimerkiksi passiivimuotoa ja geneeristä ilmaisua, vaikka voisi yhtä hyvin viitata suoraan henkilöön (esimerkiksi: *Täytyy tästä lähteä lomalle, Siinä sitä vaan istutaan*). Indefiniittisiä ilmauksia näin ollen ovat vain ne ilmaukset, joiden viittauksen kohde ei selviä kontekstistakaan (esimerkiksi: *Väitetään että... Jotkut saattavat väittää että...*).

Aineistoni henkilöviittausten kuvauksessa¹⁰ olen tarkastellut osallistujien rooleja ja niiden osoittamisen keinoja tekstissä. Myös tämä kuvaustapa on syntynyt tekstien funktioista lähtevän analyysin perusteella. Olen jakanut tekstin tuottajan ja vastaanottajan suhteiden osoittimet kolmeen ryhmään: 1) minän esiintuonti / häivyttäminen, 2) vastaanottajan esiintuonti / häivyttäminen ja 3) yhteyden esiintuonti (me-hengen esiintuonti). Ensimmäisen ja toisen persoonan lisäksi tieteellisissä teksteissä on läsnä myös kolmas persoona: toiset tieteenekijät. Henkilöiden esiintuonnilla tarkoitan niitä ilmauksia, joissa puhuja tai kirjoittaja käyttää suoraa strategiaa ja viittaa henkilöihin esimerkiksi pronominilla tai nimellä. Häivyttämisellä puolestaan tarkoitan niitä ilmauksia, joissa puhuja tai kirjoittaja valitsee epäsuoran tien: viittaa henkilöihin, mutta käyttää kiertoilmausta (esimerkiksi passiivia *minä*-pronominin asemesta). Molemmat ilmaustyytit ovat siis tunnusmerkittävästi +henkilöllisiä. Tämä luonnehdinta on tärkeä, koska periaatteessa jokaiseen väitelauseeseen voisi ajatella sisältyvän implisiittisen viittauksen henkilöön, esimerkiksi *minä väitän / sanon että*. Valitsemani näkökulman mukaisesti siis ilmaus *Minä olen sitä mieltä, että X on Y* ja ilmaus *Tässä tutkimuksessa päädyttiin siihen, että X on Y* ovat molemmat +henkilöllisiä; ensimmäinen ilmaus edustaa suoraa ja jälkimmäinen epäsuoraa strategiaa. Sen sijaan ilmaus *X on Y* on luonteeltaan -henkilöllinen eikä sen vuoksi ole mukana tässä kuvauksessa.

Myös vuorovaikutustilanteen ulkopuolisiin henkilöihin, häneen ja heihin, voidaan viitata joko suoraan tai epäsuorasti. Epäsuoralla viittauksella tarkoitan nimettömiä, epämääräisiä viittauksia esimerkiksi koulukuntiin, tutkimuksiin tai teorioihin (esimerkiksi: oppimisteoreetikot ovat sitä mieltä että...oppimisteorioissa todetaan, että X on Y). Suorissa viittauksissa sen sijaan mainitaan henkilö tai henkilöt nimeltä. Suoran viittauksen voi tehdä joko henkilökeskeisesti (*Virtanen (1993) esitti, että X on Y* tai *X:ää on tutkinut Virtanen (1993)* tai asiakeskeisesti (*X on Y (Virtanen 1993)*).

Tekstien analysoinnin yhteydessä kävi ilmi, että henkilöt toimivat tekstissä ikään kuin kahdessa erilaisessa tehtävässä tai roolissa. Tästä syystä olen jakanut roolit kahteen perustyyppiin: tiedolliseen ja toiminnalliseen. Tiedollinen rooli liittyy nimenomaan asiantuntemukseen (esimerkiksi: "työmuistilla *mä* tarkoitan semmmosta lyhytkestosta muistia, joka tuota, toisaalta varastoi lyhytaikaisesti tietoa..."). Toiminnallinen rooli puolestaan tuo esiin puhujan tai kirjoittajan tekstin tuottajana ja strukturoijana (esimerkiksi: *mä näytän* teille vielä yhden tämmösen taulukon jossa on numeroita). Myös 'sinä' ja 'te' sekä 'me' voivat olla

¹⁰ Ks. tarkemmin Luukka 1994a ja Luukka & Markkanen (painossa).

sekä toiminnallisessa että tiedollisessa roolissa. 'Hän' ja 'he' voivat tietenkin olla vain tiedollisessa roolissa.

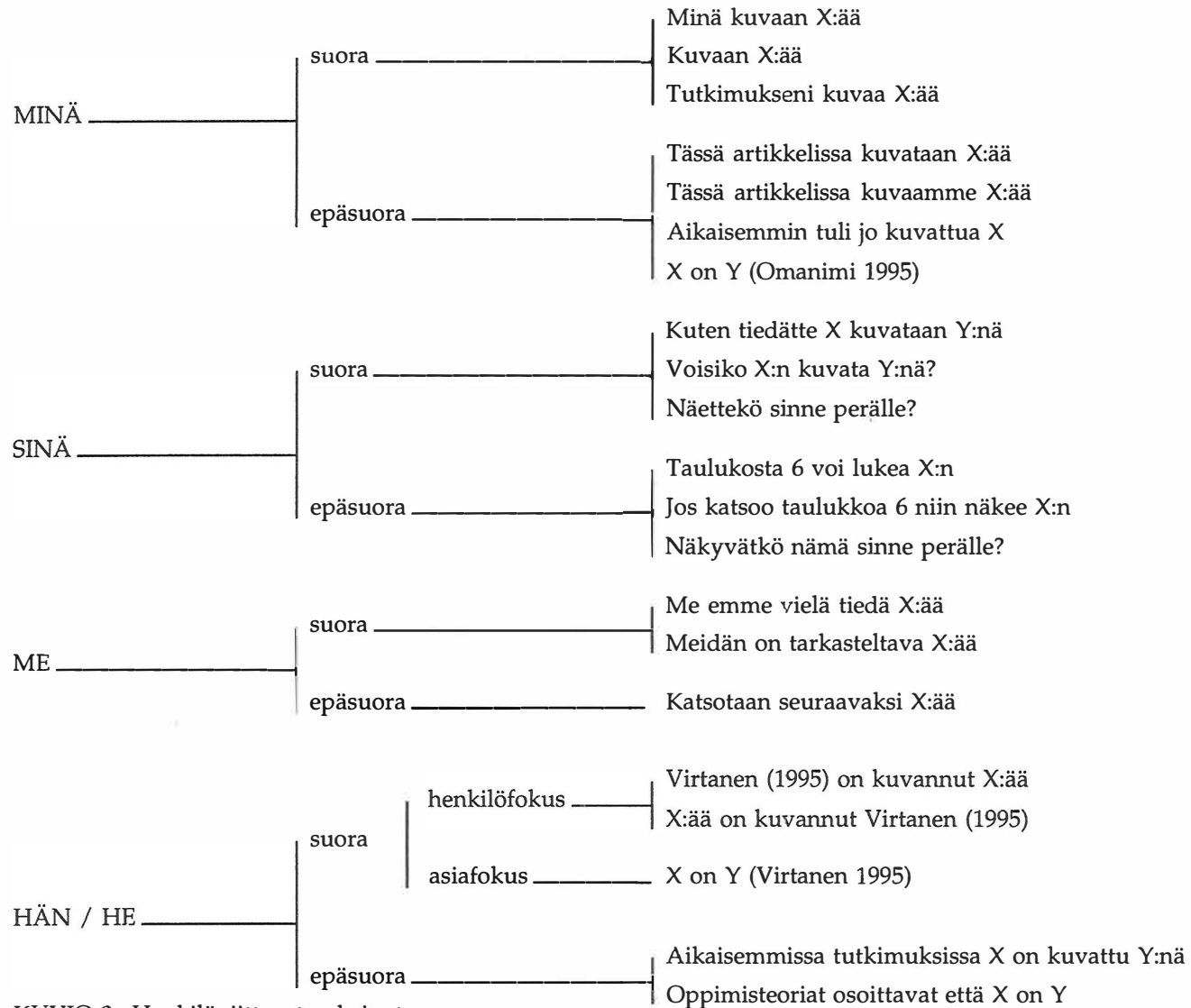
Kuviossa 3 on esitetty aineiston analyysin pohjalta nousseet prototyypit henkilöviittausten keinoista tieteellisissä teksteissä. En ole kaaviossa erotellut henkilöiden rooleja kahdeksi eri poluksi, koska viittauskeinoiltaan ne ovat samanlaiset. (Eri keinojen yleisyydestä ks. s. 107.)

Kun kielen keinojen kuvauksessa lähdetään liikkeelle todellisesta yhteisössä ilmenevästä diskurssista, näyttävät kieliopissa kuvatut varmuusasteen modifioinnin ja henkilöviittausten keinot kietoutuvan yhteen nimenomaan täsmällisyys- ja yleispätevyyskriteerien ja sitoutumisasteen kautta. Tieteelliseen varmuuteen liittyy täsmällisyys ja yleispätevyys, epävarmuuteen taas epämääräisyys ja yleistettävyyden puute. Näitä molempia modifioidaan paitsi varmuusasteen lieventiminä käytettyjen varausten ja rajoittimien avulla, myös sitoutumisen astetta modifioivien henkilöviittausten avulla. Henkilöviittauksia voidaan itse asiassa pitää lieventelyn yhtenä alastrategiana. Samalla tavalla kuin rajoittimet epämääräistävät ilmausta ja siten lieventävät väitteen varmuusastetta (esim. *X on tavallaan / usein / Y*), myös henkilöviittauksia voidaan käyttää epämääräistäjänä (esim. *Jotkut ovat sitä mieltä että X on Y*). Kun rajoittimien tapauksessa epämääräistys koskee väitteen varmuusasteen pätevyyden rajoja, niin henkilöviittausten epämääräistys koskee väitteen varmuusasteen vastuunkantajaa. Samalla tavalla liittyy yhteen epämääräiset henkilöviittaukset ja varaukset. Esimerkiksi käyttämällä ilmausta "*Väitetään että X on Y*" ilmauksen "*Väitän että X on Y*" asemesta puhuja samalla välttää itse ottamasta vastuuta väitteen totuudellisuudesta. Funktionaalisesti ilmaus toimii samalla tavalla kuin toteamus "*X on ehkä Y*".¹¹

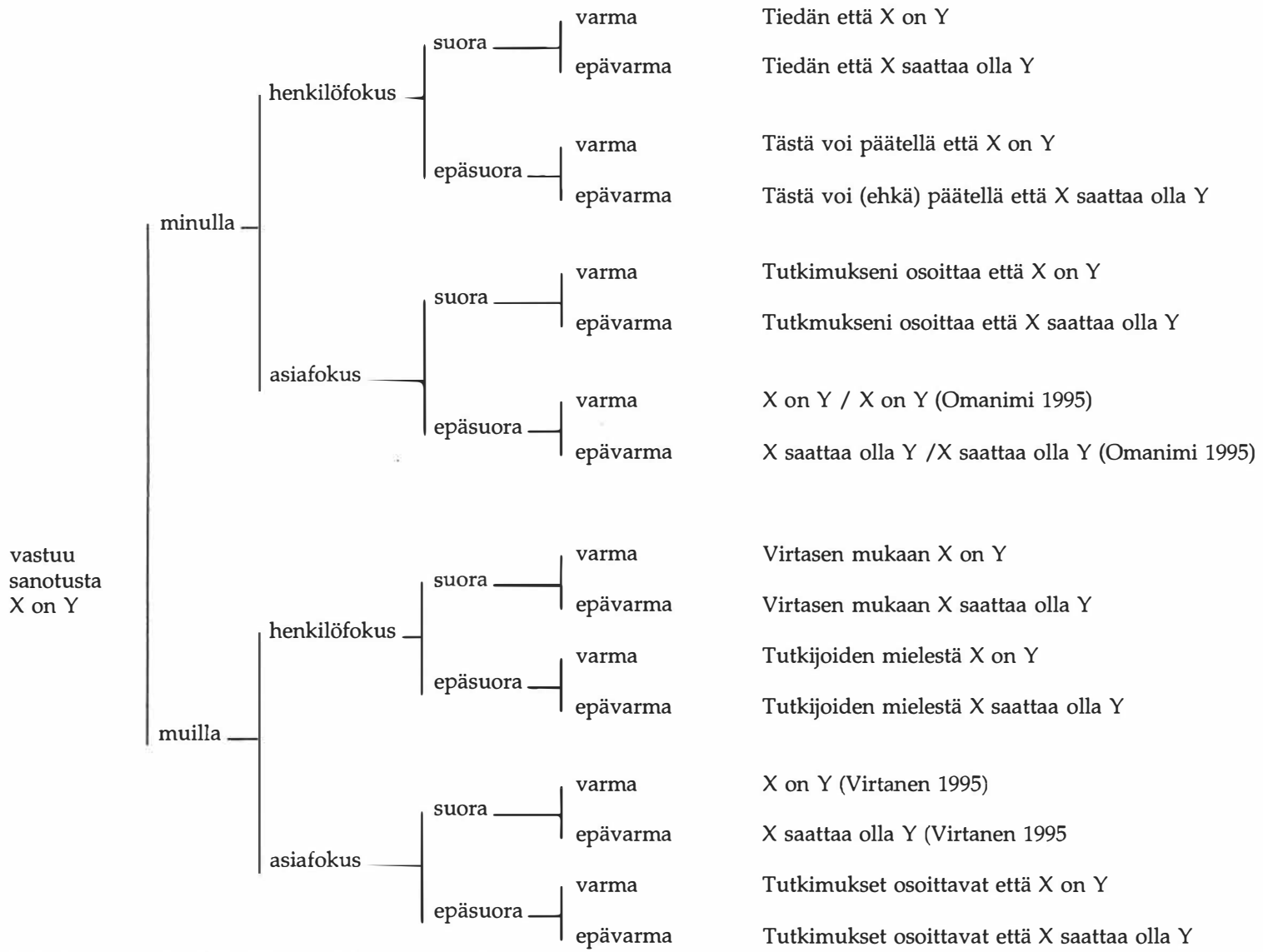
Käytännössä tieteellisen varmuusasteen modifioinnissa varaukset, rajoittimet ja henkilöviittaukset kulkevat yhdessä ilmausten tasolla. Kuvio 4 havainnollistaa niitä polkuja, joita puhuja tai kirjoittaja voi halutessaan seurata ottaessaan kantaa sekä väitteen vastuuhenkilöön että sen varmuusasteeseen.

---

¹¹ Ks. artikkeli Luukka & Markkanen (painossa).

KUVIO 3 Henkilöviittausten keinot

KUVIO 4 Henkilöviittaukset ja varmuusaste

Varmuusasteen lieventämisen ja henkilöviittausten keinojen funktionaalinen ja kontekstisidonnainen tulkinta paljastaa kielen keinojen monitulkintaisuuden ja yhteenkietoutumisen. Todellisista diskursseista löytyy vain harvoin esimerkiksi puhtaita episteemisten ilmausten prototyyppejä, joista voisi ikään kuin eristää sen kielellisen muodon, joka yksin vaikuttaa koko väitteen varmuusasteen tulkintaan. Varsinkin puhutuissa diskursseissa moninkertaiset lievennykset ovat tavallisia.

syy miksi tämä, jäljentämistehtävä tässä, tai siis toisto lisää tähän näin paljon, tätä selitys, ö voimaa sillon kun se tuossa ei tehny sitä johtuu *kai lähinnä* siitä että, että tota tässä. ö tässä osajoukossa mi-mi-mis-millä tehtiin kaikki nämä tehtävät niin toi jäljentämistehtävä oli heikompi selittäjä *yleensä*: ö. mikä *minä luulisin että saattaa olla* tämmönen artefakta johtuu *lähinnä* siitä että, että tota tämmönen jäljentämistehtävä kun tehdään, joukkokokeena niin siihen liittyy kaikkennäköstä hässäkkää

Ilmausten tulkintaan vaikuttaa myös se, kenen näkökulmasta tulkinta tehdään. Yleensä analyyseissa ilmauksia on totuttu katselemaan vain puhujan tai kirjoittajan näkökulmasta, jolloin esimerkiksi väite "*Minun mielestäni X on Y*" on tulkittu varmaksi, koska siinä ei ole näkyvissä episteemistä modaaliaainesta. Kuulijan näkökulmasta väitteen varmuusaste on kuitenkin lievennetty, koska mielipide on aina faktaa epävarmempi. Vaikka kyseinen väite olisikin puhujan kannalta varma, se ei ole sitä kuulijan ja vuorovaikutustilanteen näkökulmasta, vaan se on vain varmana väitetty.

Funktionaalisten kuvausten ongelmana on pidetty sitä, että kaikki näyttää vaikuttavan kaikkeen. Vuorovaikutuksen tutkijan kannalta se tosin ei ole ongelma, sillä aidossa vuorovaikutuksessa kieli todella toimii niin. Esimerkiksi passiivimuotojen ja geneerisesti käytettyjen ilmausten tulkintaan vaikuttavat samanaikaisesti mm. ilmausten painotukset ja informaatorakenne, aikamuoto ja emfaattiset korostukset. Tästä syystä esimerkiksi viittauksen epämääräistämisen tehtävää ei voida liittää pelkästään verbimuotoon. Esimerkiksi kirjoitetulle kielelle ominaisessa sanajärjestyksessä, jota kielioppityöryhmän mietinnössä (1994, 166) kutsutaan k-prototyypiksi, puhujan ei yleensä katsota kuuluvan epämääräiseen tekijäjoukkoon (esim. *Talo rakennetaan viikossa*), mutta p-prototyypissä puhuja kuuluu joukkoon (esim. *Rakennetaan talo viikossa*). Myös aikamuodolla näyttää kuitenkin olevan vaikutuksensa, sillä preesensmuotoiset ilmaukset ovat tulkittavissa epämääräisiksi viittauksiksi (esim. *Lomalla saa nukkua pitkään*, *Suomessa nukutaan pitkään*) mutta imperfekti tekeekin viittauksesta spesifimmän (*Lomalla sai nukkua pitkään*, *Suomessa nukuttiin pitkään*). Kaikki siis vaikuttaa kaikkeen, ja juuri tämän luonnollisen kirjon esiin saaminen on funktionaalisen ja vuorovaikutuksellisen analyysin haasteena.

3 MONITULKINTAINEN DISKURSSI

3.1 Koko maailma vai pala tekstiä?

Yksi kielenkäytön tutkimuksen keskeisistä käsitteistä on diskurssi, olipa kyse sitten kielitieteellisestä tai yhteiskuntatieteellisestä tutkimusalasta. Eri asia kuitenkin on, mitä käsitteellä eri tieteenaloilla tarkoitetaan. Diskurssi-käsitteen monimuotoisuutta kuvaa se, että sen tutkimussuuntausten lähtökohdat ja lähitieteenalat ovat varsin vaihtelevia: systeemilingvistiikka, pragmatiikka, tekstilingvistiikka, antropologia, tekoälyn tutkimus, filosofia, sosiologia, psykologia jne. Terminologisesta hajanaisuudesta kertoo myös se, että toisinaan diskursianalyysia pidetään yläkäsitteenä (kattoterminä) lukuisille muille lähisuuntauksille (puheen etnografia, keskusteluntutkimus, tekstilingvistiikka, sisällönanalyysi, protokolla-analyysi, funktionaalinen analyysi), toisinaan taas vain yhtenä suuntauksena edellisten joukossa. Esimerkiksi van Dijk (1985, xi) pitää diskursianalyysia useiden eri lähestymistapojen sateenvarjoterminä ja määrittelee sen tehtäväksi kielenkäytön, tekstien, keskustelujen tai viestintätapahtumien eri ilmiöiden kuvauksen.

Paitsi kielitieteilijöitä diskurssit ovat kiinnostaneet pitkään myös yhteiskuntatieteilijöitä, jotka tosin käsittävät diskurssin kielitieteilijöitä laajemmin esimerkiksi tapoina hahmottaa tietoa ja sosiaalisia käytänteitä¹². Yksi vaikutusvaltaisimmista diskurssiteoreetikoista sosiologian alalla on Michel Foucault. Hänen ajatuksensa diskurssien olemuksesta ovat vaikuttaneet myös kielitieteen alueella (ks. esim. Fairclough 1989, 1992a,b). Foucaultin (1972) diskurssikäsite on selvästi eri abstraktiotasolla kuin useimpien lingvistien. Lingvisteille diskurssi on nimenomaan tekstiä tai puhetta, Foucaultille taas diskurssi on teoreettisempi käsite, joka on yhteydessä tietokäsitteeseen, siihen miten diskurssit synnyttävät, muokkaavat ja välittävät tietoa.

Foucaultin diskurssi ei ole tekstinä ilmenevä kielenkäytön katkelma vaan tapahtumia, käsitteitä ja maailmaa hahmottava ja synnyttävä ilmiö. Tapahtumien perusyksiköitä ovat lausumat, jotka muodostuvat sarjoiksi ja käytänteiksi

---

¹²Yhteiskuntatieteellisistä diskurssikäsitteistä ks. esim. Jokinen & Juhila 1991, Jokinen, Juhila & Suoninen 1993.

diskursiivisten muodostelmien avulla. Diskurssit siis ilmentävät tapahtumien säännönmukaisuuksia ja käytänteitä. Foucault (1972, 117) määrittelee diskurssin joukoksi lausumia, jotka kuuluvat samaan diskursiiviseen muodostelmaan. Diskurssi ei ole retorinen tai muodollinen yksikkö vaan tapa hahmottaa maailmaa ja tapahtumia. Diskursiiviset käytänteet muodostuvat anonyymeista, historiallisista säännöistä, joihin vaikuttavat ajalliset, sosiaaliset, taloudelliset, alueelliset ja lingvistiset kontekstit.

Foucaultin (1972, 42) diskurssikäsitteen peruspilarina on konstitutiivinen näkemys diskurssista. Diskurssit eivät ole merkkien kokoelmia vaan käytänteitä, jotka systemaattisesti synnyttävät ne objektit ja merkit, joista diskurssit puhuvat. Diskurssit esimerkiksi muovaavat aktiivisesti yhteisöä määrittelemällä, mitä tieto on, ja rakentamalla sosiaalisia suhteita. Diskurssit ovat riippuvaisia yhteisöistä tai instituutioista ja toisista diskursseista. Ne eivät siis vain heijastele olemassa olevaa todellisuutta vaan synnyttävät itse todellisuutta ja merkityksiä. Tutkimuksen tehtävänä on paljastaa ne yhteisön säännöt, jotka säätelevät diskursseja.

Foucaultilaiseen perusajatukseen diskurssien luonteesta tukutuu myös Parkerin (1992, 5) määritelmä, jonka mukaisesti diskurssi on objektin konstruoiva lausumien systeemi. Diskursseja sellaisenaan, kokonaisuuksina ei voida suoraan havaita, sillä niiden realisoitumat, tekstit ilmentävät ja rakentavat aina vain osan siitä. Diskurssi on joukko merkityksiä, jotka rakentavat objekteja ja synnyttävät subjekteja (esimerkiksi miten käsitys tieteellisyydestä rakentuu seminaarikeskustelussa, miten puheenjohtajuus keskustelussa rakentuu). Diskurssissa rakentuvat merkityssysteemit muodostavat koherentin kokonaisuuden, joka voidaan paljastaa esimerkiksi analysoimalla metaforia, analogioita ja kuvia. Diskurssit eivät kuitenkaan elä eristyksissä, vaan vuorovaikutussuhteessa muiden diskurssien kanssa lainaten ja kommentoiden toisiaan. Toisaalta diskurssit voivat myös kommentoida ja analysoida itseään ja omia käsitteitään tekstissä. Diskurssi ei ole staattinen, sillä sosiaalinen todellisuus rakentuu aina suhteessa historialliseen kontekstiinsa, se on dynaaminen ja muuntuva, se tukee instituutioita, tuottaa valtasuhteita ja sillä on ideologisia seuraamuksia (Parker 1992, 6 - 20). Sosiologian ja sosiaalipsykologian alalla diskurssilla tarkoitetaan siis yleensä merkityssysteemejä ja niiden muotoutumista kielessä ja kielenkäytössä. Diskurssi-termin lisäksi tästä ilmiöstä on käytetty myös tulkintarepertuaarin käsitettä (ks. esim. Gilbert & Mulkay 1984, Potter & Wetherell 1987).

Varsin erilaisiin lähtökohtiin sen sijaan perustuu Habermasin sosiologinen kommunikatiivisen toiminnan teoria (1981), jonka perusideana on tarkastella diskursseja rationaalisuuden ja yhteisymmärryksen käsitteiden näkökulmasta. Habermas tarkoittaa diskurssilla arkipäivän toiminnan reflektiomuotoa, jossa eksplisiittisesti tematisoidaan toimintaan sisältyvät pätevyysvaatimukset. Kommunikatiivisuuden tavoitteena on rationaalisen keskustelun kautta saavutettu pakottamaton yksimielisyys. Ts. Habermasin teorian mukaan diskurssiin osallistujien ainoa motiivi on yhteisymmärryksen saavuttaminen. Diskurssissa saavutettu yhteisymmärrys on sitä rationaalisempi, mitä enemmän keskustelutilanne muistuttaa ideaalista puhetilannetta, jossa diskurssin kulkuun vaikuttavat ainoastaan järki ja siihen perustuva argumentaatio. Idealisessa puhetilanteessa eivät vaikuta ns. häiritsevät tekijät, kuten valta- tai ystävyysuhteet. Kieli on Habermasille läpinäkyvä, neutraali kanssakäymisen väline, tässä suhteessa

teoria eroaa siis ratkaisevasti esimerkiksi Foucaultin käsityksistä (ks. Habermas 1987, Kangas 1989).

Ideaalinen puhetilanne edellyttää esimerkiksi sosiaalisista sidoksista irrottautumista, joten tässä mielessä Habermas näyttää kannattavan kartesiolaista ajatusta sosiaalisen ja individuaalisen erottamisesta. Tässä tutkimuksessa olen kuitenkin lähtenyt siitä ajatuksesta, että yksilö ja yksilön toiminta kaikkineen on perusluonteeltaan sosiaalista eikä viestintätilanteissa näin ollen voida irrottautua ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta ja tarkastella diskursseja vain puhtaana rationalisena argumentointitoimintana. Tästä syystä Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria ei sovi tämän tutkimuksen teoreettiseksi viitekehyyksi.

Kielitieteessä diskurssilla tarkoitetaan yleensä konkreettista kielenkäyttöä, useimmiten sekä puhetta että kirjoitusta. Tätä laajaa määritelmää on tosin käytetty myös yhteiskuntatieteiden alueella, esimerkiksi Potter ja Wetherell (1987, 7) määrittelevät diskurssin miksi tahansa puhutuksi tai kirjoitetuksi tekstiksi, mutta tekevät eroa kielitieteelliseen lähestymistapaan siinä suhteessa, että eivät kuvauksessaan ole kiinnostuneita diskurssista sinänsä vaan niistä sosiaalisen maailman ilmiöistä, jotka diskursseissa rakentuvat. Kielitieteellisessä kirjallisuudessa diskurssianalyysillä voidaan tarkoittaa minkä tahansa tekstin (puhutun tai kirjoitetun) kielellistä analyysia, jossa tutkittavina kokonaisuuksina ovat lausetta ja virkettä suuremmat yksiköt (esim. Stubbs 1983,1). Hieman edellistä laajemman määritelmän mukaan diskurssianalyysin tehtävänä on selvittää, mihin kieltä käytetään (esim. Brown & Yule 1983, 1). Edmondsonin (1981, 3 - 4) mukaan diskurssianalyysin tehtävänä on kuvata sekä virkettä suurempia kokonaisuuksia että kielenkäyttöä. Sen sijaan kielioppi kuvaa virkettä pienempiä kokonaisuuksia eikä tutki lainkaan kielenkäyttöä. Tekstilingvistiikka taas tutkii virkettä suurempia kokonaisuuksia, mutta ei kielenkäyttöä. Puheaktianalyysi tutkii kielenkäyttöä, mutta ei virkettä suurempia kokonaisuuksia.

Näiden klassisten diskurssimääritelmien taustalla on selvästi formalistinen kielikäsitelmä, jossa kokonaisuuksia analysoidaan analogisena kieliopillisille rakenteille. Analyysin tehtävänä on paljastaa diskurssien rakentumisen lainalaisuudet, jakaa diskurssit pienempiin yksiköihin ja tarkastella niiden välisiä hierarkkisia suhteita samaan tapaan kuin morfologiassa tarkastellaan sanojen muodostumista tai syntaksissa lauseiden muodostumista.

Sosiologian ja kielitieteen tutkimusperinteet eivät Faircloughin (1992b, 1992c) mukaan ole kumpikaan omilla keinoillaan onnistuneet kuvaamaan diskurssien sosiaalista luonnetta kattavasti. Lingvististen kuvausten ongelmana on liiallinen keskittyminen valmiin tuotteen, esimerkiksi tekstin analysointiin. Lisäksi lingvististä tutkimusta on jo pitkään hallinnut formalistinen ja kognitiivinen lähestymistapa, joista kumpikaan ei tarjoa välineitä kielen sosiaalisen luonteen analysointiin. Faircloughin (1992b) mukaan kielitieteen alalla vallitseva käsitys kielen sosiaalisesta luonteesta eroaa Foucaultin (1972) käsityksestä siinä, että kielitieteessä kielen sosiaalisuus nähdään ennalta annettuna. Esimerkiksi puhujien sosiaalinen identiteetti vaikuttaa heidän käyttökseen ja puheta-poihinsa. Vähemmälle huomiolle on sen sijaan jäänyt Foucaultille tärkeä käsitys siitä, että puhetavat myös osaltaan muovaavat puhujan sosiaalista identiteettiä. Sosiologinen analyysi on puolestaan Faircloughin mukaan jättänyt kielen ja

varsinaiset tekstit liiaksi huomiotta. Monissa perinteisissä sosiologisissa tutkimuksissa kieli nähdään läpinäkyvänä ja siksi tarpeettomana tutkimuskohteena. Yleistäen voidaan sanoa, että sosiologit ovat kiinnostuneita tekstien tai puheen sisällöistä, lingvistit taas muodoista. Kuviossa 5 on tehty yhteenvetoa näiden lähestymistapojen eroista.

SOSIOLOGIAN DISKURSSI	KIELITIETEEN DISKURSSI
kuvauksen fokus: yhteisö	kuvauksen fokus: kieli
diskurssi: tapa hahmottaa tietoa ja sosiaalisia käytänteitä	diskurssi: puhuttu tai kirjoitettu teksti, keskustelu tms. kielellinen tuote
yhteisö sellaisena kuin diskurssi sen paljastaa	diskurssi sellaisena kuin se tilanteessa ilmenee
diskurssin tuottaminen osana yhteisön toimintaa	diskurssin tuottaminen ja eteneminen vuorovaikutustilanteessa
miten diskurssi yhteisössä rakennetaan, miten diskurssi rakentaa yhteisöä?	millainen diskurssi on ja miten se rakentuu?

KUVIO 5 Sosiologian ja kielitieteen diskurssikäsitteiden eroja

Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt yhdistämään sekä sosiologista että kielitieteellistä lähestymistapaa diskurssiin siten, että kuvauksen fokuksena on yhteisön kielenkäyttö. Diskurssilla tarkoitan konkreettista kielenkäytön tulosta, tässä tapauksessa puhuttua ja kirjoitettua monologia, jota kuvaan sellaisena kuin se yhteisön viestintätilanteessa ilmenee. Tarkastelen kuitenkin diskurssia osana yhteisön toimintaa ja pyrin vastaamaan kysymykseen, millaista diskurssi on ja miten se yhteisössä rakennetaan ja tulkitaan.

3.2 Puhuttu diskurssi

Osa kielitieteellisestä diskurssianalyttisestä tutkimuksesta keskittyy kuvaamaan nimenomaan erityyppisten keskustelujen rakentumista siirtosysteemin avulla. Tämän ns. birminghamilaisen koulukunnan tunnetuimpia edustajia ovat mm. Sinclair ja Coulthard (esim. 1975, 1992) ja Stubbs (esim. 1983). Diskurssianalyysin lisäksi kielenkäyttö on keskeinen tutkimuskohde myös pragmatiikassa ja keskusteluanalyysissä. Pragmatiikan ja diskurssianalyysin välillä ei usein ole selkeää rajaa, sillä monet diskurssianalyttiset lähestymistavat hyödyntävät esimerkiksi pragmaattisia peruskäsitteitä ja jatkavat tässä mielessä pragmatiikan perinnettä (esim. Brown & Yule 1983, Edmondson 1981). Pragmatiikan alueen väljästä määrittelystä kertoo myös se, että esimerkiksi Mey (1993) pitää keskusteluanalyysiä pragmatiikan osa-alueena.

Pragmatiikan tehtävänä on kuvata kielenkäytön periaatteita. Suppeimmillaan pragmatiikka on määritelty kielioopin osa-alueeksi, jonka tavoitteena on

kuvata kielen ja kontekstin suhdetta (esimerkiksi miten deiktiset ilmaukset realisoituvat). Pragmatiikan tehtävänä on pidetty mm. sen selvittämistä, millaiset lauseet ovat hyväksyttäviä eri konteksteissa. Laajimmillaan sen tarkoituksena on tutkia kielen käyttöä vuorovaikutuksen välineenä puhujan tavoitteiden ja sanoman vaikutusten näkökulmasta (pragmatiikan määritelmistä ks. Levinson 1983). Esimerkiksi Leech (1983) jakaa pragmatiikan kolmeen osa-alueeseen: Yleinen pragmatiikka selvittää kielen vuorovaikutuksellisen käytön yleiset ehdot, sosiopragmatiikka tutkii sosiaalisten taustatekijöiden, esimerkiksi tiettyyn puheyhteisöön kuulumisen vaikutusta kielenkäyttöön ja pragmalingvistiikka on kiinnostunut kielen keinojen ja käytön välisestä suhteesta, esimerkiksi mitä keinoja kielessä X on pyytämistä varten. Mey (1993) puolestaan jakaa pragmatiikan alueen kahtia, mikro- ja makropragmatiikkaan. Mikropragmatiikkaan kuuluvat esimerkiksi implikaatiurien ja puheaktien tutkimus, makropragmatiikkaan taas mm. puheakteja laajempien yksiköiden pragmaattinen tutkimus ja kielenkäytön ja sosiaalisen kontekstin välisen suhteen tutkimus.

Perinteisen pragmatiikan lähtökohdat löytyvät kielifilosofiasta, puheaktiteoriasta ja niiden kehityksistä (Austin 1962, Searle 1975, Grice 1975) ja sen perusidea on nähdä kieli konkreettisenä toimintana eikä vain kieliopillisena systeiminä. Siinä mielessä puheaktiteoria on siis luonteeltaan funktionalistinen, että se lähtee liikkeelle kielisysteemin ulkopuolelta, kielen käyttötehtävistä. Lauseet ovat kielellisiä tekoja, eivät totuusarvollisia kielen rakenneyksiköitä.

Todellisen vuorovaikutuksen kuvauksen kannalta puheaktiteorian ongelma on käsitteiden teorialähtöisyys ja se, että oletukset ja kuvaukset ovat lähtöisin nimenomaan kirjoitetun kielen rakenteen analyysimalleista. Vaikka puheaktiteorian perusidea onkin kuvata kielen käyttöä, lähtökohtana olevat teoriat perustuvat pitkälti keinotekoisiihin ja kuviteltuihin tilanteisiin ja irrallisiin ilmauksiin. Funktionaalisesta alkuperästään huolimatta puheaktiteorian lopputuloksena on vuorovaikutuksen yleispäteväksi oletettujen formaalisten struktuurien kuvaus. Tausta-ajatuksiltaan puheaktiteoria on Linellin ja Markován (1993, 173 - 174) mukaanselkeästi monologinen kuvaussysteemi, joka kuvaa kuviteltua vuorovaikutusta yhden yksilön näkökulmasta kerrallaan. Puheaktit ovat yksilön omaisuutta, samalla tavalla kuin intentiot ja ajatuksetkin katsotaan kuuluvan yksilölle. Formalismin perinteitä puheaktiteoria jatkaa siinäkin mielessä, että se keskittyy lauseiden (aktien) kuvaamiseen autonomisina yksiköinä.

Puheaktien löytäminen aidoista keskusteluaineistoista ei ole ongelmatonta eivätkä keskustelijat todellisuudessa noudata gricelaisia keskustelun maksiimeja. Todelliselle vuorovaikutukselle on ominaista monitulkintaisuus ja epämääräisyys. Lisäksi kuvausten lähtökohtana on nimenomaan puhujan näkökulma, hänen tavoitteensa, päämääränsä ja strategiansa. Teoria kuvaa itse asiassa sosiaalisesta kontekstista irrotettujen yksilöiden ideaalista vuorovaikutusta, ei keskustelua sellaisena kuin se todellisuudessa on. (Kritiikkiä ks. esim. Edmondson 1981, Stubbs 1983, Sperber & Wilson 1986, Fairclough 1989.) Kielen vuorovaikutuksellisen ja sosiaalisen luonteen kuvauksen kannalta puheaktiteorian anti löytyy kuitenkin siitä ajatuksesta, että kieli on toimintaa, ei vain kieliopillisia rakenteita.

Keskusteluntutkimus pitäytyy diskurssin tutkimussuuntauksista tiukimmin empiriassa. Tutkimuksessa analysoidaan todellisia, yleensä epämuodollisia ja

arkisia keskusteluja, mutta viime aikoina myös institutionaalisia keskusteluja on analysoitu (ks. esim. Drew & Heritage 1992). Etnometodologisen ja kvalitatiivisen analyysin avulla selvitetään vuorovaikutuksen sääntöjä osallistujien ehdoin. Analyysi perustuu tiukasti aineiston ilmentämiin seikkoihin, ja siinä vältetään tutkijan intuitiivisia tulkintoja ja teoretisointia aineiston pohjalta. Keskusteluanalyysin sidokset aikaisempaan perinteeseen löytyvät Garfinkelin (1967) edustamasta etnometodologiasta (ks. esim. Heritage 1984), vuorovaikutuksen analyysistä (esim. Sacks 1963, Schegloff 1972, 1984) ja Gumperzin edustamasta etnografisesta vuorovaikutuksen analyysistä (esim. Gumperz 1972, 1982a, 1982b).

Diskurssianalyysi ja keskusteluanalyysi eroavat selvästi toisistaan, vaikka kumpikin suuntaus on kiinnostunut siitä, miten keskustellaan ja miten keskustelua tulkitaan. Diskurssianalyysi on intuitiivisempi, teoreettinen suuntaus, jossa tutkija luokittelee aineistoaan ja järjestää sitä luokitteluunsa sopivaksi. Keskusteluntutkija taas on kiinnostunut spontaanista interaktiosta ja sen tulkinnasta, hän lähestyy aineistoa ilman ennakkomäärittelyä. (Eroista ks. Levinson 1983, Nuolijärvi 1990.)

Keskusteluntutkimuksen perusajatuksena on, että vuorovaikutus on rakenteeltaan organisoitunut, kontekstista riippuvainen ja siinä jatkuvasti muotoutuva. Vuorovaikutus vaikuttaa myös kontekstiin, joten suhde on molemminpuolinen, jokainen vuorovaikutuksen yksityiskohta on kontekstin kannalta merkityksellinen. Erityisen kiinnostuneita keskusteluntutkijat ovat olleet keskustelujen rakentumisesta, esimerkiksi puheenvuorojen vaihdoksista.

Analyysi perustuu tiukasti kuultavissa ja havaittavissa olevaan. Puhujien motiiveja ja intentioita ei arvailla, ei tehdä päätelmiä käyttäytymisen taustavaikeuksista eikä korosteta kielenulkoisia seikkoja, kuten esimerkiksi sukupuolta, asemaa tai puhujien välisiä suhteita, koska ne eivät keskusteluntutkimuksessa ole teoreettisia kategorioita vaan ennemminkin arkihavainnon käsitteitä. Nämä taustatekijät voidaan ottaa analyysissä huomioon vain siinä tapauksessa, että ne tuodaan aineistossa eksplisiittisesti esiin. Tutkimuksen tavoitteena on kuvata keskustelu mahdollisimman tarkasti sellaisena kuin se on ilman ennakkopäätöksiä siitä, mikä on kuvaamisen arvoista. (Menetelmästä ks. esim. Hakulinen 1989a.)

Keskusteluntutkimusta on kritisoitu mm. siitä, että se tarkastelee yksilöitä, kielenkäyttöä ja keskusteluja ikään kuin maailmasta irrallisina ilmiöinä. Tässä mielessä keskusteluntutkimus noudattelee Durantin (1988, 223) mukaan formaalisen kielitieteen autonomiaihannetta. Esimerkiksi Fairclough (1989) kritisoii ennen muuta sitä, että keskusteluista luodaan kuvaa taidokkaana sosiaalisena toimintana, joka on olemassa sosiaalisessa tyhjiössä. Puhetta ja kielenkäyttöä pidetään itseisarvona, ikään kuin keskustelijat keskustelisivat vain keskustelemisen vuoksi. Mikäli tutkimuksessa halutaan selvittää yhteisöjen viestintätapoja tai kielenkäytön suhdetta yhteisön muuhun sosiaaliseen toimintaan ja pohtia miksi-kysymyksiä, eivät keskusteluntutkimuksen periaatteet sovi lähtökohdaksi.

Puhuttuja monologeja on kielitieteellisissä tutkimuksissa kuvattu yleensä niiden tekstuaalisen rakenteen kannalta, ikään kuin analogisena kirjoitetuille teksteille. Monologiin rakentumista on kuvattu esimerkiksi diskurssianalyysin tapaan siirtorakenteen avulla (ks. esim. Montgomery 1976, Piirainen-Marsh 1987,

Leiwo et al. 1987), tekstityyppien ja ilmausten välisten kytkentöjen (Pöyhönen 1986) tai rakennesignaalien (esim. Bäcklund 1990) analyysin avulla. Myös tämäntyyppisille tutkimuksille on tyypillistä keskittyminen monologiin muotoihin, ei niinkään tehtäviin tai merkitykseen yhteisössä.

3.3 Kirjoitettu diskurssi

Myös termiä *teksti* voidaan käyttää *diskurssi*-termin vastineena. Laajimmillaan tekstiksi nimitetään mitä tahansa kielen katkelmaa, joka muodostaa yhtenäisen teemallisen kokonaisuuden. Tekstit voivat olla monologimaisia, mutta myös keskusteluja voidaan tarkastella teksteinä. Perinteisesti tekstillä on viitattu nimenomaan kirjoitettuun diskurssiin, mutta nykyisin sitä käytetään yhä useammin viittaamassa sekä kirjoitettuun että puhuttuun diskurssiin.

Yhtenä kielitieteen edistysaskeleista on pidetty tutkimuksen näkökulman siirtymistä irrallisten lauseiden rakenteen ja sanojen välisten suhteiden selvittämisestä laajempien kokonaisuuksien, tekstien rakenteen selvittämiseen. Perinteisesti tekstejä on kuvattu ja analysoitu itsenäisinä kielellisinä tuotteina, ikään kuin kieliopillisena rakenteena. Tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten tekstit rakentuvat, mikä erottaa tekstin ei-tekstistä, millaisin kieliopillisin keinoin tekstit pysyvät koossa, miten tekstin osien välisiä suhteita voidaan kuvata ja miten eri tekstityypit realisoituvat. Suurin osa tekstilingvistisestä tutkimuksesta lähestyy tekstiä tästä strukturaalisesta näkökulmasta.

Esimerkiksi van Dijk (1972) mukaan teksti realisoituu diskurssissa kielellisinä ilmauksina. Se koostuu määrittelemättömästä lausejonosta (n lausetta, $n > 1$), mutta sitä ei voida kuvata yksittäisten lauserakenteiden avulla. Tekstin tuottaja pystyy tuottamaan ja tulkitsemaan ilmauksia kokonaisuuksina, koherentin tekstin osina eikä vain irrallisten, kieliopillisten lauseiden sarjana.

Tämä näkemys tekstien produkti-luonteesta on johtanut siihen, että tekstejä tarkastellaan ja analysoidaan lauseiden ja virkkeiden muodostamana itsenäisenä kokonaisuutena. Tekstejä on etupäässä lähestytty mukauttamalla perinteisen kieliopin (lausekieliopin) sääntöjä ja kuvaustapoja tekstin rakenteen kuvaukseen ja sitä kautta on yritetty mallintaa tekstin rakentumista ja luoda tekstikielioppeja. Tekstin rakennetta on kuvattu hierarkkisten mallien avulla, jossa tekstin osien välillä vallitsee samankaltaisia alustus- ja rinnastussuhteita kuin virkkeiden sisältämien lauseiden välillä ja lauseiden sisältämien sanojen välillä.

Suuri osa tekstin rakennetta kuvaavista systeemeistä perustuu hierarkian käsitteeseen. Tämän näkemyksen mukaan tekstit voidaan pilkkoa osiin laajimmasta kokonaisuudesta pienimpään. Perinteisesti laajimpana kuvauksen tasona on pidetty tekstin kokonaisrakennetta ja pienimpänä propositiota tai jopa sanoja. Hierarkkisissa systeemeissä kuvataan tasojen välisiä ja sisäisiä suhteita. Tämä käsitys hierarkiasta on itse asiassa perintöä koko kielen systeemin näkemisestä hierarkiana: kieli koostuu äänneistä, morfeemeista, sanoista, lausekkeista, lauseista, virkkeistä jne. Pisimmälle menevissä hierarkiamalleissa lähdetään siitä oletuksesta, että samoja, universaaleja "kielioppisääntöjä" voidaan soveltaa myös

tekstin rakenteen kuvauksessa. Esimerkiksi virkkeiden välisiä ja tekstin kappa- leiden välisiä suhteita voidaan kuvata samojen säännösten avulla. Produk- tiajattelutapa jatkaa siis selkeästi formalistisen kielikäsitteiden perinteitä.

Tekstejä voidaan tarkastella paitsi tuotteina myös mentaalina pro- sesseina, ts. tekstit eivät ole itsenäisiä merkitysyksiköitä ja lopullisia tuotteita, vaan ajatusten prosessoinnin tuloksia. Analysoinnin lähtökohdaksi otetaan tekstin tuottamis- ja ymmärtämisprosessi. Esimerkiksi tekstin merkitys syntyy tekstin tuottajan ja vastaanottajan prosessien tuloksena. Levy (1979) nimittää tätä lähestymistapaa termillä *mind-based*. Se suhtaudutaanko tekstiin produktina vai prosessina, erottaa Levyn mukaan lingvistien ja esimerkiksi tekoälyn tutkijoiden lähestymistavat tekstien tutkimisessa. Lingvistit useimmiten tarkastelevat tekstejä itsenäisinä, kielellisinä tuotteina; tekoälyn tutkijat taas tuottamisen ja ymmärtämisen tuloksina.

Tekstien näkeminen prosessina johtaa siihen, että tekstejä ei voi tarkastella lauseiden laajentumina. Ts. tekstejä ei voi selittää ja kuvata samanlaisten kie- liopillisten keinojen avulla kuin lauseita ja virkkeitä. Teksti ei ole kieliopillinen yksikkö, eikä sen osien välillä voi olettaa vallitsevan samankaltaisia rakenteita ja suhteita kuin tekstin lauseiden ja virkkeiden välillä vallitsee. Mikäli tekstejä tutkitaan prosesseina, tekstin rakenne ei olekaan tekstin ominaisuus vaan tekstin tuottajan ajattelutoimintojen ominaisuus. Kielelliset ilmaukset toimivat vihjeinä, joiden avulla lukija tai kuulija voi rekonstruoida tekstin tuottajan ajatteluproses- seja. Prosessiajattelutapakaan ei siis sulje pois käsitystä siitä, että kielessä ja teksteissä on havaittavissa rakenne. Käsitteiden rakenteesta ei vain ole samanlainen.

Tuote- ja prosessiajattelutavat eroavat mm. suhtautumisessa tekstin merkitykseen. Tuoteajattelutavan mukaan tekstin merkitys ja sisältö löytyvät itse tekstistä, prosessiajattelutavan mukaan ne muotoutuvat vasta vuorovaikutusti- lanteessa, vastaanottajan päässä. Teksti sisältää lingvistisen muodon, jonka perusteella lukija generoi tekstin merkityksen uudelleen. Tekstejä analysoimalla ei voida löytää yhtä ainoaa tekstin merkitystä ja keskeistä sisältöä, sillä se muodostuu vasta lukijan tai kuulijan mielessä, tosin tekstin välittämänä.

Osasyynä siihen, että tekstien produkti-lähestymistapa on selvästi yleis- sempi kuin prosessi-lähestymistapa lienee se, että tekstejä on selvästi helpompi kuvata tuotteina kuin prosesseina. Kielioppi antaa eksaktit keinot kuvata tekstiä tuotteena, eikä tutkijan tarvitse etsiä mitään näkymätöntä. Hän voi keskittyä siihen, mitä teksteissä itsessään on löydettävissä. Tekstejä prosessina tarkastelevan tutkijan työtä vaikeuttaa se seikka että, teksti sinänsä ei paljasta, miten teksti on tuotettu. Se kertoo vain sen, mikä on oletettujen sääntöjen käyttämisen lopputulos, mutta ei sitä, miten ja miksi niitä sääntöjä on käytetty. Prosessi-ajattelutavan juuret ovat siinä mielessä formalistisessa kielikäsitteessä, että tekstikin katsotaan "mentaaliseksi kieleksi", ja siinä mielessä funktionaalises- sa käsityksessä, että teksteillä katsotaan olevan kommunikatiivinen funktio. Sen sijaan tekstien sosiaalisen luonteen selvittämiseen prosessiajattelutapakaan ei keskity.

Monet termin *teksti* määritelmistä sisältävät ajatuksen tekstien kommunika- tiivisesta luonteesta. Esimerkiksi de Beaugrande ja Dressler (1981, 3) määrittele- vät tekstin kommunikatiiviseksi esiintymäksi (communicative occurrence) ja Halliday & Hasan (1985, 8) funktionaaliseksi kieleksi ("text is language that is

functional"), joka realisoituu vuorovaikutustilanteissa ("Text is an instance of the process and product of social meaning in a particular context of situation"). Esimerkiksi Hallidaylle (1978, 135) teksti on ennen muuta semanttinen yksikkö, jota ei voi määritellä koon perusteella tai lauseiden laajentumana, sillä tekstit eivät muodostu lauseita yhteen liittämällä. Teksti on kontekstisidonnainen merkitysten välittämisen perusyksikkö ja lauseet ovat tekstin realisoitumia. Teksti ei siis synny lauseista vaan lauseet syntyvät tekstiä realisoimaan. (Ks. myös Halliday 1985a, Halliday & Hasan 1976, 1985, Widdowson 1984.)

Tekstin vuorovaikutusluonnetta on korostettu pitämällä tekstien perusmuotona nimenomaan dialogia (ks. esim. Halliday 1978, Halliday & Hasan 1985, Widdowson 1984). Esimerkiksi Widdowsonin (1984) mukaan kirjoitetun tekstin tuottamisessa pätevät samanlaiset lainalaisuudet kuin puhutunkin tekstin, keskustelun tuottamisessa. Teksti sinällään ei ole kommunikatiivinen, teksti ei viesti, vaan sen tuottaja viestii tekstin avulla. Teksti on vain staattinen lingvististen merkkien kokoonpano, ja näiden merkkien tulkinnan avulla tekstit välittävät sisältöjä. Kirjoittaja osallistuu kirjoittaessaan keskusteluun oletetun vastaanottajan kanssa. Tämä diskurssi, prosessi kirjautuu osittain tekstiin, tulokseen. Lukija purkaa tuotoksen, tekstin uudelleen prosessiksi ja muodostaa tekstin merkityksen sen pohjalta. Nystrandin (1992, 160 - 161) mukaan kirjoittamalla viestiminen ei koskaan ole yksisuuntaista merkitysten lähettämistä kirjoittajalta lukijalle, sillä merkitysten välittyminen ja viestinnän onnistuminen on aina sekä kirjoittajan että lukijan vastuulla. Teksti siis toimii molempien osapuolten tavoitteiden välittäjänä.

Autonomisuutta ja eksplisiittisyyttä on pidetty nimenomaan kirjoitettujen tekstien ominaisuutena erotuksena puhuttujen tekstien kontekstisidonnaisuudesta ja fragmentaarisuudesta. Kirjoitetutkaan tekstit eivät kuitenkaan ole autonomisia, vaan kirjoitetun ja puhutun tekstin kommunikatiivinen luonne on vain erilainen. Ero liittyy ennemminkin siihen, että kirjoituksen kommunikatiivisuus on viivästettyä. Kirjoitettu teksti tulkitaan ja tuotetaan eri aikaan, puhuttu taas tuotetaan ja tulkitaan yleensä samassa tilanteessa (Nystrand 1987, 197). Kirjoitusprosessin aikana kirjoittajan täytyy kuitenkin pitää mielessä tekstin tuleva tulkintatapahtuma. Nystrandin (1987, 205) mukaan kirjoittajalla on "sopimus" lukijoiden kanssa, mikä edellyttää, että kirjoittajan täytyy tekstissään luoda yhteistä taustaa lukijan kanssa, liittää esittämänsä ideat tutuiksi oletettuihin asioihin, eksplikoida asenteitaan esittämiinsä faktoihin ja osoittaa tekstin ideakokonaisuuksien rajoja ja näin pilkkoa teksti helposti sulatettaviin osiin.

Widdowsonin (1984) mukaan tämä viivästetty dialogi on mahdollista kirjoittajan aktien avulla, joita hän kutsuu fokaalisiksi (focal acts) ja mahdollistaviksi (enabling) akteiksi. Fokaalisten aktien tavoitteena on ilmaista faktoja, ideoita, näkökulmia ja mahdollistavien aktien tavoitteena on helpottaa niiden tulkintaa ja välittää tulkintoja. Fokaaliset aktit asettavat kirjoittajan tekstin tuottajan rooliin, mahdollistavat aktit taas (kuvittelun) vastaanottajan rooliin. Tekstin tuottaja voi siis ikään kuin keskustella vastaanottajan kanssa tekstin merkityksestä jo tekstin tuottamisvaiheessa.

Tekstin kirjoittajan ja lukijan vuorovaikutussuhde toimii myös toisinpäin, sillä tekstin ymmärtämisen kannalta on tärkeää tietää, kuka tekstin on kirjoittanut ja mikä on kirjoittajan näkökulma asioihin. Kirjoittajan intentioiden ymmär-

täminen on keskeinen osa tekstin ymmärtämistä. Lukijan on vaikea ymmärtää tekstiä, mikäli hän ei ymmärrä, miksi teksti on kirjoitettu ja mitkä ovat sen tavoitteet (ks. esim. Tierney, Lazansky et. Al. 1987, Bruce 1980).

Tekstien kommunikatiivisesta luonteesta kertoo myös se käsitys, että tekstit eivät ole irrallisia, itsenäisiä kokonaisuuksia, vaan ne liittyvät aina viestintätilanteisiin, kontekstiin. Esimerkiksi Bahtinille (1986) tekstit ovat yhteisön vuorovaikutuksen tuotteita, joita ei voi analysoida irrallaan sosiaalisesta kontekstistaan. Tekstit elävät ja muokkautuvat yhteisön mukana. Myös Halliday korostaa tekstin yhteisöllistä luonnetta ja pitää itse asiassa tekstiä sosiologisenä ilmiönä, joka myös vaikuttaa yhteisön luonteeseen. ("In its most general significance a text is a sociological event, a semiotic encounter through which the meanings that constitute the social system are exchanged" (Halliday 1978, 139).

Tekstien vuorovaikutusluonteen korostaminen pitää sisällään myös sen ajatuksen, että tekstit ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Tekstit eivät ole autonomisia, vaan ne liittyvät aina sarjaan muita tekstejä. Muut tekstit vaikuttavat siihen, millaiseksi tekstit muodostuvat, sillä ns. genretietoisuus ohjaa kirjoittajia. Tekstit viittaavat toisiin teksteihin, kirjoittajat lainaavat toisten kirjoittajien ajatuksia ja jopa sanoja. Harvat tekstit ovat vain yhden ihmisen tuotteita. Tässä mielessä tekstit ovat keskustelualoitteita, dialogeja monologimuodossa. Esimerkiksi Bahtin (1986, 89 - 91) korostaa sitä, että tekstit ovat täynnä muiden sanoja ja merkityksiä ja jokaisessa lausumassa on kaikuja toisista lausumista. Kirjoittajan "omistussuhde" sanottavaansa vaihtelee eri tekstityypeissä eli genreissä.

Kontekstin merkitys on vuorovaikutuksellisessa lähestymistavassa erittäin suuri. Ilmauksien merkityksen syntyminen ei ala lingvistisiin vihjeisiin perustuen "kirjaimellisen merkityksen" analyysistä, joka sitten suhteutetaan kontekstiin ja siten saadaan lopullinen merkitys. Konteksti on ensisijainen, merkityksen etsiminen alkaa kontekstin tulkinnalla, sillä ilmauksia ei normaaleissa viestintätilanteissa tulkita irrallaan siitä (Fairclough 1989, 151 - 152).

Periaatteessa tekstiä voidaan siis kuvata kolmesta eri lähtökohdasta. Tekstuaalinen perspektiivi lähestyy tekstiä tuotteena, irrallisena kielellisenä kokonaisuutena, kognitiivinen perspektiivi taas tarkastelee tekstiä mentaalisenä prosessointitapahtumana ja sosiaalinen, vuorovaikutuksellinen lähestymistapa taas kuvaa tekstiä vuorovaikutuksen välineenä, palasena tekstien jatkumolla. Kahden ensimmäisen lähestymistavan taustaoletukset kielen luonteesta jatkavat formalistisen kielikäsitteiden perinteitä, viimeinen taas funktionaalisen - dialogisen kielikäsitteiden perinteitä. Lienee myös itsestään selvää, että vain sosiaalinen ja vuorovaikutuksellinen lähestymistapa tekstiin on mahdollinen yhteisöllistä näkökulmaa korostavassa tutkimuksessa.

Tässä tutkimuksessa tieteellinen teksti nähdään yhteisölle tyypillisenä, kontekstisidonnaisena merkitysten välittäjänä, joka on perusluonteeltaan dialoginen. Tekstin, sekä puhutun että kirjoitetun, on tuottanut yhteisön jäsen toisten jäsenten vastaanotettavaksi, joten teksti on vuorovaikutusta ihmisten välillä. Samalla se on myös dialoginen muiden yhteisön tekstien kanssa, sillä tieteellinen teksti rakentuu aikaisempien tekstien varaan, kommentoi ja referoi niitä ja sen tarkoituksena on toimia keskustelun aloitteena.

3.4 Näkökulmia puheen ja kirjoituksen vertailuun¹³

Puhetta ja kirjoitusta vertailevan tutkimuksen lähtökohta on tietysti se, että on olemassa kaksi erillistä ilmiötä, joita voidaan verrata keskenään. Jo se, että me käytämme käsitteitä *puhuttu kieli* ja *kirjoitettu kieli* vain yhden käsitteen *kieli* sijasta osoittaa, että muodoilla on tietty itsenäisyys. On kuitenkin pohdiskelemissen arvoinen asia, kuinka selvärajaisia nämä käsitteet ovat. Arkipäivän määritelmä puhutusta ja kirjoitetusta kielestä ei ole relevantti kielentutkimuksen ja tekstianalyysin kannalta. Yksinkertaisintahan olisi määritellä puhuttu kieli ääniaaltojen avulla välittyväksi informaatioksi ja kirjoitettu kieli visuaalisesti välittyväksi informaatioksi. Tämän määritelmän mukaan ääneen luettu tekstikin olisi puhuttua kieltä. Kielimuodoltaan ja keinovalikoimaltaan luettu teksti on kuitenkin kirjoitettua kieltä.

Vaikka hyväksyisimmekin ajatuksen kahdesta erillisestä kielimuodosta, ei niiden suhdetta voida pitää dikotomisena, vaan ennemminkin jatkumona, jonka toisessa päässä ovat tyypillisimmät puhutun kielen piirteet ja toisessa päässä tyypillisimmät kirjoitetun kielen piirteet. Tekstit tai diskurssit sijoittuvat tälle jatkumolle. Usein onkin kyse tietoisesta valinnasta, jonka puhuja tai kirjoittaja tekee tuottaessaan tekstiä. Kirjoittaja voi käyttää tekstissään puheelle tyypillisiä piirteitä; puhuja taas kirjoitetuille teksteille tyypillisiä piirteitä tarpeen mukaan. Tannenin (1982) mukaan voidaankin puhua oraalisisistä ja kirjallisista strategioista ennemmin kuin kahdesta eri kielimuodosta.

Suurin osa kirjoitetun ja puhutun kielen eroja kuvaavista malleista on rakennettu jatkumon ääripäiden, keskustelujen ja ekspositoristen kirjoitettujen tekstien analysoinnin pohjalta. Tällä tavalla on tietysti saatu selviä eroja esille. Mutta mikäli halutaan saada selville käytetyn kanavan vaikutus tekstin piirteisiin, olisi vertailtavien tekstien kontekstuaalisten tekijöiden vastattava mahdollisimman tarkasti toisiaan. Esimerkiksi kahvipöytäkeskusteluissa tärkeintä ei niinkään ole se, mitä sanotaan, vaan se että kommunikoidaan. Tässä suhteessa samanlaisia kirjoitettuja tekstejä saattavat olla henkilökohtaiset kirjeet tai tervehdyskortit. Kirjoitettujen tekstien ääripäässä, esimerkiksi lakiteksteissä, keskeisintä ovat nimenomaan sisällöt, muulla vuorovaikutuksella ei ole suurtakaan merkitystä. Puhutuista teksteistä tässä suhteessa samankaltaisia ovat esimerkiksi radiouutiset. Hedelmällisintä olisikin siis verrata nimenomaan muilta kontekstipiirteiltään mahdollisimman samankaltaisia tekstejä, jotta käytetyn kanavan vaikutus saataisiin selvemmin esiin.

On esitetty, että puhuttu - kirjoitettu -jatkumo voitaisiin korvata myös suunnittelematon - suunniteltu -jatkumolla (ks. esim. Ochs 1979). Kirjoitetut tekstit ovat yleensä pidemmälle suunniteltuja kuin puhutut tekstit, mutta poikkeuksiakin on. Esimerkiksi kirjeet tai sähköpostin viestit ovat varsin suunnittelemattomia, sen sijaan esitelmät tai luennot ovat ennalta suunniteltuja. Suunnittelua on itse asiassa kahta eri tyyppiä: tekstin kokonaisrakennetta koskevaa suunnittelua ja tekstin ilmaisuja, sanontatapoja koskevaa suunnittelua.

¹³Lyhennelmä väitöskirjaan liitetystä artikkelista Luukka 1992b.

Ensimmäisen tyyppin suunnittelun määrä ei välttämättä erottele puhuttuja ja kirjoitettuja tekstejä, pintatason suunnittelun määrä sen sijaan erottelee ne paremmin. Yhtä hyvin voitaisiinkin siis nimetä puhumisen ja kirjoittamisen peruseroksi tekstin tuottamiseen käytettävissä oleva aika, ts. puhumisen nopeus ja kirjoittamisen hitaus.

Tuottamisprosesseina, ideoiden kielellistämisenä puhuminen ja kirjoittaminen ovat periaatteessa samanlaista toimintaa. Vaikka tuottamisen taustalla olevat menettelytavat eivät yleensä ole tietoisia, varsinkaan spontaanissa puheessa, meillä on kuitenkin intuitiivinen käsitys siitä, että haluttaessa tekstiä ja puhetta voidaan suunnitella ja jäsentää ennalta. Pintatasolla se on suhteellisen automaattista ja huomaamatonta, mutta ideatasolla, tekstin kokonaisrakenteen tasolla se muuttuu selvemmäksi ja tietoisemmaksi. Puhutuissa teksteissä ilmaustapojen muotoilun vaiheet ovat näkyvissä, kirjoitetuista teksteistä ne on yleensä poistettu. Puhumista voitaisiinkin verrata kuulakärkikynällä kirjoitettuun tekstiin, jossa epäröintejä, vääriä aloituksia, sanojen ja rakenteiden muutoksia ei voi piilottaa näkymättömiin. Hallidayn (1987) mukaan puhuminen on toimintana samankaltaista kuin tanssiminen tai juokseminen - se on automaattista toimintaa, eikä sen osatoimintoja yleensä tiedosteta. Puhuja tietää tietysti puhuvansa ja kuulija tietää puhujan puhuvan, mutta päähuomio kiinnittyy yleensä puheen sisältöön eikä muotoihin. Puhujatkaan eivät välttämättä muista sanatarkasti tuottamiaan muotoja ja rakenteita.

Puhuttua ja kirjoitettua kieltä vertailtaessa lähtökohdaksi on yleensä otettu muotojen ja keinojen erot ikään kuin ne olisivat pysyviä puheen ja kirjoituksen ominaisuuksia. Muodot ja keinot eivät kuitenkaan ole itsenäisiä ja sattumanvaraisia ominaisuuksia, vaan ne ovat kontekstisidonnaisia. Yksittäisten kielellisten eroavuuksien listauksen asemesta olisikin pyrittävä etsimään erojen syitä ja lähestyttävä diskursseja viestinnällisestä, kontekstuaalisesta näkökulmasta. Pohtimisen arvoista olisi myös se, missä suhteessa puhutut ja kirjoitetut tekstit ovat samanlaisia.

Vertailun edellytyksiä voidaan parantaa vain valitsemalla tutkimuksen aineistoksi kontekstuaalisesti mahdollisimman hyvin toisiaan vastaavat näytteet puheesta ja kirjoituksesta. Aineistoni tekstit eroavat Hallidayn (1978, 31 - 33) termejä käyttäen nimenomaan osallistujien välisen suhteen luonteen (tenor) ja kanavan (mode) puolesta. Sen sijaan tekstien institutionaalinen ympäristö (field) on samanlainen. Osallistujien välisen suhteen luonteeseenkin vaikuttaa nimenomaan kanava, sillä esitelmätilanteissa interpersonaalinen suhde on suurempi ja epävirallisempi kuin artikkelia kirjoitettaessa.

Puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien ominaisuuksiin vaikuttavat ennen kaikkea tekstin tuottamiseen käytettävissä olevan ajan määrä ja vuorovaikutuksen luonne. Esitelmöinnille on ominaista tekstin tuottamisen ja muotoilun samanaikaisuus ja nopeus, suora vuorovaikutus, tilannesidonnaisuus ja epäitsenäisyys sekä hetkellisyys, joka vähentää puhujan vastuuta. Tieteellisen artikkelin kirjoittamiselle taas on ominaista suunnitelmallisuus ja tekstin hiominen ja hitaus, epäsuora vuorovaikutus, tekstin itsenäisyys ja pysyvyys. Tuotosten eroja voidaan selittää näillä taustamuuttujilla, ei pelkästään abstrakteilla yleiskäsitteillä 'puhuttu kieli' ja 'kirjoitettu kieli'.

4 KOHTI DISKURSSIEN YHTEISÖLLISEN LUONTEEN YMMÄRRYSTÄ

4.1 Kielen ja sosiaalisten yhteisöjen suhde

Kielen ja yhteisöjen suhteesta voidaan periaatteensa tehdä neljä erilaista oletusta. Ensinnäkin voidaan lähteä siitä oletuksesta, että niillä ei ole lainkaan suhdetta. Kieli elää rakenteineen omaa elämäänsä ja yhteisöt omaansa. Tämä formalistinen näkemys kielestä tarjoaa mahdollisuuden kielen ja diskurssien kuvaamiseen lähinnä vain struktuureina. Toinen mahdollisuus on lähteä siitä perusajatuksesta, että kielellä ja yhteisöillä on tietynlainen suhde, jossa yhteisöillä on määräävä asema. Yhteisöt vaikuttavat kieleen tai määrittävät sitä, sekä sen rakenteita että varsinkin sen käyttöä. Kolmas vaihtoehto on hahmottaa vaikutussuhteet toisin päin: kieli ja sen käyttötavat vaikuttavat yhteisöjen toimintaan tai määrittävät niitä. Tämän ajatuksen mukaisesti yhteisöt ja niiden jäsenet ovat tavallaan kielensä vankeja. Neljäs mahdollisuus on hahmottaa kielen ja yhteisöjen välinen suhde kaksisuuntaisena: kieli toisaalta heijastelee yhteisöjen toimintaa ja toisaalta rakentaa yhteisöjä. Yhteisöllisen näkökulman valinta tutkimukseen edellyttää joka tapauksessa oletusta, että kielellä ja yhteisöillä on jokin suhde.

Kielen sosiaalista luonnetta korostava tutkimus ei muodosta yhtä kiinteää paradigmaa, vaan tutkijat korostavat eri aspekteja. Eri lähestymistapoja yhdistää kuitenkin saussurelainen ajatus kielellisen merkin mielivaltaisuudesta ja harkinnanvaraisuudesta, jonka mukaisesti kielelliset merkit eivät kuvaa suoraan todellisuutta tai ihmisten ajattelua vaan ovat sopimuksenvaraisia ja toisiinsa suhteutuvia. Thralls ja Blyler (1993, 5) erottavat kolme samansuuntaista, mutta selkeästi erilaista teoreettista suuntausta, joita he nimittävät sosiaalisiksi konstruktionismiksi, ideologismiksi ja paralogiseksi hermeneutismiksi. Nystrand (1992, 157) puolestaan tekee käsite-eron sosiaalisen konstruktionismin ja sosiaalisen interaktionismin välillä. Kaikkia näitä suuntauksia yhdistää kuitenkin kielen näkeminen nimenomaan sosiaalisena ilmiönä.

Sosiaalisen konstruktionismin taustalla on kuhnilainen ajatus tiedosta yhteisön omaisuutena. Tieto ei ole yksilön omaisuutta, se ei ole sisäistä ja

mentaalista, vaan se kumpuaa sosiaalisesta yhteisöstä. Yhteisön jäsenillä on samansuuntaiset arvot, uskomukset ja toimintatavat, jotka johtavat esimerkiksi yhteisiin puhetapoihin ja normeihin. Näiden tapojen hallinta on edellytyksenä yhteisöön kuulumiselle. Käytänteet elävät ja syntyvät yhteisössä ja samalla myös muokkaavat yhteisöä. Yhteisö nähdään siis ennen kaikkea normatiivisena voimana. Tekstin tulkinta on kanonista ja diskurssi normaalia, jos se noudattelee yhteisön normeja. Diskurssikäytänteiden tutkimus on sosiaalisen konstruktionismin kannalta keskeistä, koska yhteisöt syntyvät ja kehittyvät nimenomaan kielen ja puhetapojen pohjalta. (Ks. esim. Kuhn 1970, Rorty 1980, Faigley 1985, Bruffee 1986, Bazerman 1990.)

Ideologisen näkökulman edustajat ovat kritisoineet sosiaalisen konstruktionismin käsitystä yhteisöistä stabiileina ja normatiivisina vaikuttajina. Ideologistien mukaan yhteisöjen muodostumisen ja käyttäytymisen taustalla ovat aina valtasuhteet ja ideologiat, joiden merkitystä ei konstruktionistisissa tutkimuksissa ole korostettu tarpeeksi. Yksilöt muokkaavat jatkuvasti yhteisön tapoja toimia, eivätkä sen jäsenet ole passiivisia normeihin mukautujia. Yhteisön toiminnan taustalla vaikuttavat aina valtasuhteet, ja diskurssikonventiot mahdollistavat implisiittisen vallankäytön. Ideologistien kiinnostuksen kohteena ovat nimenomaan konventioiden taustalla vaikuttavat auktoriteettirakenteet ja ideologiat, jotka pitävät yhteisöjä koossa. Kun konstruktionistit korostava yhteisön yhtenäisyyttä ja konsensusta, niin ideologistit haluavat tuoda esiin sen valtataistelun ja konfliktit, joita konsensukseen pääsemiseksi tarvitaan. (Ks. esim. Myers 1986, 1990, Trimbur 1989, Berlin 1988.)

Ideologista näkökulmaa voidaan pitää lähinnä sosiaalisen konstruktionismin näkökulman laajentumana. Sen sijaan sosiaalisen interaktionismin ja ns. paralogisen hermeneutiikan edustajat suhtautuvat kriittisemmin konstruktionismin käsityksiin kielestä ja viestinnästä. Vaikka suuntauksista käytetäänkin kahta eri nimitystä, näyttävät ne ajatuksiltaan varsin samanlaisilta. Molempien taustalla on nimittäin bahtinilainen näkemys kielestä. Nystrand (1992) käyttää suuntauksesta nimitystä sosiaalinen interaktionismi ja pitää sen tärkeimpinä edustajina Bahtinia ja Rommetveitia. Paraloginen hermeneutiikka taas on varsin uusi, retoriikan alalla esitelty nimitys (ks. Kent 1989, 1993) ja sen taustafilosofiana on Davidsonin (1986) kielifilosofia, joka korostaa vuorovaikutuksen merkitystä. Hermeneuttisen ajattelutavan mukaan kielenkäyttö edellyttää tietoa omasta mielestä, toisten mielistä ja maailmasta. Asenteet, uskomukset ja tiedot eivät ole yksilön omaa omaisuutta vaan ne muotoutuvat vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Vuorovaikutuksen onnistuminen edellyttää tulkintaa, jota ei voi kuvata sääntöjen ja normien avulla eikä sitä voi redusoida kielelliseksi kompetenssiksi.

Sosiaalinen interaktionismi ja paraloginen hermeneutiikka lähtevät siitä ajatuksesta, että merkitysten tulkinta ja ymmärtäminen perustuu kokonaan vuorovaikutukseen. Tiedot, totuudet ja arvot ovat neuvoteltavissa kussakin tilanteessa erikseen, eikä niiden välittäjäksi tarvitse olettaa esimerkiksi sosiaalisia normeja tai diskurssiyhteisöjä. Tutkimuksen tarkoituksena on kuvata nimenomaan tätä neuvotteluprosessia eikä esimerkiksi yhteisöjen puhetapoja. Tässä paraloginen hermeneutiikka muistuttaa etnometodologisia lähestymistapoja. Viestintätilanteissa osallistujat käyttävät neuvottelussa Davidsonin (1986) mukaan kahta teoriatyyppeä: ennakkoteorioita (prior theories) ja väliaikaisia

teorioita (passing theories). Ennakkoteoriat koskevat oletuksia esimerkiksi uskomuksista ja kielenkäytön tavoista. Väliaikaiset teoriat taas muodostuvat vuorovaikutustilanteen edetessä. Vuorovaikutus on onnistunut ja konsensus on saavutettu, kun osallistujat neuvottelujen tai hermeneuttisen arvailun kautta päätyvät yhteiseen väliaikaiseen teoriaan.

Nystrandin (1992, 158 - 159) mukaan sosiaalisen konstruktionismin suurin ongelma on käsitys yhteisön normatiivisesta vallasta, ts. siitä, että yhteisöt "informoivat" jäseniään diskurssikäytännöistä ja jäsenet heijastelevat diskurssissaan yhteisön normeja. Nystrand pitää yhteisön ja käytänteiden suhdetta samalla tavalla ongelmallisena kuin Saussuren käsitteiden kieli (la langue) ja puhunta (la parole) välistä suhdetta. Kieli voidaan johtaa puhunnasta, mutta puhuntaa ei voida johtaa kielestä. Samalla tavalla yhteisön ominaispiirteet voidaan Nystrandin mukaan johtaa diskursseista, mutta diskursseja ei voida johtaa yhteisön ominaispiirteistä.

Sosiaalisen interaktionismin kannattajien mukaan viestintää ei ole mielekäästä kuvata yleisellä tasolla, eikä yksittäisten vuorovaikutustilanteiden analysoinnin avulla voida tehdä yleistyksiä viestinnästä. Vuorovaikutus on luonteeltaan ainutkertaista, eikä siitä voi laatia sääntöjä tai normeja, joita voitaisiin käyttää esimerkiksi opetuksessa. Yhteisön diskurssikonventioiden tunteminen ja hallinta ei ole välttämätön edellytys viestinnän onnistumiselle. Mikäli konventiot ohjaisivat ennalta viestien tulkintaa, olisi eri yhteisöihin kuuluvien mahdotonta ymmärtää toisiaan. Konventioiden olemassaoloa ei teoriassa kuitenkaan kiistetä, mutta niiden merkitys ja asema on erilainen kuin konstruktiivisessa näkemyksessä. Yhteisön diskurssikonventiot helpottavat ja nopeuttavat merkitysneuvottelua, mutta ne eivät ole neuvottelun onnistumisen ennakkovaatimuksia. (Nystrand 1992, Kent 1989, 1991.) Konventiot voivat esimerkiksi helpottaa tehokkaiden toimintatapojen (väliaikaisten teorioiden) syntymistä, mutta tiedon ei voida yksiselitteisesti olettaa siirtyvän toiminnan tasolle, esimerkiksi kirjoittamiseen (Kent 1993, 89).

Nystrandin (1992, 162 - 164) mukaan sosiaalinen interaktionismi eroaa konstruktionismista sekä taustaoletuksiltaan että kiinnostuksen kohteiltaan. Sosiaalisen konstruktionismin kiinnostuksen kohteena ovat ennen muuta sosiaaliset yhteisöt ja niiden vaikutus jäsenten diskurssiin. Tekstit ja merkitysten tulkinta heijastelevat yhteisön normeja. Konstruktionismi korostaa diskurssien homogeenisuutta, pysyvyyttä ja kuvaa nimenomaan yhteisön kannalta "normaaleja" diskursseja. Interaktionismi puolestaan on kiinnostunut nimenomaan todellisista, yksittäisistä diskurssitilanteista ja niiden etenemisestä. Diskurssikäytänteitä ei pidetä pysyvinä ja ennalta annettuina vaan ne muovautuvat jatkuvasti. Tekstit ja merkitysten välittyminen palvelevat osallistujien tarpeita, eivät yhteisön tarpeita. Interaktionismin perusidea on se, että diskurssit ovat perusluonteeltaan heterogeenisiä ja satunnaisia ja "epänormaalius" on tyypillistä diskurssille.

Tämän tutkimuksen lähtökohtana on lähinnä konstruktiivinen näkemys kielenkäytön sosiaalisesta luonteesta, koska se tarjoaa parhaat edellytykset kielenkäytön analysointiin yhteisöllisestä näkökulmasta. Sosiaalisen interaktionismin ja paralogisen hermeneutiikan perusoletukset sopivat puolestaan nimenomaan tutkimuksiin, joiden fokuksena on yksilöiden kielenkäyttö viestin-

tätilanteessa. Konstruktiivisen lähtökohdan mukaisesti lähdän tässä tutkimuksessa siitä oletuksesta, että kielenkäyttö on aktiivista toimintaa, johon sosiaalinen yhteisö vaikuttaa, mutta joka myös itse vaikuttaa yhteisöjen toimintaan, muovaa ja synnyttää yhteisöjä. Diskurssin ja sosiaalisen järjestelmän välinen suhde on siis dialoginen. Diskurssi muovaa yhteisöjä luomalla sen jäsenille sosiaalisen identiteetin, pitämällä yllä jäsenten välisiä sosiaalisia suhteita ja muovaamalla yhteisön käsityksiä tiedosta ja uskomuksista. Yhteisöillä on omat diskurssikäytänteensä, mutta ne eivät muodosta tiukkojen sääntöjen kaltaisia normeja, sillä käytänteet ovat aina kiistettävissä ja ne muuntuvat jatkuvasti. Yhteisön jäsenillä on kuitenkin tietoa näistä käytänteistä, joka ohjaa ainakin implisiittisesti jäsenten kielellistä käyttäytymistä. Konkreettinen kielenkäyttö eri tilanteissa on kuitenkin luonteeltaan varioivaa ja monitulkintaista. Puhujan ja kirjoittajan kannalta diskurssikäytänteet tarjoavat monia eri vaihtoehtoja kielenkäyttöön.

4.2 Variaatiosta ideologioihin

4.2.1 Kieli ja sosiaaliset ryhmät

Kielitieteen suuntauksista sociolingvistiikka on jo nimensäkin mukaisesti kiinnostunut kielen ja yhteisöjen välisistä suhteista ja sillä on tutkimuksellisesti kiinteät yhteydet antropologiaan ja sosiologiaan. Esimerkiksi Hudson (1980, i) määrittelee sociolingvistiikan seuraavasti: "We can define sociolinguistics as the study of language in relation to society" ja erottaa sen kielisosiologiasta (sociology of language), joka taas lähestyy kieltä yhteisön kautta ("the study of society in relation to language" mts. 5). Sociolingvistiikan tavoitteena on siis lisätä ymmärrystä kielestä ja sen käytöstä viestinnän välineenä yhteisössä. Kielisosiologian tavoitteena taas on lisätä ymmärrystä yhteisöistä ja niiden kielenkäyttöta-voista. Hymes (1974, vii) korostaa sociolingvistisen lähestymistavan uudistavaa voimaa: sen tavoitteena ei ole vain yhdistää lingvististä analyysia sellaisenaan sosiologiseen analyysiin, vaan sen tavoitteena on löytää uudenlainen näkemys kielitieteen perusoletuksiin kielestä ja sen kategorioista.

Sociolingvistinen tutkimus kuvaa eri tavoin muotoutuneiden puhujaryhmien kielellistä variaatiota ja tarkastelee yleisen ja erityisen kielenkäytön suhdetta. Sociolingvistiikan näkemys kielestä on holistinen ja se korostaa kontekstin merkitystä. Keskusteluun ja sitä kautta lingvistisiin muotoihin vaikuttaa olennaisesti se, millainen on keskustelijoiden sosiaalinen konteksti, esimerkiksi keskustelijoiden identiteetti, keskinäiset suhteet, koko tilanteen luonne ja rakenne. Sociolingvistinen tutkimus on luonteeltaan empiiristä ja usein myös kvantitatiivista. Analysoimalla aitoja vuorovaikutustilanteita luodaan oletuksia kielellisten muotojen ja keskustelukäyttäjien ja sosiaaliryhmien suhteista (ks. esim. Labov 1966, Coates 1986, Schiffrin 1988).

Sociolingvistisessä tutkimuksessa on yleensä pidetty sosiaalisten ryhmitty-mien olemassaoloa annettuna ja laajojen aineistojen avulla on pyritty löytämään

yhteisön kielenkäytöstä yhteisiä ominaispiirteitä. Tutkimuksessa on siis etsitty vastausta kysymykseen, millaista variaatiota kielessä esiintyy.

Kvantitatiivista, labovilaista sosiolingvistiikkaa on kritisoitu mm. siitä, että se ei tarjoa tyydyttävää vastausta kysymykseen, miksi eri ryhmiin kuuluvien ihmisten kielenkäyttö on erilaista. Tutkimuksessa pidetään annettuina esimerkiksi käsitteitä normi, identiteetti, sukupuoli ja sosiaaliryhmä. Perustelun 'kieli heijastelee yhteisöä' taustalla on ajatus siitä, että sosiaaliset struktuurit ovat ensisijaisia suhteessa kieleen. Kieltä ja kielenkäytäntötapoja ei siis nähdä yhteisöjä luovana ja muovaavana tekijänä vaan suhteellisen pysyvinä, omaksuttuina normeina. Kielenkäytön tapojen muutokset nähdään seurauksena sosiaalisesta muutoksesta, vaikka itse asiassa kielenkäytön tapojen muutos on itsessään sosiaalinen muutos. Selvittämättä samalla jää, miten yksilötasolla kielenkäyttö muovaa yhteisöjä ja miten yksilölliset kielenkäytön rutiinit syntyvät ja muovaavat puolestaan yksilön identiteettiä (kriitikoista ks. esim. Cameron 1990). Fairclough (1989,7) puolestaan kritisoi sosiolingvistiikan tiukkaa kiinnittymistä positivismiin perinteeseen. Sosiolingvistiikka keskittyy sosiaalisten "faktojen objektiiviseen" kuvaukseen ja yrittää suoraviivaisesti yhdistää oletetut sosiaaliset ilmiöt kielellisiin piirteisiin.

Kielen sosiaalisesta luonteesta kiinnostuneen tutkijan kannalta sosiolingvistiikan anti kielitieteelle on ennen muuta se, että kieli nähdään sosiaalisena ilmiönä ja se, että sosiolingvistiikka toi tutkittavaksi aitoa puhuttua aineistoa.

4.2.2 Kulttuuriset puhetavat

Kielen ja viestinnän kuvaus voi rakentua myös kulttuuristen ryhmien puheta-
pojen ja -tilanteiden analyysille. Esimerkiksi etnografisten suuntausten pää-
asiallinen tutkimuskohde on kulttuurin, esimerkiksi tietyn yhteisön puhekult-
tuurin kuvaus ja analysointi. Kielitieteen alueella etnografista suuntausta
kutsutaan Hymesin (1974) termein puheen etnografiaksi (ethnography of
speaking / communication) ja sitä on pidetty lähinnä sosiolingvistiikan osa-
alueena. Saville-Troiken (1982, 10 - 11) mukaan sosiolingvistiikkaa ja etnografisia
suuntauksia yhdistää halu paljastaa kielenkäytön säännönmukaisuuksia, mutta
ero löytyy analyysin kohteesta. Sosiolingvistit keskittyvät pienempien yksiköi-
den (esimerkiksi ääntämyksen tai kieliopillisten muotojen) säännönmukaisuuksien
selvittämiseen; etnografit taas suurempien ilmiöiden, kuten puhetilanteiden
tai -tapojen säännönmukaisuuksien löytämiseen ja siihen, miten puhetavat
liittyvät yhteen yhteisön muiden tapojen kanssa. Durantin (1988, 211 - 212)
mukaan sosiolingvistinen ja etnografinen käsitys kielenkäytöstä eroaa siinä, että
sosiolingvistisessä perinteessä kielenkäyttö määrittellään kapeammin tiettyjen
ilmausten käytöksi tietynlaisessa tilanteessa. Etnografiassa taas se määrittellään
laajemmin kielen käytöksi osana sosiaalista toimintaa. Hymes (1974, 116)
määrittelee puheen etnografiaa lingvistiikaksi, joka on löytänyt etnografiset
perustukset ja etnografiaksi, joka on löytänyt lingvistisen sisällön suhteessa
ihmisten tietoon ja kykyyn käyttää sitä yhteisössään.

Etnografisen tutkimussuuntauksen perusajatus on kielenkäytön tilanne- ja yhteisösidonnaisuus. Kielellistä muotoa ja sen käyttöyhteyttä ei ole mahdollista erottaa toisistaan erillisiksi tutkimuskohteiksi, koska kyseessä on yksi ilmiö: kielen käyttö. Etnografisen suuntauksen juuret löytyvät antropologiasta, sosiologiasta, psykologiasta ja kielitieteestä. Kielenkäyttöä analysoidaan yhteisön näkökulmasta. Yhteisön jäsenet ovat tiedonlähteitä, sillä heillä on jaettua tietoa yhteisöstä ja sen toimintatavoista. Tämän lähestymistavan mukaisesti kielen käyttö on ensisijainen kielen koodiin verrattuna, funktiot rakenteisiin, konteksti sanomaan ja kielenkäytön sopivuus satunnaiseen tai mahdolliseen käyttöön verrattuna (Hymes 1974, 7 - 9).

Etnografisen suuntauksen taustakäsitys kielestä on selkeästi funktionaalinen. Hymesin (1974, 3 - 4) teoria kielestä tulee rakentaa todellisen, erilaisissa konteksteissa ilmenevän kielenkäytön analyysin avulla. Teorian lähtökohdaksi ei voi ottaa kielellistä muotoa, tiettyä koodia vaan koko yhteisö ja sen kielenkäyttötavat. Kielen teoria vaatii myös rakenteiden kuvausta, mutta niitä ei voi irroittaa kielen käytön, ts. funktioiden kuvauksesta. Perusfunktioina Hymes (mts. 23) pitää ekspressiivistä, direktiivistä, referentiaalista, esteettistä, faattista ja metalingvististä funktiota. Kuvauksen lähtökohtana on siis ilmauksen funktio, joka voi toteutua monella eri tavalla. Vain harvoin yhdellä lausumalla tai kielen keinolla on yhtä funktiota ja vain harvoin yhtä funktiota voi ilmaista vain yhdellä tavalla.

Etnografinen tutkimus analysoi kieltä ja viestintää osana yhteisöjen kulttuurista tietoa ja sen mukaista käyttäytymistä. Kulttuurilla tässä yhteydessä tarkoitetaan nimenomaan ideoiden systeemiä, joka pitää yllä yhteisöjä ja ohjaa sen jäsenten toimintaa. Viestinnän pelisäännöt ovat osa kulttuurin pelisääntöjä, joista yhteisön jäsenillä on yhteisössä toimimisen perusteella hankittua tietoa.

Etnografisen tutkimuksen tehtävänä on Saville-Troiken (1982, 2 - 3) mukaan selvittää, mitä puhujan tulee tietää voidakseen viestiä sopivalla tavalla tietystä puheyhteisössä ja miten yhteisön jäsenet oppivat sopivat viestintätavat. Tätä käyttäytymistä ohjaavaa tietoa kutsutaan kommunikatiiviseksi kompetenssiksi, ja se sisältää sekä kielen käytön lingvistisiä ja sosiolingvistisiä sääntöjä että interaktion tapoja koskevia sääntöjä. Näiden lisäksi kompetenssiin kuuluvat ne kulttuuriset tiedot, jotka ovat perustana viestintätilanteiden tuntemukselle ja puhetapojen hallinnalle puheyhteisössä.

Tutkimuksen analyysiyksiköitä ovat Hymesin (1972) mukaan puhetilanne (situation), puhetapahtuma (event) ja akti (act). Puhetilanne on käsitteistä laajin, sillä Hymes tarkoittaa mitä tahansa tilannetta, jossa kielellistä vuorovaikutusta ilmenee (esimerkiksi tiedeyhteisön toiminnassa työskentely laboratorioissa). Päävastuu tilanteen kulusta ei kuitenkaan ole kielellä. Puhetapahtumassa sen sijaan päävastuu on kielellä, puhumisen säännöt ja systematiikka synnyttävät tilanteen eikä sitä olisi olemassakaan ilman puhetta (esimerkiksi tieteellinen seminaari). Aktilla taas tarkoitetaan puhefunktion realisoitumaa (esimerkiksi seminaarikeskustelun väite tai kysymys). Etnografinen tutkimus pyrkii selvittämään, millaisia ovat yhteisön puhetilanteet, -tapahtumat ja aktit. Tutkimusmenetelminä voidaan käyttää mm. havainnointia, haastatteluja ja introspektiota. Mikäli tutkija valitsee kohteekseen yhteisön, jonka jäsen hän itse on, hän voi käyttää hyväkseen omia taustatietojaan ja kokemuksiään yhteisöstä.

Etnografisen tutkimuksen tavoitteena on paljastaa ja eksplikoida yhteisössä vallitsevat, tilannesidonnaiset vuorovaikutussäännöt, joilla esimerkiksi Saville-Troike (1982, 154) tarkoittaa yhteisössä vallalla olevia oletuksia siitä, miten ihmisten tulisi käyttäytyä tietyssä tilanteessa. Säännöt liittyvät yhteisön arvoihin ja ne saattavat olla niin implisiittisiä, että niiden olemassaolo havaitaan vasta sitten, kun joku rikkoo sääntöä. Yhteisön ihanne ja todellisuus eivät siis usein vastaakaan toisiaan. Etnografisen tutkimuksen tilannesidonnaisuus tulee esiin siinä, että kuvauksen tavoitteena ei ole rakentaa yleispäteviä, abstrakteja kaikissa viestintätilanteissa päteviä maksiimeja tai generatiivisia sääntöjä vaan tietylle puheyhteisölle ja tietyssä puhetilanteessa ilmenevälle viestinnälle ominaisia säännönmukaisuuksia. Etnografisen tutkimuksen paljastamat "säännöt" ovat siis tilannesidonnaisia ja vaihtelevia (Duranti 1988, 219 - 220).

Tämä tutkimus noudattelee siinä mielessä etnografisia tutkimusperinteitä, että tarkastelen tieteellisen tekstin piirteitä tiedeyhteisön puhetapojen näkökulmasta. Tieteellinen teksti siis nähdään osana yhteisön sosiaalista toimintaa. Etsin selityksiä tekstien interpersoonallisten piirteiden käyttöön ja tulkintaan yhteisön kulttuurisista piirteistä, tilannesidonnaisista vuorovaikutuksen pelisäännöistä, joita on kirjattu mm. tieteellisen viestinnän oppaisiin. Lähestyn siis yhteisön viestintätapoja yhteisön jäsenten lähtökohdista ja täydennän kuvaa aineistooni kuuluvien tekstien tuottajien kommenteilla siitä, miten he itse kokevat nimenomaan esitelmöinnin yhteisön viestintätilanteena.

4.2.3 Kieli ja yhteisön ideologiat

Tekstien tutkimuksen alalla diskurssin sosiaalisen luonteen tutkimuksen varhaisimpia edustajia olivat 1970-luvulla ns. kriittisen lingvistiikan (critical linguistics) edustajat (esim. Kress & Hodge 1979), joiden tavoitteena oli yhdistää tekstien analysointi ideologisten prosessien ilmentymiin. Tekstien kielellisen rakenteen kuvauksen avulla he pyrkivät paljastamaan tekstien sosiaaliset merkitykset ja sitä kautta kriittisesti tulkitsemaan tekstejä. Nämä merkitykset paljastuvat nimenomaan tekstin sanaston ja kieliopillisen rakenteen kuvauksessa, sillä kirjoittajan valinnat ovat ideologisesti merkittäviä. Kriittinen lingvistiikka perustui pitkälti Hallidayn (1978) ajatuksiin kielestä sosiaalisena ilmiönä ja systeemikieliopin (Halliday 1985ab) näkemyksiin kielen rakenteesta (kieliopista).

Fairclough (1992b) kritisoi kriittistä lingvistiikkaa mm. siitä, että se keskittyi vain kirjoitettujen tekstien tulkintaan ja käsitteli tekstejä vain valmiina tuotteina, ei tekstien tuottamis- eikä tulkintaprosesseja. Tekstien ideologiset merkitykset ovat nimenomaan tekstin analysoijan esiintuomia, ja näitä tulkintoja ja niiden vaikutuksia pidetään kriittisessä lingvistiikassa annettuina. Van Dijk (1993) mukaan kriittisen lingvistiikan ongelmana oli se, että se ei kyennyt yhdistämään tekstuaalista analyysia sosiaalisiin ilmiöihin riittävän hyvin, koska tutkimuksessa ei tarkasteltu osallistujien sosiaalista kognitiota, ts. niitä tietoja ja käsityksiä, joita osallistujilla on yhteisöjen toiminnasta.

Kriittinen diskurssianalyysi (critical discourse analysis CDA) sen sijaan on uudempi, väljä yleisnimitys tutkimussuuntaukselle, jossa yhdistyvät diskurssien kuvaus ja yhteiskunnallisten suhteiden pohdiskelu. Diskurssianalyysin sosiaalisen suuntauksen esimerkistä käyköön van Dijkin (1990, 164) määritelmä, jonka mukaan diskurssi on erityinen kielenkäytön ja sosiaalisen interaktion muoto, joka tulkitaan kokonaisuutena kommunikatiivisena tapahtumana sosiaalisessa tilanteessa. Keskeistä määritelmässä on se, että diskurssia ei määritellä puhutuksi tai kirjoitetuksi eikä tietyllä tavalla rakentuneeksi kokonaisuudeksi vaan määrittelyn lähtökohtana on sosiaalinen kielenkäyttö sosiaalisessa yhteisössä.

Keskeisiä tutkimuskohteita ovat ennen muuta vallan ilmenemismuodot yhteisöissä: miten valta, dominanssi ja sosiaalinen epätasa-arvo heijastuvat diskursseissa ja miten diskurssit muovaavat ja pitävät yllä näitä sosiaalisia rakennelmia. Tästä seuraa se, että tutkittavat diskurssit valitaan etupäässä valtaeliittien, instituutioiden ja sosiaalisten ryhmien (esimerkiksi poliittiset, kulttuuriset, rodulliset ryhmät, mies- ja naisryhmät) toiminnasta. Kriittisen diskurssianalyysin tehtävänä on Kressin (1990) mukaan tehdä näkyväksi ne diskurssien ideologiset piirteet, jotka on yleensä tulkittu neutraaleiksi.

Kriittinen diskurssianalyysi ei ole eikä van Dijkin (1993, 252) mukaan pyrikään olemaan spesifi tieteenala, paradigma tai diskurssiteorian koulukunta, vaan ennemminkin suuntaus, joka korostaa sosiaalisia ilmiöitä ja pyrkii ymmärtämään niitä paremmin diskurssien analysoinnin avulla. Kriittisen diskurssianalyysin tavoitteena ei ole vain kuvata ja selittää valtasuhteita vaan myös vaikuttaa niihin: ts. tavoitteena on murtaa valtasuhteita, vähentää vallan väärinkäyttöä, lisätä tasa-arvoa ja parantaa vähävaltaisten ryhmien asemaa. Tutkimuksen ja tutkijoiden tehtävänä on siis saada aikaan yhteiskunnallisia muutoksia. Fairclough (1993, 137) puolestaan pitää tutkimuksen tärkeimpänä tehtävänä diskurssi- ja valtakäytänteiden historiallisten muutosten analysointia ja selittämistä.

Kressin (1990, 85 - 86) mukaan kriittisen diskurssianalyysin perustana on kielikäsitteily, jonka mukaan kielelliset merkit eivät ole mielivaltaisia muodon ja merkityksen yhdistäjiä. Muodon ja merkityksen suhde ei siis koskaan ole suora ja läpinäkyvä vaan ennemminkin epäsuora ja himmeä. Diskurssit ovat sosiaalisessa todellisuudessa toimivien puhujien ja kirjoittajien tuotteita, jotka syntyvät yksilöiden valintaprosessien kautta. Yksi merkittävimmistä valintoihin vaikuttavista tekijöistä on yksilöiden väliset valtasuhteet. Tekstien merkitykset puolestaan syntyvät kirjoittajien ja lukijoiden, puhujien ja kuulijoiden välisessä vuorovaikutuksessa.

Perinteisestä diskurssi- ja tekstianalyysistä kriittinen diskurssianalyysi eroaa siis jo lähestymistavan perustana olevan kielikäsitteilyksen suhteen. Perinteisten analyysitapojen taustalla on pitkälti ollut käsitys kielestä autonomisena merkkijärjestelmänä, jonka toimintatapojen kuvaus oli tutkimuksen tehtävänä. Kriittisen diskurssianalyysin kannalta tämänkaltaisen näkemys kielestä on mahdoton, koska kieli ja kielenkäyttö nähdään ihmisten sosiaalisena toimintana tietyssä kontekstissa. Tutkimuksen tehtävänä on siis kuvata sosiaalisten ilmiöiden toimintatapoja, joista kieli ja kielenkäyttö on yksi.

Fairclough (1989, 1992a) puolestaan kutsuu lähestymistapaansa kieleen kriittiseksi kielentutkimukseksi (critical language study, CLS). Kriittisyydellä

Fairclough tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa keskitytään paljastamaan kielen kytkennät valtaan ja ideologioihin. Analysoimalla aitojen diskurssien lingvistisiä piirteitä tehdään päätelmiä niiden sosiaalisista taustoista. Tutkimuksen tehtävänä on selvittää millaisia diskurssit ovat, miksi ne ovat sellaisia kuin ovat ja miten kieltä käytetään esimerkiksi ideologioiden tai vallan välineenä.

Esimerkiksi sosiolingvivistisestä näkökulmasta kriittisen kielentutkimuksen näkökulma eroaa siinä, että Fairclough (1989, 23) pitää kieltä ja yhteisöä tiukasti yhtenä kokonaisuutena. Sosiolingvistiikassa lähtökohtana on yleensä kielen ja yhteisön erillisuus ja tästä syystä tutkimuksen kohteena on näiden kahden järjestelmän välinen suhde. Kriittisessä kielentutkimuksessa ei oikeastaan edes voida puhua kielen ja yhteisön välisestä suhteesta, koska kieli on osa yhteisöä. Kieli ei siis heijastele sosiaalista yhteisöä vaan on osa sitä. Tässä mielessä Faircloughin ajatukset yhdistyvät Hallidayn näkemykseen kielen olemuksesta.

Kriittisen kielentutkimuksen peruslähtökohtana on ajatus diskurssista sosiaalisena ilmiönä, joka on sosiaalisten struktuurien määrittämä ("discourse, language as social practice determined by social structures"). Diskurssi (siis todellinen kielenkäyttö) taas määräytyy kielellisistä käytänteistä, jotka ovat syntyneet sosiaalisissa instituutioissa ("actual discourse is determined by socially constituted orders of discourse, sets of conventions associated with social institutions"). Instituutioiden ja yhteisön valtarakenteet muovaavat ideologisesti diskurssikäytänteitä ("orders of discourse are ideologically shaped by power relations in social institutions and in society as a whole"). Sosiaalisten struktuurien ja diskurssin suhde on dialoginen: struktuurit muovaavat diskursseja ja diskurssit muovaavat struktuureja ("discourse has effects upon social structures, as well as being determined by them") (Fairclough 1989, 17). Faircloughilainen kriittinen kielentutkimus noudattelee siis pitkälti konstruktionisista paradigmat.

Faircloughin (1992b) tavoitteena on yhdistää kielitieteellisen ja sosiologisen diskurssianalyysin näkemyksiä malliksi, joka paremmin sopisi kielen sosiaalisen luonteen kuvaukseen. Kielitieteellisissä malleissa ei hänen mukaansa ole tarpeeksi nostettu esiin kielen sosiaalisen luonteen tärkeyttä, sosiologisissa malleissa taas ei ole kylliksi analysoitu todellisia tekstejä. Fairclough nimittää kuvausmalliaan TODAksi (textually oriented discourse analysis).

Faircloughin (1992b, 4) mukaan jokainen diskurssitapahtuma (discursive event) on samanaikaisesti teksti, diskurssikäytännön (discursive practise) osa ja osa sosiaalista käytännettä (social practise). Tekstillä Fairclough tarkoittaa diskurssin lingvististä ilmentymää, diskurssikäytännellä tekstien tuottamis- ja ymmärtämisprosesseja ja sosiaalisilla käytänteillä diskurssien kytkentää instituutioihin.

Faircloughin (1992b, 1993) mukaan diskurssikäytännöt taas ovat osa sosiaalisia käytänteitä. Diskurssin tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten diskursseja tuotetaan, välitetään ja mihin niitä käytetään. Kaikki nämä prosessit ovat luonteeltaan sosiaalisia. Diskurssien realisoitumat, tekstit, sisältävät vihjeitä diskurssien tuottamisesta ja merkitysten tulkinnoista, mutta pelkkä tekstuaalinen analyysi ei riitä näiden prosessien selville saamiseen. Tästä syystä lingvistisen analyysin lisäksi tutkimuksessa täytyy selvittää diskurssin makrososiaalinen taso (diskurssi osana sosiaalisia struktuureja) ja mikrososiaalinen taso (diskurssi ihmisten tuottamana ja ymmärtämänä).

Käytännössä Faircloughin analyysimalli sisältää kolme tasoa: tekstin *kuvauksen* (description), tekstin ja vuorovaikutuksen suhteen *tulkinnan* (interpretation) ja vuorovaikutuksen ja sosiaalisen kontekstin *selityksen* (explanation). Kuvauksen avulla selvitetään tekstin lingvististen muotojen välittämät arvot (values): kokemukselliset (experiential), suhteisiin liittyvät (relational) ja ekspressiiviset (expressive) arvot (Fairclough 1989, 112). Nämä arvot liittyvät kielen perusfunktioihin siten, että kokemukselliset arvot välittävät tekstin tuottajan tietoja ja uskomuksia ja liittyvät siten kielen ideationaaliseen funktioon. Suhteisiin liittyvät arvot ilmentävät tekstin tuottajan suhdetta toisiin ihmisiin ja sitä kautta kielen suhdefunktioon. Ekspressiiviset arvot puolestaan liittyvät kielen identiteettifunktioon ja osoittavat tekstin tuottajan sosiaalista identiteettiä. Analyysin kuvausvaiheessa tarkastelun kohteena ovat tekstin sanasto, kielioppi ja tekstin kokonaisrakenne. Kukin tekstin piirteistä voi ilmaista yhtä tai useampaa arvoa.

Tekstin kielelliset muodot ovat vihjeitä ja niiden merkityksen paljastaminen on tutkimuksen tulkinta- ja selitysvaiheen tehtävä. Tekstien piirteitä tulkitaan suhteessa yhteisössä vallalla oleviin taustaoletuksiin. Tulkinnat syntyvät siis osittain sen perusteella, mitä on tekstissä nähtävissä tai kuultavissa, ja osittain sen perusteella, mitä on tuottajan ja vastaanottajan "päässä", osallistujien resurssissa (members resources) (Fairclough 1989, 141). Usein näitä taustaoletuksia nimitetään taustatiedoiksi (background knowledge), mutta nimitys johtaa Faircloughin mukaan harhaan, koska suuri osa näistä oletuksista on luonteeltaan ideologia ja sosiaalisia, ei niinkään tiedollisia.

Tulkinta on kaksitasoista: kontekstin tulkinta ja tekstin tulkinta. Kontekstilla Fairclough (1989, 144) tarkoittaa ensinnä tilannekontekstia (situational context), jonka virittymiseen osallistujat käyttävät aikaisempia kokemuksiaan eri tilanteista ja sosiaalisista suhteista. Toinen kontekstityyppi on intertekstuaalinen konteksti (intertextual context), jonka tulkinnassa käytetään hyväksi oletuksia ja kokemuksia erityyppisistä teksteistä. Tekstin tulkinnassa osallistujat käyttävät apuna tietojään, oletuksiaan ja kokemuksiaan kielen rakenteesta, semantiikasta, pragmatiikasta, koheesiosta ja tekstirakenteista. Näiden avulla tehdään tulkintoja mm. ilmausten ja koko tekstin merkityksestä.

Tulkintavaiheen tarkoituksena on siis paljastaa, mitä konventioita tekstissä käytetään ja miten (esimerkiksi mitä genreä tai diskurssityyppiä teksti edustaa). Faircloughin (1989, 161) mukaan tekstin tulkinnan proseduurit ovat kääntäen samat tekstin tuottamisen kanssa. Siis tekstin tekijällä on käytettävissä samat resurssit ja hän hyödyntää niitä tuottaessaan tekstiä. Tuottaja olettaa myös, että vastaanottajalla on samat resurssit käytössään, vaikka tietysti käytännössä näin ei aina ole.

Tekstien analysoinnin selitysvaiheen tehtävänä on kytkeä teksti tulkinta- ja tuottamisprosessineen sosiaalisiin käytänteihin osoittamalla, miten sosiaaliset käytänteet muovaavat diskursseja ja miten diskurssit muovaavat sosiaalisia käytänteitä yhteisön, instituutioiden ja tilanteiden tasolla (Fairclough 1989, 163). Diskurssi asetetaan selitysvaiheessa sosiaaliseen matriisiin.

Tekstin analysoijan tehtävänä on siis paljastaa tekstien taustalla olevat tuottamis- ja tulkintaprosessit ja yhdistää ne yhteisön pelisääntöihin. Faircloughin (1989, 167) mukaan ainoa keino päästä käsiksi näihin osittain tiedosta-

mattomiin "päänsisäisiin" prosesseihin on käyttää omaa prosessointiaan ja taustaoletuksiaan hyväksi. Analysoijan täytyy siis tehdä itselleen tietoisiksi nämä yleensä tiedostamattomat tulkinnan vaiheet ja käyttää omia resurssejaan tietoisesti hyväkseen. Faircloughin mukaan vain tämä tietoisuuden aste erottaa analysoijan todellisesta tekstin tulkitsijasta tai tuottajasta. Tullakseen tietoiseksi näistä yhteisön toimintatavoista analysoijan on hankittava tietoa ja ymmärrystä yhteisöstä.

Faircloughin analyysimalli perustuu siis pitkälti tekstin analysoijan omiin tulkintoihin. Analyysien pätevyyden takeena on riittävien diskurssiyhteisöä koskevien taustatietojen eksplikointi ja mahdollinen diskurssiyhteisön jäsenyys. Tässä mielessä malli jatkaa etnometodologisia tutkimusperinteitä. Käytännön tutkimuksessa lienee usein vaikeaa päättää, paljonko ja minkälaista taustatietoa yhteisöstä tarvitaan ja miten sitä on viisainta hankkia. Faircloughilaisen analyysin tuloksena on parhaimmillaan diskurssiyhteisöjen toiminnan ymmärtämistä edistävä analyysi, pahimmillaan vain joukko subjektiivisia tulkintoja, jotka tietysti myös sellaisinaan lisäävät tietoa diskurssikäytännöistä ja voivat auttaa niiden ymmärtämisessä.

Fairclough esittää, että tekstin tuottamisproseduurit ovat kääntäen samat kuin tekstin tulkintaproceduurit. Tätä väitettä ei kuitenkaan mallissa perustella riittävästi. Käsitykseni mukaan ei edes voida löytää yhtä oikeaa tulkintaa teksteille, koska kieli on luonteeltaan monimerkityksistä. Kuinka siis voitaisiin löytää yksi tapa selittää tekstin tuottamista? Lisäksi käytännössä myös Faircloughin analyysimallit vaikuttavat varsin tekstilähtöisiltä, vaikka hän kritisoiakin ns. perinteisiä diskurssintutkimuksia juuri tästä ominaisuudesta. Tästä huolimatta Faircloughin ja muiden kriittisten suuntausten käsitys kielenkäytön luonteesta ja yhteisöjen merkityksestä antavat hyvän lähtökohdan kielenkäytön sosiaalisen luonteen analysoinnille.

Vaikka kriittisistä suuntauksista käytetään useita eri nimityksiä, niitä kuitenkin yhdistää Wodakin (1990, 129 - 130) mukaan yhteinen tutkimusintressi, joka on diskurssissa piilevän epätasa-arvon ja epäoikeudenmukaisuuden paljastaminen. Suuntauksien tutkimuskohteena on kielenkäyttö sellaisissa luonnollisissa viestintätilanteissa, joilla on sosiaalista relevanssia, ja varsinkin niissä tilanteissa, joissa mukana on yksilöiden välistä valtapeliä. Kriittiset suuntaukset ovat luonteeltaan monitieteisiä, koska sosiaaliset ilmiötkin ovat moniulotteisia. Tutkimus on luonteeltaan empiiristä, ja sekä kvalitatiiviset että kvantitatiiviset menetelmät ovat mahdollisia. Kriittisesti suuntautuneen tutkimuksen on jo perusluonteensa mukaisesti oltava osallistuvaa ja tutkijan on otettava kantaa ja vaikutettava yhteiskunnan toimintaan. Tästä syystä tutkimus etenee diagnosoinnin ja tulkinnan kautta "terapiaan". Tutkimusprosessin tavoitteena on luoda kriittinen, monitieteinen teoria, jossa kuvataan diskurssien tuottamisen ja ymmärtämisen suhteita ja selitetään kontekstin, diskurssien, kulttuurin, sosialisoinnin ja yksittäisten kielenkäyttäjien suhteita.

Kielitieteen kriittisiä suuntauksia on arvosteltu mm. poliittisen, yleensä marksilaisen taustafilosofiansa vuoksi, joka nostaa hallitsevaksi diskurssien muokkaajaksi yhteiskunnan luokkaeroihin liittyvän tasa-arvottomuuden. Esimerkiksi Pennycookin (1994) mukaan ongelmallista on se, että tästä lähtökohdasta muunlainen epätasa-arvoisuus (esim. rodullinen, sukupuoleen liittyvä) jää

helposti huomaamatta ja analysoimatta. Omalla tavallaan ongelmallinen on myös se kriittisten suuntausten lähtökohta, että kaikki kielenkäyttö on ideologista. Tämän ajatuksen taustalla on käsitys, että maailmassa on olemassa jokin totuus, ideologioista puhdas maailma, johon kieli ei ole vaikuttanut. Jos kieli on kauttaaltaan "ideologioiden turmelema", niin miten tekstien tutkija voi koskaan päästä käsiksi kielen ulkopuolella sijaitsevaan todellisuuteen?

Jos autonomista kielitiedettä voidaan kritisoida siitä, että se näkee kielenkäytön tyhjiössä elävien yksilöiden kognitiivisena toimintana, jonka tavoitteena on yksilöllisten intentioiden välittäminen, niin kriittisesti ja sosiaalisesti suuntautuneessa tutkimuksissa yksilö nähdään pahimmassa tapauksessa tahdottomana, sosiaalisesti riippuvaisena yhteisönsä edustajana. Tässä tutkimuksessa olenkin lähtenyt siitä hallidaylaisesta ajatuksesta, että kieli on merkityspotentialiaali ja yhteisönkin jäsenenä yksilöillä on oma valinnanvapautensa, mutta yhteisön käytänteet, yhteiset tavat ja ihanteet ohjaavat jäsenten toimintaa. Lopullinen valinta viestinnän pelisääntöjen noudattamisessa on kuitenkin viime kädessä jokaisen itse tehtävä. Olen kuitenkin käyttänyt apuna kriittisen kielentutkimuksen käsitteitä ja ajatusta siitä, että yksittäisetkin teksteissä realisoituvat kielen piirteet ja funktiot ovat osa laajempaa kokonaisuutta. Analysoin siis varmuusasteen modifioinnin keinoja ja henkilöviittausten tapoja osana tiedeyhteisön diskurssikäytänteitä, jotka puolestaan ovat osa yhteisön yleisempiä sosiaalisia käytänteitä. Analyysin tavoitteena on siis tuoda ilmi näiden piirteiden taustalla olevat yhteisölliset vaikuttimet.

4.3 Yhteisöstä diskurssiyhteisöksi

4.3.1 Puheyhteisö ja diskurssiyhteisö

Sosiolingvistiksessä tutkimusperinteessä erityyppisten yhteisöjen viestintätapojen kuvauksessa on käytetty apuna puheyhteisön (speech community) käsitettä. Alun perin sillä on tarkoitettu yhteisöä, joka jakaa yhteiset lingvistiset säännöt ja kielen käyttötavat. Kielen kautta määritellen puheyhteisön keskeisenä ominaisuutena on yhteinen kieli tai kielimuoto, jolloin yhteisön muodostavat ne yksilöt, jotka käyttävät samaa kieltä. Esimerkiksi klassisen Bloomfieldin (1933, 29) määritelmän mukaan puheyhteisön muodostavat ne, jotka käyttävät samaa puhesignaalien systeemiä.

Myöhemmin puheyhteisöä on määritelty ennemminkin sosiaalisena käsitteenä. Esimerkiksi Labovin (1972)¹⁴ mukaan puheyhteisön muotoutumisen

---

¹⁴ "The speech community is not defined by any marked agreement in the use of language elements, so much as by participation in a set of shared norms; these norms may be observed in overt types of evaluative behavior, and by the uniformity of abstract patterns of variation which are invariant in respect to particular levels of usage." (Labov 1972, 120-121)

kriteerinä on ennemminkin se, että yhteisön jäsenet jakavat yhteiset kielenkäyttötapojen taustalla vaikuttavat normit. Myös Hymes (1972, 54) lähtee käsitteen määrittelyssään liikkeelle yhteisöstä: puheyhteisö ei ole lingvistinen vaan sosiaalinen kokonaisuus. Puheyhteisön kriteerinä on se, että sen jäsenet jakavat yhteiset puhumisen ja puheen tulkinnan säännöt ja ainakin yhden yhteisen kielellisen variantin. Saman puheyhteisön jäsenillä on siis yhteistä kielenkäyttötietoa ja kielitietoa.

Puheyhteisön tunnusmerkkeinä on siis käytetty sekä kielellisiä että ei-kielellisiä kriteereitä. Kielellisiä kriteerejä ovat esimerkiksi yhteinen kieli, murre, rekisteri, puhetapa, tieto tekstien ja puhetilanteiden rakenteista; ei-kielellisiä puolestaan ovat esimerkiksi yhteinen sosiaalinen ryhmittymä, kansallisuus, poliittinen ajattelutapa, rotu, ikä, sukupuoli jne. Vaikka puheyhteisön käsite onkin vakiintunut kielitieteen alalla, on sen määrittely kuitenkin varsin kirjavaa. Täyttä yksimielisyyttä ei ole siitä, mitkä kaikki lingvistiset ja ei-lingvistiset kriteerit ovat välttämättömiä, jotta voitaisiin puhua puheyhteisöstä.

Saville-Troiken (1982, 17 - 20) mukaan määrittelyn vaikeus johtuu osaltaan siitä, että yhteisö voidaan määritellä eri tasoilla. Yhteistä kaikille yhteisö-määritelmille on kuitenkin edellytys yhteisestä tiedosta, käyttäytymisestä tai tapojen hallinnasta. Abstraktiotason valinta vaikuttaa siihen, kuinka laajoja puheyhteisöt voivat olla ja miten ne jakautuvat alayhteisöihin. Määritelmät muuttuvat myös sen mukaan, painotetaanko kielellisiä vai ei-kielellisiä kriteereitä. Puheyhteisön erottaa kuitenkin yleisemmästä yhteisökäsitteestä nimenomaan se, että kielellä ja viestinnällä on yhteisön syntymisen ja koossapysymisen kannalta keskeinen merkitys.

Puheyhteisö-käsitteen rinnalle on tekstien ja diskurssien tutkimuksen yhteydessä nostettu käsite diskurssiyhteisö, joka käsitteenä muistuttaa monella tavalla varhaisempaa sosiolingvististä käsitettä. Swales (1990, 9) tarkoittaa diskurssiyhteisöllä sosioretorista verkostoa, jonka jäsenillä on yhteiset viestinnälliset tavoitteet ja yhteistä tietoa diskurssityypeistä (genreistä), ts. kielenkäytön tavoista.

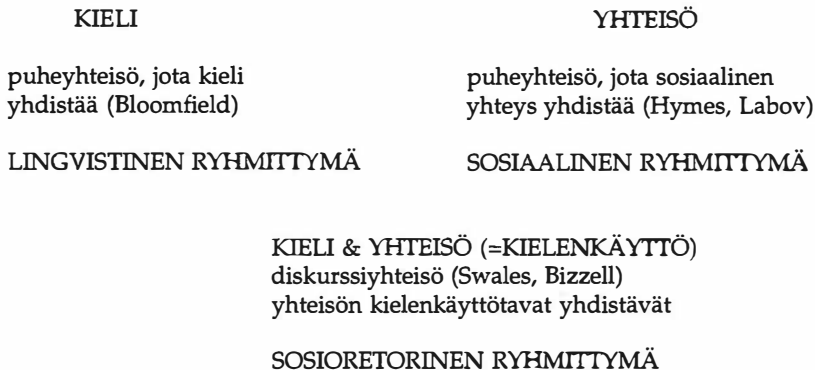
Swales (1990, 24) perustelee diskurssiyhteisö-käsitteen erottamista puheyhteisöstä kolmen kriteerin avulla. Ensinnäkin diskurssi on laajempi käsite kuin puhe, joten kirjoitettu teksti toimii diskurssiyhteisön yhdistävänä viestintämuotona luontevammin kuin puheyhteisön. Toiseksi puheyhteisö on luonteeltaan sosiolingvistinen ryhmittymä, jonka ensisijainen yhteisyyden tarve on sosiaalinen, ts. tarve kuulua samaan ryhmään. Diskurssiyhteisö taas on luonteeltaan sosioretorinen. Sen ryhmittymisen ensisijainen peruste on funktionaalinen, ts. ryhmän jäseniä yhdistävät tietyt viestintätavoitteet. Kolmanneksi Swales luonnehtii puheyhteisöä keskihakuisesti (centripetal), sillä se vetää yksilöitä puoleensa yhdenmukaista viestintäkäyttäytymistä. Diskurssiyhteisö taas toimii päinvastoin keskipakoisesti (centrifugal). Sillä on taipumus eritellä yhteisön jäseniä yhä pienempiin erityisyhteisöihin (esimerkiksi tiedeyhteisön sisällä eri tieteenalojen omiin diskurssiyhteisöihin omine kielenkäyttötapoineen).

Diskurssiyhteisölle on ominaista se, että sillä on julkiset ja yhteiset päämäärät ja sen jäsenillä on olemassa yhteydenpitomekanismit, joita käytetään ensisijaisesti informaation välittämiseen ja palautteen saamiseen. Diskurssiyhteisöllä on käytössään yksi tai useampia genrejä ja oma tunnusmerkkinen

sanastonsa, jonka yhteisön jäsenet hallitsevat. Yhteisön jäsenistö vaihtuu, ja näin ollen toiset jäsenistä hallitsevat paremmin yhteisön kielelliset pelisäännöt kuin toiset. Yksilöt voivat kuulua useisiin eri diskurssiyhteisöihin ja hallita monia eri genrejä. Swalesin diskurssiyhteisön määritelmä korostaa siis yhteisiä viestinnällisiä tavoitteita ja toimivaa vuorovaikutusta jäsenten välillä. Kaikkien edellä lueteltujen ehtojen tulee toteutua, jotta ryhmittymää voitaisiin pitää diskurssiyhteisönä. Näin ollen esimerkiksi tiedeyhteisö kokonaisuutenaan ei Swalesin määritelmän mukaan muodosta yhtä diskurssiyhteisöä vaan useita pienempiä (Swales 1990, 24 - 27).

Myös Bizzell (1992, 222) määrittelee diskurssiyhteisön joukoksi ihmisiä, joita yhdistävät tietyt kielenkäyttötavat. Nämä tavat ovat konventionaalistuneet kahdella tavalla. Tyyllilliset konventiot säätelevät sekä ryhmän sisäistä että ulkoista vuorovaikutusta. Tässä mielessä diskurssiyhteisö vastaa sosiolingvististä puheyhteisön käsitettä. Toiseksi viestintäkonventiot säätelevät myös ryhmän jäsenten maailmankuvaa eli sitä, miten he tulkitsevat kokemuksia. Tässä mielessä diskurssiyhteisö vastaa kirjallisuuskriittistä käsitettä tulkintayhteisö (interpretive community). Bizellin määritelmä on siis laajempi kuin Swalesin, joka keskittyy lähinnä vain diskurssiyhteisöjen tuotteiden tyyllisiin piirteisiin. Bizzell taas haluaa korostaa yhteisön ideologista vaikutusta jäsenten maailmankuvan muotoutumiseen. Molempia määritelmiä taas yhdistää kielenkäytön pitäminen keskeisenä yhteisön syntyemisessä ja yhteisötunteen ylläpidossa.

Puhe- ja diskurssiyhteisö-käsitteiden määritelmien erot ja yhtäläisyydet selittyvät tutkimuksen lähtökohtien erilaisuudella. Bloomfieldin (1933) määritelmän fokuksena on kieli, joten puheyhteisö on nimenomaan lingvistinen ryhmittymä. Sen sijaan Labovin (1972) ja Hymesin (1972) määritelmän fokuksena on yhteisö, ja puheyhteisö on siis sosiaalinen ryhmittymä. Diskurssiyhteisön käsite yhdistää nämä kaksi näkökulmaa nostamalla uudelleen esiin kielen ja kielenkäytön fokusta. Diskurssiyhteisö on siis sekä lingvistinen että sosiaalinen ryhmittymä, Swalesin sanoin sosioretorinen ryhmittymä. Kuviossa 6 on tehty yhteenveot eri yhteisö-määritelmien näkökulmaeroista.

KUVIO 6 Yhteisö-käsitteen määrittelyvaihtoehtoja

Tässä tutkimuksessa tarkastelen tiedeyhteisöä sosioretorisena diskurssiyhteisönä, koska olen kiinnostunut nimenomaan yhteisöä yhdistävistä ja rakentavista kielenkäyttötavoista ja viestinnästä.

4.3.2 Diskurssi- ja genretietoisuus

Diskurssiyhteisön olemassaolon edellytyksiä ovat viestintä ja vuorovaikutus, omat viestintätilanteet ja yhteiset diskurssityypit eli genret. Perinteisesti kielitieteen ja tekstilingvistiikan alalla genren ja tekstityyppien tutkimukset ovat kuitenkin ensisijaisesti kohdistuneet tekstin pintatason ominaispiirteisiin. Tekstinäytteiden tai -korpusten analysoinnin pohjalta tekstejä on tyypitelty eri ryhmiin ja etsitty kullekin tyyppille ominaisia piirteitä. Tyypillisesti genrejä on pyritty erottelemaan kuvaamalla niiden sanastollisia piirteitä tai tekstuaalista rakennetta (ks. esim Saukkonen 1984, Werlich 1982). Kvantitatiivisissa tutkimuksissa onkin löydetty eroja eri genrejen välillä. Esimerkiksi Biber (1988) löysi tutkimastaan lähes 500 tekstin aineistosta 28 erilaista tekstityyppiä, jotka jakaantuivat lisäksi alatyyppeihin (esimerkiksi tieteelliset tekstit tieteenalojen mukaisesti ja lehtitekstit teeman mukaisesti). Tyyppien luokituksessa Biber käytti apuna leksikaalisten, morfologisten ja syntaktisten piirteiden faktorianalyysia, jonka avulla muodostettiin kuusi tekstityyppiä kuvaavaa dimensiota. Menetelmän avulla löydettiin eroja tyyppien välillä, mutta toisaalta myös tyyppien sisäinen variaatio oli suurta. Puhtaasti tekstin pintatason kieliopillisten muotojen esiintymistaajuuden avulla ei kuitenkaan saada kuvaa siitä, miten piirteet toimivat tekstissä ja mikä niiden funktio ja merkitys on tekstissä. Samalla jää piiloon myös tekstin piirteiden kontekstisidonnainen tulkinta, joka on kuitenkin keskeinen tekstin tarkoituksen, sävyn ja tyylin tulkinnan kannalta.

Vaihtoehto genren määrittelylle tekstin kielellisten piirteiden kuvauksen avulla on nostaa genren määritelmän abstraktiotasoa konkreettisen tekstin ominaisuuksista kulttuurin tai sosiaalisen todellisuuden tasolle. Esimerkiksi Bazerman (1988, 319) pitää genreä sosiopsykologisena kategoriana, jota käytetään tiettyjen toimintojen tunnistamiseen ja rakentamiseen tietyissä tilanteissa. Tämä näkemys genren sosiaalisesta luonteesta on tyypillinen myös kriittisen diskurssianalyysin suuntauksille. Esimerkiksi Kressin (1990, 90) mukaan genre-käsitteen avulla voidaan selittää konventionaalistuneita tekstimuotoja ja niiden syntyprosessia osana sosiaalisia toimintamuotoja. Genret ovat siis kielellisiä ilmiöitä sosiaalisessa todellisuudessa, joten tekstien kuvaus ja tyypittäminen sellaisenaan ei ole kiinnostavaa eikä edes mahdollista.

Myös Swalesin (1990, 58) genre-määritelmän lähtökohta on sosiaalinen: genre koostuu joukosta kommunikatiivisia tapahtumia, joita yhdistävät diskurssiyhteisön jäsenten tunnistamat, yhteiset tavoitteet. Genret siis ovat diskurssiyhteisöjen omaisuutta, tekstiprototyyppejä, joita yksittäiset tekstit enemmän tai vähemmän muistuttavat kielellisiltä ja tekstuaalisilta piirteiltään. Martin (1985) taas yhdistää genre-käsitteen yksilöiden viestinnällisiin tavoitteisiin ja määrittelee genren yksilöiden strukturoiduksi tavoitteelliseksi toiminnaksi yhteisössään. Ero Martinin ja Swalesin määrittelyssä näyttää olevan yksilön painoarvossa.

Martin lähtee yksilöstä, Swales taas yhteisöstä. Maurasen (1993) lähestymistapa genreen on swalesilainen, vaikka hän kritisoikin Swalesin käsitystä siitä, että genret syntyvät ja elävät yhteisöjen jäsenten toiminnan kautta. Maurasen (1993, 15, 18) mukaan genret määrittelevät tai valitsevat käyttäjänsä, ja näin ollen eri sosiaalisilla ryhmittymillä on "käyttöoikeus" eri genreihin. Mauranen ei kuitenkaan selitä, miten valikoivasti käyttäytyvät genret ovat alun perin syntyneet.

Yhteistä näille genren kommunikatiivista ja sosiaalista luonnetta korostaville näkemyksille on se, että genret nähdään yksilöiden toimintaa säätelevinä, mutta ei määräävinä rakenteina. Tekstien kielelliset piirteet eivät siis määrittele genreä vaan ovat genren lopputuloksia. Selityksiä ja tulkintoja esimerkiksi tieteellisen genren ominaispiirteistä tulee siis etsiä yhteisön ominaispiirteistä.

Vaikka käsitykset genreistä ohjaavat yhteisöjen jäsenten toimintaa, jää todellisessa viestinnässä tietysti aina varaa myös yksilölliselle vaihtelulle. Lausumien yksilöllisyyttä ja genrejen heterogeenisuutta korostaa mm. Bahtin (1986, 60), joka määrittelee genren seuraavasti: "Each separate utterance is individual, of course, but each sphere in which language is used develops its own relatively stable types of these utterances. These we may call speech genres." Tekstityyppien määrä ja ominaispiirteet eivät siis ole millään tavalla ennalta lukkoon lyötyjä tai pysyviä. Diskurssityyppiä syntyy ja häviää jatkuvasti ja koko tekstityypistölle on ominaista heterogeenisuus. Tästä seuraa se, että diskursseja sinänsä, yläkäsitteenä, ei edes voi kuvata tai tutkia muuten kuin tyyppien kautta. Osa diskurssityyppien heterogeenisuudesta johtuu siitä, että pohjimmiltaan diskurssit ovat yksilöllisiä, niissä näkyy tuottajan kädenjälki. Toiset tyypit tosin antavat tälle individuaalisuudelle enemmän tilaa kuin toiset.

Yhteisöjen viestintätapojen ja diskurssityyppien tuntemus on osa yhteisön jäsenten sosiaalista tietoisuutta. Berkenkotterin ja Huckinin (1993) mukaan diskurssityypit ovat luonteeltaan dynaamisia, koska ne syntyvät reaktioina erityyppisiin tilanteisiin, muuttuvat niiden myötä, mutta myös muovaavat niitä. Yhteisön jäsenten diskurssitietoisuuden syntymisen ja kehittymisen edellytys on osallistuminen yhteisön vuorovaikutustilanteisiin, joten tässä mielessä diskurssitietoisuus on osa tilannekognitiota (situated cognition). Diskurssitietoisuus koskee sekä sisältöjä että muotoja, ts. yhteisön jäsenet tietävät, mistä asioista ja millä tavalla on sopivaa keskustella. Samalla diskurssikonventiot paljastavat yhteisön normeja ja ideologioita.

Oletus tietystä viestintäkäyttäytymisen säännönmukaisuudesta on ominaista myös etnografisille lähestymistavoille. Esimerkiksi Hymesin (1972, 63 - 64) mukaan yksi viestinnän ominaispiirteistä on se, että tilanteen osallistujat noudattavat tiettyjä puhumisen sääntöjä tai normeja, tai ovat ainakin tietoisia niistä. Osa normeista liittyy vuorovaikutuksen ylläpitoon ja tapoihin, osa taas tulkintaan. Esimerkiksi jumalanpalvelukseen osallistuvat tietävät, että kirkossa ei ole sopivaa huutaa tai kiroilla, tai tietävät, että ilmaus "onko sulla tulta?" on tarkoitettu pyynnöksi. Normit muodostavat repertuaarin, niiden noudattaminen ei ole pakollista. Ne eivät myöskään ole luonnonlainkaisia sääntöjä, vaan muuntuvia ja tilanteissa kehittyviä.

Käsitykset, sosiaaliset representaatiot, näistä puhetavoista tai diskurssityypeistä syntyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Diskurssit ovat tässä muotoutumisessa keskeisessä asemassa, koska ne toisaalta heijastelevat, mutta

toisaalta muokkaavat jatkuvasti näitä käsityksiä edelleen. Tästä syystä diskurssien tutkimuksella on tärkeä osuutensa näiden käsitysten ja niiden muovautumisstrategioiden paljastamisessa. Tämä ei van Dijkin (1990, 165) mukaan merkitse sitä, että diskurssit olisivat identtisiä näiden representaatioiden kanssa.

Van Dijk (1990, 1993) käyttää käsitettä sosiaalinen kognitio (social cognition) kuvatessaan niitä mahdollisuuksia, joita yksilöillä on tulkita erilaisia viestejä ja valita erilaisia toimintatapoja viestintätilanteissa. Sosiaalinen kognitio on siinä mielessä yksilöllistä ja kognitiivista, että se sijaitsee osallistujien "päässä", mutta se on sosiaalista siinä mielessä, että koko tieto on syntynyt yhteisön jäsenenä ja se koskettaa myös koko yhteisön toimintatapoja. Sosiaalinen kognitio koostuu niistä kirjoittamattomista pelisäännöistä, joita yhteisön jäsenet noudattavat tai voivat tietoisesti jättää noudattamatta.

Van Dijk (1990, 166) määrittelee sosiaalisen kognition yhteisössä jaetuksi sosiaalisten representaatioiden systeemiksi. Sosiaaliset representaatiot puolestaan rakentuvat hierarkkisista kategorioiden verkostoista ja ne ovat varastoituna yksilöiden semanttiseen (tai paremminkin sosiaaliseen) muistiin. Representaatiot koostuvat jaetusta sosiaalisesta tiedosta ja evaluatiivisesta informaatiosta, kuten yleisistä käsityksistä, arvoista ja mielipiteistä. Representaatiot syntyvät, muuttuvat ja niitä käytetään sosiaalisissa tilanteissa, ne ovat kognitioita, jotka ovat yhteisiä kaikille tai suurimmalle osalle ryhmän jäsenistä. Nämä käsitykset ovat abstraktioita, yleistyksiä yksilöiden henkilökohtaisista käsityksistä ja kokemuksista. Kullakin jäsenellä on siis myös omat henkilökohtaiset käsityksensä, mutta siitä huolimatta heillä on tietoa yleisemmistä, abstrakteista, yhteisistä representaatioista. Esimerkiksi tieteentekijät voivat sanoa: "yleensä tieteellisessä tekstissä pitäisi tehdä näin, mutta minä aina teen näin" tai "yleensä tutkijat arvostavat tätä, mutta minä arvostan tätä".

Van Dijk (1990) erottaa sosiaalisista representaatioista tilannemallit (situation models), jotka ovat henkilökohtaisten kokemusten ja tulkintojen representaatioita ja joihin kuuluvat mm. henkilökohtaiset tiedot ja mielipiteet. Kun sosiaaliset representaatiot sijaitsevat sosiaalisessa muistissa, niin tilannemallit sijaitsevat yksilöiden episodisessa muistissa. Mallit heijastelevat niitä tulkintoja, joita ihmisillä on toisista ihmisistä, ja ennen muuta erilaisista tilanteista. Mallit ovat keskeisiä orientoitumisessa: mistä ja millaisesta tilanteesta on kyse, miten se etenee. Niiden avulla kuvataan tilanteita. Mallit ovat yhdistävä side yleisten, abstraktien sosiaalisten representaatioiden todellisen, individuaalisen diskurssin välillä (ks. myös van Dijk 1995).

Faircloughin mallissa (1992b, 1993) diskursseja ja sosiaalista todellisuutta yhdistävät diskurssikäytännöt, jotka ovat osa yleisempiä sosiaalisia käytänteitä (ks. luku 4.2.5). Diskurssikäytännöt (discursive practice) ovat toisaalta yhteisöjä säilyttäviä ja toisaalta uudistavia. Niiden syntymiseen vaikuttavat yleisemmät sosiaaliset käytännöt (social practice), mutta samalla diskurssikäytännöt muovautuvat itsekseen viestintätilanteissa ja muuttavat sitä kautta sosiaalisia käytänteitä. Tämä kaksisuuntaisuus on Faircloughin (1992b, 66) mukaan erityisen tärkeää, jotta ajattelussa ei ajauduttaisi determinismiin.

Tässä tutkimuksessa pidän tieteellistä genreä tiedeyhteisölle tyypillisenä viestintämuotona, jonka ominaispiirteistä ja vaatimuksista yhteisön jäsenillä on sekä implisiittistä että eksplisiittistä tietoa. Käsitykset tieteellisen tekstin tuottamisesta ja taito tuottaa ja tulkita niitä opitaan toimimalla tiedeyhteisössä.

5 TIEDEYHTEISÖ DISKURSSIYHTEISÖNÄ

5.1 Tiedeyhteisön ja diskurssin suhde

Diskurssien tutkimuksen sosiaalisen näkökulman mukaisesti todellisuutta ei ole olemassa irrallaan kielestä eikä kieltä ja sen käyttöyhteyttä voida erottaa toisistaan. Diskurssit määrittävät, synnyttävät ja ylläpitävät sosiaalisia ryhmiä, ja diskursseja tuleekin tulkita ja tutkia nimenomaan yhteisön kannalta, ei yksilön kannalta. Kieli saa merkityksensä ainoastaan sosiaalisessa kontekstissa eikä diskursseja voi tulkita irrallaan yhteisöjen toiminnasta (ks. esim. Halliday 1978, Thralls & Blyler 1993, Faigley 1985, Berkenkotter & Huckin 1993).

Taustaoletuksiltaan konstruktionististen suuntausten kannalta tutkimuksessa on olennaista selvittää, millaisessa yhteisössä diskurssit esiintyvät. Toisaalta on huomattava, että kaikki sosiaalisen näkökulman edustajat eivät ole yksimielisiä yhteisökäsitteen tarpeellisuudesta. Kuten aiemmin kävi ilmi (s. 55 - 56), ns. interaktionaalisen lähestymistavan kannalta yhteisö-käsite ei ole lainkaan olennainen. Esimerkiksi Kentin (1991) mukaan abstrakti, yksilön yläpuolelle asettuva diskurssiyhteisön käsite on täysin tarpeeton kielenkäytön kuvauksessa, koska viestintä toimii aina kunkin tilanteen ehdoilla. Interaktionaalinen lähestymistapa sopii niihin tutkimuksiin, joissa kiinnostuksen kohteena on ensijaisesti yksilöiden kielenkäyttö ja vasta toissijaisesti yhteisön tavat viestiä. Tämän tutkimuksen näkökulma on kuitenkin yhteisöllinen, joten tarkastelen kielenkäyttöä nimenomaan yhteisöstä lähtien.

Sosiologisissa tutkimuksissa tiedeyhteisö-käsitteen rinnalla käytetään usein akateeminen yhteisö -käsitettä, joka on laajempi kuin tiedeyhteisö, sillä akateemiseen yhteisön jäsenistöön katsotaan yleensä kuuluvaksi nimenomaan yliopistojen piirissä toimivat henkilöt: opetushenkilöstö, opiskelijat, hallintohenkilöstö jne. Tiedeyhteisön jäseniä puolestaan ovat ne henkilöt, jotka tekevät tiedettä ja osallistuvat tieteelliseen keskusteluun, vaikka he eivät työskentelisikään yliopistoyhteisössä.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole pohdiskella tiedeyhteisön raja-aitoja tai määrittelyn ongelmia,¹⁵ joten tyydyn määrittelemään tiedeyhteisön joukoksi ihmisiä, joita yhdistää tieteen tekeminen ja tieteelliseen keskusteluun osallistuminen. Tarkastelen siis tiedeyhteisöä nimenomaan diskurssiyhteisönä. Abstraktilla, laajalla tasolla yksittäinen tutkija ei voi tiedeyhteisöä kasvokkain tavata, vaan hän kohtaa aina vain osaryhmiä siitä (esimerkiksi oman tieteenalansa seminaareissa).

Lähestymistapani tieteellisen yhteisön puhetapoihin jatkaa siinä mielessä etnografisen tutkimuksen perinteitä, että tutkimuksen fokuksena on nimenomaan tiedeyhteisön kielenkäytön tavat, joita analysoin yhteisön jäsenten näkökulmasta ja tilannelähtöisesti. Tavoitteena ei siis ole luoda abstrakteja, universaaleja, kaikissa tilanteissa päteviä kielenkäytön normeja vaan kuvata puhetapoja sellaisena kuin ne yhteisön kahdessa diskurssityypissä, tieteellisessä artikkelissa ja esitelmässä ilmenevät. Siinä mielessä tutkimusotteeni noudattelee kriittisen diskurssianalyysin, varsinkin Faircloughin ajattelutapoja, että pidän diskurssia kielenkäytön ja sosiaalisen interaktion muotona, jota tulkitaan kokonaisuena kommunikaatiotapahtumana sosiaalisessa tilanteessa. Kieli ja kielenkäyttö on osa yhteisön toimintaa, se ei siis vain heijastele yhteisöä vaan myös rakentaa sitä. Tieteelliseen yhteisöön kuulumisen edellytyksenä on tieteelliseen viestintään osallistuminen, ja käsityksemme tieteellisestä viestinnästä on muodostunut ja muuntuu jatkuvasti diskurssien avulla. Tieteellisetkin diskurssit ovat siis sosiaalisessa todellisuudessa toimivien ihmisten tuotteita, joiden tuottamiseen ja tulkintaan vaikuttavat yhteisön käytänteet.

Tutkimusotteeni eroaa kuitenkin kriittisistä suuntauksista siinä, että en keskity yhteisön valtasuhteiden kuvaamiseen enkä myöskään pyri vaikuttamaan niihin tai saamaan aikaan yhteiskunnallisia muutoksia, ellei sellaisina sitten pidetä tutkimuksen viimeisessä luvussa esitettyjä ajatuksia tieteellisen viestinnän opetuksen kehittämistä. Ideologiat sen sijaan ovat siinä mielessä tässäkin tutkimuksessa esillä, että kuvaan niiden avulla tiedeyhteisön ihanteita, jotka puolestaan vaikuttavat diskurssikäytänteisiin. Kuvio 7 havainnollistaa käsitystäni tieteellisen diskurssin ja yhteisön suhteesta. Malli mukaillee Faircloughin (1989, 25) viitekehystä.

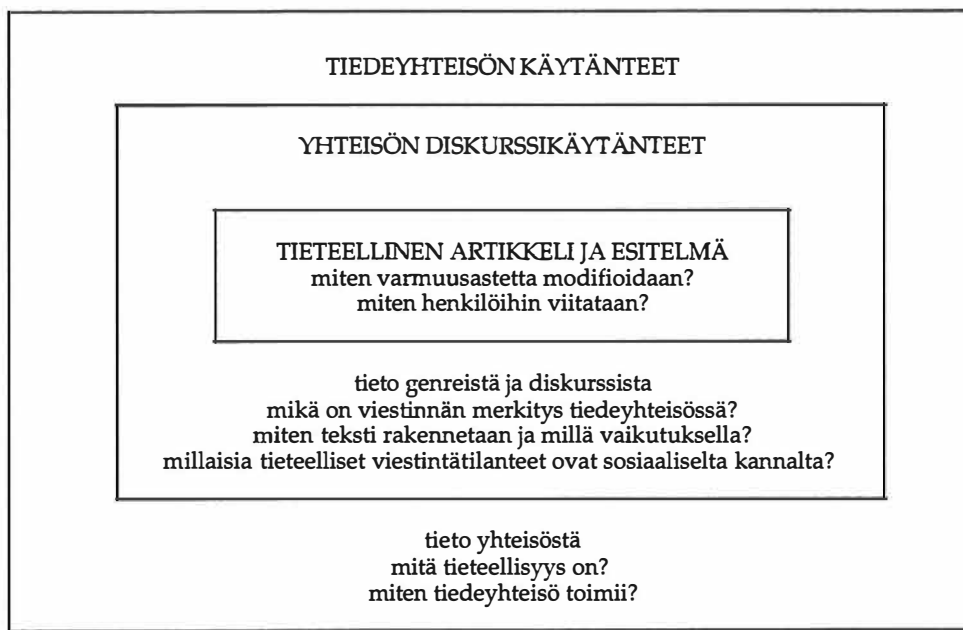
Kehyksen perusidea on se, että tieteelliset tekstit ovat osa tiedeyhteisön diskurssikäytänteitä, jotka taas puolestaan ovat osa yhteisön yleisempiä käytänteitä. Diskurssikäytänteillä tarkoitan yhteisölle ominaisia viestintätapoja ja -tilanteita. Tiedeyhteisön käytänteiden kuvauksessa keskityn siihen, mitä tieteellisyys on ja miten tieteen tekijän sosiaaliset kasvot säilytetään viestintätilanteissa. Käytänteiden kuvauksessa ja analysoinnissa olen käyttänyt apuna tieteen omissa julkilausuttuja pelisääntöjä ja aineistooni kuuluvien tekstien tuottajien haastatteluja. Näiden esimerkkien tarkoituksena on tuoda julki yhteisön käytänteiden tausta-arvoja ja ihanteita yhteisön jäsenten näkökulmasta. Rajaankin kehystäni siten, että kuvauksen, tulkinnan ja selityksen kohteena on vain

---

¹⁵Tiedeyhteisön määrittelyvaihtoehtoista ks. esim. Merton 1967, 1973; Niiniluoto 1987, Sintonen 1987, Stolte-Heiskanen 1987, Teittinen 1992.

tekstien interpersonaalinen puoli ja kaksi osittain limittyvää funktiota: varmuusastelden modifiointi ja henkilöviittausten tavat.

KUVIO 7 Tekstin, diskurssikäytänteiden ja yhteisön suhde

5.2 Tiedeyhteisön käytänteet

5.2.1 Ihanteet

Tiedeyhteisö instituutiona, sen rakenteet ja toimintatavat ovat ennen muuta tieteensosiologian tutkimuskohdetta. Tutkimuksissa on etsitty vastausta mm. seuraaviin kysymyksiin: mikä on tiedeyhteisön vaikutus ympäröivään yhteiskuntaan, mitä on tieteellinen tieto, mitkä ovat tieteellisyyden ehdot ja arvot, miten tieteelliseen tietoon asennoidutaan, miten tieteenalat syntyvät ja eriytyvät, miten tieteen arvoa voidaan mitata ja millaista on kilpailu tiedeyhteisössä (ks. esim. Merton 1973, Cole & Cole 1973, Mulkay 1979, Latour & Woolgar 1979, Barnes 1974, Becher 1989).

Suomalaiselle tieteensosiologian tutkimukselle on Stolte-Heiskasen (1983) mukaan ollut ominaista keskittyminen empiirisiin tutkimuksiin. Tyypillisimpiä suomalaisia teemoja ovat olleet tieteellisen tiedon yhteiskunnallinen hyödyntäminen, tieteentekijöiden urakehitys ja julkaisutavat, tieteellisen tiedon leviämisen

reitit tiedeyhteisössä, sitaatioindeksit, tiedeyhteisön verkostuminen, naisten rooli tiedeyhteisössä ja korkeakouluopetuksen kysymykset.

Tiedeyhteisö ei ole yksi suuri kokonaisuus vaan se koostuu useista eri alayhteisöistä - heimoista tai koulukunnista - jotka määrittelevät, mikä on tutkimisen arvoista ja mikä on "oikeaa tiedettä" (ks. esim. Kuhn 1970, Becher 1989). Yhteisön jäseniä yhdistää Zimanin (1984, 6 - 7) mukaan tietoisuus yhteisön ja sen alayhteisöjen olemassaolosta, tiettyyn paradigmaan ja tutkijajoukkoon kuulumisesta. Yhteisön jäsenillä on myös erilaisia rooleja yhteisössään (jatko-opiskelija, professori, projektin vetäjä), jotka ovat tarpeellisia yhteisön toiminnan kannalta. Näitä yhteisön piirteitä ei Zimanin mukaan voida pitää vain tieteen ja tutkimuksen taustavaikuttajina, vaan ne ovat olennainen, konstitutiivinen osa sitä, mitä pidämme tieteenä.

Yleensä yhteisöllisyyden ominaispiirteenä on pidetty paikallisuutta ja pysyvyyttä, ts. yhteisön muodostavat henkilöt, jotka toimivat suhteellisen pysyvästi tietyssä paikassa ja ovat tekemisissä toistensa kanssa. Finneganin (1994, 187) mukaan nämä piirteet eivät sovi kovin hyvin kuvaamaan akateemista yhteisöä, jolle on nykyisin ennemminkin ominaista se, että jäsenet eivät ole välttämättä toimi samassa paikassa pysyvästi. Akateemista yhteisöä yhdistävät ennemminkin yhteiset intressit ja yhteenkuuluvuuden tunne. Yhteisöön voi kuulua myös väliaikaisesti, osapäiväisesti tai etäjäsenenä, ja jäsenet voivat kuulua moniin erilaisiin alayhteisöihin samanaikaisesti.

Samalla tavalla tiedeyhteisöä yhdistävät nimenomaan tieteen tekeminen ja yhteiset tieteen ihanteet, ei niinkään samassa paikassa toimiminen. Myös tiedeyhteisöön voi kuulua osapäiväisesti. Yhteisöön kuulumisen edellytyksenä on kuitenkin tutkimuksen tekeminen ja tieteelliseen keskusteluun osallistuminen. Tieteellinen yhteisö on siis nimenomaan diskurssiyhteisö, jota osaltaan pitää koossa tieteen tulosten julkistaminen, kirjoittaminen ja esitelmointi.

Mertonin (1967) mukaan tiedeyhteisöä pitää koossa ns. tieteen ethos, jolla hän tarkoittaa yhteisön jäsenten toimintaan tietoisesti tai tiedostamatta vaikuttavaa affektiivista arvo- ja normijärjestelmää. Tämä normisto on legitimoitu yhteisöllinen arvosto, jota yhteisö vaalii ja vahvistaa rankaisemalla normien rikkomisesta ja palkitsemalla niiden noudattamisesta. Yhteisön jäsenet, tietentekijät ovat Mertonin mukaan sisäistäneet nämä normit ns. superegokseen. Vaikka näitä normeja ei olekaan kodifioitu, niistä vallitsee konsensus yhteisössä. Näiden normien avulla mm. arvioidaan tieteellistä toimintaa ja tutkimuksen pätevyyttä. Normit siis säätelevät tiedeyhteisön toimintaa.

The ethos of science is that affectively toned complex values and norms which is held to be binding the man of science. The norms are expressed in the form of prescriptions, proscriptions, preferences and permissions. They are legitimized in terms of institutional values. These imperatives, transmitted by precept and example and reinforced by sanctions are in varying degrees internalized by the scientist, thus fashioning his scientific conscience or, if one prefers the latter-day phrase, his superego. Although the ethos of science has not been codified, it can be inferred from the moral consensus if scientists as expressed in use and want, in countless writings on the scientific spirit and in moral indignation directed toward contraventions of the ethos (Merton 1967, 551 - 552).

Merton (1967, 553 - 561) kuvaa tieteen ethosta neljän institutionaalisen imperatiivin, universaalisuuden, yhteisöllisyyden, puolueettomuuden ja järjestelmällisen epäilyn, avulla. Universaalisuudella Merton tarkoittaa sitä, että väitteiden tieteellinen pätevyys ei ole riippuvainen siitä, kuka ne esittää. Kaikilla on oikeus tuottaa tieteellistä tietoa. Universaalisuuden juuret ovat syvässä tieteen epäpersonalisessa luonteessa. Yhteisöllisyydellä viitataan siihen, että tieteen tulokset eivät ole kenenkään yksityisomaisuutta, vaan ne syntyvät tiedeyhteisössä ja rakentuvat aikaisempien tulosten varaan. Tutkimuksen tekijän oikeudet ovat vain tiedon välittäjän oikeuksia. Tiedeyhteisön jäsenellä ei ole oikeutta salata tuloksiaan eikä pitää niitä ominaan. Puolueettomuus merkitsee sitä, että tutkijan henkilökohtaiset intressit tai esimerkiksi poliittiset, yhteiskunnalliset tai moraaliset kannat eivät saa vaikuttaa tutkimusprosessiin ja tulosten tulkintaan. Tutkijan työtä ohjaavat tiedonjano ja uteliaisuus. Perusnormeihin kuuluu myös järjestelmällinen epäily: tieteellinen tulos muuttuu tiedoksi vasta kritiikin ja testauksen kautta. Mikä tahansa tulos voidaan asettaa myöhemmin epäilyksen alle.

Mertonin esittämät tieteen imperatiivit näyttävät itse asiassa olevan paljon vanhempaa perua. Esimerkiksi Haaparannan ja Niiniluodon (1986, 13 - 15) mukaan amerikkalainen filosofi Charles Peirce esittelee artikkelissaan "The Fixation of Belief" (1877) neljä eri uskomusten muodostamistapaa, joista yksi on ns. tieteellinen menetelmä. Sille on ominaista objektiivisuus, julkisuus ja itsensäkorjaavuus. Tutkimuskohteen ominaisuudet ja tulokset ovat tutkijan mielipiteistä riippumattomia, tiedon lähteenä on tutkimuskohteesta saatavat kokemukset, eivät auktoriteetit tai intuitio. Tieteellinen tieto syntyy tiedeyhteisössä, jossa tutkijan on myös perusteltava väitteensä. Tulos muuttuu tiedoksi vasta, kun se läpäisee kriittisen keskustelun. Tieteellisen tiedon todellisia subjekteja ovatkin tutkijayhteisöt, eivät yksittäiset tutkijat. Tieteellisen menetelmän itsensäkorjaavuus tarkoittaa sitä, että tieteessä tehdyt virheet voidaan vähitellen havaita ja ne korjataan tiedeyhteisössä. Tieteelliset auktoriteetit eivät ole ikuisia, kenen tahansa väite voidaan kumota, jos todisteet riittävät. Peircen ja Mertonin ajatuksilla on siis monta yhtymäkohtaa.

5.2.2 Arki

Tiedeyhteisö on akateemisessa traditiossa kaikkein tärkein yhteisö. Se on toisaalta vaarallinen ja toisaalta turvallinen, sillä tiedeyhteisöllä on oikeus hyväksyä ja hylätä, arvioida ja kumota, palkita ja rangaista ja sallia tai kieltää pääsy yhteisön jäseneksi. Toisaalta yhteisö pitää yllä myyttiä puhtaasta tieteestä ja tiedeyhteisön voimasta ja on siten turvana yksittäiselle tutkijalle (Koski 1993, 73).

Vaikka tiedeyhteisön toimintaa ideaalitapauksessa ohjaisivatkin tietyt universaalit, eettiset normit, on yhteisön toiminnan arki monella tavalla vähemmän idealistista. Esimerkiksi tiedeyhteisön jäsenten välinen kilpailu, valtahierarkiat, muotitrendit ja sosiaalistumisen pakko muokkaavat arvoja ja voivat saada tutkijan poikkeamaan ihanteistaan. Mertonin tieteen ethoksen normistoa onkin kritisoitu mm. siksi, että sen olemassaolosta ei ole empiiristä näyttöä. Tiedeyh-

teison jäsenet eivät todellisuudessa toimi näiden normien mukaisesti, vaan useinkin vastanormien mukaisesti. Esimerkiksi Mitroff (1974 /1983) löysi empiirisessä tutkimuksessaan selkeitä vastanormeja, joiden mukaan tutkijat todellisuudessa toimivat. Mm. universaalisuuden normin vastaisesti tieteentekijät pitivät täysin hyväksyttävänä tulosten arvioimisen kriteerinä sitä, kuka tutkimuksen oli tehnyt ja käyttivät viittasivat omissa tutkimuksissaan ns. luotettavien tiedemiesten aikaisempiin tutkimuksiin. Yhteisöllisyyden vastaisesti he salasivat tai viivästyttivät tulostensa julkaisemista varmistaakseen omaa asemaansa (ks. myös Knorr-Cetina 1983). Mitroff (1983, 251 - 271) kuvaakin tiedettä ja tieteen tekemistä pelinä, jonka kulkuun vaikuttavat ns. tiedeihanteiden lisäksi monet subjektiiviset, epärationaaliset ja relativistiset vaikuttimet.

Yhteiskunnan muuttuminen ja asennoituminen tieteeseen ja tutkimukseen vaikuttavat monella tavalla tiedeyhteisön ja akateemisen yhteisön toimintaan. Barnettin (1994, 7 - 8) mukaan akateemisen yhteisön nykytilannetta kuvaavat mm. seuraavat piirteet: akateemisten alayhteisöjen diskurssit poikkeavat toisistaan ja jatkavat erottumistaan, yhteisön jäsenten välinen kilpailu lisääntyy taloudellisista syistä, arviointijärjestelmän tiuketessa ja työmäärän lisääntyessä jäsenet ovat yhä enemmän kiinnostuneita vain omista töistään ja laitoksistaan, yhteistyö vähenee ja sekä opiskelijoiden että opettajien työ sirpaloituu, opiskelijat suhtautuvat opintoihinsa yhä välineellisemmin, opiskelusta tulee työtä, opiskelijoista tulee yliopistojen asiakkaita omine vaatimuksineen¹⁶. Barnettin mukaan tämä kaikki johtaa siihen, että akateeminen yhteisöllisyys vähenee ja muuttaa merkitystään. Kilpailu, leiriytyminen, arviointijärjestelmät, muoti ja tuloksen mittaaminen näkyvät myös tiedeyhteisön toiminnassa ja diskursseissa. Yhteisön jäsenten toimintaan vaikuttaa myös se, että tiedeyhteisössä on lähes kaikki arvotettavissa ja luokitettavissa: tutkijan asema akateemisilla portailla, erityyppiset julkaisut, lehdet, seminaarit, konferenssit, järjestöt, yliopistot jne. Yhteisön jäsenen on sopeuduttava siihen, että hänen tuotoksensa ovat alituisesti arvioinnin kohteena - ellei niitä sitten vaieta kuoliaaksi, mikä tietysti on tutkijan kannalta pahin vaihtoehto, sillä se samalla merkitsee yhteisöstä eristämistä.

"Kilpailu ei tiedemaailmassa ole sinänsä uutta. Tutkijoiden kesken on aina kilpailtu henkeen ja vereen. Se on periaatteessa samaa kilpailua, jota käydään urheilukentälläkin. Kuka saa professuurin, kuka stipendin, kuka ensimmäisenä keksii DNA-molekyylin rakenteen. Tiedemiestä ajaa kilpailemaan sama inhimillinen pyrkimys päästä aina eteenpäin, pitemmälle, korkeammalle. Jokainen tutkija on tottunut kilpailuun. Jos kilpailua pelkää, ei sovi tiedettäkään tekemän." (Lahtinen 1994, 33)

Yhteisön jäseniä yhdistää tieteen tekeminen, mutta jokainen ihmisistä koostuva yhteisö on samalla myös sosiaalinen yhteisö. Tieteentekijät eivät tee puhdasta tiedettään erillään muista tieteentekijöistä. Becherin (1989, 52 - 55) mukaan tieteentekijän toimintaa motivoi tarve saada yhteisöltä tunnustusta ja arvontaa. Tiedeyhteisön toiminnassa ei valta tai raha ole havittelun kohteena vaan maine. Mainetta ja arvovaltaa taas voi yhteisössä saavuttaa vain julkaisujen, esitelmien ja tutkimussaavutusten avulla. Toisaalta tiedeyhteisön

¹⁶Suomalaisen yliopistoyhteisön ihanteita ja institutionaalista luonnetta on analysoinut Koski (1993) (ks. myös Aittola & Aittola 1990).

pelisäännöstöön kuuluu se, että tieteentekijät eivät yleensä helposti tunnusta julkaisevansa saadakseen mainetta ja tunnustusta työlleen (ks. esim. Merton 1979, Cozzens 1989, Hagstrom 1982).

Myersin (1989) mukaan akateemiselle roolijärjestelmälle on ominaista se, että yhteisön jäsenten välinen sosiaalinen etäisyys on suuri ja jäsenten väliset valtaerot oletetaan vähäisiksi, mutta tiedeyhteisön valta ja voima on erittäin suuri verrattuna yhden jäsenen valtaan ja voimaan. Tästä seuraa se, että vaikka yhteisön yksittäisten jäsenten välillä vallitsisikin tasavertaisuus, tiedeyhteisön jäsenen on kuitenkin oltava nöyrä koko tiedeyhteisön edessä.

Vaikka tiedeyhteisössä tekojen, ts. kirjoitusten pitäisi puhua puolestaan, vaikuttaa niiden arviointiin ja arvostukseen myös se, kuka ne on kirjoittanut. Käytännössä yhteisön jäsenet eivät ole tasavertaisia vaan tiedeyhteisöissäkin on oma eliittinsä, omat sankarihahmonsensa ja oppi-isänsä. Eliittiin pääsy vaatii maineen saavuttamista ja se tuo mukanaan myös yhteisöllistä valtaa. Vaikka periaatteessa kaikilla tiedeyhteisön jäsenillä on oikeus ja velvollisuus osallistua tieteen tulosten arviointiin, on eliittiin kuuluvien jäsenten arvioinneilla suurempi merkitys kuin rivijäsenten arvioinneilla. (Becher 1989, 56 -61.) Yhteisössä valta ja asema täytyy hankkia. Tiedeyhteisössä sitä ei voi periä vaan se pitää ansaita keskusteluissa ja julkaisuissa. Vain julkaisemalla tuloksiaan tieteen tekijä voi tulla huomatuksi tiedeyhteisössä ja saada palautetta ajatuksistaan.

Tiedeyhteisön sosiaaliseen ulottuvuuteen kuuluu myös yhteisön heimottuminen. Samankaltaisista ilmiöistä, teorioista tai menetelmistä kiinnostuneet tutkijat järjestävät omia tapaamisiaan, perustavat omia lehtiään ja pitävät epävirallisillakin tavoin yhteyttä. Heimoa yhdistävät tietty viitekehys, tietyt termit, tietyt oppi-isät. Toisen heimon edustajia ja moniheimoisia tieteentekijöitä saatetaan vierastaa.

"Koulukunnan oppi-isiä ja kulloisiakin auktoriteetteja on kurnioitettava. Jos näin ei tee, koulukunnan jäsenet kokevat tutkimukset vieraiksi ja löytävät paljon huomauttamista: edes perusasiat eivät ole hallinnassa, tärkeitä lähteitä ei tunneta, ei tule tietämisen elämyksiä eikä ristiriidan tehoa. Koulukunnasta irtaantuminen taas käy kalliiksi, sillä omat eivät enää tunnusta ja vaikea on voittaa toisten koulukuntien luottamusta, jolloin jää helposti vaille kaikkea tukea." (Tamminen 1993, 61 - 62).

Tiede on myös sillä tavalla henkilöitynyttä, että nimet ja ajatukset, paradigmata yhdistyvät tieteentekijöiden mielissä. Oppisuuntia ja ajattelutapoja nimetään jopa perustajiensa mukaan. Näiden nimien tunnistaminen ja oikeaan viitekehukseen asettaminen on osa tutkijan ammattitaitoa. Esimerkiksi: "Löydettyään kiinnostavan otsikon, lukija tarkistaa, kuka on artikkelin kirjoittaja. Kokenut lukija tuntee oman alansa huomattavimmat tutkijat ja tietää, mitä paradigmaa he edustavat" (Schröder 1992, 185).

Vaikka tieteen ihanteiden mukaisesti tutkimusaiheen valintaa ohjaa aina tutkijan oma kiinnostus, ei käytännön elämässä niin olekaan asianlaita. Varsinkin opinnäytetöissä aiheen valinta voi perustua ohjaajan tai laitoksen intresseihin. Uratietoinen tutkija saattaa valita aiheensa muotiaiheiden joukosta, toinen taas valitsee suurta yleisöä tai yhteiskuntaa kiinnostavan aiheen, jolla on julkisuusarvoa. Kolmas valitsee aiheensa liittyäkseen tiettyyn koulukuntaan.

Tieteessä on myös muotiaiheita tai -tutkimussuuntauksia. Yleensä vyöryn aloittaa joku tieteen eturintaman tiedemiehistä, aiheesta järjestetään konferenssi, julkaistaan artikkeleita, kirjoitetaan kirjoja ja pian muotiteema leviää laajalle. Tieteilijän ammattitaitoon kuuluu myös oivaltaa, kenellä on mahdollisuudet saada vyöry liikkeelle, miten se tehdään, milloin kannattaa nostaa esiin minkäkinlainen teema. Täytyy tietää, milloin aika on kypsä.

Tieteentekijöiden henkilökohtaiset intressit ja motiivit ovat siis usein ristiriidassa ns. tieteen intressien ja motiivien kanssa. Toisaalta Merton katsookin, että normit luonnehtivatkin nimenomaan yhteisön, eivät yksilön toimintaa, ts. sitä ideaalista tapaa, jolla tiedeyhteisö toimii. Puhdas tieteellinen tieto syntyy sellaisessa yhteisössä, joka toimii puhtaan tieteen ethoksen mukaan. Taistelu normien ja vastanormien olemassaolosta on Mertonin (1967) mukaan ominaista sosiaalisille instituutioille, eikä tiede instituutiona ole tässä mielessä poikkeus.

Mulkayn (1976) mukaan vastanormien olemassaolo ja esimerkiksi Mitroffin empiiriset tulokset estävät hyväksymästä sitä väitettä, että Mertonin normit yksinään toimisivat tiedeyhteisön normatiivisena toimintasäännöstönä. Mulkayn mukaan kyse on ennemminkin tiedeyhteisön ideologiasta, jonka sanallisia heijastumia tieteen ethosta kuvaavat normit ovat. Tiedeyhteisön jäsenet käyttävät näitä normeja perustellakseen tieteen olemassaoloa ja puhtautta sekä toisilleen että yhteisöön kuulumattomille ja arvioidakseen tieteen tuloksia. Ideologian ylläpito on siis yhteisön jäsenten etujen mukaista. Samansuuntainen on ajatus normiston retorisestä luonteesta: normit ja vastanormit ovat tieteentekijöiden retorinen resurssi, jonka avulla voidaan määrittellä tieteen ja tieteellisyyden luonnetta (ks. esim. Prelli 1989, Taylor 1991).

Solomonin ja Zimanin (1994) mukaan Mertonin normeja ei voikaan tulkita empiirisen deskriptiivisinä eikä eksplisiittisinä eettisinä koodeina, koska ne ovat liian abstrakteja ja idealisoituja, jotta niitä voisi noudattaa kirjaimellisesti. Tästä huolimatta ne piilovaikuttavat tiedeyhteisön jäsenten toimintaan.¹⁷ Tieteellisen yhteisön viestintään ihanteet vaikuttavat esimerkiksi kirjoittamisen oppaiden ja opetuksen kautta, joissa normeja käytetään mm. tieteellisen tekstin määrittelyyn ja kuvauksen apuna. Tieteen ihanteista yhteisöllisyys ja järjestelmällinen epäily vaikuttavat myös siihen, millaisen aseman viestintä on tiedeyhteisössä saavuttanut. Hieman kärjistäen voisi nimittäin sanoa, ettei tiedettä olisi olemassakaan ilman tieteellistä viestintää.

Myös tiedeyhteisön arjen piirteet vaikuttavat monella tavalla viestintään ja diskurssikäytäntöihin. Esimerkiksi kilpailu, arviointi, tuloksen mittaaminen julkaisujen avulla, yhteisön heimottuminen, valtahierarkiat ja tarve saada tunnustusta ja arvovaltaa vaikuttavat yhteisön jäsenten viestintään sekä yleisellä tasolla että yhteisön jäsenten viestintätapojen tasolla. Yleisellä tasolla arki vaikuttaa esimerkiksi siihen, millaiseksi viestinnän merkitys ja muodot ovat yhteisössä muotoutuneet. Konkreettisiin viestintätapoihin arki vaikuttaa esimerkiksi tuomalla tiedeyhteisön viestintään vaikuttajaksi myös henkilösuhteisiin liittyvän sosiaalisen puolen.

---

¹⁷Mertonin universaalien ja tiedeyhteisön toiminnan suhteista ks. myös Stolte-Heiskanen 1987.

5.3 Tiedeyhteisön diskurssikäytänteet

5.3.1 Viestinnän merkitys tiedeyhteisössä

Kielellä ja viestinnällä on keskeinen asemansa tiedeyhteisön toiminnassa, sillä yksi tieteen peruseriaatteista on julkisuus. Tieteentekijöiden yksilöllisiä, epävirallisia ajatuksia tai lausahduksia ei voida pitää osana varsinaista tiedettä ennen kuin ne on virallisesti julkaistu ja niistä on jäänyt pysyvä jälki tieteellisen tiedon arkistoon. Faktat, tulokset, väitteet ja niiden perustelut ovat olemassa vain kielen välityksellä. (Ziman 1984, 58.) Tässä mielessä yliopisto ja tiedeyhteisö eroaa ratkaisevasti useista muista instituutioista. Lakoffin (1990, 146) mukaan ainoat yliopiston aktit ovat austinilaisittain puheakteja. Yhteisöön kuulumisen edellytyksenä on tieteestä kirjoittaminen ja puhuminen, vuorovaikutus muiden yhteisön jäsenten kanssa.

Tieteellistä keskustelua ei kuitenkaan yleensä käydä arkikielellä, sillä tieteen oma puhetapa on myös yksi yhteisöä yhdistävistä piirteistä. Tieteen kieleen pitää vihkiytyä käyttöyhteydessään: putkimies ei osaa lukea eikä kirjoittaa tieteellistä tekstiä, ellei ole yhteisössä sisäistänyt tieteellistä puhetapaa. Tieteen kieli on erottautumisen ja vallankäytön väline, samalla tavalla kuin muidenkin ammattiryhmien (esimerkiksi lakimiesten tai lääkärien) kieli. Bazermanin (1988, 294) mukaan tieteen kieli luo ja pitää yllä tieteen ja tiedeyhteisön asemaa ja auktoriteettia suhteessa muihin yhteisöihin. Kieli siis palvelee tieteen kehittymistä. Tiedeyhteisön sisällä taas kielen avulla pidetään yllä yksittäisten tutkijoiden tai tutkimusryhmien asemaa ja auktoriteettia suhteessa muihin tiedeyhteisön jäseniin. Tässä mielessä kieli siis palvelee tutkijan urakehitystä. Jos osaat puhua oikeista asioista oikeilla termeillä, olet täysvaltainen yhteisön jäsen.

Tiedeyhteisön viestintä on pitkälti tekstikeskeistä, sillä usein keskustelut ja kontaktit syntyvät kirjoitettujen tekstien pohjalta ja avulla. Tietysti tieteen tuloksia käsitellään myös kongresseissa ja seminaareissa, mutta ensisijaisesti tieteeksi legitimoiduksi esitelmätkin tulevat vasta julkaistuina. Tiedeyhteisö on ns. "kirjallinen keskustelupiiri", jossa teksti toimii välittäjänä. Koko tiedeyhteisö rakentuu lukijoista, jotka kirjoittavat, ja kirjoittajista, jotka lukevat. Tästä syystä esimerkiksi Brodkey (1987) pitää kirjoitettua tekstiä tiedeyhteisön jäsenten ensisijaisena viestintämuotona. Vasta julkaistuna ja kirjoitettuna tutkimuksesta tulee tiedeyhteisön omaisuutta ja tekijänsä tuote. Tieteentekijät jopa tuntevat toisensa paremmin niminä artikkelin otsikon alla kuin ulkonäöltä. Tämä pitää paikkansa, mikäli tiedeyhteisöä ajatellaan mahdollisimman laajasti, esimerkiksi kansainvälisenä tiedeyhteisönä. Sen sijaan tiedeyhteisön alayhteisöt viestivät pienissä piireissään myös suullisesti. Mutta virallinen viestintä käydään niissäkin piireissä kirjallisesti lehtien palstoilla. Konferenssien tehtävä onkin enemmän sosiaalinen: ne ovat tilaisuuksia tavata muita samanmielisiä ja markkinoida omia ajatuksiaan. Haastateltavani kuvasivat seminaarien ja konferenssien merkitystä ja luonnetta esimerkiksi seuraavasti:

on tavallaan turha tehdä tutkimusta jos ei, jos ei tuota, mm o valmis sitte välittämään niitten tuloksia, yleisölle ja, sen verran mä tiedän et öö, et kaikilla ihmisillä on niin

kiire että, että ne, lukevat paljon vähemmän kun, kun tuota, mitä, vois olettaa, ja, ihmiset saa lukemaan, myös sitä kautta et niinku tavallaan tekee itsensä tykö et niitten kans, ensiks pitää juoda kahvit, nn kahvii ja, ja, istuu iltaa samassa pöydässä ja jutella mukavasti niin sit ne voi sitä kautta kiinnostua ja

(B: ja ruveta kattoon et mitäs se nyt on kirjottanu)

just joo jotain tällasta taikka sitten jos niil on sellanen kokemus et se oli, silloin se ja, sellanen ja sellanen esitelmä niin sit ne voivat katsoa myöhemmin että, et mitä siinä on, jos tuntevat tarvetta jos eivät tunne nii, ee en mä sitäkään sit enää sure.

nää, samalla on, sosiaalisii tilai, tilanteita. mm josta saa mm mm niinku parhaat ystävät on tietenkii niitä jotka ovat kiinnostuneita, siitä mitä teen koska ei mun yksityiselämässäni oo niin paljon asioita joista, vois olla kiinnostunut et niinku, et, tavallaan se on niinku yhteinen, tiedollinen alue ja, ja yhteiset, ongelmat ja tapa, tarkastella maailmaa jo, josta sitte, syntyy tämmösiä, niinku, hyviä keskusteluja niinku meil on ollu monta kertaa junassa sitte sen jälkeen kun on tultu pois sieltä ku ihmiset on vähän väsyneitä nii, nii kaikkee tämmöstä et, siin on tämmösiiki puolia, puolia asiassa

Julkaisut ja esitelmät ovat tutkijan tuotteita, joiden avulla mitataan työn määrällistä ja laadullista tuloksellisuutta. Yhtenä tutkimustyön vaikuttavuuden kriteerinä tiedeyhteisössä on pidetty sitä, kuinka laajalti tutkijan työ tunnetaan ja kuinka usein siihen viitataan muissa tutkimuksissa. Tämän puhtaasti matemaattisen sitaattien laskemisen ongelmat on kuitenkin tiedeyhteisössä havaittu (ks. esim. Luukkonen 1990, Swales 1986). Kaikki lainaukset eivät ensinnäkään ole samanarvoisia, osa on selvästikin vain mainintoja ja osoituksia ennemminkin artikkelin kirjoittajan lukeneisuudesta kuin vakavasti otettavasta kommentoinnista tai teorian edelleen kehittelystä. Lisäksi kirjoittajan viittaukset aikaisempiin omiin kirjoituksiinsa lasketaan yleensä samanarvoisina mukaan. Tästä syystä kirjoittajat usein viittaavat itseensä. Voidaan myös epäillä, että kollegat tekevät toisilleen palveluksia: minä viittaa tässä sinun kirjoituksiisi, viittaa sinä omassasi minun kirjoituksiini. Jossain vaiheessa viittaaminen käy tarpeettomaksi, ja tieto muuttuu yleistiedoksi tai käsitteiksi (esimerkiksi hallidaylaisuus, puheaktiteoreetikot), eikä suoraa viittausta tekijään enää tarvita, koska kaikki tietävät keneen viitataan. Nämä implisiittiset viittaukset jäävät kuitenkin laskuista.

Omat ongelmansa on myös niillä kirjoittajilla, jotka eivät kirjoita tieteen valtakielellä englanniksi, vaan esimerkiksi suomeksi. Englanniksi kirjoittaminenkaan ei auta, ellei julkaise tunnetuissa kansainvälisissä lehdissä, sillä vain harvat kansalliset julkaisut pääsevät mukaan sitatoinnin seurantaan. Jos haluaa menestyä kilpailussa, täytyy esimerkiksi tietää, missä konferenssissa kannattaa esiintyä ja missä lehdessä julkaista tuloksiaan.

"Aikakauslehden valinnassa on kysymys pyrkimisestä tieteelliseen informaatiojärjestelmään, Oma työtä ikään kuin markkinoidaan ja tavoitteena on mm. saada abstrakti sisällytetyksi abstraktikokoelmiin, saada diskussiota muiden julkaisuissa, referointeja katsausartikkeleissa, tuloksille käyttöä oppi- ja käsikirjoissa sekä saada henkilökohtaista arvonantoa ja siihen perustuvia kontakteja. Kaikelle tälle on oikean julkaisupaikan valinnalla merkitystä. Aikakauslehtien välisen nokkimajärjestyksen ylikorostuminen on johtaminen myös naurettavuuksiin. Impact factorien laskennalla pyritään korvaamaan jopa asiantuntijalausunnat. Niitä käytetään myös eri tieteenalojen ja ammattiryhmien välisen kilpailun lyömäaseina." (Kärenlampi 1990, 8)

"Kilpailu viroista, apurahoista ja tutkimusresursseista on kovaa, ja tutkijoiden on yhä enemmän kiinnitettävä huomiota myös tulostensa markkinointiin kansainvälisissä ja kansallisissa konferensseissa. Voitolle - ainakin lyhytaikaisesti - saattaa päästä se, jolla on kovin ääni ja paras englannin kielen taito." (Uusitalo 1991, 32 - 33).

Oikean julkaisukanavan valinta on tutkijan kannalta tärkeää, koska hänen tavoitteenaan on löytää tutkimukselleen sellainen lukija, joka on aiheesta kiinnostunut ja voi hyödyntää tuloksia omissa tutkimuksissaan. Joskus esitelmän pitäminen voikin olla varmempi keino asiansa perille saamiseen. Tätä valintaa, samoin kuin suomeksi kirjoittamista, täytyy tosin perustella tiedeyhteisössä nykyisin yhä enemmän.

"Tärkeää on valita oikea julkaisukanava, niin että tavoitat ne tutkijat joille haluat välittää tuloksesi ja ajattelutapasi. Jos valitset väärän julkaisukanavan, sellaisen josta vain harvat niistä joille haluat työsi välittää löytävät sen, olet tehnyt ja julkaissut työsi miltei turhaan." (Niemelä et al. 1991, 13)

mää koin sen itse et se on sellasta asiaa joka nimenomaan pitäis saada, ää, perille sinne ja, ja tiedän että, että tuota, vaikka mä sen nyt missä julkaisisin niin öö, ne nyt on sellasia niitä lukee kuka lukee ja... kyl mä niinkun halusin tän, asian puhua ja se siinä oli se mikä, mikä syytti eikä, suinkaan pelkästään se että, että tuota siit tulee julkasu se on niinkun, kyllä se, tässäkin tapauksessa niin se on nyt, öö vaan sitte samaa asiaa edelleen että se tulee sitte silläkin tavalla hyödynnettyä elikä laajempaan levikkiin et en mä nyt tässä ajattele, öö niin kauheasti sitä että, mikä se mun oma meriittilistani on ja paljonko se tästä venyy

julkasusarjoja on niin tavattoman monenlaisia et, et tota, mä veikkaan et jos, jos esimerkiks tämmönen, jos se nyt ilmestyis jossain afinlan julkasussa, ee eikä sitä ois missään, käyty puhumassa niin öö, ariharva sen kai lukee, tuolla sen nyt sentään ää, muutama kymmenen ihmistä kuunteli, ja öö ilmeisesti, aiheesta kiinnostuneita ihmisiä,

Oikean julkaisukanavan valinnasta on muutakin hyötyä kuin tiedon perillemenon varmistaminen tai sitaatioindekseihin pääseminen. Maineikkaassa lehdessä julkaiseminen on samalla pääsylippu arvostettuun tieteelliseen keskustelupiiriin. Seuraavan oppaan kirjoittajat jopa arvelevat, että seura tekee kaltaisekseen.

"Julkaisemalla artikkelinsa korkeatasoisessa kansainvälisessä lehdessä tutkija onnistuu saamaan tieteellisen työnsä oman alansa kansainvälisen tutkijayhteisön tietoon. Tähän kansainväliseen tutkijayhteisöön kuuluvat kaikki kyseisen alan parhaat tutkijat. Kommunikointi heidän kanssaan on omiaan nostamaan tutkijan oman työn tasoa." (Niemelä et al. 1991, 19)

Tieteelliset julkaisut ovat keskeisiä myös siinä mielessä, että niiden avulla tiedeyhteisö varjelee yhteisöllisyyttään esimerkiksi rajoittamalla sitä, mitä kunnianarvoisissa tieteellisissä julkaisuissa julkaistaan. Esimerkkinä tästä on ns. referee-systeemin käyttö kausijulkaisuissa. Yhteisön jäsenet toimivat siis yhteisönsä portinvartioina (Brodkey 1987, 8, Becher 1989). Julkaisujen avulla myös ylläpidetään ja synnytetään koulukuntia.

"Jos aikoo kiistää jonkin koulukunnan oleellisen oletuksen on perustettava uusi koulukunta tai tehtävä se toisesta jo olemassaolevasta koulukunnasta käsin. Uusi

koulukunta edellyttää oman julkaisukanavan (lehden) perustamista ja sen verran samanmielisiä, että siihen saadaan tekstiä muutaman kerran vuodessa. Sitten on jatkokoulutettava tutkijoita tohtoreiksi tämän koulukunnan asetelmien mukaisesti ja jos onni on myötä, voi saada koulukunnan kasvamaan." (Tamminen 1993, 48).

Tieteessä viestinnän merkitys on suuri siitäkin syystä, että tieteen arvoa ja tulosten tieteellisyyttä arvioidaan ns. tieteellisen keskustelun avulla. Kritiikki on tieteen kiirastuli, sillä havainnot ja päätelmät vaativat perusteluja ollakseen tieteellisiä. Matka yksittäisestä tutkimuksesta ja tuloksesta tiedoksi käydään tieteentekijöiden joukossa ja avustuksella. Kritiikin pitäisi perustua ainoastaan esitettyjen tulosten oikeellisuuden objektiiviseen arviointiin: henkilö- ja koulukunta-asiat, muodikkaus jne. eivät vaikuttaa arviointiin, vaikka käytännössä ne saattavatkin vaikuttaa. Tätä objektiivisuutta on pyritty varmistamaan mm. sillä, että tieteellisten julkaisujen arviointiläusuntojen kirjoittajat pidetään nimettöminä. Parhaassa tapauksessa myös arvioitavan artikkelin kirjoittajan nimi pysyy vain toimittajan tiedossa. Tällä nimettömyydellä pyritään siihen, että kriittinen kommentointi olisi mahdollisimman helppoa sosiaalisesti. Tiedeyhteisön arvioinnin monitahoisuudesta kertoo sekin, että myös arvioijat itse saattavat joutua lehden toimittajan arvioinnin kohteeksi. Asiantuntemus on siis veitsen terällä molemmin puolin.

"Asiantuntijat lähettävät arviointinsa kirjallisina toimittajalle, joka lähettää ne edelleen kirjoittajalle, ilman arvioijien nimiä. Arvioijat siis esiintyvät kirjoittajalle nimettöminä, mikä auttaa heitä ilmaisemaan kritiikkinsä suoraan ja vesittämättä." (Niemelä et al. 1991, 15)

"Aikakauslehden arvioija tekee parhaansa. Hän tietää lausuntonsa ratkaisevan työsi kohtalon...Lisäksi lehden toimittaja, jolle hän lausunnon lähettää, tietää hänen henkilöllisyytensä ja muodostaa käsityksensä arvioijasta lausunnon tason perusteella. Toimittaja vertaa lausuntoa toisen arvioijan samasta työstä kirjoittamaan lausuntoon." (Niemelä et al. 1991, 29)

Kaikki tieteellinen keskustelu ei ole kriittistä eivätkä kaikki keskustelut tieteestä ole tieteellistä keskustelua. Kaikilla ei myöskään ole oikeutta osallistua tieteelliseen keskusteluun, sillä tiedeyhteisö määrää sen, kuka saa osallistua, kuinka vakavasti kenenkin kommentit otetaan, mistä asioista keskustellaan ja miten. Myös vaikeneminen on yksi muoto tieteen keskustelujen säätelystä. Tutkimuksia vaietaan kuoliaaksi. Tutkijan kannalta tämä on kovankin kritiikin kohteeksi joutumista vaarallisempi vaihtoehto, sillä tieteen tekijän tavoitteena on kuitenkin herättää keskustelua asiastaan, koska vain sen kautta tieteestä tulee legitiimiä. Vaikeneminen voi olla osoitus siitä, että yhteisö ei pidä tutkijan työtä tieteenä, joten siitä ei tarvitse edes keskustella. Palautteen saaminen omasta työstä on tästä syystä tärkeää tieteentekijälle. Tämä tuli esiin mm. haastatteluai-neistossani, jossa esitelmöinnin motiiveista korostuivat selvimminkin halu saada palautetta ajatuksistaan, tavata kollegoja ja tuoda esiin omia ajatuksiaan. Esitelmästä saa varmemmin palautetta kuin kirjoitetusta artikkelista, ja samalla voi varmistua siitä, että oma esitys on saavuttanut ainakin muutaman ihmisen.

- miksi sä käyt pitämässä esitelmiä
- must on hauska käydä, matkustaa
- hauska matkustaa
- nii, tieteen tekeminen ei oo tärkeetä vaan matkustaminen, tota, juu ei se nyt aina kyllä niin hauskaa oo matkustaakaan mutta tuota, no kai se niinku kuuluu tällaseen, tutkijan toimenkuvaan että käy esittelemässä joskus jotain mitä, mitä puhuu niin ja sitte, mä luulen et enemmän ja enemmän mä käyn kyllä niinku, vuosien mittaan niin, sen palautteenkin takia...joskus sieltä tulee ihan semmosia että niinku, ihan hyödyllisiä näkökulmia joita ei o tullu ajatelleeks niin, niin se tuota. on ja. ja sitte tietysti ihan ihan sen takia että, et sitte niinku kun on esitelmät pidetty, niin tuota, et aina kaikis ## sillä välillä siinä tietysti siellä nyt tapaa samalla ihmisiä niin, niin sitte kun on pitäny sen esitelmän tietysti niitten kanssa vois muutenkin keskustella vaikkei kukaan pitäs mitään esitelmää voitaa pitää kokouksia ja, muuten vaan puhua, mutta tuota, jollain tavalla se niinku ohjaa sit sitä, keskustelua mikä sit käydään siellä väliajoilla ja, lounaspöydässä ja muuten niin tuota, se ohjaa sit sitä semmoseen suuntaan et siitä saattaa sitte siitäkin keskustelusta tulla jotain, hyödyllistä kun, kun ihmisillä on jonkinlainen käsitys et mistä siin on nyt tällä hetkellä, kiinnostunu

siellä voi saada sitä palautetta kuitenkin. nopeammin, jos sä kirjotat jotakin niin, voi käydä ettet sä saa ikinä palautetta siihen ja tos nyt kuitenkin jotaki palautetta saa välttämättä, heti

Esitelmän pitäminen ja artikkelin kirjoittaminen kytkeytyvät monella tavalla yhteen. Molempien tavoitteena on saada tutkimustuloksensa julki, herättää keskustelua, hankkia palautetta, saada huomiota tiedeyhteisössä ja - varsinkin nykyisin - osoittaa tutkimustyönsä tuloksellisuutta ja hankkia "pisteitä". Erojakin viestintämuodoista tietysti löytyy: esitelmointi on nopeampi tapa saada ajatuksensa esille ja saada palautetta, esitelmän pitämällä varmistaa, että ainakin joku saa tietoa asiasta, esitelmöinnin avulla voi saada myös aikaisemmille artikkeleilleen lukijoita, sen avulla voi paremmin "myydä ja markkinoida" ajatuksiaan ja kaiken lisäksi tutustua henkilökohtaisesti toisiin tieteen tekijöihin.

Artikkelin avulla taas saattaa parhaassa tapauksessa saavuttaa suuremman yleisön, kirjoittamiseen on enemmän aikaa ja asian esittämiseen enemmän tilaa, joten usein artikkelit ovat "tieteellisempiä" ja perusteellisempia kuin esitelmät. Artikkeleista saa myös enemmän arvostusta kuin esitelmistä, sillä ne voi liittää julkaisu-uutteleon ja niihin voivat toiset tieteen tekijät helpommin viitata, sillä artikkeli on pysyvämpi korsi tieteen keossa. Ehkä tästä syystä esitelmän pitäjänkin lopullinen tavoite on julkaistu artikkeli.

useimmitenhan tilanne on se et me tiedetään et nää julkastaan sitten nää esitelmät ja, taitaa olla että kyllä nää päivät vähiin kutistuis jos ei niistä julkasuita tulis myös, että että. silloin varsinkin kun kysymys on on, semmosista, öö. jostain näistä tämmösiä kongresseista joissa öö, puhutaan omista tutkimuksista ja noin niin, kyllähän ne on tarkoitus julkastakin ne tutkimukset et yleensä ne tuodaan öö, usein puolivalmiina mut kuitenkin sen verran valmiina et niis on jotain julkasemisen, arvosta, koetaan itse ainakin et niissä jo on

Viestinnän merkitystä tiedeyhteisön toiminnassa voidaan tarkastella sekä tieteen että tieteen tekijän näkökulmasta. Tieteen kannalta viestinnän tehtävänä on edistää tieteen kulkua, lisätä tietoa, löytää uusia tutkimusongelmia ja -menetelmiä ja pitää tiede kriittisen keskustelun avulla puhtaana. Tieteen tekijän

kannalta viestintään osallistuminen on ainoa keino osoittaa kuuluvansa yhteisöön, sen avulla yhteisössä hankitaan arvostusta ja vaikutusvaltaa ja niiden avulla taas rakennetaan tieteellistä uraa. Se, millaisin pelisäännöin tämä viestintä tiedeyhteisössä käydään, on osa tiedeyhteisön diskurssitietoisuutta.

5.3.2 Eettiset pelisäännöt

Ryhmien jäsenillä on suuri määrä implisiittistä, julkilausumatonta yhteisön toimintatapoja koskevaa tietoa, jota ei eksplisiittisesti opeteta, vaan jonka ryhmän jäsen oppii vähitellen toimiessaan ryhmässä. Esimerkiksi tiedeyhteisössä elää kirjoittamattomia käsityksiä siitä, millaista tutkijan tai opiskelijan urakehitys on, millaisia ansoja ja edistäjiä siinä esiintyy jne. Julkilausumaton tieto elää anekdooteissa ja tositarinoissa tieteentekijöistä. Samalla tavalla implisiittisesti muotoutuneita ovat käsitykset eri tieteenalojen ominaisuuksista ja raja-aidoista ja siitä, mikä kulloinkin on relevanttia ja uutta kullakin tieteenalalla. Julkilausumaton tieto voi koskea myös tieteellisyyden tai hyvän tutkimuksen kriteerejä, joita tosin on tehty eksplisiittiseksi erilaisissa tieteenteon oppaissa. Yleensä oppaiden kirjoittajat ovat kokeneita tiedemiehiä tai -naisia, joten oppaisiin on kirjattu yleisten tieteenteon periaatteiden lisäksi joskus myös oman kokemuksen kautta hankittua tietämystä. Julkilausuttujen pelisääntöjen tavoitteena on helpottaa tutkimuksen raportointia ja auttaa tieteentekijää saamaan esityksensä ns. tiedeyhteisön hyväksymään muotoon.

"...opiskelija laatii tutkielmansa tutkintoa varten, työtä ohjataan vaihtelevassa määrin ja suoritus aina arvostellaan. Varttuneen tutkijan työ on yleensä itsenäisempää, ja hänelle asetetaan suurempia vaatimuksia kuin ensimmäisiä kirjallisia harjoituksia laativalle opiskelijalle. Yhteistä on kuitenkin se, että kummasakin odotetaan *raportoitavan tutkimuksesta ymmärrettävästi ja tiedeyhteisön hyväksymässä muodossa.*" (Hirsjärvi et al.1986, 9 - 10)

Tästä syystä on ymmärrettävää, että tieteen ihanne, ethos elää selvänä tutkimuksenteon ohjeissa. Monien oppaiden perustana ovat tieteen eettiset arvot. Metonilaisittain ajatellen ne muodostavat yhteisössä legitimoidun normiston, jonka noudattamisesta palkitaan ja rikkomisesta rangaistaan. Tähän lakikirjamelikuvaan sopii hyvin se tyyli, jolla useimmat kirjoittamisen oppaista on kirjoitettu. Oppaiden neuvot on yleensä kirjoitettu suorien ohjeiden, joskus jopa käskyjen muotoon. Oppaissa käsitellään sekä yleisiä tieteellisyyden ja tutkimuksen teon kriteerejä että konkreettisia tekstitason piirteitä, joilla tieteellisyys osoitetaan.

Tieteellisyyden kriteereinä oppaissa mainitaan yleensä seuraavia asioita: tutkimuksen kohde on määritelty täsmällisesti siten, että muutkin voivat sen tunnistaa; tutkimuksessa on kuvattu ratkaisuja niin tarkasti, että tutkimus voitaisiin toistaa ja on annettu perusteet esitettyjen hypoteesien oikeaksi tai vääräksi osoittamiseen, tutkimuksen tulee esittää kohteestaan jotakin uutta (Eco 1990); tutkimus pyrkii totuuteen, puolueettomuuteen, väitteiden pätevään todentamiseen, kriittisyyteen, avoimuuteen ja yleisesti hyväksytyjen argumen-

tointitapojen käyttöön; tieteellisen tekstin tavoitteena ei ole siirtää tai välittää jotain jo olemassa olevaa, ts. tieteellinen teksti ei ole pelkkää deskriptiota (Eskola & Hämäläinen 1991). Esimerkkinä vaatimusten kovuudesta käyköön seuraava (huomaa kuitenkin verbi 'pyrkii'):

"Tieteellinen teksti pyrkii kuvaamaan, analysoimaan, perustelemaan ja selittämään tutkittavaa ilmiötä eri puolilta, täsmällisestä, loogisesti, täydellisesti ja virheettömästi" (Viskari 1991, 15).

Tieteen uutuusarvo on oppaissa nostettu selkeästi esiin. Tutkimuksen arvoa mitataan sen mukaan, kuinka paljon tulokset lisäävät yhteisön tietoa ja ymmärrystä.

"Tieteellisen julkaisun pitäisi esittää uutta tietoa, joka perustuu uusiin kokeisiin, uuteen teoreettiseen tarkasteluun tai uusiin havaintoihin." (Kärenlampi 1990,6)

"Tutkimus on yleensä sitä arvokkaampi, mitä enemmän se lisää tietoa tutkittavasta kohteesta." (Hirsjärvi et al. 1986,13)

Tieteen edistymisen kannalta on kuitenkin tärkeää, että uusi tieto sidotaan aikaisempaan tietoon. Samalla kirjoittaja noudattaa yhteisöllisyyden periaatetta. Kirjallisuuteen tutustumisen avulla tutkija voi myös löytää relevantin tutkimusongelman ja perusteet omalle työilleen.

"Tutkija on jatkuvassa vuorovaikutuksessa tieteellisen kirjallisuuden kanssa. Oma tutkimus perustuu tieteelliseen kirjallisuuteen, siihen mitä on aikaisemmin kirjoitettu. Aikaisempi tutkimus muodostaa pohjan sille, mitä lähemme tutkimaan ja miten hahmotamme tutkimusongelmamme. Emme lähde tyhjiöstä vaan siitä, miten toiset ovat hahmotelleet ongelman ja sitä sivuavia ongelmia." (Niemelä et al. 1991, 7)

"Kirjallisuuteen tutustuminen antaa mm. varmuuden aiotun tutkimuksen tarpeellisuudesta." (Hirsjärvi et al 1986,14)

Erityisen pahana rikkeenä oppaissa pidetään tutkijoiden tekijänoikeuksien rikkomista. Toisen tutkijan ajatusten tai tulosten kopiointia voidaan tiedeyhteisössä verrata rikoksen tekemiseen ja näin toimivaa tutkijaa varkaaseen.

"Jos tutkija esittää omissa nimissään, lähettä mainitsematta jonkin toisen ajatusenkulkuja tai jopa sanasanaista tekstiä, hän syyllistyy kirjalliseen varkauteen eli plagiointiin." (Hirsjärvi et al. 1986, 120)

Oman tutkimuksen sitomisessa aikaisempiin ei kuitenkaan riitä pelkkä referointi, vaan tutkijan tulee suhtautua niihin kriittisesti. Näin hän noudattaa tieteen korjautuvuuden periaatetta.

"Myös aikaisempaan tutkimukseen on syytä suhtautua kriittisesti etenkin oman tutkielman keskeisen problematiikan osalta. Historiantutkimuksessa ei ole "pyhiä kirjoja". (Lehikoinen & Soikkanen 1985, 46)

"Ei pidä viitata muihin kuin sellaisiin teoksiin, joilla todella on merkitystä oman aiheen käsittelyn kannalta, tai sellaisiin, joiden tuloksia oma tutkimus pyrkii kumoamaan. (Fogelberg et al. 1989, 34)

Tieteen korjautuvuuden periaatteisiin kuuluu myös itsekriittisyys, johon kuuluu esimerkiksi se, että tutkija itse osoittaa tulostensa yleistettävyyden rajat. Tutkimuksen mahdolliset puutteet tulee hyväksyä eikä niitä saa yrittää häivyttää tai piilotella spekuloinnin alle.

"Tutkimuksen kriittisyys merkitsee sitä, että tuloksia ei yleistetä perusteettomasti, vaan pyritään määrittelemään niiden pätevyysalue. Arvioidaan sitä, missä oloissa tulokset pätevät, missä eivät." (Uusitalo 1991, 17)

"Esitä tutkimuksessasi olevia puutteita, mutta älä uppoa niihin. Hyväksy negatiiviset tulokset sellaisina kuin ne ovat, älä yritä päästä niistä selittelemällä tai tekemällä vääriä johtopäätöksiä. Vältä johtopäätöksissä polemiikkia, itsestäänselvyyksiä ja huonosti perusteltua teoreettista keskustelua. Spekulointi on asiallista vain jos se tunnustetaan sellaiseksi, liittyy tiiviisti ja loogisesti empiiriseen aineistoon ja ilmaistaan keskitetysti" (Saloviita 1988, 12)

Myös universaalisuuden periaate on esillä oppaissa. Esimerkiksi Eco (1991) kirjoittaa tieteellisestä nöyryydestä ja ylväydestä. Tieteentekijän tulee olla nöyrä lukiessaan, eikä hän saa halveksia mitään lähdeä, sillä kuka tahansa on voinut sanoa jotain kuolematonta. Tieteellinen ylväys taas liittyy oman työn ja tulosten arvostamiseen ja niiden takana seisomiseen: "Olkaa nöyriä ennen kuin alatte esittää asiaanne, mutta kun olette suunne aukaisseet, niin olkaa ylväitä" (Eco 1991, 181). Ylväys ei kuitenkaan saa johtaa omien tulosten merkityksen paisuteluun, sillä "Lukijasta on kiusallista jos kirjoittaja antaa ymmärtää että tiede alkoi vasta 10 vuotta sitten ja että kirjoittajan suhteellisen vaatimattomat tulokset ovat tieteen kulmakivi" (Kärenlampi 1990, 15). Toisaalta nöyryys ei saisi johtaa omien tulosten vähättelyyn, mutta tutkijan tulee tarkasti harkita, milloin on aihetta korostaa tuloksiaan tai markkinoida omia ideoitaan.

"Omat tulokset pitäisi tuoda selkeästi esiin ja niiden merkitystä korostaa - näin tietenkin vain silloin kun niillä on merkitystä." (Fogelberg et al. 1989, 32)

"Ei pidä vähätellä omia tuloksia. Toisaalta laihoja tuloksia ei ole syytä paisutella, eikä liian laajakantoisia johtopäätöksiä pidä tehdä hataralta pohjalta" (Fogelberg 1985, 30)

"Uusia tutkimuslinjoja avaaviin tuloksiin on syytä kiinnittää näkyvästi huomiota. Kaikki syntyvät ideat eivät kuitenkaan ole merkittäviä uusia tutkimuslinjoja. Ei pidä myöskään ilman hyviä perusteita varata aiheita kirjoittamalla 'jatkotutkimukset tästä ovat jo käynnissä' tai vastaavaa. Diskussion kirjoittaja lankeaa yllättävän usein ylioptimistisuuteen ja megalomaniaan." (Kärenlampi 1990, 17)

Eettisten tieteellisyyskriteerien ideana on edistää tiedettä ja sen puhtautta ja pitää perinteitä yllä. Näiden ethoksen perillisten joukossa on varsinkin uusimmissa oppaissa alkanut olla myös ohjeita ns. tieteellisyysvaikutelman synnyttämisestä. Osassa ohjeista sivutaan huolellisuus- tai luotettavuusvaikutelman synnyttämistä tai arvostuksen hankkimista. Niiden taustalla ennemminkin lienee ajatus tieteentekijän urakehityksen ja hyväksynnän saamisen edistämisestä. Ohjeiden taustalta paljastuu, että esimerkiksi luotettavuutta voidaan tarkastella sekä tutkimuksen että tutkijan näkökulmasta. Luotettavan maineen voi hankkia molemmille. Ihannetapauksessa tutkija on paitsi luotettava, myös huolellinen, "tahraton".

"Lähteiden harkittu valinta, huolellinen tulkinta ja tarkka merkitseminen tekstiin on välttämätöntä, jos tutkija tavoittelee itselleen ja tutkimustyölleen luotettavan mainetta (Hirsjärvi et al. 1986, 120)

"On noudatettava talon tyyliä, ja vieläpä pikkutarkan johdonmukaisesti. Kirjallisuusluettelon muodollisilla epäjohdonmukaisuuksilla ei ehkä ole varsinaista merkitystä, mutta niiden kautta välittyy lukijalle kuva huolimattomasta kirjoittajasta - ne ovat kuin tahroja vaatteissa." (Fogelberg et al. 1989, 32)

Eettisissä ohjeissa korostetaan tieteellisen tiedon rakentumista aikaisemman tiedon varaan, mutta saman neuvon voi tietysti antaa myös vaikutelman synnyttämisen näkökulmasta.

"On tärkeää viitata paljon muihin kirjoittajiin, asettaa ongelma heidän kirjoitustensa perusteella, käsitellä sitä tunnetuilla menetelmillä, joita muut ovat jo käyttäneet samaan asiaan aikaisemmin (synnyttää kumuloituvan tiedon vaikutelma) ja mikä tärkeintä: esittää sopivan helposti omaksuttava yksi uusi asia, joka täyttää jonkin kiinnostavuuskriteerin". (Tamminen 1993, 51)

Vaikutelman synnyttämiseen liittyvät ohjeet raottavat ovea tieteen tekemisen sosiaaliseen puoleen. Kirjoittajan on otettava huomioon tieteen eettisten pelisääntöjen lisäksi myös yhteisön jäsenet ja vuorovaikutuksen pelisäännöt.

5.3.3 Vuorovaikutuksen pelisäännöt

Tieteellinen yhteisö on luonteeltaan suljettu ja jokaisen siihen mukaan haluavan on osoitettava pätevyytensä. Myersin (1989) mukaan tästä seuraa se, että akateemiset viestintätilanteet ovat luonteeltaan kasvoja uhkaavia tilanteita. Tiedeyhteisö määrittelee, mitä tiede ja tieto on, ja yhteisön jäsenten on annettava oma panoksensa tässä määrittelyssä. Yhteisöllä on myös valta hyväksyä sekä tutkimus että tutkija yhteisön jäseneksi tai jättää ulkopuolelle. Tieteelliset viestintätilanteet ovat siis samalla arviointitilanteita. Jokainen tieteellinen artikkeli ja esitelmä on lahja tiedeyhteisölle ja korsi tieteen keossa, mutta se on samalla oman tieteellisen panoksen oikeutuksen vaatimus.

"Kirjoittaminen merkitsee lukijan huomion vaatimista. Tämä on osa jokaista tyyliä. Kirjoittaminen on myös vähintään sellaisen statuksen vaatimista että on lukemisen arvoinen. Molemmat vaatimukset ovat tärkeitä etenkin nuorelle tutkijalle. Koska hän tuntee julkisen merkityksensä vähäiseksi, hän on usein enemmänkin vaatimassa itselleen arvostettua asemaa kuin lukijan huomiota siihen, mitä hän sanoo." (Mills 1982, 210)

Suhteiden ylläpidon ja vuorovaikutuksen liikennesääntöjen noudattamisen analysoinnin apuna on usein käytetty kasvojen käsitettä. Tällä metaforamaista käsitettä on Ting-Toomeyn (1994, 1 - 3) mukaan tulkittu varsin väljästi erityyppisissä tutkimuksissa. Kasvot on liitetty omanarvontuntoon, minäkuvaan, sosiaaliseen statukseen ja mielikuvan synnyttämiseen. Kasvojen säilyttämisstrategioina on pidetty sekä kielellisiä että ei-kielellisiä toimintatapoja. Lähtökohtana on kuitenkin se oletus, että osallistujilla on tarve toimia sosiaalisesti hyväksyttä-

västi ja säilyttää kasvonsa viestintätilanteissa. Goffman (1967, 5) tarkoittaa kasvoilla sitä positiivista sosiaalista arvoa, jonka henkilö vaatii itselleen tilanteessa. Ihmisellä on tietty kuva itsestään ja käsitys siitä, millaisen kuvan hän haluaa välittää itsestään vuorovaikutustilanteessa. Kasvot eivät ole pysyvät, vaan ne voivat olla erilaiset eri tilanteissa. Kasvot saavutetaan, mutta ne voidaan myös menettää vuorovaikutustilanteissa.

Brownin ja Levinsonin (1978, 66 - 67) mukaan kasvot liittyvät ihmisen julkiseen minäkuvaan ja kasvoilla on kaksi puolta: positiivinen ja negatiivinen. Negatiiviset kasvot liittyvät ihmisen tarpeeseen olla vapaa ja päättää itse asioistaan, positiiviset taas tarpeeseen tulla hyväksytyksi ja pidetyksi. Kasvojen syntymiseen ja säilyttämiseen vaikuttaa ratkaisevasti se tapa, jolla puhuja tai kirjoittaja kommunikoi.

Viestintätilanteissa osallistujien tehtävänä on paitsi säilyttää omat kasvonsa myös pitää huolta toisten osallistujien kasvojen säilymisestä. Jokaisella kulttuurilla ja yhteisöllä on Goffmanin (1967, 13 - 14) mukaan omat tapansa säilyttää molemminpuoliset kasvot. Näiden keinojen käyttöä voidaan kutsua diplomaatiaksi, taktisuudeksi ja sosiaalisiksi taidoiksi. Joissain tapauksissa omien kasvojen säilyttäminen ja muiden kasvojen suojelu voivat olla ristiriidassa keskenään, jolloin puhujan on tehtävä joskus vaikeitakin valintoja sanojaan punnitessaan.

Brown ja Levinson (1978) liittävät kasvojen käsitteen kohteliaisuusilmioon ja kutsuvat positiiviseksi kohteliaisuudeksi käytöstä, joka ottaa huomioon osallistujien positiiviset kasvot, ja negatiiviseksi kohteliaisuudeksi käytöksen, joka ottaa huomioon negatiiviset kasvot. Positiivinen kohteliaisuus korostaa ihmisen positiivisia kasvoja, persoonallisuutta, sosiaalisia suhteita, osallistujien välistä yhteistyötä. Vuorovaikutustilanteissa positiivinen kohteliaisuus ilmenee esimerkiksi siten, että puhuja pyrkii tuottamaan kuulijoilleen mielihyvää osoittamalla arvostusta, yhteenkuuluvuutta ja antamalla lahjoja. Negatiivinen kohteliaisuus on peiteltympää, epäsuorempaa kohteliaisuutta, joka liittyy osallistujien vapauden säilyttämiseen. Negatiivisen kohteliaisuuden avulla pidetään yllä sosiaalista etäisyyttä, osoitetaan kunnioitusta ja vältetään kiittolisuudenvelkaan joutumista. Vuorovaikutustilanteissa negatiivinen kohteliaisuus tulee ilmi esimerkiksi muodollisuutena, anteeksipyyntöinä, pehmentelyinä ja itsensä korostamisen välttämisenä. Kohteliaisuusstrategiat voivat olla joko tiedostamattomia valintoja tai tietoisia, esimerkiksi vaikuttamaan ja manipuloidaan pyrkivissä puheissa.

Yleisimpiä kasvoja uhkaavia tilanteita ovat pyyntöjen, vaatimusten, uhkausten, ehdotusten, kiistojen ja kritiikin esittäminen. Kasvojen menettämisen riskin suuruus on kuitenkin erilainen eri diskurssiyhteisöissä ja viestintätilanteissa, joten kohteliaisuusilmiötä onkin aina tarkasteltava suhteessa kontekstiin. Esimerkiksi tilanteen luonne ja osallistujien roolit vaikuttavat kasvotyön tekemiseen. Varsinkin osallistujien välinen sosiaalinen etäisyys, valtasuhde ja tietyn kulttuurin tapa suhtautua impositioihin vaikuttavat kasvotyön tarpeen ilmeneemiseen. Kyse ei niinkään ole absoluuttisesta etäisyydestä tai vallasta, vaan siitä, miten tilanteeseen osallistujat kokevat nämä suhteet (Brown & Lewinson 1978, 79). Eniten kasvotyötä vaativat siis esimerkiksi tilanteet, joissa osallistujat ovat suhteellisen vieraita toisilleen, toisella on jonkinlainen valta-asema ja joissa joudutaan esittämään impositioita.

Vaikka akateemisten viestintätilanteiden tehtävä ei ensisijaisesti olekaan henkilösuhteiden ylläpito, niissä vallitsee kuitenkin samankaltaiset sosiaaliset odotukset kuin missä tahansa muussa viestintätilanteessa. Henkilösuhteiden olemassaolo ja merkitys tiedeyhteisössä käy ilmi esimerkiksi seuraavista lainauksista. Jos tiedeviestintä olisi täysin persoonatonta ja asiakeskeistä, ei tieteentekijän tarvitsisi miettiä, loukkaavatko arviot tai kommentit tai siteeraukset toisia tieteentekijöitä.

"Lausunnot ovat yleensä alan todellisten asiantuntijoiden laatimia arvioita käsikirjoituksesta tilanteessa, jossa ei ole mitään sosiaalisia paineita todellisen mielipiteen salaamiseen, koska arvioija esiintyy nimettömänä" (Niemelä et al. 1991, 18)

"... on lupa hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia toiseen työhön tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa. Hyvä tapa tarkoittaa käytännössä lähinnä sitä, että lainauksen lähde on mainittava eli tekijään on viitattava ja että lainauksen on oltava myönteinen eikä tekijää loukkaava." (Fogelberg et al. 1989, 37)

"Oleellista on siis kiistää vähemmän-tärkeitä-itsestään-selviä olettamuksia, ei niitä, joiden varassa on kollegoiden auktoriteetti (Tamminen 1993, 48).

Kun tieteellisen kirjoittamisen oppaiden eettisissä ohjeissa korostetaan kriittisyyden vaatimusta, niin sosiaalisissa ohjeissa annetaan neuvoja kritiikin esittämistavasta. Ohjeiden rivien välistä on luettavissa jopa mertonilaisten normien vastanormien olemassaolo. Mikäli oppaiden kirjoittajat olisivat varmoja, että tieteentekijät noudattavat vahvemman argumentin voitto -sääntöä, jonka mukaisesti "Tieteellisessä keskustelussa pätee vain paremman argumentin oikeus. Jos perustelusi ovat paremmat kuin professorin, olet kiistaton voittaja." (Karjalainen & Kumpula 1994, 22) tai todella sisimmässään uskoisivat tieteentekijöiden itsekorjautuvuuden periaatteeseen, ei seuraavia ohjeita olisi edes tarpeen antaa. Kritiikin esittämistavan valinta on keskeinen tieteellisessä kasvotyössä, viisainta on edetä asialinjalla.

"Aikaisempien tulosten arvostelussa on muistettava, että arvostelu kohdistuu tuloksiin, ei tekijään" (Fogelberg 1985, 30)

"Kirjoittaja saattaa tuntea olonsa kiusalliseksi, jos hänen tuloksensa kumoavat työn ohjaajan aiempia saavutuksia. Häntä saattaa lohduttaa tieto, että vain pienisieluinen työn ohjaaja loukkaantuu tällaisesta." (Fogelberg et al. 1989, 34)

"Jos omat tulokset ja tulkinnat eroavat aikaisemmin esitetyistä, ei pidä ryhtyä tärkeilemään ja moittimaan aikaisempia tutkimuksia, puhumattakaan että moitittaisiin aikaisempia tutkijoita. On ymmärrettävää, että kukin tutkimus syntyy omana aikanaan omine puutteineen ja kritisoinnin sijasta voi olla mielenkiintoista yrittää selittää, mistä tulosten ja tulkintojen erot johtuvat" (Kärenlampi 1990, 17)

"Käsittele vallitsevia erimielisyyksiä rehellisesti. Osoita selkeästi mahdolliset ristiriitaisuudet tutkimustuloksissa. Vältä vihamielistä kieltä. Vältä aikaisempien tutkimusten turhaa arvostelua. Jos jokin tutkimus on riittävän huono, siitä on parempi vaieta kokonaan. Vältä ad hominem - argumentteja: älä puolusta kantaasi vetoamalla auktoriteetteihin." (Saloviita 1988, 9)

Tieteellisissä viestintätilanteissa puhujan ja kirjoittajan omien kasvojen säilyttäminen liittyy ennen muuta tieteellisyyskriteerien täyttämiseen. Tekstin tulee siis täyttää tiedeyhteisön ideologiset tavoitteet. Kirjoittajan ja puhujan tieteelliset kasvot saavutetaan ja niitä ylläpidetään asemoimalla oma tutkimus tieteen kenttään, esittämällä uutta ja mielenkiintoista tietoa, joka vie tiedettä eteenpäin. Puhujan ja kirjoittajan on osattava käyttää tieteenalansa terminologiaa, osoitettava tuntevansa tieteenalansa perusteoriat viittaamalla tieteen oppisiin, osattava perustella väitteensä yhteisön hyväksymillä argumentointitavoilla ja osattava rakentaa esityksensä tieteellisten konventioiden mukaisesti. Kasvonsa voi menettää toimimalla tieteen ihanteiden vastaisesti, esimerkiksi esittämällä itsestäänselvyksiä, varastamalla toisten ajatuksia, osoittamalla puutteita perusteorioiden tai argumentointitapojen hallinnassa, pitämällä omia tuloksiaan tieteen lopullisina saavutuksina, yleistämällä väitteitään perusteettomasti.

Esitelmänpitäjän ja artikkelin kirjoittajan on pidettävä huolta myös kuulijoidensa ja lukijoidensa kasvoista. Heidän kasvojaan voi kohentaa mm. viittaamalla kollegoiden tutkimuksiin positiiviseen sävyyn, kehittelemällä heidän ajatuksiaan edelleen ja korostamalla tieteenalan tai koulukunnan merkitystä. Heidän kasvonsa taas joutuvat uhatuiksi, mikäli puhuja tai kirjoittaja aliarvioi heidän tietojaan, kritisoi aikaisempia tutkimuksia "epätieteellisellä", henkilökohtaisella tavalla, jättää mainitsematta omaa tutkimustaan sivuavia kollegoiden tutkimuksia tai esittää heidän ajatuksiaan ominaan. Tutkimusten siteeraus ja arviointi ja toisaalta myös siteeraamatta jättäminen uhkaavat tiedeyhteisön muiden jäsenten kasvoja. (Akateemisen kohteliaisuuden pelisäännöistä ks. tarkemmin Luukka 1992a, 177 - 183.)

Tieteellisen esitelmän pitäminen ja artikkelin kirjoittaminen ovat tilanteina erilaisia myös kasvojen säilyttämisen näkökulmasta. Esitelmointi voi olla siinä mielessä helpompi tilanne, että kuulijoina on yleensä, varsinkin pienillä tieteenaloilla, samanmielisiä ja tuttuja tieteentekijöitä. Tästä huolimatta esitelmöijä saattaa kantaa huolta tulostensa uutuusarvosta, mahdollisista kriittisistä kommenteista tai kysymyksistä ja siitä, kuinka varmana voi ajatuksensa esittää. Artikkelin kirjoittajan yleisöä on vaikeampi ennustaa, mutta toisaalta kiperiin kysymyksiin ei joudu vastaamaan kasvokkain. Artikkelista jää kuitenkin pysyvä dokumentti, johon toiset tutkijat voivat myöhemmin palata ja varmistaa, kuinka varmana kirjoittaja pitikään ajatuksiaan.

vaikka se yleisö oli, suurelta osalta ihmisiä joita mä en tunnenu enkä tienny yhtään että mikä niitten tausta on, niin, se että mä en tunnenu tavallaan takas sen, että, sanoinpa mä mitä tahansa se on ainakin jossakin määrin niille uutta koska mä tunnen suunnilleen kaikki ihmiset, jotka, tietää tästä asiasta paljon ennestään, niin että, et mul oli niinku tavallaan kahdenlaista, yleisöä mul oli niitä, josta mä tiesin että ne ei tiedä, ja sitten, ne taas jotka mä joista mä tiesin et ne tietää mutta ne oli tuttuja, et siel ei ollu niinku, semmosta, tuntematonta yleisöä joka, josta mä voisin kuvitella että ne tietää kauheesti tästä asiasta ennestään, jota tarttis niinku silleen vähän pelätä että minkälaisii kommentteja niiltä nyt sitte tulee,

se (aihe), koskettaa mun ihan jokapäivästä opetustyötäni ja ja, tätä monivuotista öö. hommaani, se tietysti teki sen sil taval helpoks että, mä en esimerkiks pelänny mitä mitä kysymyksiä tulee, mä tiesin että kyllä, niistä voidaan sitte keskustella

esitelmässä sitä ei tietysti nyt jotenkin, uskalla mennä sanomaan sitte ihan mitä vaan, hihasta vedettyä, mut kyllä niitä, kyllä niitä sattuu että, ihan esitelmässäkin nii voi tulla joku ihan uus, uus idea joka tulee nyt sitten vaan ja sit mää, mää sanon monta kerta mul on käyny niin et mä oon niinku, kertonu ihan pokkana jonkun ihan, ja sit mä oon vasta sanonu lopussa ja sit kauhee yleisö kauheen pettyny kun mä sanon et mä keksin tän nyt ihan just tässä vasta että ei täs oo mitään takeita että tää pitää paikkansa esitelmäs niinku tavallaan toisaalta pitää olla, siinä mielessä varovaisempi siinä mitä sanoo että voi joutua vastuuseen siitä heti, mut tietysti sitte, toisaalta esitelmä on kuitenkin se on puhetta ja se menee niinku menee ja tulee, että sitte taas toisaalta siinä niinku, voi, ainakin riittävin varoituksin sitte sanoo semmostakin mitä niinkun, mistä ei oo sil taval ihan varma

Periaatteessa seminaarit ja esitelmätilaisuudet on tarkoitettu keskustelufoorumiksi, mutta vain harvoin esitelmäaikaa käytetään varsinaiseen vuorovai-
kutukseen. Esitelmät ovat monologeja, ja usein esitelmän pitäjät käyttävät koko aikansa ja usein enemmänkin puhumiseen niin, että keskustelulle jää niukasti aikaa. Goffman (1981, 165 - 167) kuvaakin luentoa institutionaalisesti piden-
tyksi puheenvuoroksi, jota ei yleensä puhujalta riistetä. Monella tavalla luento muistuttaa teatteriesitystä: puhujaa nimitetään usein esiintyjäksi, kuulijoita yleisöksi ja luentoa esitykseksi; puhuja on samalla kertaa kirjailija, animaattori ja pääosan esittäjä. Kysymykset ja kommentit on säästettävä esityksen loppuun - jos niille jää aikaa.

yleensähan yleisö ei, keskeytä, esitelmänpitäjää et, saa kyllä ihan, rauhassa pitää mutta, eikä aina saa edes minkäänlaista palautetta, mutta, aika usein kuitenkin, ne paikat missä ei mitään palautetta saa niin ne on taas niitä opetuspaikkoja, siellä istuu kivikasvot, mutta tota. kyl jos jonkun väitteen esittää ja, jos jotain joku väite on kärjistetty, tossa nyt tässä esityksessä esimerkiks oli pikkusen sen, tyyppistä niin kyl sielt semmonen jonkinlainen reaktio tulee joko erilaisina, ääninä taikka äännähdyksi-
nä sitten, öö kantautuu puhujan korviin vaikka, vaikka se oliskin uppoutunu sinne omaan, sepustukseensa

Toisaalta esitelmän näytelmäluonne johtaa siihen, että esitelmän pitäjä kantaa huolta myös "esitystekniikastaan". Tieteellisen tiedon lisäksi hänen odotetaan tuottavan kuulijoilleen myös kuunteluelämyksiä. Haastatteluissa tuli selvästi ilmi huolestuneisuus kontaktin saamisesta kuulijoihin.

mulla on aina semmonen pelko et mä en kuitenkaan onnistu saamaan kontaktia yleisöön et se on niinku semmonen huoli josta, joka on mulle äärimmäisen tärkeä et mä oon niinku sitä mieltä et yleisöön pitää saada kontakti et, se pitää tehdä aina, omalla tavalla nii sit mä aina pelkään et se ei onnistu ja et mä oon ku puujumala et ku mä kerron jonku hauskan vitsin ne koko ajan tuijottaa mua, tuijottaa minua tai jos mä, kerron mielestäni jotain ai, ihan vakavaa ni, niin niitä jostain syystä hirveesti huvittaa et niinku jotain, jotakin tämmösiä esitelmän pitäjän painajaisia,

mää. hyvin usein niinku mietin jotaki sellasii sanoi kuten esimerkiks tuo kognitiivinen koheltaminen, tässä esitelmässä, ja velmuilu, ja, tämmösiä asioita et mä mietin niinkun et miten mä voisin sanoa, niinkun jonkun, a jonkun asian niin et se, kuulijan mielenkiinto pysyis, vireillä siinä, aina mä en sitä tee mutta. olen joskus huomannut kun on esimerkiks opetusnäytetilanne et olis pitäny miettiä se et on niinku vaan miettiny että, mitä mistä haluu puhua ja, ja sitte yhtäkkii niinku, huomaa siellä et pahuus että, et niinku, jäi tää ihan tähän niinku, sanoilla leikkimä leikkiminen tekemät-
tä ja sitä ei siinä tilanteessa sit enää keksi et se, kyl ne on syytä keksii etukäteen et se,

ainaki muutama että, joku saattaa tulla, tulla paikan päällä, mut kyl sitä yleensä jännittää sen verran et on, ne on paras olla varastossa jo

Varsinkin esitelmöintiin liittyy siis tasapainottelun aihe: tasapainottelu mukaansatempaavan ja mielenkiintoisen esitystavan ja ns. tieteellisyyssimagon luomisen välillä. Täytyisi pystyä esittämään asiansa kiinnostavasti ja jopa hauskasti, mutta silti ei saisi sortua populismiin. Esittäjä joutuu siis painiskelemaan "hauskan ja hyvän esiintyjän" ja "tosi tieteentekijän" roolien valinnan kanssa. Parhaassa tapauksessa hän tietysti pystyy yhdistämään ne molemmat, mutta se vaatii taitoa ja harjoitusta. Vaikka yhteisön jäsenet tietävätkin, että esitelmätilanteissa estradi on perinteisesti varattu puhujalle, saattaa puhujan kannalta tilanne tuntua kuulijoiden kasvoja uhkaavalta. Joutuuhan esitelmän pitäjä asettumaan yleisönsä eteen tietynlaiseksi auktoriteetiksi ja vaatimaan kuulijoiltaan huomiota jopa puoleksi tunniksi.

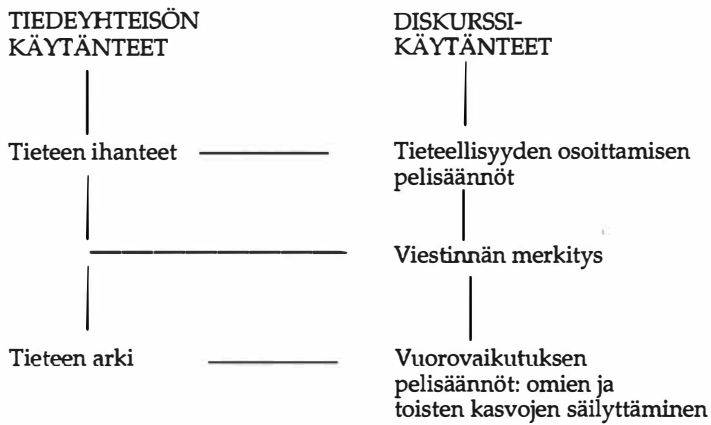
Kuten missä tahansa viestintätilanteessa myös esitelmää pitäessään ja artikkelia kirjoittaessaan joutuu tasapainottelemaan kasvojen säilytystyössä. Toisaalta esittäjän pitäisi tuoda selkeästi esiin oman tutkimuksensa uutuusarvo ja saavutukset, mutta toisaalta niiden merkitystä ei saisi korostaa liikaa; täytyisi antaa lahjoja kollegoille, mutta pelkkään referointiin ei ole varaa; alan auktoriteetit olisi mainittava, mutta heitä ei saisi käyttää argumentoinnin keinona; täytyy itse uskoa tuloksiinsa, mutta täytyy myös jättää varaa itsensäkorjautuvuudelle; pitäisi olla kriittinen, mutta ei hyökkäävä tai liian kärkevä. Tieteellisen nöyryyden ja ylväyden välillä on tasapainoiltava.

"Tällainen subjektin häivyttäminen on kyseenalainen tapa pyrkiä ikäänkuin nostamaan tutkimuksen objektiivisuuden vaikutelmaa, olkoonkin että kirjoittaja ehkä valitsee passiivimuodon vaatimattomuuttaan. Varsinkin kohdissa, joissa tutkimuksen tekijä kertoo siitä, miten hän teki tutkimuksen, on luontevaa käyttää minämuotoa. Toisaalta minän liiallinen korostus näyttää helposti itsetehostukselta ja ärsyttää sellaisena. Minän korostus ("minun mielestäni" tai "nähdäkseni") sotii sitä tieteen periaatetta vastaan, että argumentit, todistusaineisto, ratkaisee eikä se kuka ne esittää. Toisinaan sosiaalitieteilijät, korostaakseen sitä että heidän johtopäätöksensä eivät edusta mitään objektiivista lopullista totuutta, korostavat subjektiivista minäänsä, mutta tyylillisenä keinona tässä on se vaara, että lukija voi tulkita kirjoittajan pitävän itseään siinä määrin suurena auktoriteettina tai asiantuntijana, että "minun mielestäni" olisi ikäänkuin lisäargumentti esitetyn tulkinnan puolesta." (Alasuutari 1993, 254)

Diskurssiyhteisöön kuulumisen edellytyksenä on yhteisön käytänteiden tuntemus ja hallinta. Osa näistä käytänteistä koskee nimenomaan diskurssityypppejä ja kielenkäyttöä yhteisön eri tilanteissa. Erilaisten tekstityyppien ominaisuudet ja käyttötavat omaksutaan Bahtinin (1986) mukaan samalla tavalla kuin äidinkieliäkin omaksutaan: vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Niitä ei opita pelkästään kirjoista tai oppaista. Tyypit organisoivat vuorovaikutusta samalla tavalla kuin kielioppi organisoii kielen rakenteita, vaikka diskurssityypit ovatkin luonteeltaan joustavampia ja muuttuvampia. Tiedeyhteisössä diskurssikäytänteiden muotoutumiseen vaikuttavat niin tieteen ihanteet kuin arkikin. Viestinnällä on tiedeyhteisössä erittäin keskeinen merkitys sekä tieteen kehittämisen että yksittäisen tutkijan kannalta.

Diskurssikäytänteet ovat syntyneet tiedeyhteisön sisällä ja ne toisaalta myös muovaavat jatkuvasti käsitystämme siitä, mitä tiede ja tieteellisyys on. Ns.

tieteen ethos elää tieteellisen kirjoittamisen oppaissa, joissa se on muunnettu usein eksplisiittisten toimintaohjeiden muotoon. Tieteen arki puolestaan heijastuu yhteisön viestintätapojen ja -muotojen valintaan ja ennen muuta yhteisön vuorovaikutuksen pelisääntöihin. Tiedeyhteisön viestintätilanteet ovat tutkijan kannalta kasvotyötä vaativia tilanteita, koska niiden merkitys on yhteisössä niin suuri ja koska tieteen luonteeseen kuuluu esimerkiksi kriittisyys ja yhteisön arkeen arviointi ja tarve saada yhteisössä tunnustusta ja arvovaltaa. Tästä syystä ei ole samantekevää, miten tieteestä kirjoitetaan ja puhutaan tiedeyhteisössä. Kuvio 8 havainnollistaa yhteisön yleisten käytänteiden ja diskurssikäytänteiden välistä suhdetta.

KUVIO 8 Tiedeyhteisön yleisten käytänteiden ja diskurssikäytänteiden suhde

6 TIETEELLINEN TEKSTI YHTEISÖLLISENÄ ILMIÖNÄ

6.1 Tekstien interpersonaisuus

Tieteellisen yhteisön ihanteet, perinteet, viestintätilanteet ja toimintatavat vaikuttavat siihen, miten tekstejä yhteisössä laaditaan ja tulkitaan. Tieteestä kirjoittamisen ja puhumisen pelisäännöt muovautuvat yhteisössä ja samalla muovaavat jatkuvasti käsitystä siitä, millaisia tieteelliset tekstit ovat ja miten oma teksti muunnetaan tieteelliseksi. Diskurssikäytännöt puolestaan realisoituvat teksteissä kielellisten piirteiden kautta ja näin tekstien ominaispiirteille voidaan etsiä selityksiä sekä eettisten että vuorovaikutuksellisten diskurssikäytäntöiden joukosta.

Tässä tutkimuksessa olen ollut kiinnostunut ennen muuta tiedeyhteisön vuorovaikutuksellisesta ja sosiaalisesta puolesta, joten tekstianalyysissäni olen keskittynyt nimenomaan tieteellisten tekstien interpersonaiseen osaan, jolla Hallidayn (esim. 1973) tavoin tarkoitan sitä kielen funktiota, joka ilmentää tekstin tuottajan asenteita sekä sisältöjä että osallistujia kohtaan. Toisaalta interpersonaisilla piirteillä on yhteys myös tieteen ihanteeseen ja eettisiin pelisääntöihin. Vaikka tieteellisten tekstien tavoitteena onkin välittää uutta tietoa tiedeyhteisölle, eivät tekstit suinkaan ole puhtaita faktakokoelmia. Kieli tarjoaa puhujalle ja kirjoittajalle suuren määrän mahdollisuuksia valita esimerkiksi, kuinka varmana tai epävarmana, kuinka etäisesti tai henkilökohtaisesti ajatuksensa esittää. Tekstin tuottajan asenteet ja korostukset ovat keskeisiä tulkittaessa tekstin merkitystä, eikä tekstien interpersonaalista osaa voida pitää vähempiarvoisena kuin ns. propositionaalista osaa, jota on yleensä pidetty tekstin ns. varsinaisena sisältönä. Itse asiassa niitä ei aina edes voida erottaa toisistaan. Joissain tekstityypeissä, esimerkiksi vaikuttamaan pyrkivissä teksteissä tekstin tuottajan asenteet ja korostukset ovat nimenomaan tekstin varsinaista sisältöä. Tieteelliset tekstit muistuttavat monessa suhteessa vaikuttamaan pyrkiviä tekstejä, sillä tieteellisen tekstin tuottaja pyrkii myös vakuuttamaan kuulijansa esittämiensä asioiden totuudellisuudesta ja tulkintojensa oikeellisuudesta.

Kielen ja siis myös tekstin keskeisimpiä ominaisuuksia on vuorovaikutteisuus: tekstin on tuottanut ihminen toiselle ihmiselle tiettyä tarkoitusta varten. Tekstit eivät ole itsenäisiä merkityskokonaisuuksia, vaan varsinaiset tekstien merkitykset syntyvät osana vuorovaikutusta. Kieltä ei käytetä ainoastaan ns. propositioiden välittämiseen, vaan kielellä on myös tärkeä sosiaalinen tehtävä. Vuorovaikutusta on monella tasolla, tekstin tuottajan ja vastaanottajan välillä, mutta myös eri tekstien välillä. Varsinkin tieteelliset tekstit rakentuvat aikaisempien tekstien varaan, niiden intertekstuaalisuus on siis ilmeinen.

Kielen interpersonaalisen funktion merkitys ja ilmenemismuodot ovat erilaisia eri tilanteissa ja tekstityypeissä. Puhutuissa teksteissä vastaanottaja on selvemmin esillä kuin kirjoitetuissa, käyttöohjeissa selvemmin kuin tieteellisessä artikkelissa. Kaiken kaikkiaan vuorovaikutteisten piirteiden esiintymiseen tekstissä vaikuttavat hyvin paljon tekstin tuottajan ominaisuudet ja mieltymykset, viestintäyhteisön normit ja useat tilannemuuttajat.

Olen tässä tutkimuksessa ottanut tarkastelun kohteeksi interpersonaalisista piirteistä varmuusasteen modifioinnit ja henkilöviittausten tavat, joiden analysointiin kehittämäni kuvaustapa on esitelty luvussa 2 ja liitteinä olevissa artikkeleissa. Artikkeleissa on myös esitelty eri tyyppien käyttöä aineistoni teksteissä. Tarkoitukseni on tässä luvussa tulkita keinojen käyttöä tiedeyhteisön diskurssikäytänteiden, varsinkin vuorovaikutuksellisten käytänteiden valossa. Olen valinnut tarkastelun kohteeksi nämä kaksi kielen piirrettä nimenomaan siksi, että niillä on selvä yhteys tieteellisyyshanteiden täyttämiseen ja tieteellisten kasvojen säilyttämiseen yhteisössä. Esimerkiksi universaalisuuden ja yhteisöllisyyden ihanteet vaikuttavat tekstien henkilöviittauksiin ja järjestelmällisen epäilyn ihanteiden väitteiden varmuusasteen esittämiseen.

Tekstin tuottajalla on useimmiten käsitys siitä, mitä hän haluaa viestiä ja miten haluaisi viestinsä tulkittavan. Intentionaalisuus tekstin tuottamisessa, varsinkin puhumisessa on kuitenkin ongelmallinen käsite. Kuinka tietoisia esimerkiksi varmuusasteen modifioinnit lopultakaan ovat ja onko olemassa ns. absoluuttisia intentioita, joita vuorovaikutustilanteissa välitettäisiin? Tekstien interpersonaalisen osuuden tutkijan on kuitenkin lähdeittävä siitä oletuksesta, että kirjoittaja tai puhuja on vilpittön ja että hänen varmoina esittämänsä väitteet ovat varmoja. Todellisuudessa kirjoittaja voi esittää totena ja varmoina myös ne asiat, joita hän ei pidä totena ja varmana. Tällöin on usein kyse vaikuttamisesta ja tahallisesta tehokeinosta. Kielitieteen keinojen avulla ei voida selvittää, millaiset kirjoittajan todelliset asenteet esittämäänsä asioita kohtaan ovat, eikä sen kaltaisten oletusten tekeminen ole tarpeellistakaan. Tavoitteena onkin saada vain selville esimerkiksi, millaisten keinojen välityksellä syntyy kuva erilaisista varmuusasteista. Tekstistä syntyvät vaikutelmat eivät siis ole välttämättä identtisiä puhujan tarkoitteiden kanssa. Teksti voi sisältää sellaisiakin vihjeitä ja tulkintamahdollisuuksia, joita tekstin tuottaja ei ole lainkaan tarkoittanut. Varmuusasteen kuvauksen avulla ei siis voi tehdä päätelmiä tekstin tuottajan todellisista intentioista, vaan niistä vaikutelmista, jotka syntyvät tekstin vastaanottajalle.

Toinen keskeinen tekstin interpersonaalinen piirre on henkilöviittaukset. Tieteelliset tekstitkään eivät ole henkilöttömiä, vaan niissä esiintyvät niin minä, sinä kuin hänkin. Tekstin tuottaja voi halutessaan valita tavan, jolla tuo itsensä

ja kuulijansa mukaan tekstiin. Persoonattoman tyylin valitsija häivyttää itsensä tekstistä, välttää *minä*- ja *sinä*-pronominia ja käyttää passiivia tai passiivisia rakenteita. Persoonallisen tyylin valitsija taas tuo itseään esiin tekstissä, puhuu omasta näkökulmastaan ja puhuttelee tekstin vastaanottajia. Kuten aiemmin kävi ilmi (ks. luku 2.2.3), kirjoittajalla ja puhujalla on mahdollisuus valita monia eri tapoja, joilla voi viitata henkilöihin joko suoraan tai epäsuorasti. Tässä tutkimuksessa en pohdiskele sitä, kuinka tietoisia nämä valinnat ovat, vaan analysoin tekstejä kuulijan ja lukijan näkökulmasta.

Tekstien interpersonallisilla piirteillä näyttää olevan selvä yhteys nimenomaan vuorovaikutuksen pelisääntöjen toteuttamiseen. Kuten aikaisemmin tuli ilmi, tieteelliset viestintätilanteet ovat luonteeltaan kasvoja uhkaavia tilanteita. Olen lähtenyt tässä tutkimuksessa siitä oletuksesta, että varsinkin omien tulosten esittäminen, ajatusten markkinointi, päätelmien tekeminen, toisten tutkimusten arviointi ja referointi, ehdotusten tekeminen ja kontakti yleisöön edellyttävät kasvotyötä, jota tehdään lieventelyjen ja henkilöviittausten avulla.

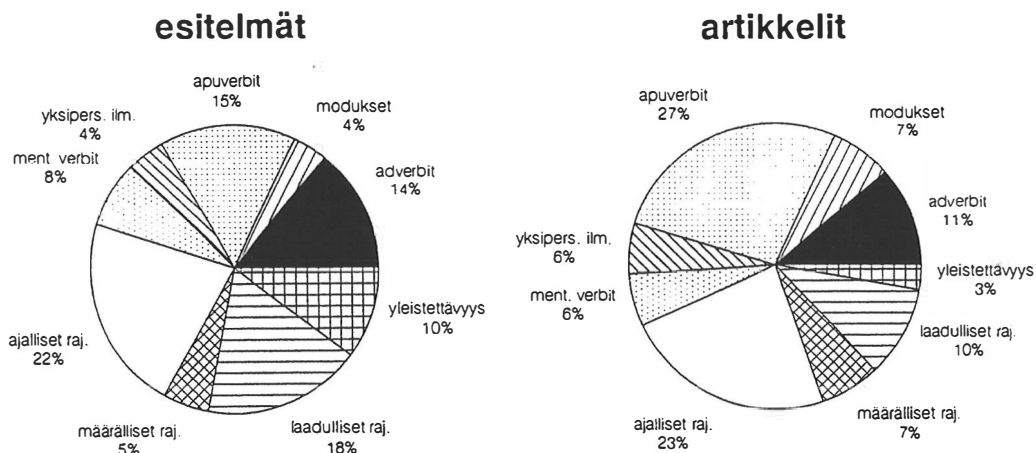
6.2 Lieventelyn strategiat

Kielen tarjoamat keinot varmuusasteen modifiointiin ovat monipuoliset. Funktionaalisen ja yhteisöllisen näkökulman omaksuminen johtaa siihen, että ilmiön kattavaan kuvaukseen eivät riitäkään ns. episteemiset modifiointikeinot. Kun varmuus ja epävarmuus määritellään suhteessa yhteisön toimintatapoihin, ideologiaan ja diskurssikäytänteisiin, eivät perinteisissä kieliopeissa kuvatut keinot ja ilmiöiden raja-aidat enää näytäkään samanlaisilta. Tieteen konteksti on tuonut lieventelyn keinoiksi myös rajoittimet, joiden avulla kirjoittaja tai puhuja ilmaisee, että hänen esittämänsä idea on totta tietyin rajoituksin. Tieteellinen faktahan on ideaalitapauksessa totta kaikissa olosuhteissa. Jos tutkija toteaa, että "*X on tässä tapauksessa / usein / yleensä / osaksi / tavallaan Y*", on väitteen tieteellinen varmuusarvo selvästi lievempi kuin toteamuksen "*X on Y*". Samasta syystä väitteen merkitseminen mielipiteeksi lieventää väitteen varmuusastetta tieteellisessä tekstissä.

Yleensä perinteisissä kieliopeissa esitetään, että varmuutta lievennetään verbien modusten, modaalisten apuverbien ja episteemisten adverbien avulla. Lieventämisen keinovarasto on kuitenkin selvästi laajempi, sillä niiden osuus puhutuissa teksteissä oli vain 33 % ja kirjoitetuissa 45 % kaikista modifiointikeinoista. Mikäli varmuusasteen lieventämiskeinojen odotuksenmukaisuutta ja esiintymistiheyttä todellisessa diskurssissa pidetään ensisijaisuuden kriteerinä, niin tässä aineistossa ensisijaisia varmuuden lieventämisen keinoja puhutussa tekstissä olivat erityyppiset rajoittimet, varsinkin ajalliset rajoittimet. Neljä yleisintä tyyppiä oli: *X on yleensä Y*, *X on tavallaan Y* ja *X voisi olla Y*. Sen sijaan kirjoitetuissa teksteissä varaukset olivat hieman yleisempiä ja artikkeleissa käytettiin nimenomaan modaalisia apuverbejä. Neljä yleisintä tyyppiä kirjoitetuissa teksteissä oli: *X voi olla Y*, *X saattaa olla Y*, *X on usein Y* ja *X on ehkä Y*.

Lievennysvaikutukseltaan voimakkaampia rajauksia käytettiin sekä puhutuissa että kirjoitetuissa teksteissä nimenomaan omien tulosten tulkinnessa ja oletusten teossa. Ajalliset rajoittimet esiintyivät tyypillisesti yleistävissä väitteissä ja periaatteiden ilmaisussa. Laadullisia ja yleistettävyyden rajoittimia taas käytettiin omien päätelmien ja tutkimusongelmien rajausten yhteydessä. Kuvio 9 havainnollistaa lievennyskeinojen yleisyyttä puhutuissa ja kirjoitetuissa teksteissä.

KUVIO 9 Varmuusasteen lievennyskeinot

Puhuttujen tekstien varmuusasteen lieventämisen keinona käytettiin selvästi useammin rajoittimia, mitä voisi selittää esimerkiksi sillä, että puheessa ilmauksen voi helpommin jättää epätäsmälliseksi kuin kirjoittaessa. Mielipiteiden esittämisen vähäisyys kirjoitetuissa teksteissä voi liittyä yleisemminkin minän häivyttämisen tapaan kirjoitetuissa artikkeleissa. Myös puheaktien pehmentimiä oli puhutuissa teksteissä enemmän, mikä saattaa viitata siihen, että kasvokkain oltaessa puhujat ovat vuorovaikutuksessaan varovaisempia kuin kirjoittaessaan. Hallidayn (1985a) termejä käyttäen puhutuille teksteille olivat tyypillisiä subjektiiviset ja kirjoitetuille objektiiviset modaliteetit.

Väitteiden ja päätelmien varmuusasteen lieventely tieteellisen tekstin ilmiönä liittyy ennen muuta tieteellisen tiedon itsekorjautuvuuden ja kriittisen luonteen periaatteisiin. Tieteelliset löydökset ja totuudet eivät ole pysyviä, sillä kirjoittaja itsekin voi myöhemmin olla eri mieltä tulkinnoistaan. Tieteellisen artikkelin kirjoittaja tai esitelmän pitävä antautuu aina myös mahdollisen kritiikin kohteeksi. Vastaiskun varalta kirjoittajat jättävät takaportteja auki lieventämällä väitteitään. Lievennettynä esitetyn väitteen kritiikkiin voi aina vastata: *"Minähän sanoin että X näyttäisi vaikuttavan Y:hyn"* tai *"Minähän sanoin että X yleensä vaikuttaa Y:hyn"*.

Lieventelyn pelisääntöihin tieteellisessä tekstissä kuulu valinta, kenen ajatuksia esitetään varmana ja kenen lievennettynä. Tämän tutkimuksen aineiston valossa näyttää siltä, että aikaisempien tutkimusten tulokset esitetään selvästi varmempina kuin omat hypoteesit, tulokset tai päätelmät. Aikaisempien tutkimuksen tulokset voidaan nostaa tekstiin faktaksi kuten seuraavissa esimerkeissä.

Puherytmi, sisältäen painotuksen ja ajoituksen, sekä puhemelodia ovat ensimmäisiä asioita, jotka lapsi kielestä omaksuu, ensimmäisen ikävuotensa lopulla, jo silloin, kun äänneistöä ei vielä edes ole tai se on hyvin puutteellinen ja horjuva (ks. esim. Crystal 1987: 237).

Suomen taivutusjärjestelmä on hyvin laaja ja mutkikas. Jokaisella nominilla on yli 2000 ja jokaisella verbillä noin 12 000 muotoa (Karlsson 1983, 356 - 357).

Seuraavassa esimerkissä kirjoittaja selostaa tutkimuksensa teoreettista taustaa ja nostaa aikaisemman tutkimuksen tuloksen oman tutkimuksensa oletukseksi annettuna faktana, lyhyesti ilman lievennyksiä, mutta esittäessään oman oletuksensa muistipuskurin vaikutuksesta kielenoppimiseen hän selittää pitkästi oletukseen päätymistään ja esittää lopulta oman oletuksensa lievennyksessä muodossa. Myös selitysosassa on runsaasti lievennyksiä. Aikaisempien tutkimusten varmana esittämistä voidaan selittää esimerkiksi sillä, että niiden tulokset ovat jo käyneet läpi tieteellisen kritiikin kiirastulen ja legitimoituneet tiedeyhteisön omaisuudeksi. Tutkijan omat väitteet ja hypoteesit sen sijaan ovat vasta astumassa kiirastuleen, joten ne on syytä esittää vielä tässä vaiheessa lievennetyinä.

Lähdin kahdesta kielen oppimiseen liittyvästä perusoletuksesta. *Oletin* tällä hetkellä vallitsevan vieraan kielen oppimistorian (esim. Krashen ja Terrell, 1983) mukaisesti, että kielen oppiminen edellyttää vastaanotetun kieliaineksen liittämistä johonkin merkitykseen. Uusia sanoja ja ilmauksia voi siis oppia vain tekstien ja puheen ymmärtämisen oheistuotteena. *Toinen oletukseni oli*, että ymmärtäminen on *jossakin kielen oppimisen vaiheessa* työlästä ja ja kuormittaa siksi rajallisia kognitiivisia tiedonkäyttelyresursseja. Työläys johtuu siitä, että kieleen liittyvää redundanssia on uuden kielen alkeisoppimisvaiheessa oppijan käytössä vielä huomattavasti vähemmän kuin äidinkielessä. *Tämä tarkoittaa lähinnä sitä, että* kokemuksemme äidinkielestä virittää meissä kielen vastaanottamistapahtuman aikana odotuksia siitä, mitä seuraavaksi tuleman pitää, huomattavasti suuremmissa määrin kuin vieraan kielen oppimisen alkuvaiheessa. Nämä odotukset vapauttavat meidät pakosta turvistaa oikein jokaikinen kuultu äänne, sana tai fraasi. Tiedämme esimerkiksi suomenkielen puhujina, että "äit"-alkuinen sana tulee loppumaan äänneeseen /i/, eikä meitä häiritse vaikka puhuja tämän äänneen kohdalla rykäisisikin. Vieraassa kielessä sanantunustaminen *voi* kuitenkin vaatia jokaisen äänneen oikeata kuulemista, jotta voisimme päätellä, mikä sana on kysymyksessä. Toisaalta vieraassa kielessä joudumme myös *usein* perustamaan tulkintamme niukempaan informaatioon. Kuulemamme lause *saattaa* esimerkiksi sisältää meille outoja sanoja. Tällöin koko lauseen ymmärtäminen *voi* jäädä vasta sen lopussa olevien sanojen varaan, jotka auttavat rajoittamaan tulkintavaihtoehtoja. *Tällaisessa tapauksessa* tulkinta ei voi edetä puheen vastaanottamisen tahdissa, vaan viivästyy lisäinformaatiota odoteltaessa. Tämä aiheuttaa muistille lisäkuormitusta: *on mielekästä olettaa, että* lauseen alkuosa pidetään tällöin sanatarkasti muistipuskurissa, kunnes hyväksyttävä tulkinta on löytynyt tai sen etsimisestä on luovuttu. Jos näin on, ymmärtäminen *saattaa* riippua tällaisen muistipuskurin säilytysominaisuuksista. Jos kielen oppiminen on sidoksissa ymmärretyin kieliaineksen

määrään, tämän lyhytkestoisen muistipuskurin ominaisuudet *voivat* epäsuorasti vaikuttaa myös uuden kieliaineeseen oppimiseen, koska ne määräävät sen, kuinka usein esim. uusia sanoja tai rakenteita sisältävien lauseiden tulkinta ornistuu. Lähdin tutkimaan, miten yksilölliset erot tämäntapaisessa lyhytkestoisessa muistipuskurissa *voisivat vaikuttaa* vieraan kielen oppimiseen ala-asteella.

Lieventely on tyypillistä nimenomaan päätelmille ja tulosten selityksille, sillä esimerkiksi taulukoiden ja tilastojen avulla esitetyt, ns. faktatulokset esitettiin aina lievennyksittä, mutta faktojen perusteella tehdyt päätelmät useimmiten lievennettiin. Numerolla ilmaistu tulos on se mikä on, mutta päätelmiä voidaan tehdä monella tavalla ja valinnasta voi joutua vastuuseen.

Tilastollinen tarkastelu varianssianalyysillä paljasti, että suoritukset paranivat vuosien myötä, normaali aloitusryhmä oli parempi ja pitemmät pseudosanat olivat vaikeampia. Näihin päävaikutuksiin liittyi yksi tärkeä vuorovaikutus: normaali aloitusryhmä oli myöhennettyä aloitusryhmää parempi vain ensimmäisenä vuonna. Tällöin myöhennetty ryhmä ei ollut vielä aloittanut englannin opintojansa ja normaalisti aloittanut ryhmä oli lukenut englantia n. kaksi kuukautta. Tulos *on tulkittavissa siten, että* nimenomaan englannin opetuksen alkuvaiheen ääntämis- ja kuunteluharjoituksilla on merkitystä suoriutumiseen tässä tehtävässä. Myöhemmällä opetuksella *ei ilmeisesti ole* yhtä dramaattista vaikutusta, koska myöhennetty ryhmä sai normaalin ryhmän kiinni heti parin kuukauden englannin opiskelun jälkeen seuraavana syksynä. Vuosien mittaan iän ja opetuksen mukana tapahtuu suoritusten lisäparanemista, joka tasoittuu yläasteelle tultaessa. Rinnan ala-asteen ryhmien kanssa testattiin 23 yläasteen oppilasta seitsemän, kahdeksan ja yhdeksän luokan kevätlukukaudella. Heidän suorituksessaan ei tapahtunut samalla pseudosana-aineistolla mitattuna enää vuosittaista paranemista.

Näyttää siis siltä, että toistamistehtävä on yhteydessä englannin oppimiseen alkuvuosiina. *Vaikuttaa myös siltä, että* tässä tehtävässä suoriutumista voidaan parantaa englannin fonologiaa painottavalla opetuksella. *Tuloksista ei tietenkään voida päätellä suoraan, että* tällaisen opetuksen lisäämisellä *välttämättä parannettaisiin* kielen muidenkin osa-alueiden oppimista. On kuitenkin selvittämisen arvoista, missä määrin toistamistehtävässä heikosti selviävien oppilaiden yleisempiäkin vieraan kielen oppimisvaikeuksia *voitaisiin* auttaa tarjoamalla heille kuulemisen ja ääntämisen yhdistämistä tukevaa lisäopetusta heti vieraan kielen alkuopetuksen yhteydessä.

Sama ilmiö tulee esiin myös esitelmissä, vaikka niissä varmuusasteen lievennyksiä olikin vähemmän kuin kirjoitetuissa teksteissä.

no mitä tästä taulukosta kaiken kaikkiaan voi päätellä on että tää rakennetehtävä *näyttäis mittavaan* jotakin muuta kun nää kaks, ö muuta tehtävää, ja että toisaalta, *tässä näyttäis siltä että* nämä kaks mittaa hyvin paljon samaa asiaa.ö. toisin sanoen ö. mikä se asia sitten *vois olla,* *minä olen ajatellu että se vois olla* tämmönen, ö yleensä foneettisen vieraan foneettisen aineksen. ö, ö pitäminen lyhytkestosessa muistissa jota molemmat näistä tehtävistä vaatii,

Mielenkiintoista olisi selvittää, kuinka varmana toiset tutkijat myöhemmin esittävät edellä olleet, lievennetyt esitetyt päätelmät. On nimittäin mahdollista, että ne muuttuvat tieteellisen tiedon ketjun seuraavassa vaiheessa uuden tutkimuksen oletuksiksi, jotka otetaan annettuina. Myös kirjoittaja itse voi esittää oman aikaisemman tutkimuksensa tuloksen ilman lievennyskeinoja, vaikka lieventelisiväkin puheena olevan tutkimuksensa päätelmiä. Hän siis referoi omia

julkaisujaan aivan samaan tapaan kuin toistenkin tutkijoiden julkaisuja.

Ranskalaisille, joiden äidinkielessä ei ole /h/:ta, suomen /h/ aiheuttaa sekä havaitsemis- että tuottamisvaikeuksia. Helpoimmaksi /h/:n variantiksi sekä havaita että tuottaa on osoittautunut voimakashälyisin soinniton [h], esim. sanassa [vahti], vaikeimmaksi taas soinnillinen hälytön [h], kuten sanassa [vaha] (ks. Vihanta 1985a ja 1985b).

Osa tekstien väitteistä ja päätelmistä perustuu yleistyksiin, joiden täsmällistä alkuperää ei ilmaista, sillä ne saattavat perustua tutkijan kokemuksiin ja havaintoihin, joita ei olekaan tehty ns. tieteellisellä menetelmällä. Yleistykselle on tyyppillistä rajoittimen avulla tehty lievennys, joka epämääräistää väitettä ja vähentää sen jyrkkyyttä.

Puhutun kielen todellisuus on sangen monimuotoinen ja se poikkeaa *usein* huomattavasti ääntämisoppikirjojen ja foneettisten manuaalien malliääntämisestä.

Sävelkorkeuden vaihteluväli on *yleensä* suomessa vähäisempi kuin muissa kielissä.

Vaikka normaaleissa keskustelutilanteissa nämä tehokkaan kielenoppimisen ehdot ovat *yleensä* voimassa, ei samaa voi sanoa koulumaisista kielenopetustilanteista. Traditionaalisissa vieraan kielen opetusmenetelmissä, käänntämisessä, vuoropuhelujen toistamisessa ja kielioppimuotojen harjoittelemisessa, ollaan *hyvin usein* tilanteessa, jossa vain yksi yllä olevista ehdoista on kerrallaan voimassa.

kun, opetetaan, suomea vieraana kielenä, niin *yleensä* edetään niin että opiskelijoille esitellään jokin muotoryhmä tai pari kerrallaan

sitten suomalaisille taas, tämä taivutus ei *yleensä* ole mikään ongelma ja, kielenhuoltajat *vain harvoin* joutuvat puuttumaan joihinkin, erikoistapauksiin niin että suomalainen *yleensä* ei, ymmärrä, katsoa kieltään siitä näkökulmasta, kuinka monimutkainen tää taivutusjärjestelmä on

Samankaltaista epämääräistämistä ja jyrkkyyden vähentämistä ilmeni myös niissä tapauksissa, joissa puhuja tai kirjoittaja epäsuorasti kritisoi tai asetti kyseenalaiseksi aikaisempia käsityksiä tai toimintatapoja. Tällä tavalla kritiikin kohdetta ei tarvitse nimetä, vaan se esitetään epämääräisen yleistyksen avulla. Tutkija ei väitä, että kaikki aikaisemmat mallit ovat sopimattomia tai että kaikki ymmärtäisivät fonetiikan liian suppeasti vaan epämääräistää väitteensä vaikutusala rajoittimen avulla. Tällä tavalla hän jättää avoimeksi sen mahdollisuuden, että sopiva malli olisikin olemassa, vaikka hän ei tiedäkään sellaista. Samalla hän ei myöskään väitä, että tuntisi kaikki mahdolliset mallit. Toisessa esimerkissä puhuja jättää varauksensa avulla tilaa niille kuulijoille, jotka käsittävät fonetiikan laajemmin, eikä siis väitä heidän ajatuksistaan mitään.

Kielenoppimista kuvaavista malleista *monet* ovat peräisin englanrunkielisiltä tutkijoilta. Syntaksin ja fonologian oppimista on siksi kuvattu ja selitetty laajasti, mutta morfologian oppimista kuvaavat mallit ovat *usein* suomen kielen kannalta liian yksinkertaisia, köyhiä.

yks niistä väärinkäsityksistä on se että fonetiikka *yleensä* *ö*, tai sanotaan *hyvin usein ainakin* ymmärretään, *ö* suppeasti tarkoittamaan vain puheen tuottamista ellei sitten ääritapauksissa pelkästään peräti äänneiden tuottamista

Omat selitykset, tulkinnat ja päätelmät esitetään usein lievennettynä, varsinkin jos ne eivät ole samassa linjassa aikaisempien tutkimusten kanssa.

...suomessa sävelkorkeuden nousu kytkeytyy yleisimmin sana- ja lausepainoon, jonka suomalaiset puhujat toteuttavat pääsääntöisesti lisäämällä uloshengityslihasten aktiiviteettia, jolloin ilmanpaine ja sen myötä äänenvoimakkuus kasvavat ja nostavat automaattisesti äänihuulten värähtelytaajuutta (vrt. Iivonen 1978a). *Jossakin määrin tästä näyttää näissä esimerkeissä* poikkeavan kysymyslauseen alkunousu, jonka taustalla ilmeisesti on myös suora äänihuulten säätelymekanismi, ja joka näin olisi puhtaammin intonaatiopiirre.

Kirjoittaja voi tietysti halutessaan esittää oman väitteensä korostetusti käyttämällä ilmausta 'väitän että', jolloin väittäminen jyrkentyy. Aineistossani oli tosin vain yksi tällainen eksplisiittinen väite sekä kirjoitettuna että puhuttuna. Muut väitteet esitettiin joko neutraaleina toteamuksina tai lievennettynä väiteinä. Seuraavassa esimerkissä tutkija esittää painokkaasti oman näkökulmansa, joka samalla on perustana koko esitykselle.

Kun suomea opetetaan vieraana kielenä, noin 60 ulkomaisessa yliopistossa sekä korkeakouluissa ja kesäyliopistoissa Suomessa, opetusohjelmassa tuskin koskaan on kurssia suomen kielen fonetiikasta, harvemmin myöskään ääntämisharjoituksia. Tähän lienee kolme pääasiallista syytä, niistä kaksi enemmän tai vähemmän vailla todellisuuspohjaa.

- 1) Ensimmäinen, konkreettinen syy ääntämisopetuksen asemaan suomen opetuksessa on resurssipula...
- 2) Toinen, vähemmän todellisuuteen perustuva syy on opetuksen tavoite...
- 3) *Väitän* löytyvän vielä kolmannenkin syyn, joka ei kuitenkaan ole lainkaan todellinen...

ja, tähän on ilmeisesti kolme, ainakin itse olen ö, keksinyt siihen kolme pääasiallista syytä, ö toiset, enemmän toiset vähemmän ö, todellisia. ensimmäinen on tietysti konkreettinen se on resurssipula...toinen. vähemmän todellisuuteen perustuva syy on sitten opetuksen tavoite...ö, nää oli kaks, se kolmas syy, *mä väitän että* on vielä kolmas syy, ja se ei ole sitten ollenkaan todellinen

Varsinkin puhutussa versiossa väittäminen korostuu vielä toiston, tauotuksen ja lausepainotuksen avulla. Puhuja nimittäin painottaa sanaa 'väitän'. Aineistoni muissa performatiiviverbin sisältämissä tapauksissa väittämisen jyrkkyyttä lievennettiin puheaktin pehmentimen avulla varsinkin, jos oli kyse lievästä kiistosta tai ehdotuksen tekemisestä kuten seuraavissa esimerkeissä.

noin kokonaisuutena, *väittäisin* jos, verrataan prosodian ja äännetason ilmiöitä. keskenään niin, ö, kun ääntämisessä saavutetaan suhteellisen oikea, prosodia, yhdistyneenä puheen sujuvuuteen niin äännetason poikkeavuudet ei *ehkä* sittenkään ole, niin tärkeitä kuin tämmönen, perinteiseen foneemianalyysiin perustuva tarkastelutapa antaa ymmärtää

ja, ja se, semmonen opetusmuoto mikä minusta ois ainakin kiva kehittää ois ihan näytelmien käyttäminen, koska tota, näytel- jos tehdään vieraskielisiä näytelmiä niin, niin siinä on tavallaan pakollinen puheen harjoittelu, joka ei tunnu niin kauheen tylsältä kun joku, joku tota semmonen tyyppillinen, kielistudio toistotehtävä on. ja tota siinä *mä näkisin sen että, ett'* tota ei tarttis varoa niin hirveesti sitä kielen vaikeusastetta

Viimeisenä kohtana on sanojen merkityksen päättämisen harjoittamisen. Myös tässä *olettaisiin* keksimiskiekosta olevan iloa.

Paitsi esittäessään päätelmiä tieteen tekijät joutuvat siis tasapainottelemaan tunkeilevuutensa kanssa myös esittäessään suosituksia tulostensa pohjalta, koska he tällöin vaativat itselleen asiantuntijan asemaa. Suorat suositukset ja kehotukset on ehkä diplomaattista pukea lievennettyyn muotoon, kuten seuraavassa esimerkissä:

Kun pohditaan vieraan kielen oppimisen aloitusajankohtaa, *olisi* syytä tarkemmin tutkia, riittääkö kolmannen luokan oppilaiden lukutaito vielä vieraan kielen lukemisen oppimisen pohjaksi. Vaikka lukeminen sinänsä ei *ehkä* englannin alkuopetuksessa *olisikaan* kovin tärkeätä, *voi* toisaalta *osalle oppilaista* vieraan kielen kanssa askarteleminen pelkästään kuullun kieliaineksen pohjalta olla ylivoimaista. On kiinnostavaa, että fonologisen aineksen käsittelyvaikeudet (eli työmuistiterminologialla ilmaistuna huonosti toimiva fonologinen muistivarasto), ovat tavallisin syy myös lukemisen ja kirjoittamisen vaikeuksiin (kts. esim. Mann, 1984). Tämän tutkimuksen perusteella *näyttää siltä, että* huonosti toimivasta fonologisesta varastosta aiheutuu ongelmia myös vieraan kielen oppimiseen, *mahdollisesti* erityisesti uusien sanojen oppimiseen. Tällöin sanojen kirjoitusasuista *voi muodostua* sellainen muistiapuneuvo, jonka avulla huonosti hahmotetut fonologiset muodot saattavat "loksahtaa paikalleen".

Myös omien tulosten tai kehitettyjen mallien arvioinnit puettiin yleensä lievennettyyn asuun. Seuraavassa esimerkissä kirjoittaja pohdiskelee kahden esittelemänsä mallin sopivuutta kuvaamaan suomen morfologisten piirteiden oppimista. Skeemamallia ovat käyttäneet toisetkin, mutta verkkomalli on kirjoittajan itse kehittämä. Mielenkiintoista katkelmassa on se, että kirjoittaja esittää mallien huonot puolet ilman lievennystä, mutta osan, varsinkin oman mallinsa eduista taas lievennettyinä.

Skeeman käsite sopii mielestäni hyvin suomen oppijoiden morfologisten virheiden kuvaukseen myös siksi, että se antaa ikään kuin yhteisen nimen niille muodoille, jotka ovat taivutustyyppien ja -muotojen laajassa joukossa sekaantuneet, ilman että tarvitsee löytää täsmällistä analogiamallia, interferenssin lähdeä tai kontaminaation osapuolia. Teorian hyvä puoli on siis riittävä väljyys: selitettävän ja selittävän tekijän välisen yhteyden ei tarvitse olla aukoton. Aukotontahan ei ole kielenoppijan käytössä oleva inputtikan. *Tästä syystä arvelen, että* se kuvaa erityisen hyvin niiden informanttien morfologiaa, joilla on ollut runsaasti tilaisuuksia kuulla suomea, mutta vähän tai ei lainkaan muodollista opetusta.

Edellä olevan perusteella on tietysti selvää, että skeemamallin heikko puoli on sen abstraktisuus ja epämääräisyys. Sen kuvaaminen niin, että kuvauksesta olisi hyötyä myös kielenopetukselle, ei ole helppoa. Verkkomallin etuna *lienee* havainnollisuus. On helppo kuvitella, että oppimisen edetessä verkkoa vähitellen kudotaan ja että aluksi siinä on reikiä, muotoja, joita ei osata vielä. Reikiä aiheutuu myös unohtamisesta. Solmukohdissa taas säikeet helposti sekaantuvat. Verkkoo voi myös paikoin olla rutussa, niin että säikeet koskettavat toisiaan ja johtavat oppijan harhaan. Samalla selittyisivät äidinkielenkin puhujan lipsahdukset.

Koska verkkomalli on syntynyt opetuskokemuksesta, sen soveltaminen opetukseen on tietysti helpompaa kuin skeemamallin. Se myös *kuvannee* paremmin suomea pääasiassa kursseilla tai kirjoista oppineiden ongelmia. Mallin ongelmana taas on suppeus: skeemoja on todettu olevan muidenkin kognitiivisten toimintojen kuin kielenoppimisen alueella, mutta onko verkkomallilla mitään todellisuutta luokkahuoneen ulkopuolella?

Tieteellisten tekstien lievennysten käytön taustalla voi tietysti olla se, että kirjoittaja tai puhuja todella on aidosti epävarma väitteidensä varmuudesta, mutta toisaalta kyse voi myös olla tiedeyhteisön diskurssikäytänteiden strategisesta soveltamisesta. Tekstien analysoinnin avulla ei kuitenkaan saa tietoa siitä, kummasta mahdollisuudesta on kyse. Sen selvittämiseksi täytyisi haastatella kirjoittajia ja analysoida tekstit yhdessä heidän kanssaan väite väitteeltä. Tämän tutkimuksen taustahaastatteluissa kävi kuitenkin ilmi, että ainakin esitelmää pitäessään puhujat miettivät strategisesti sitä, kuinka varmana asiansa voi esittää ja ovat huolestuneita siitä, millaisia vastaväitteitä tai kysymyksiä yleisö esittää (ks.s. 93 - 94).

Selityksiä lievennysten käytölle voi löytää tiedeyhteisön diskurssikäytänteistä sekä eettisistä että vuorovaikutuksellisista pelisäännöistä. Tieteen ihanteisiin kuuluu esimerkiksi järjestelmällinen epäily ja kriittinen suhtautuminen sekä omiin että toisten tuloksiin. Omia tuloksiaan ja päätelmiään esittäessään tutkijan on tehtävä valinta, kuinka varmana uskaltaa väitteensä esittää. Akateemisessa yhteisössä saattaa nimittäin olla taktisesti viisasta jättää takaportteja auki sekä toisten kommentteja että oman mielipiteen muuttamista varten. Näin toimimalla ei vaaranna omia kasvojaan.

Varmuusasteen modifioinnin keinojen analysoinnin avulla ei tietenkään saada tietoa siitä, onko puhuja tai kirjoittaja todella epävarma päätelmiensä oikeudesta vai onko kyseessä strateginen valinta, jonka avulla hän varmistelee molemminpuolisten kasvojen säilymistä. Yhteisön jäsenten ei sovi esittää omia tuloksiaan lopullisina tieteen tuloksina, vaan heidän on nöyryyttävä tieteellisen yhteisön edessä. Itseä ei saa korostaa liikaa eikä omia keksintöjä, malleja tai ajatuksia ole hyvä esittää suoran tungettelevasti. Tästä nöyrytyisestä kertovat epäroinnit tulosten esittämisessä, passiivin käyttö ja asiakeskeinen esittämistapa (*"Tuloksista voisi päätellä että..." "Tulokset näyttäisivät osoittavan että..."*). Samanlaisesta vaatimattomuudesta kertovat varsinkin esitelmissä yleiset ilmaustavat: *"Olen tässä tutkimuksessa pyrkinyt kuvaamaan / yrittänyt kuvata X:ää"*. Epävarmuus ja lieventely ovat niin olennainen osa tieteellistä diskurssia, että sen pelisäännöt oppii varmasti yhteisössä toimiessaan.

"Tieteilijä ei pyri siihen, että kaikki uskoisivat hänen julistustaan. Tärkeintä on tiedon perusteltavuus ja perustelujen tarkistettavuus. Tulos ja tulkinta on perusteltu, mutta ei lopullinen: aina voi joku huomata heikkouden metodissa tai sen sovelluksessa. Epäily ja epävarmuus ovat itseoikeutetusti mukana kuvioissa, kun pelataan tiedettä." (Ehrrrooth, 1990: 33)

6.3 Henkilöviittausten strategiat

Millsin mukaan tieteellisissä teksteissä on nähtävissä kaksi erilaista esitystapaa, jotka eroavat siinä suhteessa, millainen käsitys kirjoittajalla on itsestään ja millä äänellä hän puhuu. Toisen tekstin on kirjoittanut ihminen, joka puhuu äänellään. "Kirjoittaja on mies, joka saattaa huutaa, kuiskata tai nauraa hykertää, mutta joka on aina paikalla... Kun hän on keksinyt jotakin, hän kertoo siitä meille ja siitä miten hän sen keksi." Toinen esitystapa ei käytä kenenkään ihmisen ääntä. Teksti on vain autonomista ääntelyä, ikään kuin koneen tuottamaa tekstiä, joka on mahtailevan persoonatonta ja täysin teennäistä (Mills 1982, 211). Mielikuva tästä tekstin esitystavan tyylistä syntyy mm. henkilöviittausten valinnasta.

Tekstin vuorovaikutteisten piirteiden käyttö on tietysti paitsi teksti- myös henkilökohtaista. Toiset kirjoittajat ja puhujat viittaavat useammin ja suurempan henkiloihin kuin toiset. Suomenkielisen aineistoni tekstit ovat viiden eri tutkijan tuottamia ja yksilöllisiä eroja tietysti ilmeni. Suuntaus oli kuitenkin kaikilla sama: puhutuissa teksteissä minän esiintuonteja oli enemmän, kirjoitetuissa taas minän häivytyksiä oli enemmän; sinua ja meitä korostettiin enemmän puhutuissa teksteissä, muita tieteenekijöitä eli häntä taas kirjoitetuissa teksteissä. Sama suuntaus tuli esiin myös englantilaisen tutkijan teksteissä ja suomalaisen tutkijan englanninkielisissä teksteissä.

Kaiken kaikkiaan henkilöviittausten yhteinen osuus oli lähes yhtä suuri puhutuissa (16 %) ja kirjoitetuissa (18 %) teksteissä. Myös henkilöiden tiedollisen ja toiminnallisen roolin välinen suhde näytti varsin samanlaiselta: tiedollinen rooli oli yleisempi sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä. Erot löytyvätkin henkilöiden painotussuhteista ja viittausten suoruudesta. Tekstit näyttävät varsin minä-keskeisiltä, sillä suurin osa viittauksista liittyi kirjoittaja-minään tai inklusiivisesti meihin. Me-hengen luonti näyttää olevan ominaisempaa puhutuille teksteille. Varsinkin definiittiset, ns. solidaarisuutta luovat me-ilmaukset olivat yleisempiä puhutuissa kuin kirjoitetuissa teksteissä, joissa taas geneeriset me-ilmaukset olivat tyypillisempiä. Myös suorat yleisön puhuttelut olivat selvästi yleisempiä puhutuissa teksteissä, hän-viittaukset taas kirjoitetuissa. Tieteelliset artikkelit olivat siis selvästi eksplisiittisemmin intertekstuaalisia kuin esitelmät. Tyypillisin tapa viitata muihin tieteenekijöihin oli kirjoitetuissa teksteissä asiakeskeinen, tyyppiä "X on Y (Virtanen 1995)", sen sijaan puhuttujen tekstien viittaukset olivat useimmin henkilökeskeisiä, tyyppiä "Virtasen mukaan X on Y".

Jos otamme henkilöviittauksista esimerkiksi puhujan tai kirjoittajan viittaukset itseensä, niin kirjoitetussa tieteellisessä tekstissä ensisijainen tapa viitata minään on passiivin käyttö, puhutussa taas verbin ja persoonapronominin käyttö. Puhujat käyttivät suoraa viittaustapaa yhdeksän kertaa kymmenestä mahdollisesta, kirjoittajat vain joka toinen kerta. Kirjoitetuissa teksteissä suorat minä-viittaukset olivat lisäksi implisiittisempiä: kirjoittajat eivät käyttäneet kertaakaan minä-pronominia vaan viittasivat itseensä vain persoonapäätteen tai possessiivisuffiksien avulla. Suurin osa minää häivyttävistä ilmauksista liittyi

tiedolliseen rooliin sekä puhutuissa että kirjoitetuissa teksteissä. Kaikki puhuttujen tekstien minän häivytykset ja lähes kaikki (85 %) kirjoitettujen tekstien minän häivytykset olivat tiedollisia. On siis helpompi rohkaistua sanomaan suoraan: *minä käsittelen seuraavaksi X:ää kuin minä havaitsin tutkimuksessani että X.*

Eri kielten henkilöviittausten keinot ja tavat ovat erilaisia, mutta funktioihin perustuva analyysitapa tarjoaa mahdollisuuden vertailla henkilöviittausten esiintymiä erikielisissä teksteissä. Useissa kontrastiivisissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että eri kielten ja kulttuurien tieteellisen kirjoittamisen tavat poikkeavat ainakin jossain määrin toisistaan (ks. luku 1.2). Tähän tutkimukseen liittyvässä artikkelissa vertailimme suomen- ja englanninkielisen, sekä äidinkiellellä tuotetun että vieraalla kielellä tuotetun tekstin henkilöviittausten tapoja.¹⁸ Vaikka näkökulma artikkelissa ei olekaan kulttuurienvälinen, tulokset paljastavat eroja englanninkielisten ja suomenkielisten tekstien välillä.

Suomalaisten kirjoittajien henkilöviittausten keinoista on löydettävissä kuvauksia muutamasta kontrastiivisesta tutkimuksesta. Esimerkiksi Markkanen ja Schröder (1992) vertailivat saksalaisen, englantilaisen ja suomalaisen filosofin tekstejä ja havaitsivat niissä ja henkilöviittauksiin liittyviä eroja, joita selittivät paradigma-, kulttuuri- ja kielieroilla. Yksikön ensimmäisen persoonan viittauksia löytyi vähiten suomalaisesta tekstistä ja eniten saksalaisesta tekstistä. Passiivisten ilmausten osuus sen sijaan oli suurin englanninkielisessä tekstissä ja pienin saksankielisessä tekstissä. Suomenkielinen teksti siis sijoittui tässä suhteessa näiden kahden muun tekstin väliin. Kaiken kaikkiaan suomalainen teksti osoittautui siis jonkin verran epäpersoonallisemmaksi kuin kaksi muuta tekstiä.

Korhosen ja Kuschin (1989) tutkimuksessa suomalaisille tieteellisille teksteille oli ominaista epäpersoonallisuus ja esimerkiksi epäsuorat minäviittaukset. Tyyli säilyi samankaltaisena myös silloin, kun tutkijat kirjoittivat vieraalla kielellä. Tämän tutkimuksen tulokset tukevat osittain heidän tuloksiaan, vaikka onkin huomattava, että tämän tutkimuksen aineisto on pieni ja että kyseessä on nimenomaan tapaustutkimus. Sekä englanninkielinen artikkeli että esitelmä olivat viittautavoiltaan suurempia kuin suomenkieliset. Englantilaisen tutkijan puhutussa versiossa suorien viittausten osuus oli 64 % ja epäsuorien 36 %. Kirjoitetussa versiossa suhteet olivat päinvastaiset (suoria 36 % ja epäsuoria 64 %). Suomalaisen tutkijan suomeksi puhumassa tekstissä suorien viittausten osuus oli 45 % ja epäsuorien 55 %), kirjoitetussa tekstissä suoria viittauksia oli vain 23 %.

Toisin kuin Korhosen ja Kuschin (1989) tutkimuksessa, tässä aineistossa suomenkieliset tekstit eivät olleet minäviittauksiltaan epäsuorempia kuin natiivin englanninpuhujan tekstit. Itse asiassa suomenkielinen kirjoitettu teksti oli selvästi suurempi minäviittauksiltaan ja sama tyyli säilyi myös vieraalla kielellä kirjoitettaessa. Suomalaisen tutkijan suomeksi kirjoittama teksti muistutti enemmän omaa äidinkielistä tekstiä kuin natiivin englanninpuhujan tekstiä. Sen sijaan puhutussa tekstissä näytti tapahtuvan mukautumista. Suomalaisen englanniksi pitämä esitelmä muistutti henkilöviittausten tavoiltaan enemmän

---

¹⁸ Ks. Luukka & Markkanen (painossa).

englantilaista tekstiä kuin hänen omaa suomenkielistänsä.

Tämän tapaustutkimuksen perusteella ei voida tehdä päätelmiä suomalaisen ja englantilaisen tyylin eroista, se vaatisi laajemman aineiston. Tulokset osoittavat kuitenkin, että taipumus suosia epäsuoria henkilöviittauksia tieteellisessä tekstissä ei ole riippuvainen käytetystä kielestä eikä kirjoittajan äidinkielisyydestä. Myös saman tekstin puhutun ja kirjoitetun version erojen suunta on hyvin samanlainen kielestä riippumatta: artikkelit ovat viittaustavoiltaan epäsuorempia kuin esitelmät.

Henkilöviittausten tapojen analysointi ei sellaisenaan vielä riitä kuvaamaan niiden käyttöön vaikuttavia tekijöitä tieteellisessä yhteisössä. Tulkintaan tarvitaan avuksi sekä tieteellisyyshanteisiin liittyvien eettisten diskurssikäytänteiden että vuorovaikutuksen pelisääntöjen näkökulma. Eettisistä pelisäännöistä löytyy selitys esimerkiksi minä-viittausten häivytykselle. Tieteen universaalisuuden ihannehan korostaa, että tieto ja tulokset ovat tärkeitä, ei niiden esittäjä. Yhteisöllisyyden periaate puolestaan selittää viittauksia muihin tutkimuksiin ja tieteentekijöihin. Universaalisuuden ja yhteisöllisyyden ihanteet näyttävät kietoutuvan yhteen sekä viittauksissa aikaisempiin tutkimuksiin että epäsuorissa minä-viittauksissa. Varsinkin kirjoitettujen tekstien hän-viittauksetkin olivat tyyliltään asiakeskeisiä, joten universaalisuuden ihanne vaikuttanee myös hän-viittauksiin. Niitä epäsuoria minä-viittauksia, jotka kirjoittaja esittää ikään kuin ne eivät olisikaan hänen omiaan ja joissa vain sukunimestä voi päätellä että kyseessä on kirjoittaja itse, voidaan tulkita myös yhteisöllisyyden näkökulmasta. Kertaalleen tieteen kekoon kannettu korsi on tiedeyhteisön omaisuutta ja siihen viitataan samalla tavalla kuin muidenkin tutkijoiden korsiin.

Toisaalta epäpersoonalliseen kirjoitustapaan voidaan etsiä syytä akateemisen yhteisön vuorovaikutuksellisista pelisäännöistä. Kun varmuusasteen lieventelystrategiat liittyvät ennen muuta puhujan ja kirjoittajan omien kasvojen suojeluun, liittyvät henkilösuhteiden osoittamisstrategiat useammin lukijoiden ja kuulijoiden kasvojen ylläpitoon. Toisten kasvojen huomioon ottamista vaativat esimerkiksi muiden tutkimusten kommentointi ja arviointi ja omien päätelmien ja suositusten tekeminen, asiantuntijana esiintyminen. Lisäksi varsinkin esitelmöintitilanteissa molemminpuolisista kasvoista pidetään huolta korostamalla yhteishenkeä ja pitämällä kuulijoita asiantuntijoina. Vuorovaikutukselliselta kannalta tutkijan kasvot ovat parhaiten suojeltuina, mikäli puhuja tai kirjoittaja itse esiintyy nöyränä, mutta kriittisenä asiantuntijana, joka antaa arvon myös kuulijoittensa asiantuntijuudelle.

Tieteellistä artikkelia kirjoittaessaan ja esitelmää pitäessään tutkija joutuu tavalla tai toisella viittaamaan itseensä esimerkiksi rajatessaan tutkimuskohdettaan, määritellessään käsitteitä ja selostaessaan tutkimuksen suorittamista. Varsinkin tutkimuskohteen esittelyissä sekä kirjoittajat että puhujat käyttivät verbejä, jotka ikään kuin vähättelevät tutkimuksen painoarvoa. Tutkija mahdollisesti pyrkii pienentämään yleisönsä odotuksia ja madaltamaan oletamaansa vaatavuustasoa.

Koska suomen kielestä ei tämäntyyppistä tutkimusta ole juuri tehty, en voi sitä kautta yrittää antaa tyhjentävää vastausta kysymykseen siitä, mikä suomen kielen ääntämisessä

on vaikeata ulkomaalaisille. *Yritänkin* sen sijaan avata erilaisia näkökulmia aiheeseen, osoittaa erityyppisiä potentiaalisia vaikeuksia, joita suomi puhuttuna ja puhuttavana oppijalleen tarjoaa, sekä miten ne riippuvat oppijan äidinkielestä.

Seuraamalla lasten suorituksen kehitystä näissä tehtävissä iän ja opetuksen määrän funktiona *pyrin päättämään* jotakin oppimiseen liittyvistä kognitiivisista edellytyksistä ja niiden kehitysheidoista.

mää tarkastelen tässä nyt, muutamia, esimerkkikatkelmia, ja *yrityn* miettiä sitä millä tavalla niitä voisi lähestyä

mä *yrityn* tässä nyt katsoa kahta eri tapaa jolla näitä virheitä, voi syntyä, mä kutsun näitä tässä nyt ensin, työnimillä skeemamalli ja verkkomalli

tää on lähinnä se vaihe mitä *mää oon tutkinu tai pyrkiny tutkimaan* että mitä merkitystä on, sillä mitä meidän lyhytkestosen muistin kautta kulkee ää vieraan kielen oppimisessa

Tutkimuksen esittelyissä ja rajauksissa käytettiin yleensä suoraa minäviittausta myös artikkeleissa, joten seuraavien esimerkkien strategiavalinnat olivat harvinaisempia.

Tässä kirjoituksessa *pyritään* ennen kaikkea tarkastelemaan vieraiden kielten opetusta oppimisen kannalta.

Koska tässä tutkimuksessa *oltiin kiinnostuneita* nimenomaan ala-asteen kielen oppimiseen eikä koulumenestykseen yleensä vaikuttavista tekijöistä, *tutkittiin* käytettyjen tehtävien yhteyttä myös viidennen luokan kevään matematiikan arvosanaan.

Asiantuntijana esiintyminen toisten asiantuntijoiden edessä vaatii myös kasvotyötä. Oman asiantuntemuksen painoarvoa voi lieventää esimerkiksi korostamalla samalla myös kuulijoiden asiantuntemusta kuten seuraavassa esimerkissä tai vähättelemällä oman mallin merkittävyyttä luonnehtimalla sitä "kotikutoiseksi" kuten jälkimmäisessä esimerkissä.

mun omat, havaintoni perustuu, ö niihin muutamiin vuosiin jollon mä olen ollut suomen kielen opetuksen kanssa tekemisissä ö, ja oppilaat on olleet ranskankielisiä, lisäksi tietysti sitten siihen että, että mä olen foneetikkona ö, toki kuunnellut, ö monen muunkinkielisten, puhumaa suomea, ja niinhän te kaikki olette varmasti kuunnelleet hyvin monenkielisten, puhumaa suomea.

no sitten tää toinen malli. jolla ei oo ollenkaan tämmösiä, tunnettuja, tekijöitä taustallaan vaan, tää on tämmönen verkkomalli jonka mä oon, itse, itse ajatellut kokoon suomea vieraana kielenä opettaessani,

Oman tutkimuksen merkityksen ja oman asiantuntemuksen luomisen pelisäännöt näyttävät kuitenkin olevan puhutuissa ja kirjoitetuissa teksteissä erilaisia. Edellisten esimerkkien kaltaisia ilmauksia olisi vaikea kuvitella löytävänsä tieteellisestä artikkelista. Ainakaan seuraavat eivät olisi mahdollisia kirjoitetuissa tieteellisissä teksteissä.

eli tämmöseltä tämä. pieni ja vaatimaton tutkimus näyttää jonka, tekeminen on ollut tavattoman hauskaa

ninkun tosta ö, esi-, puheesta kuului niin *nyt sitten, ei kuulla asiantuntijaa, vaan amatööriä*

Tutkijan asiantuntijuus nousee esille myös silloin, kun kirjoittaja tai puhuja viittaa omiin aikaisempiin tutkimuksiinsa. Nämä viittaukset ovat tutkijan kannalta tärkeitä myös siitä syystä, että niiden avulla voi saavuttaa uusia lukijoita myös aikaisemmille töilleen. Ne ovat ikään kuin tutkimuksen "mainospaloja". Viittauksen voi tehdä hienovaraisesti upottamalla sen sivulauseeseen tai tekemällä siitä sivuhuomautuksen sulkeisiin.

Esimerkkiaineiston luokittelu kieliopillisesti, kuten olen amerikkansuomen osalta lisensiaatintyössäni tehnyt, on kohtuullisen ongelmatonta...

Usein kuulijat ovat epäjohdonmukaisesti käytettyjen kesto-vihjeiden seurauksena epävarmoja tarkoitettusta sanasta. Se ei ole heidän korvissaan oikein kumpikaan. Lisäksi käytetty sävelkulku saattaa vahvistaa tai kumota äännekestojen antamia vihjeitä, sillä "kesto-oppositio" ei toimi pelkästään kestojen varassa (ks. *Vihanta 1988*).

Akateemisen yhteisön pelisääntöihin kuuluu myös se, että tieteentekijöiden täytyy tavalla tai toisella ottaa kantaa aikaisemmin esitettyihin tutkimuksiin. Muiden tutkimusten tuntemus on ehdoton akateemisen pätevyyden ja tieteellisyiden mittari. On epäkohteliasta olla viittaamatta aikaisempiin tutkimustuloksiin tai viitata vain omiin tutkimuksiinsa. Referointi tai siteeraaminen on kirjoittajan lahja toiselle tieteentekijälle, mutta samalla se osoittaa, että tutkija noudattaa yhteisöllisyyden periaatetta ja yhteisön hyväksymiä siteeraamisen periaatteita. Kytkemällä esityksensä aikaisempiin tutkimuksiin tutkija samalla pitää huolta omista kasvoistaan täyttämällä tieteellisyyskriteerejä.

Tässä aineistossa aikaisempien tutkimusten esittelyä käytettiin nimenomaan oman tutkimuksen pohjustuksena, mallien perusteluna, teoreettisen viitekehyksen luojana ja omien tulosten vertailukohtana. Artikkeleissa viittauksia aikaisempiin tutkimuksiin oli selvästi enemmän ja ne olivat myös täsmällisempiä. Esitelmissä spesifit viittaukset olivat harvinaisempia ja epämääräiset, ilman tarkkaa lähdetä tai nimeä tehdyt viittaukset huomattavasti yleisempiä kuin kirjoitetuissa teksteissä. Oppaissa varoitellusta plagioinnista ei kuitenkaan ollut kyse, sillä puhujat kyllä osoittivat, että kyse oli toisen ajatuksista tai tuloksista, mutta eivät aina täsmentäneet kenen. Esitelmän epätäsmällinen viite voi olla esimerkiksi seuraavankaltainen:

tota, ö jos sitten katsoo näitä vieraan kielen oppimisen malleja ja, ö, kuun- kuuntelemisen taikka kuullunymmärtämisen malleja niin niissä molemmissa yleensä esiinty ainakin jossakin paikassa yks laatikko jossa lukee lyhytkestonen muisti

Kirjoitettujen ja puhuttujen viittausten spesifisasteen eron tuo seuraava katkelma selkeästi esiin. Puhutussa versiossa tutkija viittaa malleihin epämääräisesti, mutta kirjoittaessaan artikkelia hän täsmentää viitteen.

mä mietin ensin äidinkielen alueella, et mikä olis semmonen menetelmä, jolla auttaa heikkoja kielenymmärtäjiä eli saada ne, toimimaan äskeisellä tavalla, ja tuloksena oli, niin sanottu keksimiskiekkko, ja se, ajatus siitä synty, sekä, kognitiivisen psykologian muistimallien pohjalta että, niiden tulosten pohjalta jota mä sain tutkiessani kouluikäisten lasten, mm assosiativista, assosiativista päättelykykyä

Keksimiskiekko syntyi tarpeesta opettaa kielellisiä pääteelytaitoja sellaisille lapsille, joilla on vaikeuksia oman äidinkielenensä ymmärtämisessä ja tuottamisessa (Laurinen 1986, 1989). Kiekon rakenne perustuu Schankin (1972, 1982) muistiteoriaan. Tämän teorian yhtenä lähtökohtana on Fillmoren (1968) sijakielioppi.

Esitelmien epämääräisiä viitteitä voidaan tulkita myös siitä näkökulmasta, että tarkkojen nimien ja vuosilukujen luetteleminen tuntuu esitysteknisesti tarpeettomalta, koska kuulijat eivät kuitenkaan ehdi poimia tietoja puheesta. Yksi haastateltavistani piti nimenomaan hyvän esitelmän tunnusmerkkinä sitä, että siinä ei luetella suurta määrää nimiä:

mun helpompi seurata sellasta jossa on, selkeesti, ongel joka, noudattaa tollast artikkelirakennetta jos on selvästi, ongelma ja pikkusen taustaa mahdollisimman lyhyesti ei mitään, hirveetä määrää, viittä kuutta eri teoriaa ja ukkelia vaan niinku, tiivistetysti

Epämääräiset viittaukset luovat samalla myös vaikutelmaa siitä, että puhuja pitää kuulijoitaan niin asiantuntevana, että jokainen tietää, kenen tutkimuksiin viitataan tai ainakin tunnistaa, etteivät ajatukset ole puhujan omia. Esimerkiksi seuraavassa katkelmassa kirjoitetussa versiossa lähde on mainittu, puhutussa taas ei. Puhuja käyttää muutenkin asian tuttuuteen viittaavia ilmauksia.

Kielenoppijan ajattelua ja aikaisempia kokemuksia voidaan käyttää opimistilanteessa maksimaalisesti hyväksi silloin, kun seuraavat kolme kielenoppimisen ehtoa ovat yhtä aikaa voimassa: 1) generatiivisuus...2) inferentiaalisuus...ja 3) resiprookkiisuus...(ks. Reutzel & Hollingsworth 1988).

tämmöset perus periaatteet, kolme ehtoa joiden pitää olla voimassa, ennen kun tehokasta oppimista tapahtuu...ensimmäinen ehto on generatiivisuus, eli tän kielenoppijan pitää itse saada tuottaa sitä kieltä, *no tähän on ihan tuttu*, toinen, on, resiprookkiisuus, eli me ei tuoteta, kieltä, umipiossa vaan...ja kolmas ehto, joka on ihan yhtä tärkeä kuin nää kaks edellistäki on, inferentiaalisuus tai elaboratiivisuus ihan miten haluatte

Kirjoitetuissa teksteissä epätasälliset viittaukset näyttivät sen sijaan liittyvän kohtiin, joissa kirjoittaja epäsuorasti kritisoi esimerkiksi aikaisempia tutkimuksia tai malleja. Kriittisyys ja aikaisempien tutkimusten kommentointi on tutkijan omien kasvojen säilyttämisen kannalta tärkeää, mutta se saattaa samalla uhata tiedeyhteisön muiden jäsenten kasvoja. Vaikka artikkelin lukijakuntaan tai esitelmän kuulijakuntaan eivät kuuluisikaan ne nimenomaiset tutkijat, joiden ajatuksia kritisoidaan, voi kasvouhka olla välillinen. Yhteisön jäsenet voivat nimittäin kokea uhkaksi myös oman ajattelutapansa "oppi-isien" tai oman koulukunnan muiden jäsenten työn kritisoinnin. Tätä uhkaa välttääkseen tutkijat käyttävät erilaisia lievennyskeinoja, esimerkiksi epämääräisellä viittauksella voidaan piilottaa kritiikin varsinainen kohde (ks. myös esimerkkejä s. 103 - 104). Kirjoittaja siis mieluummin toimii viittausten esittämistä koskevan täsmällisyysvaatimuksen vastaisesti kuin osoittaa suoraan kritiikkensä kohteen.

Joissakin suomen kielen helppoa ja mukavuutta rakastavaa ääntämystä käsitelleissä kirjoituksissa on myös nostettu esiin suomen vokaalipitoisuus helppouteen pyrkimisen osoitukseksi. Siis ikäänkuin konsonantit olisivat vaikeita ja vokaalit helppoja äänneitä. Tämä

ajattelu perustuu täydelliselle väärinkäsitykselle, sillä missään kielessä ei riitä se, että äännettäisiin vokaaleja tai konsonantteja, vaan eri vokaalien on erotuttava toisistaan samoin kuin eri konsonanttienkin.

Aineistossani esiintyi erittäin vähän aikaisempien tutkimusten kriittistä arviointia, joten se ei varmasti tuo esiin kuin murto-osan niistä strategioista, joiden avulla kritiikkiä voi taktisesti esittää. Kaikissa niissä tapauksissa, joissa lievää arviointia esitettiin, kirjoittaja tai puhuja lieventeli arviotaan jollakin tavalla. Edellä esittelemäni yleistävä, spesifioimaton viittaus on näistä tavoista yksi. Sen lisäksi kirjoittaja voi esittää kritiikkinsä inkluusiivisesti, ts. näennäisesti mennä itse mukaan siihen joukkoon, jonka ajatuksia kritisoi.

Väitän löytyvän vielä kolmannenkin syy, joka ei kuitenkaan ole lainkaan todellinen. Se on nimittäin se, että *meillä on useimmiten käsitys, että* suomen kielen ääntäminen on helppoa, helpompaa kuin useiden muiden kielten.

Suorankin erimielisyyden voi verhota sanakäänteisiin esimerkiksi siten, että tekee ns. osamyönnytyksiä. Seuraavassa esimerkissä puhuja ei ole täysin samaa mieltä toisen tutkijan kanssa, mutta ei kuitenkaan kärjistä erimielisyyttä vaan on valmis kompromissiin. Toisen tutkijan esittämä ymmärtämisvaikeuksien syy on puhujan mielestä "osasy" jota "täydellä syyllä käsitellään opuksessa" vaikka se ei sinänsä selitäkään puhujan mielestä koko ongelmaa.

se saattaa olla todella iso, ongelma se ymmärtämisongelma ja vielä yllättävän pitkälle ehtineelle. *osasyynä* tietysti on tähän puhe-suomen etäännyminen siitä kirjakiellestä jota, opetuksen pohjana yleensä käytetään, esimerkiksi *fred karlsson toteaa, siinä suomi vieraina kielenä ö, opuksessa täydellä syyllä että*, on heti tunnustettava tämä etäännyminen opetuksen alussa otettava se huomioon, ö, *mutta itse en usko että* tämä rekisterienvälinen ero. ö sinänsä riittää selittämään ymmärtämisvaikeuksista *kovin paljoa*, se selittää tietysti *osan* mutta vaikeuksia riittää vielä sittenkin kun ollaan tietoisia siitä

Tieteellisen tekstin kirjoittaja joutuu aina valinnan eteen siteeratessaan tai referoidessaan aikaisempia tutkimuksia. Siteeraaminen on kannanotto ja siteeraamatta jättäminen saatetaan kokea loukkaukseksi. Tästä syystä useat kirjoittajat käyttävätkin ilmausta "*ks. esimerkiksi XX 1980 ja YY 1987*". Samalla kirjoittaja jättää ikään kuin takaoven auki: Olen kyllä nähnyt muitakin aiheeseen liittyviä tutkimuksia, mutta nämä mainitsemani tuntuvat relevanteilta.

Tällä hetkellä vieraan kielen sanaston opettamisesta on olemassa runsaasti tutkimustietoa (esim. Carr & Wixson 1986, McKeown & Curtis 1987, Nelson-Heber 1986, Stahle 1986, Marzano & Marzano 1988 ja Jenkins, Matlock & Slocum 1989).

Toisinaan tämältyypiset luettelomaiset viitteet synnyttävät mielikuvan nimenomaan lahjojen annosta kollegoille.

Suomen kielessä ei yleensä ole katsottu olevan erillistä kysymysintonaatiota, koska kysymyslauseen loppu on laskeva kuten väitelauseenkin. Suomessa saatetaan kuitenkin signaloida kysymyslause aloittamalla se korkeammalta kuin väitelause, usein myös pysymällä pitempään tällä korkeammalla tasolla. Näin siis suomenoppijan pitäisikin oppia tarkkaamaan lauseen loppua eikä alkua kysymys- ja väitelauseita erotellessaan (ks. Hirvonen 1970; Suomi 1975; Iivonen 1978b ja 1983; Iivonen & alii 1987, Sovijärvi & Aularko 1988).

Artikkelin lähdeluettelosta voi jopa nähdä, mitä koulukuntaa tai ajattelutapaa kirjoittaja edustaa, keitä tutkijoita hän arvostaa. Lukija voi joskus päättää pelkän lähdeluettelon perusteella, kannattaako artikkeli lukea vai ei. Tiedeyhteisössä on lukuisia alayhteisöjä, kuppikuntia, joiden sisällä jäsenten väliset suhteet ovat tuttavalliset ja läheiset, mikä ei kuitenkaan tule esiin tieteellisissä teksteissä. Esimerkiksi läheistenkään kollegojen tutkimuksiin ei tavallisesti viitata etunimillä. Puhutuissa esitelmissä se sen sijaan on mahdollista:

tuota, tossa *häkan*, aamulla, öh, totesi muunmuassa että, oppiminen on on, yleensä kommunikaation tällöinen sivutuote,

jos tää verkko olis semmonen säännöllinen niin se olis ehkä helpompi oppia mutta on semmosia solmukohtia, joista *toi kirsti* seuraavana puhuu

Mielenkiintoinen yksityiskohta aineistossani oli se, että suomalaisiin tutkijoihin viitattiin esitelmissä usein sekä etu- että sukunimellä, mutta ulkomaiisiin vain sukunimellä. Tämä saattaa liittyä tuttavallisuuteen tai suomalaisen mehen luontiin.

tää skeemamalli jota mä olen tässä, harkinnut, erityisesti skeemateoria siinä muodossa kun, *bybee ja slobin* ovat esiteelle sitä, kun he ovat, käyttäneet sitä amerikkalaisten lasten, morfologian omaksumiseen ja, myöskin *klaus laalo* on käyttänyt sitä tossa suomen ti si vaihtelun, mm, verbien ti si niinku lenti lensi tämän vaihtelun kuvauksessa

Me-henkeä ja yhteisöllisyyden tunnetta voidaan tuoda esiin myös tekemällä oletuksia yhteisistä tiedoista tai kokemuksista kuten seuraavissa esimerkeissä, joista ensimmäisessä kirjoittaja vetää lukijansa mukaan tutkimustiedon tarvitsijoiksi ja toisessa puhuja esitellyn opetusmenetelmän käyttäjiksi. Molemmissa tutkija osoittaa kuuluvansa samaan joukkoon kuulijoiden kanssa, joista ainakin osa oli nimenomaan opettajia.

Suomen kieltä on tuskin lainkaan tutkittu ulkomaalaisen kielenoppijan näkökulmasta. Suomea vieraana kielenä opettavat tietävät kuitenkin hyvin, että monimuotoisen morfologian omaksuminen on sangen työlästä useimmille ulkomaalaisille aikuisille. Tutkimuksen puutteessa *emme kuitenkaan tiedä*, miten suomen morfologia opitaan ja siksi *emme myöskään osaa riittävästi helpottaa* sen oppimista.

idea on, tämän käytössä silloin kun *me viedään tää* vieraan kielen luokkaan, on opettaa, että aktiivilauseet, saavat tämäläisyyttä, käsitteitä, ja *me voidaan panna* mikä tahansa verbi tohon, ja tuottaa, sopivat, parikit, ja liittää ne suoraan siihen verbiin.

Puhuja voi myös kohentaa kuulijoidensa kasvoja minimoimalla omaa tietäväisyyttään kuten yllä olevassa ensimmäisessä esimerkissä ja tässä seuraavassa:

kieltämättä, tai *mää en tiedä me voitais tietysti ihan äänestä mutta*, minusta tää ensimmäinen virke on kyllä suomalaisempi, mutta, kuinka moni *meistä* pystyy selvittämään et mikä näitten virkkeitten ero. *en minä ainakaan* ihan suoralta kädeltä pysty, pysty sitä sanomaan.

Kuulijan kasvoista voidaan pitää huolta myös osoittamalla, että puhuja pitää heitä asiantuntijana. Joskus kuulijoiden taustatietojen määrää on vaikea ennakoida, joten vaarana on kuulijoiden yli- tai aliarviointi. Aliarviointi lienee kuitenkin tiedeyhteisössä vaarallisempaa, sillä itsestäänselvyyksien toteaminen on varma tapa menettää kasvonsa tiedeyhteisössä. Onhan uutuusarvo yksi tieteellisyyden keskeisistä kriteereistä (ks.s. 88). Tätä vaaraa välttääksään tutkija voi eksplisiittisesti osoittaa, minkä arvelee olevan tuttua kuulijoilleen. Seuraavissa esimerkeissä ensimmäisessä puhuja välttää aliarvioinnin vaikutelman syntymistä osoittamalla, että tietää kuulijoiden tietävän jo ennalta sen mitä aikoo sanoa ja toisessa rajaamalla kuulijakunnastaan sen joukon, jolle tiedon osoittaa. On nimittäin mahdollista, osa yleisöstä ei tiedä, kuinka monta nimitystyyppiä suomessa on. Osalle yleisöstä tämän tiedon tarjoilu olisi aliarviointia.

suomen taivutusjärjestelmä on, *niin kun tiedätte*, niin se on hyvin laaja ja mutkikas

taivutustyyppejähän suomessa on, *niin niille jotka ei oo fennistejä nii*, niitä on, nykysuomen sanakirjan alussa on muistaakseni kahdeksankyt neljä nimitystyyppeä

Oletettua asiantuntijuutta tuo esiin myös seuraava puhuja joka vertailee omia tuloksia aikaisemman tutkimuksen tuloksiin ja esittää asian ikään kuin olettaen, että kaikki kuulijat tuntevat Toivaisen ja hänen tutkimuksensa.

no mua kiinnosti myös se miten nää sijapäätteet sitten opitaan, suhteessa vieraan- kun suomi on vieraana kielenä, ja silloin kun ne opitaan äidinkielessä, ja *toivainenhan* on tätä asiaa suomen kielen sijapäätteiden omaksumisesta lapsilla, tutkinu, ja jos me pannaan nää toivaisen saamat, saamat tulokset sen rinnalle mitä tästä aineistosta saatiin...

Myös seuraavassa esimerkissä puhuja kohentaa kuulijoiden asiantuntijuusvaikutelmaa olettamalla, että kaikki tuntevat tietyt klassiset mallit.

no, tää, tämmönen taivutusverkko itse asiassa noin, morfologisena teoriana se on aika samanlainen kuin minkä heikki paunonen on esittänyt joskus seitsemänkymmentäluvun puolivälissä, ja fred fred karlsson nimittää tälläistä teoriaa kenttämorfologiaksi, ja sillä on yhteyttä tietysti sekä *näihin klassisiin ia että ip malleihin* siinä luetellaan, paradigmaa ja muotoja eikä mitään abstrakteja, morfeemeja *niikun näissä ia malleissa, niikun aitem öreizment malleissa*

Esitelmän pitäjä voi osoittaa kunnioittavansa kuulijoitaan asiantuntijoina myös pyytämällä kommentteja ja apua yleisöltään. Vastaavia kontaktinottoja ei tietenkään artikkeleissa esitetä.

no okei mä lopetan tähän, mä aattelin että *ehkä teillä olis jotakin hyviä ideoita*

Vaikka sekä esitelmän pitäjä että kuuntelijat tietävät hyvin, että esitelmöijällä on tilanteen suoma oikeus pitää puheenvuoroa itsellään ja olla huomion keskipisteenä, voi tilanne silti puhujasta tuntua tungettelevalta. Kuulijoilla ei oikeastaan ole valinnan mahdollisuutta varsinaisesti osallistua vuorovaikutukseen ja asian kehittelyyn, mutta puhuja voi luoda mielikuvaa yhteisestä toiminnasta ottamalla näennäisesti kuulijat mukaan esityksen rakentamiseen.

jos *me* pannaan nää toivaisen saamat, saamat tulokset, sen rinnalle mitä tästä aineistosta saatiin...

meidän on tarkasteltava sitä ulkomaalaista suomenoppijaakin ö sekä kuulijana että, puhujana mutta myös kuunneltavana

mutta sanastossahan *joutuisimme*, pitkälle, suohon jos sitä *lähtisimme* nyt, käsittelemään

mä näytän teille vielä yhden tämmösen taulukon jossa on numeroita ja, tämä liittyy siihen että mä katsoin, sitä että jos *me pistetään* nämä, mun kolme tehtävääni niin tämmöseen malliin niin kuinka paljon se selittää siitä kokonaisvariaatiosta mitä noissa arvosanoissa esiinty

Esitelmän pitäjän vastuulla on tilanteen eteneminen ja hänellä on myös oikeus ohjailla kuulijoidensa toimintaa esimerkiksi kehottamalla heitä kiinnittämään huomionsa tiettyihin asioihin, esimerkiksi kalvoissa esitettyihin tietoihin. Nämä toimintakehotukset saattavat puhujasta kuitenkin tuntua tungettelevilta ja kuulijoiden kasvoja uhkaavilta käskyiltä, sillä suoraa kehoitusta ei aineistossani juuri esiintynyt. Kehotuksen voi tehdä epäsuoremmaksi välttämällä eksplisiitistä käskymuotoa ja suoraa puhuttelua. Seuraavissa esimerkeissä kahdessa ensimmäisessä pehmentely tehdään inklusiivisesti me-muodossa ja kolmannessa geneerisesti käytetyn verbin avulla. Molempien keinojen avulla vältetään käskemästä suoraan.

katotaas näit nyt vaikka esimerkkejä

jos *me katsomme* noita. mikälaisia, asioita, nää, tää, nää tekevät ja missä tehdään virheitä, niin tossa *näky* nää sijasuhteiden keksimisen määrä on tällä asteikolla, ja tässä on sitten kuinka pa- noitten virheiden määrä, eli me nähdään tästä suoraan että...

jos nyt *katsoo* vaikka tätä. *ettei huku* numeroihin *katsoo* tätä oikeanpuoleista saraketta niin tästä *näky* että...

Samankaltainen vaivaamisen välttäminen käy ilmi myös aiheen esittelyyn liittyvissä jaksoissa, joissa puhuja pienentelee aiheuttamansa "vaivan" määrää ilmoittamalla, että aikoo puhua vain hiukan asiastaan. Tämän tyyppiset pehmentelyt olivat tyypillisiä myös niissä tilanteissa, joissa esitelmöijä näyttää yleisöleen useita kalvoja ja tuntee ehkä vaivaavansa kuulijoita niiden katselemisen edellyttämisellä.

mä ensin *hiukan esittelen* näitä malleja ja sitten, lopussa *hiukan arvioin* niiden soveltamista tähän

mä näytän nyt sitten hiukan näitä, korrelaatioita tässä

tota mää *aion puhua* ö lähinnä. *ensin hiukan* käsitteestä työmuisti, *vain sen verran että te tiedätte* mitä minä sillä tarkoitan

kun tässä on nyt tämmönen mukavan näkönen laatikko kuvio siitä. *tästäkään nyt ei tarvitse hirveesti huolestua tässä nyt vaan näky* että, periaatteen tässä mallissa on siis ohjauskomponentti ja sitten erilaisia varastointikomponentteja

no sitten mulla oli kolmas tehtävä *josta mulla ei, teidän onneksenne ole näin paljon numeroita*, siinä, ö, pyrittiin lähinnä mittaamaan tämmöstä jotakin samantyyppistä, kieliopillista sensitiivisyyttä...

Haastatteluissa kävi ilmi, että kontaktin saaminen yleisöön oli yksi esitelmän pitäjien tavoitteista (ks. s. 94 - 95). Tätä yhteyttä voidaan luoda esimerkiksi me-hengen korostuksella, suorilla puhutteluilla, avun pyynnöillä, joista esitin esimerkkejä edellä. Kontaktia otettiin myös kysymysten ja suorien puhuttelujen avulla esimerkiksi seuraavaan tapaan:

no vastaavasti sitte jos mä otan lisää esimerkkejä tästä lentämislauseesta, panos sodassa päivällä, lentokone ilmassa aamulla, pyörremyrsky taivaalla sateella, öö ihminen maan alla vuonna kakstuhatta, upee ajatus sitä täytyy vähän miettiä, *no kuvitelkaas* missä vietnam on ois paljon kivampi mennä, suoraan maan alta ku kiertää puoli maapalloo päästäkseen kotiin

Mielenkiinnon ylläpitämiseksi yksi haastateltavista kertoi suunnittelevansa ennalta hauskoja sanaleikkejä tai vitsejä, joiden hän toivoi viihdyttävän myös yleisöä. Seuraavassa esimerkissä puhuja ilmeisesti haluaa varmistaa, että kuulijat ymmärtävät hänen käyttävän ilmausta "kognitiivinen koheltaminen" nimenomaan viihteellisessä mielessä.

ja toinen asia, kielenoppimisen ehto on mun mielestä kognitiivinen koheltaminen, *näin, hauskemalla suomen kielellä sanottuna,*

Kaiken kaikkiaan tässä aineistossa esitelmät olivat selvästi henkilökohtaisempia ja vuorovaikutteisempia kuin artikkelit. Artikkeleissakin viitattiin kirjoittajaan, mutta ei kuitenkaan käytetty minä-pronominia vaan ilmaistiin asia astetta implisiittisemmin pelkän persoonapäätteen avulla. Tyypillinen ero puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien välillä oli kuitenkin se, että kirjoittaessaan tutkijat käyttivät passiivia tai nominaalimuotoja, kirjoittivat muuttujista ja tekijöistä; puhuessaan he taas käyttivät aktiivimuotoja ja viittasivat itseensä suoraan, puhuivat koehenkilöistä ja heidän tekemisistään. Seuraavassa esimerkissä puhutussa versiossa tutkija aloittaa uuden asian esittelyn narratiivisesti minä-muodossa, mutta kirjoitetussa artikkelissa tekee siirtymän otsikoiden avulla. Myös koejärjestelyt hän esittelee puhutussa tekstissä omasta näkökulmastaan kertoen, kirjoitetussa taas tutkimuksen näkökulmasta todeten.

no niin, öö sitten *mä, siirryn puhumaan* siitä mitä *mä olen tehny, mää oon tutkin- olin mukana* tämmösessä tutkimuksessa jossa seurattiin ala-asteen, öö, oppilaita kolmanelta luokalta kuudennelle asti. ja öö, tässä projektissa oli hyvin monia erilaisia tavoitteita jotka lähinnä liittyvät opetusmenetelmien kehittämiseen. joista *mä en nyt aio puhua* mitään vaan puhun ihan näistä *minun omista hyvin, kapeista kognitiivisista testeistäni*. tota, ensimmäinen tehtävä mitä *mä tein* oli sellanen jossa tota, nämä *lapset kuulivat* nauhalta englannin fonologian perusteella muodostettuja pseudosanoja, ja heidän tehtävänsä oli, toistaa perässä mitä *he kuulivat*.

2. Pseudosanojen toistamistehtävä

2.1. Tutkimusasetelma

Tutkimuksessa *käytettiin* kolmea eri kokeellista tehtävää. Ensimmäisessä *koehen-*

kielöiden tehtävänä oli toistaa suomelta tai englannilta kuulostavia ns. pseudosanoja, eli merkityksettömiä sanoja (esim. haivalinen, bicsary).

Puhutut tekstit olivat myös selvästi kanta-aottavampia ja sisälsivät enemmän henkilökohtaisia mielipiteitä ja jonkin verran jopa emfaattisia ilmauksia. Lisäksi puhujat halusivat luoda yhteenkuuluvuuden vaikutelmaa ja käyttivät me-muotoja viittaamassa itseensä ja kuulijoihinsa. Seuraava esimerkki osoittaa selvästi eron puhuttujen tekstien henkilökohtaisuuden ja persoonallisuuden ja kirjoitettujen tekstien etäisyyden ja asiallisuuden välillä. Esitelmä alkaa kuulijoiden puhuttelulla ja tutkijan itsensä sitouttamisella aiheeseen. Esitelmöitsijä kertoo, mitä aikoo tehdä ja mikä on hänen asenteensa aiheeseensa. Sen jälkeen hän luo yhteishenkeä kuulijoiden kanssa puhumalla "meistä" ja vielä lopuksi esittelee persoonallisella tavalla tutkijan ja käsitteet, joiden olettaa olevan "rakas" tai ainakin tuttu myös kuulijoille. Esitelmän alun ote on selvästi henkilöihin orientoitunut.

no nii hyvät kuulijat. mä, lupasin puhua, suomen kielen oppimisesta silloin ku se on vieraana kielenä, alue, joka on mun mielestä, houkuttelevan uusi, ja, valtaamassa alaa Euroopan yhdyntymisen myötä hurjaa vauhtia, ja, mä ensimmäiseks alottaisin puhumalla pikkusen kielenoppimisen perustasta, nimittäin sehän, on, kielestä riippumaton, ja mun mielestä pitkälle, ihmisen kognitiivisiin toimintoihin sidoksissa oleva asia. meil on kaks asiaa jotka me ollaan saatu synnyinlahjaks. ensimmäinen niistä on tämä LÄD, tää Tsomskin rakas länguits äkvisisn system, eli jokainen meistä, omaksuu kielen ja meidän hermojärjestelmämme on sen kaltainen että, kielen omaksuminen on sille hyvin tyypillistä.

Myös saman tekstin kirjoitettu versio alkaa tutkimuksen taustan selityksellä. Kirjoittaja esittelee artikkelin teemat ja rakenteen ja aloittaa sen jälkeen aiheen käsittelyn samasta asiasta kuin puhutussakin versiossa. Näkökulma ei kuitenkaan ole enää tutkijan tai "meidän" vaan tutkimuskohteen, kieltä oppivan lapsen. Siteerattu oppi-isäkään ei saa enää yhtä ihailevaa esittelyä kuin esitelmässä. Kun esitelmän alku puhui eri henkilöistä, niin artikkelin alku puhuu asioista.

Lapset omaksuvat äidinkielekseen sen kielen, jota he kuulevat ympäristössään puhuttavan ja jota heille puhutaan. Lapset siis saavat synnyinlahjaksi ne "ideat ja periaatteet", joiden varassa he kielensä oppivat. Näiden ideoiden ja periaatteiden joukkoa Chomsky (1969) nimitti kielenomaksumisjärjestelmäksi (eng. Language Acquisition Device, LAD). Hänen mukaansa tämä ihmiselle lajityypillinen ja geneettisesti periytyvä järjestelmä auttaa lasta jäsentämään ympäristönsä kielellisiä viestejä ja rakentamaan ikään kuin sisältä päin oman äidinkielenä sääntöjärjestelmän (kieliopin).

Puhuttujen tekstien henkilökohtaisuus tuli ilmi myös siinä, että puhujat paljastivat itsestään asioita, joita kirjoitetuissa teksteissä ei ole tapana tunnustaa. Puhutuista teksteistä ei jää pysyvää dokumenttia, joten paljastuksia ei tarvitse varoa yhtä paljon. Paljastusten avulla luodaan samalla myös tasavertaisuuden ja välittömyyden vaikutelmaa tilanteessa. Olisi kuitenkin vaikea kuvitella, että tieteellisen artikkelin kirjoittaja luonnehtisi tutkimustaan edes lievästi negatiiviseen sävyyn tai aloittaisi artikkelin kertomalla, että ei itse asiassa ole asiantuntija alueella, josta kirjoittaa (ks. s. 111).

Akateemisella diskurssilla on omat taktiset sääntönsä, oma diplomatiansa myös henkilösuhteiden ilmaisemisessa. Vaikka kahvipöytäkeskustelussa voisikin kollegalle sanoa, *Minä löysin käännteentekevän ratkaisun ongelmaan X tai X:n tutkimukset ovat täyttä puppua*, niin ei voi kirjoittaa tieteelliseen artikkeliin. Epävirallisissa keskusteluissa voi lainata toisten tutkijoiden ajatuksia ilmoittamatta tarkasti, kuka ja missä niin on sanonut, mutta artikkelissa tiedon lähde on mainittava. Myöskään itsestään ei voi sanoa mitä vain, sillä vaatimattomuus kaunistaa tieteentekijää. Hyvin tyyppillisesti minästä voi sanoa: *Tutkimukseni alustavat tulokset näyttäisivät osoittavan että...* tai *Pyrin tässä esitelmässäni kuvaamaan X:ää ja yritän selvittää Y:tä*. Oudommalta sen sijaan kuulostaisi: *Minä olen tutkimuksessani selvittänyt X:n tai Laajan ja monipuolisen tutkijakokemukseni perusteella totean että...*

Henkilösuhteiden ilmaisemiseen tieteellisissä teksteissä vaikuttavat toisaalta yleiset viestinnän pelisäännöt ja toisaalta akateemisen yhteisön omat pelisäännöt. Sosiaaliselta ja vuorovaikutukselliselta kannalta pelisäännöt näyttävät seuraavilta: Älä korosta itseäsi liikaa, viittaa omiin tutkimuksiisi sivulauseessa, älä sano liian usein minä. Pidä kuulijoitasi asiantuntijoina, viittaa yhteiseen tietoon. Korosta me-henkeä. Älä esitä toisten ajatuksia ominasi, kerro suoraan, mistä ne ovat peräisin. Viittaa alan tärkeisiin asiantuntijoihin. Jos mahdollista viittaa markkinointimielessä aikaisempiin omiin tutkimuksiisi ja kollegojesi tutkimuksiin. Jos kritisoit toisten tutkimuksia, tee se kohteliaan epäsuorasti.

7 FUNKTIONAALISEN JA YHTEISÖLLISEN NÄKÖKULMAN VAIKUTUKSET TIETEELLISTEN DISKURSSIEN TUTKIMUKSEEN JA OPETUKSEEN

Kielitieteellisten tutkimussuuntausten lähestymistavat kieleen ja kielenkäyttöön eroavat ennen muuta siinä, mitä pidetään kuvauksen lähtökohtana. Formalistista perinnettä jatkavat suuntaukset ottavat kuvauksen fokukseksi kielen ja sen rakenteet. Kielenkäytön ja tekstien tutkimussuuntauksista tätä perinnettä jatkavat ennen muuta perinteiset diskurssianalyttiset ja tekstilingvistiset tutkimukset, joissa kuvauksen tarkoituksena on selvittää diskurssien rakentuminen analogisena kielen rakenteille. Yhteisön nostaminen tutkimuksen fokukseksi ei olisi näissä suuntauksissa mahdollinen ratkaisu. Myös osa funktionaalista perinnettä jatkavista tutkimussuuntauksista pitää tutkimusfokuksena kieltä ja yksilöä. Kuvauksen tavoitteena on selvittää, miten yksilöt käyttävät kieltä vuorovaikutustilanteessa. Tätä lähestymistapaa edustavat esimerkiksi puheaktiteoriaan perustuva pragmatiikka ja keskustelunanalyysi. Tähän ryhmään kuuluu myös suuri osa sosiolingvivistisistä tutkimuksista, sillä niissäkin kielellinen variaatio on ensisijainen kiinnostuksen kohde. Osa funktionaaliseen ja dialogiseen kielikäsitelmään perustuvista suuntauksista lähestyy puolestaan tutkimusongelmaansa yhteisön näkökulmasta, jolloin kielen asema kuvauksessa on rakennettu sisään yhteisön kuvaukseen. Tätä lähestymistapaa edustavat mm. kielisosiologiset, etnografiset ja kriittiset diskurssintutkimukset.

Yhteisöllisen näkökulman valinta diskurssin tutkimuksen lähtökohdaksi edellyttää samalla funktionaalisen kielikäsitelmän omaksumista. Mikäli tutkimuksen perusoletuksena on viestinnän sosiaalisuus, ei viestinnän välinettä, kieltä, voi pitää yksilöllisen mentaalisen ja autonomisen koodijärjestelmänä. Kielenkäytön yhteisöllisen näkökulman lähtökohdaksi tarvitaan kielikäsitelmä, jonka mukaisesti kieli on: inhimillistä (on ihmisten tuote, vuorovaikutuksen väline), sosiaalista (ilmenee sosiaalisessa tilanteessa), tarkoituksellista (tapahtuu aina joltain varten), monikanavaista (mukana kielen lisäksi aina myös muut keinot), kognitiivista (mukana aina ajattelua, mutta kognitiokin syntyy sosiaalisessa kontekstissa), sisällöllistä (mukana aina jokin sisältö, ihmiset viestivät asioita, eivät kielellisiä muotoja tai puheakteja), neuvottelunvaraista (tulkinna-

riippuvat kontekstista), muuttuvaa (viestinnän tavat ja keinot muuttuvat jatkuvasti), kehittyvää (ihmisellä ei ole varastossa valmiina viestintätapoja ja kieltä, vaan kyky oppia ja omaksua niitä jatkuvasti), vaikuttavaa (kieli myös muovaa todellisuutta ei vain heijastele sitä).

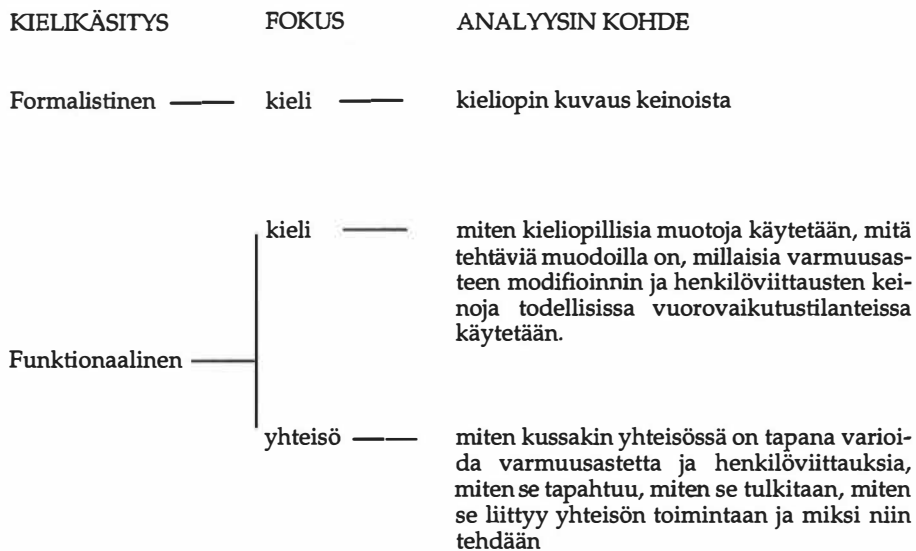
Funktionaalisen kielikäsitteilyn omaksuminen kielen piirteiden analysoinnin lähtökohdaksi on tässä tutkimuksessa johtanut perinteisistä kielenkuvauksista poikkeavaan kuvausmalliin varmuusasteen modifioinneista ja henkilöviittausten tavoista. Kuvauksen lähtökohtana on ilmauksen merkitys ja käyttö, ei muoto, joten kuvauksen avulla saadaan aikaisempaa yhtenäisempi kuva kielen keinoista ilmaista näitä merkityksiä. Kehitetty malli mahdollistaa myös eri kielten vertailun, koska funktiot eivät ole riippuvaisia käytetystä kielestä. Analyysi osoittaa myös, että perinteisissä kuvauksissa irrallisina esitetyt varmuusasteen modifioinnit ja henkilöviittaukset kuuluvat funktionaalisesti samaan ilmiöön: epämääräistämiseen ja vastuun välttämiseen.

Diskurssien kuvauksessa funktionaalisuus edellyttää, että kieltä lähestytään diskurssin ja tilanteen ehdoin kuvaamalla sitä, mitä kielen avulla kussakin tilanteessa tehdään. Analyysin kohteena ovat siis kielellisten ilmaisujen funktiot, eivät muodot. Kielellisistä muodoista lähtevä analyysi selvittäisi esimerkiksi, millaisia modaalaisia apuverbejä tai persoonapronomineja diskurssissa esiintyy. Funktionalisti esittäisi asian toisin päin ja kysyisi, miten varmuusastetta modifioidaan ja henkilöihin viitataan diskurssissa ja päätyisi vasta lopuksi muotoihin. Sama lähtökohtaero tulee esiin myös esimerkiksi käsittepareissa tunnusmerkkinen ja -merkitön ja ensisijainen ja toissijainen käyttö. Formalistin kannalta tunnusmerkitön ja ensisijainen käyttö on nimenomaan kieliopin säännösten mukaista käyttöä, funktionalistin kannalta taas kontekstin "säännösten" mukaisista käyttöä. Näin ollen formalistin kannalta potentiaalinen käyttö varmuuden lieventämiskeinona tai ilmauksen "me menemme" käyttö puhutussa diskurssissa olisi tunnusmerkitöntä ja ensisijaista käyttöä, funktionalistin kannalta se taas olisi tunnusmerkillistä ja toissijaista käyttöä.

Mikäli varmuusasteen lieventämiskeinojen odotuksenmukaisuutta ja esiintymistiheyttä todellisessa diskurssissa pidetään ensisijaisuuden kriteerinä, niin tässä aineistossa ensisijaisia varmuuden lieventämisen keinoja puhutussa tekstissä olivat erityyppiset rajoittimet, varsinkin ajalliset rajoittimet. Neljä yleisintä tyyppiä olivat: *X on yleensä Y*, *X on tavallaan Y* ja *X voisi olla Y*. Sen sijaan kirjoitetuissa teksteissä varaukset olivat hieman rajoittimia yleisempiä, artikkeleissa käytettiin nimenomaan modaalaisia apuverbejä. Neljä yleisintä tyyppiä olivat: *X voi olla Y*, *X saattaa olla Y*, *X on usein Y* ja *X on ehkä Y*. Jos otamme henkilöviittauksista esimerkiksi puhujan tai kirjoittajan viittaukset itseensä, niin kirjoitetussa tieteellisessä tekstissä ensisijainen tapa viitata minään on passiivin käyttö, puhutussa taas verbin ja persoonapronominin käyttö.

Kun diskurssin tutkimukseen funktionaalisen lähestymistavan lisäksi asetetaan yhteisö tutkimuksen fokukseksi, tulee diskurssiakin analysoida osana yhteisön toimintatapoja, -periaatteita ja ihanteita. Enää ei riitä se, että analyysissa kuvataan, miten tietyssä yksilöiden välisessä diskurssissa kieltä käytetään, vaan tutkimuksen tehtävänä on paljastaa miten ja miksi diskurssit rakentuvat tietyllä tavalla yhteisössä ja samalla myös rakentavat yhteisöä. Tämän ajattelutavan mukaisesti yksittäisetkin tekstien piirteet, esimerkiksi varmuusasteen

modifiointikeinot ja henkilöviittausten tavat, saavat selityksensä ja merkityksensä vain osana laajempaa kokonaisuutta. Kuvio 10 havainnollistaa näiden suuntausten vaikutusta siihen, miten varmuusasteen modifiointia ja henkilöviittauksia tulkitaan ja analysoidaan.

KUVIO 10 Varmuusasteen modifiointikeinojen ja henkilöviittaustapojen tulkinta eri lähtökohdista

Käsitykset kielen ja diskurssien luonteesta ohjaavat siis tutkimusta monella tasolla. Vastaus esimerkiksi kysymyksiin, miten diskursseja tuotetaan ja tulkitaan, mikä on teksti ja genre, mitä viestintä on, mikä on kontekstin rooli ja miten kielen ilmiöitä lähestytään, on erilainen riippuen siitä, otetaanko tutkimuksessa fokukseksi yksilö ja kieli vai yhteisö. Kuvioon 11 on koottu kahden eri lähestymistavan valinnan seuraamukset diskurssien tutkimukseen.

KIELIKÄSITYS	Kieli on muotoja ja rakenteita, mentaalinen struktuuri	funktioita ja vuorovaikutusta, sosiaalinen ilmiö
DISKURSSI KÄSITYS	struktuuroitu tuote, mentaalinen rakenne	kielenkäytön yksikkö, sosiaalinen yhteisön tuote
TUOTTAMISTA OHJAAVAT	kognitiiviset rakenteet, vuorovaikutustilanteen pelisäännöt	yhteisön kielenkäytön pelisäännöt
TEKSTI JA GENRE	asioiden kognitiivinen hahmotussysteemi	yhteisön tapa viestiä
VIESTINTÄ	propositioiden välittämistä puhujalta kuulijalle, merkitysneuvottelutilanteessa	merkitysneuvottelu, jota ohjaavat sekä tilanne että yhteisön viestintätavat
KONTEKSTI	kielenulkoinen vaikuttaja	kieleen sisäänrakennettu ominaisuus
VARMUUSASTEET JA HENKILÖVIIT- TAUKSET	propositioiden modifiointia, keinot kuvattu kielipissa	tulkinta yhteisön suhteessa yhteisön toimintatapoihin ja tilanteisiin
ENSISIJAISUUS JA TOISSIJAISUUS	määräytyvät suhteessa kielipilliseen muotoon	määräytyvät suhteessa kielenkäyttöön

KUVIO 11 Tutkimuksen fokuksen vaikutukset käsitykseen tutkittavista piirteistä

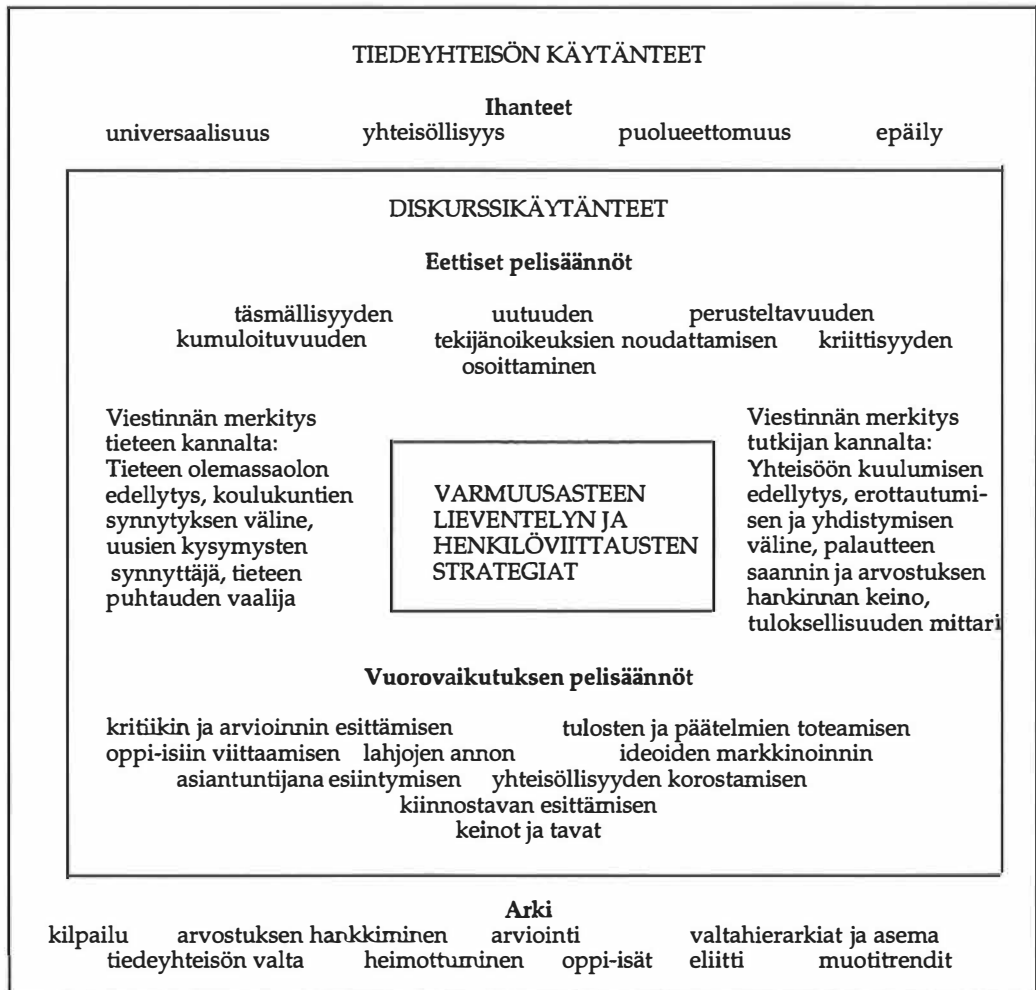
Tieteellisten diskurssien tutkimuksen kannalta yhteisöllinen ja funktionaalinen lähestymistapa merkitsee sitä, että tekstejä ei voi analysoida autonomisina tuotteina, sillä niiden tuottamisen ja tulkinnan taustalla vaikuttavat tiedeyhteisön yleisemmät toimintatavat. Tieteellisissä viestintätilanteissa kieli tarjoaa käyttäjälleen merkityspotentiaalin ja kielenkäyttö on strategista valintaa. Tieteellisetkin tekstit eivät ole itsenäisiä merkityskokonaisuuksia vaan keskustelualoitteita, reaktioita toisiin teksteihin. Tiedeyhteisö ei myöskään elä tyhjiössä, vaan se, mitä ns. tavallisessa maailmassa tapahtuu, vaikuttaa myös tiedeyhteisön toimintaan ja viestintätapoihin. Toisaalta tieteellisen kirjoittamisen ja puhumisen tapoihin ja tieteellisten tekstien tulkintaan vaikuttavat tiedeyhteisön

yleiset käytänteet, joilla tarkoitan tässä tutkimuksessa tieteellisyyden ihanteita, tieteen ethosta ja tiedeyhteisön arkeen liittyviä piirteitä. Tiedeyhteisön ihanteita voidaan tarkastella yhteisön taustaideologiana, josta yhteisössä vallitsee ainakin jonkinasteinen konsensus. Vastavoimana näille ihanteille toimii kuitenkin tiedeyhteisön arki kilpailuineen, valtahierarkioineen, heimottumisineen ja maineen ja arvostuksen etsimisineen.

Nämä yleiset käytänteet heijastuvat tieteelliseen viestintään ja rakentavat sitä ns. diskurssikäytänteiden kautta. Tieteen ihanteet ja arkikin elävät esimerkiksi tieteellisen viestinnän oppaissa kirjoittamisen ohjeina. Viestinnällä on keskeinen merkitys tiedeyhteisön toiminnassa sekä tieteen kehittymisen että tutkijan kannalta. Tieteellinen diskurssi on itse asiassa koko tieteen olemassaolon edellytys ja tieteellisen tiedon legitimoitumisen ainoa väline. Tieteen kannalta viestinnällä on myös keskeinen tiedeyhteisöä yhdistävä, koulukuntia ja tutkimussuuntia synnyttävä, uusia tutkimuskohteita osoittava ja tieteen puhtautta edistävä tehtävänsä. Tutkijan kannalta taas tieteelliseen viestintään osallistuminen on ainoa keino kuulua tiedeyhteisöön. Vain kirjoittamalla ja puhumalla tieteen tekijä voi saada palautetta työstään, arvostusta ja mainetta yhteisössään.

Tieteelliset viestintätilanteet ovat monella tavalla vaativia tilanteita, joissa on myös omat sosiaaliset ja yhteisölliset paineensa. Tieteen ihanteiden mukaisesti tutkijan tulisi esimerkiksi suhtautua kriittisesti aikaisempiin tutkimuksiin, esiintyä asiantuntijana, esittää omat tuloksensa mahdollisimman vakuuttavasti ja osoittaa niiden merkitys ja uutuusarvo selkeästi. Toisaalta vuorovaikutuksen ja yhteisön sosiaaliset pelisäännöt edellyttävät häneltä taktisuutta ja kasvotyötä näiden asioiden ilmaisemisessa. Tämänkaltaisen taktisuuden yhtenä keinovaras-tona ovat varmuusasteen lieventelyn ja henkilöviittausten strategiat. Kuviossa 12 on tehty yhteenvetoa tieteellisen tekstin piirteiden suhteesta tieteellisen yhteisön piirteisiin.

KUVIO 12 Tieteellisen tekstin piirteiden ja yhteisön piirteiden suhde

Tieteen ihanteet ja arki, eettiset ja vuorovaikutukselliset pelisäännöt vaikuttavat yhdessä tekstin tuottamiseen ja tulkintaan eikä niitä yleensä voi edes erottaa toisistaan. Tieteellisen diskurssiin osallistujan on ikään kuin tasapainoitava näiden vaikuttajien ristitulella. Tämän tasapainottelun kielellisistä keinoista olen tässä tutkimuksessa kuvannut vain kahta mahdollista, joten kuviossa 13 on esitetty yhteenveto diskurssin pelisääntöjen ja kielellisten keinojen tarjoamista strategioista valottaa vain osaa tästä monimutkaisesta systeemistä. Tarkoitukseni onkin vain esimerkinomaisesti kuvata diskurssikäytänteiden ja tekstin piirteiden välistä yhteyttä.

EETTISET PELISÄÄNNÖT

Esitä uutta tietoa, tuo tulokset selkeästi esiin mutta

Rakenna esityksesi aikaisempien tutkimusten pohjalle ja

Voit rakentaa myös omien aikaisempien pohjalle mutta

Älä plagioi, ilmoita lähteet täsmällisesti paitsi

Ole kriittinen ja arvioi aikaisempia tutkimuksia mutta

Arvioi omia tuloksiasi ja osoita niiden pätevyysalue mutta

Jos esität yleistyksiä, joista sinulla ei ole tarkkaa "tieteellistä" evidenssiä niin

Esitä suosituksia, ehdotuksia tai uusia tutkimusongelmia mutta

VUOROVAIKUTUKSEN PELISÄÄNNÖT

älä korosta itseäsi ja esitä päätelmäsi varovaisesti

viittaa tunnettuihin oppi-isiin ja anna lahjoja kollegoillesi

tee viittaukset itseesi asiakaskeisestisi tai sivulauseessa

jos esittämäsi asiat kuuluvat yhteisön yleistietoon, älä aliarvioi kuulijaa

keskity asioiden arviointiin ja pehennä kritiikkiäsi

jätä varaa kritiikille, älä korosta varsinkaan hyviä puolia liikaa

rajoita yleistyksesi vaikutusala tai epämääräistä kohdetta

älä korosta asiantuntemustasi liikaa, pehennä suosituksiasi

Luo yhteishenkeä, viittaa yhteiseen tietoon

Pidä kuulijoitasi asiantuntijana

Vältä vaivaamista ja käskemästä kuulijoitasi

KIELEN KEINOT

epäsuorat minä-viittaukset varmuusasteen lievennykset

suorat hän-viittaukset

epäsuorat minä-viittaukset

epäsuorat ja yleiset hän-viittaukset

epäsuorat ja yleiset hän-viittaukset varmuusasteen lievennykset

epäsuorat minä-viittaukset varmuusasteen lievennykset

varmuusasteen lievennykset

varmuusasteen lievennykset puheaktien pehmentimet

suorat me-viittaukset

sinä-viittaukset

epäsuorat sinä-viittaukset puheaktien pehmentimet

Tieteellisenkään kielenkäytön konventioteivät ole muuttumattomia. Tieteellisten julkaisujen kieli on lähentymässä ns. normaalin asiakirjoittamisen tyyliä, jossa mielessä myös tiedottavan tekstin tyyliä. Myös eri kulttuurien konventiot vaikuttavat suomalaistenkin kirjoittamistyyliin. Enää ei ole varaa ajatella, että teksti on tieteellistä vain silloin, kun se on abstraktista ja tylsää. Tieteellisenkin artikkelin täytyy houkutella lukemaan, kirjoittajan täytyy "myydä" tekstinsä lukijoille. Toisaalta tieteen kieli ja tyyli ei aina ole ollut yhtä objektiivisuuteen pyrkivää, asiallista ja etäistä. Luostarisen ja Väliiverosen (1991) mukaan vasta positivismin vakiintuessa 1900-luvun alussa tieteellinen kirjoitustapa alkoi tehdä selvää pesäeroa kaunokirjallisiin teksteihin ja esseettyliin. Tieteellisen tekstin tavoitteeksi tuli kuvata tarkasti ja yksiselitteisesti todellisuutta, ei vaikuttaa, suostutella tai vakuuttaa tai esittää tutkijan omia mielipiteitä. Edelleenkin monet tieteen tekijät ovat kuitenkin sitä mieltä, että tärkeää on se, mitä sanotaan, ei se, miten sanotaan. Tiedeyhteisö leimaa helposti hyvin ja elävästi kirjottavan tutkijan esseistiksi tai journalistiksi. Vakavasti otettavaksi tieteen tekijäksi mielivän on viisainta välttää leimautumista populistiksi.

Akateemisen kirjoitus- ja puhetyylin omaksuminen on osa tiedeyhteisöön viihtymistä. Opiskelijat sosiaalistuvat tieteen maailmaan kielen kautta (ks. esim. Bazerman 1988, 304 - 307). Opinnäytetöiltä, varsinkin väitöskirjalta odotetaan sisällöllisen annin ja menetelmien hallinnan osoittamisen lisäksi myös tieteellisen tyylin hallintaa. Suuri osa tieteellisten diskurssien pelisäännöistä on luonteeltaan implisiittistä tietoa. Tieteellisen yhteisön jäsenet oppivat vähitellen yrityksen ja erehdyksen kautta, miten tieteestä kirjoitetaan ja puhutaan, miten väitteet saadaan kuulostamaan tieteellisiltä, miten tieteellinen keskustelu käydään ja kritiikki esitetään, miten mukautetaan diskursseja erityyppisissä tieteellisissä tilanteissa. Yliopistokoulutuksessa ei näitä strategisia tietoja yleensä opeteta, vaan opiskelijat saavat mallioppimisen ja yliopistollisen piilo-opetus-suunnitelman kautta vähitellen oppia nämä pelisäännöt (Gerholm 1990, ks. myös Väliveronen 1992). Eksplisiittisiä, julkilausuttuja tieteenteon sääntöjä, löytää kuitenkin tutkimuksenteon ja tieteellisen kirjoittamisen oppaista. Implisiittiseen tietoon kuitenkin edelleen kuuluu se, mitä itse asiassa tiedeyhteisön hyväksynnällä tarkoitetaan, miten ja milloin näitä tutkimuksen raportoinnin sääntöjä noudatetaan ja miten toimitaan silloin, kun joudutaan ristiriitaiseen tilanteeseen.

Tieteellisen tekstin näkeminen osana tiedeyhteisön sosiaalista toimintaa johtaa siihen, että tieteellistä kirjoittamista ei voi oppia eikä opettaa vain käymällä läpi tekstin rakenteita ja muodollisia viittaustekniikoita. Hyväksi tieteelliseksi kirjoittajaksi opiskelu edellyttää, että kirjoittajat tuntevat tutkimusalansa, tiedeyhteisönsä ja sitä kautta osaavat valita keskeisiä ja kiinnostavia tutkimuskysymyksiä, osaavat suunnitella tutkimuksensa yhteisössä hyväksytyllä tavalla, osaavat luoda tekstiinsä oikeanlaisen intertekstuaalisuuden, tietävät, kenelle kirjoittavat ja osaavat sopivalla tavalla "myydä ideansa" kohderyhmälle. Tässä mielessä tieteellisen viestinnän pelisääntöjen oppiminen on osa enkulturaatioprosessia ja omalla tavallaan verrattavissa vieraan kielen oppimiseen (ks. esim. Kaplan & Grabe 1991, Berkenkotter & Huckin 1993.)

Samaa strategia- ja polkuajattelutapaa voi soveltaa myös laajemmissa kokonaisuuksissa: tiedeviestinnän pelisäännöissäkään on kyse valinnoista.

Kirjoittaja tai puhuja voi halutessaan noudattaa ns. tieteellisen kohteliaisuuden pelisääntöjä (esimerkiksi: pidä yleisöä asiantuntijoina, anna lahjoja siteeraamalla muita, osoita samaan ryhmään kuulumista, ole taktisesti epäsuora, älä korosta itseäsi, älä oleta löytäneesi lopullista totuutta jne. ks. tarkemmin Luukka 1992a). Aivan yhtä hyvin hän voi jättää noudattamatta niitä. Kyse on valinnasta. Tosin esimerkiksi Lakoffin (1990, 158) mukaan vasta jo asemansa saavuttaneilla ja tieteilijöiksi tunnustetuilla on oikeus rikkoa tieteellisen viestinnän pelisääntöjä. Opiskelijalla on oikeus käyttää tieteellistä tyyliä, tieteentekijäksi pyrkijällä on velvollisuus käyttää sitä, mutta varttuneella tieteen portinvartijalla on mahdollisuus rikkoa sen pelisääntöjä. Tietoa näistä pelisäännöistä kuitenkin tarvitaan, jotta valinnan voi tehdä harkitusti.

"On tultava samanlaisiksi kuin ne, jotka tulevat arvostelemaan tekstin. Tämä on kova paikka monelle, mutta se on vain ymmärrettävä eikä asialle voi mitään tehdä. Jos on kovin omaperäinen ja itsenäinen, hintana on se, että kukaan ei anna tunnustusta. Mutta tietysti voi olla hauskeempaa olla omaperäinen ja itsenäinen kuin arvostettu." (Tamminen 1993, 46)

Tieteellisen viestinnän opetuksen tehtävänä onkin tehdä tämä implisiittinen tieto eksplisiittiseksi, opettaa kriittisesti tulkitsemaan ja käyttämään tieteellisen viestinnän pelisääntöjä. Opetuksen perusideana tulisi olla tietoisuuden lisääminen viestinnän keinoista ja niiden käytön vaikutuksesta. Valmiiden mallien ja tekstin pintatason muokkausvinkkien sijasta opetuksessa tulisi tarjota strategisia toimintamalleja ja opastaa kirjoittajia huomaamaan viestinnän monet mahdollisuudet. Samaa strategia- ja valinta-ajattelua voidaan soveltaa jopa varmuusasteen modifiointikeinojen ja henkilöviittauskeinojen opetuksessa.

Suurimmalta osaltaan tähänastinen tieteellisten tekstien tutkimus ja opetus on noudattanut kieli-, teksti- ja yksilökeskeistä perinnettä, jonka mukaisesti tieteellinen teksti on tekstityyppi muiden tekstien joukossa ja sille ovat ominaisia tietyt tekstipiirteet, esimerkiksi tietty rakenne, tietynlaiset viittaustavat. Opetus on tältä pohjalta ollut nimenomaan tieteellisen tekstin muokkauksen ja pintatason keinojen opetusta. Yhteisöllinen näkökulma puolestaan korostaisi tieteellisen yhteisön toiminta- ja viestintätapojen tuntemusta ja tekstistrategioiden kriittistä analysointia. Kuviossa 14 on havainnollistettu näiden kahden lähestymistavan vaikutuksia tieteellisen tekstin opetukseen.

TEKSTIKESKEINEN

- * tekstilaji muiden joukossa
- * tietty rakenne, tietynlainen sanasto

* millainen teksti on?

> tieteellisen viestinnän opetus:
tekstipiirteiden tunnistus ja
nimeäminen, konventioiden opetus ja
toisto

YHTEISÖKESKEINEN

- * viestintätapa muiden yhteisön tapojen
joukossa
- * osa yhteisön pelisääntöjä
- * taustojen selvitys
- * miksi teksti on sellainen

> tieteellisen viestinnän opetus:
tietoisuuden ja kriittisyyden lisäys, yh-
teisön toimintatavat, viestinnän merkitys,
strategiset valinnat ja niiden vaikutus,
tavoitteena ymmärrys

KUVIO 14 Kaksi lähestymistapaa tieteelliseen tekstiin

Tieteellisen viestinnän opetus ei tietenkään voi olla vain äidinkielenopettajien vastuulla korkeakouluissa, vaan opiskelijoille tulisi tarjota mahdollisuus jo varhain osallistua tiedeyhteisön toimintaan ja tässä tarvitaan koko yhteisön osallistumista. Tiedeyhteisön implisiittistä tietoa voitaisiin nimittää myös sisäpiirin tiedoksi, jonka tarkoituskin on säilyä sisäpiirin tietona, tietynlaisena mystiikkana ulkopuolisille. Mystisyyden verhon raotus voidaan kokea vaaraksi ryhmän olemassaololle: jos jokainen saa tietää sen, minkä me olemme kantapään kautta saaneet oppia, asiat alkavat näyttää arkipäiväisiltä. Lisäksi uusien jäsenten pääsy yhteisöön saattaisi tulla liian helpoksi. Kaikkien on käytävä sama kiirastuli läpi tullakseen vihityiksi tieteelliseen yhteisöön.

Ehkä yliopistoyhteisön jäsenetkin tarvitsisivat asenteiden tarkistamista, jotta uusien tulokkaiden ei olisi tarpeen oppia kaikkea kantapään kautta. Mystisyyden verhoa pitäisi raottaa, jotta seuraava Lakoffin (1990, 143) kuvaus tiedeyhteisön suhtautumistavoista ei pitäisi paikkaansa suomalaisessa tiede- ja yliopistoyhteisössä.

"We are elders in the tribal sweathouse, discussing the rites of initiation the next generation is to undergo. We went through them once, that's how we achieved our present esteemed status. They must too, in their turn...If they have to figure it out themselves, by vague hints and overheard whispers, through trial and error, with pain and suffering, they will prize full membership, when it is conferred, all the more. The elders of the tribe must keep its mysteries holy."

SUMMARY

Spoken and written science. Functional and social perspective on the interpersonal features of scientific texts

Introduction

Scientific texts are often characterised as impersonal, informative, abstract, and reserved. Writers hide themselves behind passive constructions and make use of hedges in presenting their claims. In my study, I wanted to discover possible explanations for these interpersonal features of texts: modifying the degree of certainty and referring to person. In general, it has been characteristic of linguistic research to approach its objects of interest from the viewpoint of individuals and the code of language, and the study of scientific texts has mainly concentrated on the analysis of textual structures and argumentation as they are manifested in texts. My approach to text is from another direction: I will start from the characteristics of a community, and describe linguistic phenomena in relation to the practice of that community.

My starting point is the idea that discourses form part of a more extensive social practice, influenced by the ways of thinking and acting of a community. The relation between discourse and social practice works in two directions: discourses not only reflect social practice and communities, they also construct them. In this sense, my approach is based on the ideas of social constructionism on the nature of discourse.

Another starting point of my study has to do with my concept of the nature of language. In order to be able to study language from a social point of view, the researcher has to adopt a functional and interactive approach according to which language is primarily a means of communication and interaction, not an autonomous system of signs, i.e., not forms and structures but functions and meanings realised in a context.

Theoretically, the present study is related to the functional and dialogical theories of language, ethnographic approaches, and critical approaches to discourse. My purpose is to find answers for the following questions:

What is the contribution of a functional and social viewpoint to the study of language? What are the Finnish means of expressing the degree of certainty and referring to persons like, considered from this point of view? In what way can textual features be interpreted as part of the practice of the scientific community? What type of interactional rules govern scientific discourse, and how are they realised in texts? How does the social point of view influence the study and instruction of scientific discourse?

I will approach scientific discourse, on the one hand, from the point of view of the community by analysing views about the scientific genre on a general level (so-called macrolevel), and, on the other, from the point of view of community members by analysing views expressed in guidebooks on scientific writing as well as those gathered from the interviews of the producers of texts in my empirical data (so-called microsocial level). In addition, I will analyse my data, conference papers and articles, on a textual level. My approach is qualitative by nature, but I have also used some quantitative figures in describing my text data in order to be able to compare language use and linguistic features in the spoken and written data.

This thesis, a collection of articles, is structured in such a way that in the summary I will introduce the theoretical framework of the study, consider in general terms the meaning of communication in the practice of the scientific community and the rules for scientific discourse presented in guides for scientific writing, and describe presenting papers and writing articles as forms of communication in the light of the interviews of the scientists whose contributions provided the text data. The purpose of the interviews is to characterise the situations under study as experienced by the informants themselves.

The empirical data, consisting of seven papers read at a conference and the published articles based on these papers, will mainly be analysed in the articles included in the thesis. The data comprises ten Finnish and four English spoken and written texts dealing with topics in language teaching and learning. The Finnish texts form the main body of the data as the English ones are discussed only in one of the articles. The data is also analysed in the summary that introduces the functional model of description developed for this study, and describes textual features from a social point of view.

I have chosen scientific papers and articles as my data because they represent communicative situations significant in the scientific community, and because such data offers good opportunities for comparing spoken and written discourse. The choice of spoken discourse as data can also be justified on the grounds that most studies on scientific discourse deal only with written texts. In choosing data for my study, I have tried to ascertain that the written and spoken texts are as comparable as possible. The same persons have produced the texts, their topics and purposes are identical, and even the target group is, for the most part, the same.

The first of the articles (Aspects of Spoken and Written Language Research) discusses the possibilities of comparative research on spoken and written discourse, and introduces the empirical data. The second article (Grammatical Persons vs. Real Persons) considers, from an interactive and discourse-based point of view, the means of expressing reference to person in Finnish,

and, based on that, the relation between grammar and descriptions of discourse. The third article (*The Janus-Faced Certainty in Academic Texts*) deals with the means of modifying the degree of certainty in Finnish, and the means used in scientific texts. The fourth article (*Interpersonality in Scientific Texts*) describes the types of references to person, and the rules governing these references in the data. The final article, co-authored with Raija Markkanen (*Impersonalization as a Form of Hedging*), compares the ways of referring to person in spoken and written Finnish and English discourse, and in English texts spoken and written by a Finn. In addition, the means of referring to person and toning down certainty, traditionally regarded as separate phenomena, are both explained as belonging to hedging devices.

To date, there has been little research on Finnish academic discourse, and thus one of the aims of my study is to contribute to the knowledge of the use of Finnish in scientific contexts. Even internationally, spoken scientific discourse appears a comparatively virgin field of study. As far as I know, there does not exist any similar comparative research on spoken and written discourse. The main purpose of my study, however, is to develop a functional model for describing the linguistic features under study, and to integrate the background knowledge concerning scientific practice and the rules of communication in a discourse community with concrete linguistic analysis, and thus form a bridge between linguistic and ethnographic or sociological research.

Functional view on language and discourse

The choice of a social viewpoint as a basis for discourse study presupposes the adoption of a functional view on language as well. When the underlying assumption of a study is that communication is social by nature, we cannot regard a means of communication, language, as a mental and autonomous code system. A functional view on language is based on the idea of language primarily as a social phenomenon and a means of communication. A functional approach emphasises the functions and aims of language use, i.e., the functions of language in different contexts. The function of an expression has priority, and it defines the form, for language is fundamentally a social phenomenon, learned, used, and interpreted in interaction. Language is regarded as a meaning potential, and language use as possibilities and choices that a speaker or a writer has in his or her disposal in communicative situations (see, e.g., Halliday 1978, 1985b).

From a functional point of view, language and language use are analysed as action (for example, how persons are referred to in speech acts or how a claim can be toned down). In contrast, the purpose of formal linguistic description is to explain the structure of language (for example, what type of pronouns or modal verbs exist, and how they behave syntactically). To put it somewhat simplistically, we might say that a functionalist is interested in how human beings behave while a formalist is interested in the behaviour and structure of language.

Grammars based on the formalistic tradition start from linguistic forms and arrive at meanings. In contrast, functional models of describing language start from meanings and functions, and arrive at forms. All surface-level linguistic means are, in terms of functional descriptions, equal, and thus it is not essential to which linguistic category they belong, and, consequently, there is no need to describe them as separate phenomena.

Another fundamental difference between interactionally-oriented functional description and formalistic description is their attitude towards data. Functional descriptions start from data, and describe linguistic phenomena as they are manifested in data. Formalistic descriptions, on the other hand, usually start from categories outside interactive situations, and describe how these are manifested in data.

Modifying the degree of certainty

In this study, I have described the means of toning down the degree of certainty of a claim such as they emerged from the data. Therefore, I did not, when analysing the texts, start to look for grammatical forms expressing epistemic modality but expressions the use of which created an impression that the degree of certainty was toned down, irrespective of the grammatical category to which these expressions belonged. Therefore, my model of description is a result of the analysis, not its starting point.

I have classified the means of toning down certainty into two types: reservations and restrictions. These differ in their down-toning strength as well as in meaning. The hedges that most clearly express a view on the truth value of claims are reservation, which are, broadly speaking, related to epistemic modality. Their basic meaning is: *X is possibly true / certain*. The speaker or writer announces that he or she is more or less uncertain about the truth value of his or her claims. Reservations are usually expressed with: epistemic adverbs (possibly, maybe, etc.), modes (conditional, potential), modal auxiliaries (can, may, etc.), unipersonal verbs (it seems that, etc.), and verbs denoting mental state (assume, believe, etc.).

Restrictive hedges tone down certainty to a lesser extent because the speaker or writer considers his or her claim true, but restricts its range as regards time (eg., *X is often Y*), quality (*X is sort of Y*) or generalisability (in my view *X is Y*). The basic meaning of restrictive devices is: *X is, with certain restrictions, true / certain*.

Hedging devices also have other functions than that of indicating the certainty of a proposition. For example, the speaker in the following example does not mean that she is unsure whether she will finish her talk by speaking about the consequences of her research - especially as she is, in fact, going to talk about precisely that: "Well to finish off, I'd like to talk about what might follow from this kind of research..." Typically, these expressions are used in situations in which speakers announce that they are about to say, claim, assume, or suggest something. They tone down this announcement by using hedging devices that are similar to those used to indicate the degree of propositional

certainty. Functionally, they do not show uncertainty about content, but, rather, interactive uncertainty.

An examination of the use of hedging devices provides an interesting picture of the Finnish linguistic system. Traditional grammars usually maintain that certainty is toned down by means of modes, modal auxiliaries, and epistemic adverbs. These devices, however, clearly have a considerably wider range, not to mention the interactive function of hedging which traditional grammars fail to take into account.

References to person

The system of indicating person in Finnish is discussed from a pragmatic and an interactive point of view. In the traditional grammar, person in Finnish is expressed by personal pronouns, personal endings of verbs, and possessive suffixes. Traditional grammars treat each of these separately, however, as they belong to the different levels of the linguistic system, although functionally and pragmatically they belong together. Grammatically defined persons are, however, different from real persons participating in interaction. Thus, it is not enough merely to consider the grammatical indicators of person when the appearance of real persons in text is described.

In describing interactional features in text, the focus is on how personal elements are either highlighted or effaced. Highlighting a persons refers here to expressions by means of which the speaker or writer makes an explicit reference to person, for example, by using a pronoun or a name. Effacement, on the other hand, refers to those instances where the speaker or writer chooses a less direct approach, that is, refers to person but uses a circumlocation such as the passive or the pronoun 'we' instead of 'I'. References to person are divided into four categories: 1) highlighting/effacing oneself, 2) involving the audience (second person singular and plural pronouns), 3) solidarity markers (we), and 4) references to other researchers.

When the texts were analysed, it became evident that persons functioned in texts, as it were, in two different roles. Therefore, I have divided these roles into two basic types: informative and active. The informative role is connected with a person's role as an expert on his or her field (for example: "by working memory I mean a type of a short-term memory that..."). The active role, on the other hand, introduces the speaker or writer as the producer and structurer of text (for example: "I will show you one more this kind of a table with numbers in it). Also 'you' and 'we' can appear both in an informative and active role in text. The third person (he/she, they) can, naturally, only appear in an informative role.

A formalistic approach to language emphasises its structural properties and the independence of meaning, and tends to forget the significance of context. In contrast, an interactional, dialogical approach starts from the assumption that there are no stable and objective meanings. Meanings do not reside in text and its structures but are created in the interaction between speakers and listeners or writers and readers. Thus, an expression grammatical-

ly defined as unipersonal, generic or passive does not, in an interactive situation, generally refer to an indefinite person but specifically to a definitive one. When describing language use, the indefiniteness or definitiveness of expressions should therefore be contextually defined.

When the description of linguistic devices starts from authentic discourse in a real community, the means for modifying the degree of certainty and referring to person described in grammars appear to be intertwined, specifically, in terms of the criteria of accuracy and generalisability as well as the degree of commitment. Accuracy and generalisability are associated with scientific certainty, while vagueness and lack of generalisability go with uncertainty. Both of these are modified by means of reservations and restrictions used for toning down certainty, but also by references to person that modify the degree of commitment. In fact, references to person can be regarded as one substrategy of hedging. In the same way as restrictions make a statement vague and tone down the degree of its certainty (e.g., X is sort of / often / Y), references to person can also be used for creating vagueness (e.g., Some people think that X is Y). While vagueness in the case of restrictions concerns the limits of the validity of a claim's degree of certainty, vagueness in references to persons concerns the person responsible for a claim's degree of certainty. There is a similar relation between indefinite references to person and reservations. For example, when a person says "It is claimed that X is Y" instead of "I claim that X is Y", he or she evades responsibility for the truth value of the claim. Functionally, the expression operates in the same way as "X might be Y".

Language and communities

This study is mainly based on a constructivist view of the social nature of communication according to which language use is an activity influenced by society but, at the same time, also exerting influence on, modifying, and giving birth to communities. Communities have their own discursive practices, but these do not form normative systems with strict rules as practices can always be questioned and are constantly being modified. Nevertheless, community members are aware of these practices which direct, at least implicitly, their linguistic behaviour.

In linguistics, the study of the social nature of discourse was first launched in the 1970's by the representatives of so-called critical linguistics (e.g., Kress & Hodge 1979) whose aim was to relate textual analysis to the manifestations of ideological processes in society. One of the more recent approaches is what Fairclough (1989, 1992a), for example, calls critical language study where every discursive event is simultaneously a text, part of discursive practice, and part of social practice. According to Fairclough, text is a linguistic manifestation of discourse, and discursive practices represent the processes of text production and comprehension, and social practices the links of discourses with institutions. Accordingly, the aim of discourse study is to explain how discourses are produced and for which purposes they are used in different communities. The

manifestations of discourse, texts, contain hints about discourse production and interpretation of meanings.

If autonomous linguistics, in its most rigorous forms, can be criticised for regarding language use as a cognitive activity of individuals living in a vacuum, as a transmission of propositions and individual intentions, socially-oriented theories, at their worst, tend to see an individual as a weak-willed, socially dependent member of his or her community. This is why I have chosen as my point of departure the idea of Halliday and his associates that language is a meaning potential, and even as a member of a community an individual has freedom of choice, although communal practices, common habits, and shared ideals guide the actions of community members. It is the individuals themselves who are ultimately responsible for making the final choice of following the rules governing communication.

In describing linguistic practice in the scientific community, I will concentrate on what 'scientific' means, and how a scientist is able to save his or her social face in communicative situations. I will use the term 'discourse practice' to denote the ways of communication, characteristic of the scientific community, which I have described with the aid of the rules published in guidebooks for scientific work and based on the interviews of my informants. The purpose of these examples is to disclose, from the point of view of the members of the scientific community, those values and ideals that provide a background for the practice.

"Ethos" and everyday reality

According to Merton (1967), the scientific community is bound together by the so-called ethos of science by which he means an affectively toned complex of institutional values and norms held to be binding the man of science. These norms form a legitimised system of social values which the community cherishes and strengthens by punishing those who violate the norms and by rewarding those who follow them. Merton describes scientific ethos in terms of four institutional imperatives - universalism, communism, disinterestedness, and organised scepticism.

Universalism, according to Merton, means that the scientific validity of claims does not depend on the person who puts them forward. Thus, everyone has a right to produce scientific knowledge. Universalism is deeply rooted in the impersonal nature of science. Communism refers to the fact that scientific discoveries are not private property but generated within the scientific community and founded on earlier findings. Thus, the person who conducts the study only has a right to disseminating information. Members of the scientific community have no right to suppress their findings nor regard them as their own. Disinterestedness means that the personal interests of a scientist or his or her political, social or moral opinions, for example, must not affect the research process nor the interpretation of findings. A scientist's work is guided by curiosity and desire for knowledge. Organised scepticism also belongs to the basic norms: a scientific finding becomes knowledge only through criticism and

testing. Any finding can, at a later date, be brought under suspicion.

Even though the life of the scientific community were, under ideal circumstances, guided by ethical norms, its everyday functioning is, in many ways, less idealistic. Competition between the members of the community, power hierarchies, fashionable trends, and pressure for social conformity, for example, influence values, and may cause scientists to stray from their ideals. Community members are united by scientific work, but every community made up of people is also a social community. Scientists are not engaged in pure scientific endeavours in isolation from other scientists. For example, according to Becher (1989), a scientist's work is motivated by the need to be recognised and respected by his or her community which can only be gained through publications, conference papers, and scientific achievements.

Discourse practices of the scientific community

Communication is crucial to the work of the scientific community, both from the point of view of scientific development and an individual scientist. In fact, scientific discourse is a prerequisite of all scientific activity, and the only means of legitimising scientific knowledge. For a scientist, participating in scientific discourse is the only way of finding his or her place in the scientific community. Only by writing and speaking will scientists be able to get feedback on their work, earn respect, and establish a reputation in their community. The general practice of the scientific community influences scientific communication through discourse practices. The ideals of science as well as its everyday routines exist as rules in, for example, guides for scientific writing. At the same time, discourse practices continually shape our ideas of the nature of science and scientific activity.

Although the main function of academic communicative situations is not to maintain personal relations, there are, nevertheless, inherent in them similar social expectations as in any other communicative situation. The scientific community is, by nature, a closed community, and anyone seeking admittance has to prove his or her competence. According to Myers (1989), it follows that academic communicative situations tend to be face-threatening. The community gives a definition to science and knowledge, and its members have to contribute to that definition. It also has the power to accept both a study and a scientist into the community, or refuse their admittance.

In scientific communicative situations, the saving of a writer's or a speaker's face is, above all, associated with satisfying the criteria of science. Thus, discourse must fulfill the ideological objectives of the scientific community. One can lose one's face by acting contrary to the ideals of science: by presenting self-evident facts, stealing ideas from another scientist, showing imperfect mastery of basic theories or argumentation, regarding one's own achievements as final truths, and by making unfounded generalisations.

Persons reading conference papers or writing articles must also show consideration for the face of their listeners or readers by, for example, making positive references to their colleagues' research, by developing their ideas

further, and by emphasising the importance of a discipline or a school. Their face will be threatened if a speaker or writer underestimates their knowledge, criticises previous research in an "unscientific", personal manner, fails to mention research by his colleagues that relates to his own or presents their ideas as his own. As in any other communicative situation, a speaker or writer has to walk on a tightrope in order to save face.

Scientific text as a social phenomenon

Discourse practices are realised in text through linguistic features, and thus it is possible to look for explanations for textual characteristics both from ethical and interactional discourse practices. In the present study, the object of my interest has primarily been the interactional and social side of the scientific community, and, therefore, in analysing texts, I have mainly concentrated on interpersonal characteristics in scientific texts. For me, as for Halliday (e.g., 1973), interpersonality means that function of language which expresses a text producer's attitude towards both content and participants.

It seems that interpersonal features in discourse are clearly related to realising interactive rules and to saving face. Particularly, presenting one's own findings, marketing ideas, drawing conclusions, evaluating and referring to previous research, making suggestions, and establishing contact with one's audience all require 'face work' that is accomplished by means of hedging and references to person. On the other hand, interpersonal features are also related to the ideals and ethical rules of science.

Hedging strategies

Toning down the degree of certainty of claims and conclusions in scientific texts is, above all, related to the principles of organised scepticism and critical nature of scientific knowledge. Scientific findings and truths are not permanent, for even writers themselves can later disagree with their own interpretations. Also, writers of scientific articles or speakers in conferences always expose themselves to potential criticism. To counter their critics, writers secure their escape routes by toning down their claims.

One of the rules of hedging in scientific discourse concerns the choice of whose views will be presented as certain and whose will be toned down. In the light of the data of the present study, it seems that the findings of previous research were clearly presented with more certainty than were one's own hypotheses, findings or conclusions. Hedging was particularly characteristic of conclusions and explanations given to findings. For example, so-called factual findings, displayed in the form of tables and statistics, were always presented without hedging, but conclusions drawn on the basis of these facts were mostly toned down.

Part of claims and conclusions presented in texts are based on generalisations the exact origin of which is not stated for they may result from the

writer's experiences and observations not founded on the so-called scientific method. These generalisations were characterised by hedges in the form of restrictions that made the claim less definitive and toned down its force.

Same type of toning down the definitiveness and force of a claim could also be seen in those cases where a speaker or writer indirectly criticised or questioned previously expressed opinions or ways of action. In this way, there was no need to name the object of criticism but it could be hinted at by means of an indirect generalisation.

Thus, scientists are forced to tone down their intrusiveness not only when presenting their conclusion but also when making recommendations based on their findings because, in such cases, they lay a claim to an expert status. Therefore, it is perhaps diplomatic to express direct recommendations and suggestions in a less definitive form.

Naturally, by analysing the means of modifying the degree of certainty it is not possible to find out whether a speaker or writer is, in fact, uncertain about the truthfulness of his or her conclusions, or whether hedging is only a strategic choice by means of which he or she makes it certain that face is mutually saved.

Strategies of referring to person

On the whole, the proportion of personal references was nearly the same in both written and spoken texts. Differences were mainly found in how frequently different persons were made explicit, and how direct the references were. The texts studied appeared to be fairly 'self-centered', for most personal references were to the writer as 'I' or inclusively to 'us'. Speakers used a direct form of reference in nine cases out of ten possible ones, whereas writers resorted to a direct reference only every second time. In the written texts, personal involvement was also more explicit: writers never used the first person pronoun but referred to themselves only by means of personal verb endings or possessive suffixes. References to the second person singular 'you', the most clearly interactive type of reference, were more frequent in the spoken data, whereas references to the third person singular 'he/she' were more common in the written texts. In addition, creating solidarity by means of 'we' appeared to be more characteristic of spoken than of written discourse.

It is not, however, enough to analyse the means of referring to person alone in order to describe the factors that influence their use in the scientific community. The rules of ethics provide an explanation for, for example, the fact that references to the first person are often effaced. The ideal of universalism in science emphasises that knowledge and findings are important, not the person who present them. Similarly, the principle of communism can explain references to previous research and other scientists.

On the other hand, explanations for impersonality in scientific writing can also be sought from the rules of interaction prevailing in the academic community. Whereas strategies for toning down the degree of certainty are primarily related to saving the speaker's or writer's own face, strategies for referring to

person have more often to do with helping listeners and readers save theirs. It is necessary to take another person's face into account when one is, for example, commenting on and evaluating other scientists' work, drawing conclusions and making recommendations, and appearing as an expert. In addition, emphasising solidarity and treating the listeners as experts is a way of protecting the face of both the speaker and that of his or her audience. Considered from an interactive point of view, a scientist's face most effectively protected if he or she appears as a humble but critical expert who also values the expertise of his or her listeners.

The expression of interpersonal relations in scientific discourse is governed, on the one hand, by the general rules of communication, and, on the other, by the norms and customs of the academic community. It seems that scientists observe, for instance, the following implicit "rules": do not push yourself to the foreground, refer to your own research only in subordinate clauses, do not say 'I' too frequently. Regard your audience as experts, and refer to common knowledge. Emphasise your solidarity with your listeners. Do not present other people's ideas as your own, but tell openly where they have come from. Refer to the experts on your field, try to include the most recent publications. If possible, try to market your previous research as well as that of your colleagues. If you criticise other researchers, do it in a polite and implicit manner.

Implications

Adopting a functional view on language as a starting point for analysing discourse has, in the present study, resulted in a model for describing the modification of the degree of certainty and references to person that differs from traditional linguistic descriptions. The basis for description is the meaning and function of an expression, not its form, and thus description provides a more unified picture of the means that a language has for expressing these meanings. The model developed also makes it possible to compare different languages, because functions are not dependent on the language used. The present analysis also shows that modifying the degree of certainty and referring to person, presented as separate phenomena in traditional grammars, functionally belong to the same phenomenon: increasing vagueness and evading responsibility.

As far as discourse study is concerned, the approach adopted in the present study requires that also discourse should be analysed as part of a community's practice, guiding principles, and ideals. It is not enough for analysis to describe how language is used in particular discourse situations between individuals, but the purpose of research is to reveal how and why discourses are structured in a particular manner in a particular community. According to this approach, even distinct textual features, such as means for modifying the degree of certainty and referring to person, can be explained and become meaningful only as part of a larger whole.

In scientific communication situations, language offers its user a meaning potential, and using language means making strategic choices. In accordance with the ideals of science, a scientist should, for example, have a critical attitude

towards previous research, appear as an expert, present his or her own findings as convincingly as possible, and clearly indicate their significance and novelty value. On the other hand, social rules governing interaction and the academic community require him or her to be tactical and face-conscious in expressing these things. The strategies of toning down the degree of certainty and referring to person are part of a scientist's selection of tactical means.

Regarding scientific text as part of the social practice of the scientific community means that scientific writing cannot be learned nor taught by merely introducing textual structures and formal reference techniques. In order to achieve proficiency in scientific writing, writers must have a thorough knowledge of their field as well as their community, and, through that knowledge, be able to pose essential and interesting research questions, and plan their research in a way acceptable to their community. They must also be able to create proper intertextuality for their texts, be aware of their target group, and know the right way of "selling" their ideas to that group. In this sense, learning the rules of scientific communication is part of the process of enculturation, and can, to a certain degree, be compared to learning a foreign language.

Consequently, the objective of teaching scientific communication is to make explicit the implicit knowledge concerning discourse practices in the scientific community, to teach how the rules of scientific discourse can be interpreted and used. Instruction should be based on increasing students' awareness of the means of communication and the effects of their use. Instead of offering ready-made models and hints on how to polish surface text, instruction should provide strategic courses of action and guide writers in appreciating the various possibilities of communication.

KIRJALLISUUS

- Aittola, H. & T. Aittola 1990. Yliopisto elämismaailmana. Opiskelun ja hallinnon muutosprosessit 1980-luvun yliopistossa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta.
- Alasuutari, P. 1993. Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Austin, J. 1962. How to do things with words. Oxford: Clarendon Press.
- Bakhtin, M. 1973. Marxism and the philosophy of language. New York: Seminar Press.
- Bakhtin, M. 1981. The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. 1986. Speech Genres and Other Late Essays. Austin: University of Texas Press.
- Barnes, B. 1974. Scientific Knowledge and Sociological Theory. London: Routledge and Kegan Paul.
- Barnett, R. 1994. Recovering an Academic Community. Above but not Beyond. Teoksessa R. Barnett (toim.) Academic Community. Discourse or Discord? London: Jessica Kingsley Publishers, 3 - 21.
- Bazerman, C. 1984a. The writing of scientific non-fiction. Contexts, choices, constraints. Pre/Text 5 (1), 39 - 74.
- Bazerman, C. 1984b. Modern evolution of the experimental report in physics. Spectroscopic articles in Physical Review. Social Studies of Science 14, 163 - 196.
- Bazerman, C. 1988. Shaping written knowledge. The genre and activity of the experimental article in science. Madison: University of Wisconsin Press.
- Bazerman, C. 1990. Discourse analysis and social construction. Annual Review of Applied Linguistics 11, 77 - 83.
- Beaugrande, R. de 1989. Special purpose language as a complex system: the case of linguistics. Teoksessa C. Laurén & M. Nordman (toim.) Special Language: from humans thinking to thinking machines. Clevedon: Multilingual Matters, 3 - 29.
- Beaugrande, R. de & W. Dressler 1981: Introduction to Text Linguistics. London: Longman.
- Becher, T. 1989. Academic Tribes and Territories. Intellectual enquiry and the cultures of disciplines. Milton Keynes: Open University Press.

- Berkenkotter, C. & T. H. Huckin 1993. Rethinking Genre from a Sociocognitive Perspective. *Written Communication* 10 (4), 475 - 509.
- Berlin, J. 1988. Rhetoric and ideology in writing class. *College English*, 50, 477 - 494.
- Biber, D. 1988. *Variation Across Speech and Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bizzell, P. 1992. *Academic Discourse and Critical Consciousness*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Bloomfield, L. 1933. *Language*. New York: Henry Holt.
- Blum-Kulka, S. 1987. Indirectness and politeness in requests: same or different. *Journal of Pragmatics* 11, (2), 131 - 146.
- Blum-Kulka, S. & E. Ohlstein 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns. *Applied Linguistics*, 5 (3), 196 - 213.
- Bourdieu, P. 1985. *Sosiologian kysymyksiä*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Brodkey, L. 1987. *Academic Writing as Social Practice*. Philadelphia: Temple University Press.
- Brown, P. & C. Fraser 1979. Speech as a marker of situation. Teoksessa K.R. Scherer & H. Giles (toim.) *Social markers in speech*. Cambridge: Cambridge University Press, 33 - 62.
- Brown P. & S. Levinson 1978. Universals in language usage: politeness phenomena. Teoksessa E. N. Goody (toim.) *Questions and politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 56 - 289.
- Brown, G. & G. Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruce, B.C. 1980: Plans and social actions. Teoksessa R. J. Spiro, B. C. & W. F. Brewer (toim.) *Theoretical Issues in reading Comprehension: Perspectives and Cognitive Psychology, Linguistics, Artificial Intelligence and Education*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bruffee, K. 1986. Social construction, language and the authority of knowledge. A bibliographical essay. *College English* 48, 773 - 790.
- Bühler, K. 1934. *Sprachtheorie*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Bäcklund, I. 1990. Cues to the Audience. On Some Structural Markers in English Monologue. Teoksessa B. Odenstedt & G. Persson (toim.) *Instead of Flowers*. Acta Universitatis Umensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 29 - 40.
- Cameron, D. 1990. Demythologizing sociolinguistics. Why language does not reflect society. Teoksessa J. E. Joseph & T. J. Taylor (toim.) *Ideologies of Language*. London: Routledge, 79 - 93.
- Chafe, W. 1986. *Academic Speaking*. Teoksessa V. Nikiforidou, M. VanClay, M. Niepokuj & D. Feder (toim.) *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Vol 12. Berkeley Linguistics Society. Berkeley California: University of California, 26 - 40.
- Chafe, W. & J. Danielewicz 1987. Properties of Spoken and Written Language. Teoksessa R. Horowitz & S. J. Samuels (toim.) *Comprehending oral and written language*. San Diego: Academic Press, 83 - 113.

- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Clyne, M. 1981. Culture and Discourse Structure. *Journal of Pragmatics* 5, 61 - 66.
- Clyne, M. 1987. Cultural differences in the organization of academic texts. *Journal of Pragmatics* 11, 211 - 247.
- Clyne, M. 1991. The Sociocultural Dimension. The Dilemma of the German-speaking Scholar. Teoksessa H. Schröder (toim.) *Subject oriented Texts. Language for Special purposes and text theory*. New York: Walter de Gruyter, 49 - 67.
- Clyne, M., J. Hoeks & H. Kreutz 1988. Cross-cultural Responses to Academic Discourse Patterns. *Folia Linguistica* 22 (3 - 4), 457 - 475.
- Coates, J. 1986. *Women, men and language. A sociolinguistic account of sex differences*. London: Longman.
- Cole, J. & S. Cole 1973. *Social Stratification in Science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Connor, U. & R. B. Kaplan (toim.) 1987. *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Coulthard, M. & M. Montgomery 1981. *Studies in Discourse Analysis*. London: Routledge.
- Cozzens, S. E. 1989. What do citations count? The rhetorical-first model. *Scientometrics* 15, 437 - 447.
- Crookes, G. 1986. Towards a Validated Analysis of Scientific Text Structure. *Applied Linguistics* 7 (1), 57 - 70.
- Crystal, D. & D. Davy 1975. *Advanced conversational English*. London: Longman.
- Culler, J. 1994. *Ferdinand de Saussure*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Davidson, D. 1986. *A Coherence Theory of Truth and Knowledge*. Teoksessa E. LePore (toim.) *Truth and interpretation. Perspectives on the philosophy of Donald Davidson*. New York: Blackwell.
- van Dijk, T. A. 1972. *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. The Hague: Mouton.
- van Dijk, T. A. (toim.) 1985. *Handbook of discourse analysis. Vol 1. Disciplines of discourse*. New York: Academic Press.
- van Dijk, T. A. 1990. Social cognition and discourse. Teoksessa H. Giles & W. P. Robinson (toim.) *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester: John Wiley & Sons, 163 - 183.
- van Dijk, T. A. 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society* 4 (2), 249 - 283.
- van Dijk, T. A. 1995. Discourse semantics and ideology. *Discourse & Society* 6 (2), 243 - 289.
- Drew, P. & J. Heritage (toim.) 1992. *Talk at Work. Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dudley-Evans, T. 1986. *Genre Analysis. An Investigation of the Introduction and Discussion Sections of MSc Dissertations*. Teoksessa M. Coulthard (toim.) *Talking about Text*. Birmingham: English Language Research, 128 - 145.

- Dudley-Evans, A. & W. Henderson 1993. The Development of the Economics Article. 1891 to 1980. *Finlance* XII, 159 - 180.
- Dufva, H. 1992. Slipshod utterances. A study of mislanguage. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Dufva, H. 1994a. Menikö mönkään vai metsään? *Kielitiede, suomen kieli ja puhumisen psykologia*. *Virittäjä* 1, 44 - 59.
- Dufva, H. 1994b. Puhumisen psykolingvistiikkaa. Teoksessa L. Laurinen & M-R. Luukka (toim.) *Puhekulttuurit ja kielten oppiminen*. AFinLAN vuosikirja 1994. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja no. 52. Jyväskylä, 25 - 52.
- Duranti, A. 1988. *Ethnography of speaking: toward a linguistics of the praxis*. Teoksessa F. J. Newmeyer (toim.) *Linguistics: the Cambridge Survey*. Cambridge: Cambridge University Press, 210 - 227.
- Edmondson, W. 1981. *Spoken Discourse. A Model for Analysis*. London: Longman.
- Eco, U. 1990. *Oppineisuuden osoittaminen eli miten tutkielma tehdään*. Helsinki: Vastapaino.
- Ehnröth, J. 1990: *Intuitio ja analyysi*. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 30 - 41.
- Emerson, C. 1982. *The Outer Word and Inner Speech: Bakhtin, Vygotsky, and the Internalization of Language*. Teoksessa G. Morson (toim.) *Bakhtin. Essays and Dialogues on His Work*. Chicago: The University of Chicago Press, 21 - 40.
- Eskola, J. & J. Hämäläinen 1991. *Pilkusta asiaa - ohjeita tieteellisen esseen kirjoittajalle*. Kuopion yliopiston julkaisuja, yhteiskuntatieteet, tilastot ja selvitykset 1/1991. Kuopion yliopisto.
- Faigley, L. 1985. *Nonacademic Writing. The Social Perspective*. Teoksessa L. Odell & D. Goswami (toim.) *Writing in nonacademic settings*. New York: Guilford Press, 231 - 248.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N. (toim.) 1992a. *Critical Language Awareness*. London: Longman.
- Fairclough, N. 1992b. *Discourse as Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 1992c. *Discourse and text. Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis*. *Discourse & Society* Vol. 3 (2), 193 - 217.
- Fairclough, N. 1993. *Critical discourse analysis and the marketization of public discourse. The universities*. *Discourse & Society* Vol. 4 (2), 133 - 168.
- Fetterman, D.M. 1989. *Ethnography. Step by Step*. Applied Social Research Methods Series Vol. 17. Newbury Park: Sage.
- Finnegan, R. 1994. *Recovering 'Academic Community'. What Do We Mean*. Teoksessa R. Barnett (toim.) *Academic Community. Discourse or Discord*. London: Jessica Kingsley Publishers, 178 - 193.
- Firth, J. 1957. *Papers in linguistics. 1934 - 1951*. London: Oxford University Press.

- Flint, A. 1980. *Semantic Structure in the Finnish Lexicon: Verbs of Possibility and Sufficiency*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Fogelberg, P. 1985. *Käsikirjoituksen laatiminen*. Teoksessa P. Fogelberg (toim.) *Tutkimusviestinnän opas*. Valtion koulutuskeskuksen julkaisusarja A-6. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 21 - 32.
- Fogelberg, P., M. Herranen & K Sinikara 1989. *Tuumasta toimeen*. Tutkielman tekijän opas. Helsinki: Yliopistopaino.
- Foucault, M. 1972. *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications.
- Gardiner, M. 1992. *The Dialogics of Critique. M.M. Bakhtin and the theory of ideology*. London: Routledge.
- Garfinkel, H. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Gerholm, T. 1990. *On Tacit Knowledge in Academia*. *European Journal of Education* 25 (3), 263 - 271.
- Gilbert, G. & M. Mulkey 1984. *Opening pandora's box. A Sociological analysis of scientists' discourse*. New York: Cambridge University Press.
- Gnutzmann, C. & H. Oldenburg 1991. *Contrastive Text Linguistics in LSP-Research. Theoretical Considerations and some Preliminary Findings*. Teoksessa H. Schröder (toim.) *Subject oriented Texts. Language for Special purposes and text theory*. New York: Walter de Gruyter, 103 - 136.
- Goffman, E. 1967. *On Face-Work. An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction*. Teoksessa E. Goffman. *Interaction Ritual. Essays on Face-To-Face Behaviour*. New York: Pantheon Books, 5 - 45.
- Goffman, E. 1981. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Grabe, W 1987. *Contrastive Rhetoric and text type theory*. Teoksessa U. Connor & R. B. Kaplan (toim.) *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 115 - 137.
- Grice, H. P. 1975. *Logic and conversation*. Teoksessa P. Cole & J.L. Morgan (toim.) *Speech acts. Syntax and semantics 3*. New York: Academic Press, 41 - 58.
- Gumperz, J. & D. Hymes (toim.) 1972. *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Gumperz, J. 1982a. *Discourse strategies. Studies in interactional sociolinguistics 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. (toim.) 1982b. *Language and social identity. Studies in interactional sociolinguistics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gunnarsson, B-L. 1993. *Pragmatic and macrothematic patterns in science and popular science. A diachronic study of articles from three fields*. Teoksessa M. Ghadessy (toim.) *Register Analysis. Theory and Practice*. London: Pinter Publishers, 165 - 179.
- Haaparanta, L. & I. Niiniluoto 1986. *Johdatus tieteelliseen ajatteluun*. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja, no 3. Helsinki.
- Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handels*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Habermas, J. 1987. Kommunikatiivisen toiminnan käsitteen tarkastelua. Teoksessa J. Kotkavirta (toim.) *Järki ja kommunikaatio*. Jürgen Habermas, tekstejä 1981 - 1985. Helsinki: Gaudeamus, 68 - 97.
- Hagstrom, W. O. 1982. Gift giving as an organizing principle in science. Teoksessa B. Barnes & D. Edge (toim.) *Science in Context*. Milton Keynes: The Open University Press, 21 - 33.
- Hakulinen, A. 1989a. Suomalaisen keustelun keinoja I. KIELI 4, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hakulinen, A. 1989b. Puheen ja kirjoituksen pragmatiikkaa. Teoksessa A. Kauppinen & K. Keravuori (toim.) *Kielen käyttö ja käyttäjä*. Helsinki: Äidinkielen opettajien liitto, 11 - 22.
- Hakulinen, A. 1991. Kielentutkimus ja arvot. *Virittäjä* 4, 409 - 416.
- Hakulinen, A. & F. Karlsson 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Halliday, M.A.K. 1973. *Explorations in the functions of language*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1985a. *An Introduction to Functional Grammar*. Baltimore: Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1985b. Systemic Background. Teoksessa J. D. Benson & W. S. Greaves (toim.) *Systemic Perspectives on Discourse*, volume 1. Selected Theoretical Papers from the 9th International Systemic Workshop. Norwood: Ablex, 1 - 15.
- Halliday, M.A.K. 1987. Spoken and Written Modes of Meaning. Teoksessa R. Horowitz & S.J. Samuels (toim.) *Comprehending oral and written language*. San Diego: Academic Press.
- Halliday, M.A.K. & R. Hasan 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. & R. Hasan 1985. *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Victoria: Deakin University Press.
- Heritage, J. 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Hirsjärvi, S., P. Remes, P. Liikanen & P. Sajavaara 1986. *Tutkimus ja sen raportointi*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Hoffmann, L. 1984. Seven roads to LSP. *Special Language / Fachsprache*, 6 (1 - 2), 28 - 38.
- House, J. & G. Kasper 1981. Politeness markers in English and German. Teoksessa F. Coulmas (toim.) *Conversational Routine*. The Hague: Mouton, 157 - 185.
- Hudson, R.A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hübler, A. 1983. Understatements and hedges in English. *Pragmatics and beyond IV*: 6. Benjamins: Amsterdam.
- Hymes, D. 1972. Models of the Interaction of Language and Social Life. Teoksessa J. Gumperz & D. Hymes (toim.) *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 35 - 71.
- Hymes, D. 1974. *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. London: Tavistoc Publications.

- Häkkinen, K. 1992. Kieli ja valta. *Virittäjä* 1, 90 - 96.
- Jakobson, R. 1960. Concluding statement. *Linguistics and poetics*. Teoksessa T. Sebeok (toim.) *Style in language*. New York: Wiley.
- Jokinen, A. & K. Juhila 1991. Diskursseja rakentamassa. Näkökulma sosiaalisten käytäntöjen tutkimiseen. Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia sarja A, nro 2.
- Jokinen, A., K. Juhila & E. Suoninen 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Kangas, R. 1989. Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria. Tutkijaliiton julkaisuja 45. Helsinki.
- Kangasniemi, H. 1992. Modal expressions in Finnish. *Studia Fennica Linguistica* 2. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Karjalainen, A. & H. Kumpula 1994. Matkaopas tiedeyhteisöön. Korkeakoulupedagogiikan perusmateriaali. Oulun yliopisto: Opintotoimisto.
- Karlsson, F. 1994. Yleinen kielitiede. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kaukonen, E. 1987. Tiedeyhteisö ja tieteellinen kommunikaatio periferiassa. Teoksessa R. Lehti & M. Häyry (toim.) *Tiedeyhteisö - onko sitä?* Suomen Akatemian julkaisuja 4. Helsinki: Suomen Akatemia, 115 - 131.
- Kaplan, R. B. 1972. Cultural Thought Patterns in Inter-Cultural Education. Teoksessa K. Croft (toim.) *Readings on English as a Second Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaplan, R. B. 1987. Cultural thought patterns revisited. Teoksessa U. Connor & R. B. Kaplan (toim.) *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 9 - 21.
- Kaplan, R. B. & W. Grabe 1991. The Fiction on Science Writing. Teoksessa H. Schröder (toim.) *Subject oriented Texts. Language for Special purposes and text theory*. New York: Walter de Gruyter, 199 - 217.
- Kelomäki, T. 1991. Lingvistiikan ja ekstralingvistiikan suhteesta. Teoksessa T. Lehtinen & S. Shore (toim.) *Kieli, valta ja eriarvoisuus*. *Kieli* 6. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki, 209 - 233.
- Kelomäki, T. 1992. Asiatyyliharjoitus. *Virittäjä* 2 - 3, 262 - 265.
- Kent, T. 1989. Beyond System. *The Rhetoric of Paralogy*. *College English* 51, 492 - 507.
- Kent, T. 1991. On the very idea of a discourse Community. *College Composition and Communication* 42 (4), 425 - 445.
- Kent, T. 1993. Formalism, Social Construction, and the Problem of Interpretive Authority. Teoksessa N. Blyler & C. Thralls (toim.) *Professional Communication. The Social Perspective*. London: Sage, 79 - 91.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. 1994. Helsinki: Opetusministeriö, Painatuskeskus.
- Knorr-Cetina, K. D. 1981. *The manufacture of knowledge*. Oxford: Pergamon Press.

- Knorr-Cetina, K. D. 1983. The Ethnographic Study of Scientific Work: Towards a Constructivist Interpretation of Science. Teoksessa K. D. Knorr-Cetina & M. Mulkay (toim.) *Science Observed. Prospectives on the Social Study of Science*. London: Sage, 115 - 140.
- Korhonen, R. & M. Kusch 1989. The rhetorical function of the first person in philosophical text - the influence of intellectual style, paradigm and language. Teoksessa M. Kusch & H. Schröder (toim.) *Text, Interpretation, Argumentation*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 61 - 77.
- Koski, L. 1993. Tieteen tahtomana, yliopiston tekemänä. Yliopiston sisäiset symboliset järjestykset. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja n:o 17. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kress, G. & R. Hodge 1979. *Language as Ideology*. London: Routledge.
- Kress, G. 1990. Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Applied Linguistics* 11, 84 - 99.
- Kuhn, T. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kusch, M. & H. Schröder 1989. Contrastive Discourse Analysis. The Case of Davidson vs. Habermans. Teoksessa M. Kusch & H. Schröder (toim.) *Text, Interpretation, Argumentation*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 79 - 92.
- Kärenlampi, L. 1990. Tieteellinen esittäminen. Kuopio: Kuopion yliopisto, Ekologisen ympäristöhygienian laitos.
- Labov, W. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lahtinen, A. 1994. Tiede syntyy unelmista. Teoksessa M. Sunimento (toim.) *Tulevaisuuden näkijät ja tekijät. Henkilökuvia Suomen professoreista*. Helsinki: Professoriliitto.
- Laitinen, L. 1992. Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Lakoff, G. 1972. Hedges: A study of meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. Teoksessa *Papers from the eight regional meeting of Chicago Linguistic Society*. Chicago, 182 - 228.
- Lakoff, G. 1991. Cognitive versus generative linguistics: how commitments influence results. *Language & Communication* 11 (1/2), 53 - 62.
- Lakoff, R. T. 1990. *Talking Power. The Politics of Language in Our Lives*. New York: Harper Collins Publishers.
- Latour, B. & S. Woolgar 1979. *Laboratory life. The social construction of scientific facts*. Beverly Hills: Sage.
- Leech, G.N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leiwo, M., J. Kuusinen, P. Nykänen & M-R. Pöyhönen 1987. Kielellinen vuorovaikutus opetuksessa ja oppimisessa I. Luokkakeskustelu ja sen kuvaaminen. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja A/2. Jyväskylän yliopisto.

- Lehikoinen, A. & T. Soikkanen 1985. Opas poliittisen historian opiskeluun ja tutkielmien laatimiseen. Poliittinen historia, Turun yliopisto, Julkaisuja C.18. Turku.
- Levinson, S. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levy, D. M. 1979. *Communicative Goals and Strategies: Between Discourse and Syntax*. Teoksessa T. Givón (toim.) *Syntax and Semantics Vol. 12: Discourse and Syntax*. New York: Academic Press, 183 - 210.
- Linell, P. 1982. *The written language bias in linguistics*. SIC 2. Linköping: University of Linköping.
- Linell, P. 1988. *The Impact of Literacy on the Conception of Language: The Case of Linguistics*. Teoksessa R. Säljö (toim.) *The Written World. Studies in Literate Thought and Action*. Berlin: Springer-Verlag, 41 - 58.
- Linell, P. 1993. *Pespektiv på språk inom och utanför lingvistik*. Teoksessa A-M. Ivars, H. Lehti-Eklund, P. Lilius, A.M. Londen & H. Solstrand-Pipping (toim.) *Språk och Social Kontext. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitetet Serie B: 15*. Helsingfors, 7 - 19.
- Linell, P. & I. Marková 1993. *Acts in Discourse: From Monological Speech Acts to Dialogical Inter-Acts*. *Journal for the theory of Social Behavior* 23 (2), 173 - 195.
- Luostarinen, H. & E. Väliaverronen 1991. *Tekstinsyöjät: yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta*. Tampere: Vastapaino.
- Luukka, M-R. 1992a. *Akateemista metadiskurssia. Tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaaalisia ja kontekstuaalisia piirteitä*. *Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisuja n:o 46*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Luukka, M-R. 1992b. *Näkökulmia puheen ja kirjoituksen vertailuun*. *Finlance. A Finnish Journal of Applied Linguistics*. vol XI, 130 - 147.
- Luukka, M-R. 1992c. *Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä*. *Virittäjä* 2, 361 - 379.
- Luukka, M-R. 1994a. *Minä, sinä, hän - tieteellisten tekstien ihmissuhteet*. *Virittäjä*, 1, 25 - 43.
- Luukka, M-R. 1994b. *Persoona pragmatiikan puntarissa*. *Virittäjä* 2, 227 - 239.
- Luukka, M-R. & R. Markkanen (painossa) *Impersonalization as a form of hedging*. Teoksessa R. Markkanen & H. Schröder (toim.) *Hedging and discourse. Approaches to the analysis of a pragmatic phenomenon*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Luukkonen, T. 1990. *Citations in the rhetorical reward, and communication systems of science*. *Acta Universitatis Tamperensis, ser A, Vol 285*. Tampere: University of Tampere.
- Lyons, J. 1977: *Semantics, Vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lähteenmäki, M. (painossa): *Sosiaalisen tuolla puolen*. Teoksessa M-R. Luukka, P. Kalaja & A. Mielikäinen (toim.) *Kielten kuulossa*. Jyväskylä: Korkeakoulujen kielikeskus.
- Malinowski, B. 1923 (1972). *The problem of meaning in primitive languages*. Supplement 1. Teoksessa C. Ogden & I. Richards (toim.) *The meaning of meaning*. London: Routledge, 296 - 336.

- Markkanen, R. & H. Schröder 1989. Hedging as a translation problem in scientific texts. Teoksessa Ch. Lauren & M. Nordman (toim.) *Special languages: from human thinking to thinking machines*. London: Multilingual Matters, 171 - 179.
- Markkanen, R. & H. Schröder 1992. Hedging and its linguistic realization in English, German and Finnish philosophical texts: a case study. Teoksessa M. Nordman (toim.) *Fachsprachliche Miniaturen. Nordeuropäische Beiträge aus den Human- und Gesellschaftswissenschaften*, vol. 2. Frankfurt am Main: Peter Lang, 121 - 130.
- Markkanen, R. & H. Schröder (painossa). Hedging - a challenge for pragmatics and discourse analysis. Teoksessa R. Markkanen & H. Schröder (toim.) *Hedging and Discourse. Approaches to the analysis of a pragmatic phenomenon*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Martin, J. 1985. Process and text. two aspects of human semiosis. Teoksessa J. Benson & W. Greaves (toim.) *Systemic Perspectives on Discourse*. Vol. 1. Norwood Nj: Ablex, 248 - 274.
- Matihaldi, H. 1979. Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi. Oulu: Oulun yliopisto.
- Mauranen, A. 1993. Cultural Differences in Academic Rhetoric. *Scandinavian University Studies in the Humanities and Social Sciences*, Vol. 4. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Merton, R. 1967. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Merton, R. 1973. *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Merton, R. 1979. Foreword. Teoksessa E. Garfield. *Citation Indexing - Its Theory and Application in Science, Tehnology, and Humanities*. New York: John Wiley & Sons.
- Mey, J. L. 1993. *Pragmatics. An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Mills, C. W. 1982. *Sosiologinen mielikuvitus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mitroff, I. (1974) 1983. *The subjective side of science. A Philosophical Inquiry into the Psychology of the Apollo Moon Scientists*. Seaside California: Intersystems Publications.
- Montgomery, M. 1976. *The Structure of Lectures*. Unpublished M.A. Thesis. English Language Research. University of Birmingham.
- Mulkay, M. 1976. Norms and ideology in science. *Social Science Information* 15 (4/5), 637 - 656.
- Mulkay, M. 1979. *Science and the Sociology of Knowledge*. London: George Allen and Unwin.
- Mustajoki, A. 1993. *Mielestä kieleen. Kontrastiivisen funktionaalisen lauseopin teoriaa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Myers, G. 1985. The social construction of two biologists' proposals. *Written Communication* 2 (3), 219 - 245.
- Myers, G. 1986. Reality, consensus and reform in the rhetoric of composition teaching. *College English* 48, 154 - 174.
- Myers, G. 1989. The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles. *Applied Linguistics* 10 (1), 1 - 35.

- Myers, G. 1990. *Writing Biology. Text in the social construction of Scientific Knowledge*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Newmeyer, F. 1991. Functional explanation in linguistics and the origins of language. *Language & Communication* 11 (1/2), 3 - 28.
- Niemelä, P., K. Lagerspetz, K. Lagerspetz & R. Näätänen 1991. Miten kirjoitan tieteellisen artikkelin. Helsinki: WSOY.
- Niemi, J. 1992. Kielen ja mielen modularismi. Teoksessa O. Aaltonen, P. Korpilahti, H. Lang, A. Salmivalli & J. Tuomainen (toim.) *Kielen vastaanotto ja käsittely aivoissa*. Turun yliopisto, Kuulon, kognition ja kommunikation tutkimusyksikkö: Turku. 155 - 170.
- Niiniluoto, I. 1987. Onko tiedeyhteisöä olemassa? Teoksessa: R. Lehti & M. Häyry (toim.) *Tiedeyhteisö - onko sitä?* Suomen Akatemian julkaisuja 4. Helsinki: Suomen Akademia, 171 - 177.
- Nikanne, U. 1992. Kielentutkimus ja moraali. *Virittäjä* 4, 419 - 426.
- Nuolijärvi, P. 1990. Keskusteluntutkimus. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 114 - 141.
- Nystrand, M. 1987. The role of context in written communication. Teoksessa R. Horowitz & S. J. Samuels (toim.) *Comprehending Oral and Written language*. San Diego: Academic Press, 197 - 214.
- Nystrand, M. 1992. Social Interactionism versus Social Constructionism. Bakhtin, Rommetveit, and the Semiotics of Written Text. Teoksessa Wold, A. (toim.) *The Dialogical Alternative. Towards a Theory of Language and Mind*. Oslo: Scandinavian University Press. 157 - 173.
- Ochs, E. 1979. Planned and Unplanned Discourse. Teoksessa T. Givón (toim.) *Syntax and Semantics. Vol 12, Discourse and Syntax*. New York: Academic Press, 51 - 80.
- Orpana, T. 1988. Kuvaus vai kommentti. Tutkimus suomen kielen adjektiiviadverbien semanttisesta tulkinnasta. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Parker, I. 1992. *Discourse dynamics. Critical analysis for social and individual psychology*. London: Routledge.
- Pennycook, A. 1994. Incommensurable discourses? *Applied Linguistics* 15 (2), 116 - 138.
- Piirainen-Marsh, A. 1987. Huomioita luentomonologin diskurssirakenteesta. Teoksessa K. Sajavaara (toim.) *Discourse Analysis: Openings*. Reports from the Department of English. University of Jyväskylä, 125 - 138.
- Potter, J. & M. Wetherell 1987. *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Prelli, L. 1989: The rhetorical construction of scientific ethos. Teoksessa H. Simmons (toim.) *Rhetoric in the human sciences*. Beverly Hills, CA: Sage, 48 - 68.
- Prince, E.F., J. Frader & C. Bosk 1982. On hedging in physician-physician discourse. Teoksessa R.J. Di Pietro (toim.) *Linguistics and the professions*. Proceedings of the Second Annual Delaware Symposium on Language Studies. New Jersey, Norwood: Ablex, 83 - 97.

- Punkki, M. & H. Schröder 1989. Argumentative Strukturen in russischsprachigen Texten der Geseeschaftswissenschaften. Beispiele für bedingte Argumentation und deren Sprachmittel. Teoksessa M. Kusch & H. Schröder (toim.). Text, interpretation, argumentation. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 110 - 124.
- Pöyhönen, M-R. 1986. Konnektorikytkennät puhutussa opetuskielessä: opetusmonologin rakenteen tarkastelua. Painamaton Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos.
- Rommetveit, R. 1974. On Message Structure. A Framework for the Study of Language and Communication. London: Wiley.
- Rommetveit, R. 1988. On literacy and the myth of literal meaning. Teoksessa R. Säljö (toim.) The written world. Berlin: Springer Verlag, 13 - 40.
- Rommetveit, R. 1992. Outlines of a Dialogically Based Social-Cognitive Approach to Human Cognition and Communication. Teoksessa A. Wold (toim.) The Dialogical Alternative. Towards a Theory of Language and Mind. Oslo: Scandinavian university Press, 19 - 44.
- Rorty, R. 1980. Philosophy and the Mirror of Nature. Princeton NJ.: Princeton University Press.
- Sacks, H. 1963. On sociological description. Berkeley Journal of Sociology 8, 1 - 6.
- Sacks, H., Schegloff, E. & G. Jefferson 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. Language, 50, 696 - 735.
- Saloviita, T. 1988. Ohjeita tutkimusraportin kirjoittajille. Kehitysvammaliitto, tutkimus- ja kokeiluyksikkö, monistesarja 1/1988. Helsinki.
- Saukkonen, P. 1984. Mistä tyyli syntyy? Juva: WSOY.
- Saussure, F. de 1990. Course in General Linguistics. (Translated & annotated by Roy Harris). London: Duckworth.
- Saville-Troike, M. 1982. The Ethnography of Communication. An Introduction. Oxford: Basil Blackwell.
- Schröder, H. 1986a. Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte. Papers in textlinguistics, vol 60. Hamburg: Helmut Buske.
- Schröder, H. 1986b. Teksti, argumentaatio, kulttuuri. Ajatuksia tieteellisen tekstin kontrastiivisesta diskurssianalyysistä. Teoksessa L. Lautamatti & S. Takala (toim.) AFinLan vuosikirja nro 43. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja. Jyväskylä, 91 - 109.
- Schröder, H. 1991. Linguistic and text-theoretical research on languages for special purposes. A thematic and bibliographical guide. Teoksessa H. Schröder (toim.) Subject-oriented texts. Languages for special purposes and text theory. Berlin: Walter de Gruyter, 1 - 48.
- Schröder, H. 1992. Diskurssin, kulttuurin, paradigman ja kielen vuorovaikutus tieteellisessä tekstissä. Teoksessa R. Korhonen, M. Kusch & H. Schröder (toim.) Lopussa teksti. Frankfurt am Main: Peter Lang, 169 - 206
- Schröder, H. 1993. Interkulturelle Fachkommunikationsforschung Aspekte kulturturkontrastiver Untersuchungen schriftlicher Wirtschaftskommunikation. Teoksessa Fachsprachentheorie. Bd 1. Fachsprachliche Terminologie Begriffs- und Sachsysteme Methodologie. Attikon Verlag, 517 - 550.

- Schröder, H. 1995. Der Stil wissenschaftlichen Schreibens zwischen Disziplin, Kultur und Paradigma. Metodologische Anmerkungen zur interkulturellen Stilforschung. Teoksessa G. Stickel (toim.) Stilfragen. Berlin: Walter de Gruyter, 150 - 180.
- Searle, J. 1975. Indirect speech acts. Teoksessa P. Cole & J. L. Morgan (toim.) Syntax and semantics Vol. 3. Speech acts. New York: Academic Press.
- Shannon, C. E & W. Weaver 1949. The mathematical theory of communication. Urbana, Ill: University of Illinois Press.
- Schegloff, E. 1972. Sequencing in conversational openings. Teoksessa J. Gumpertz & D. Hymes (toim.) Directions in Sociolinguistic. New York: Holt, Rinehart and Winston, 346 - 380.
- Schegloff, E. 1984. On some questions and abiguities in conversation. Teoksessa J. Atkinson & J. Heritage (toim.) Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 28 - 52.
- Shiffrin, D. 1988. Sociolinguistic approaches to discourse. Topic and reference in narrative. Teoksessa K. Ferrara, B. Brown, K. Walters & J. Baugh (toim.) Linguistic change & contact. Austin: University of Texas, 1 - 17.
- Shore, S. 1991. Kielitiede ja maailmankatsomus. Teoksessa T. Lehtinen & S. Shore (toim.) Kieli, valta ja eriarvoisuus. Kieli 6. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki, 189 - 207.
- Sinclair, J. & M. Coulthard 1975. Towards an analysis of discourse. The English used by teachers and pupils. London: Oxford University Press.
- Sinclair, J. & M. Coulthard 1992. Towards an analysis of discourse. Teoksessa M. Coulthard (toim.) Advances in spoken discourse analysis. London: Routledge, 1 - 34.
- Sintonen, M. 1987. Tiedeyhteisö tiedon subjektina. Teoksessa R. Lehti & M. Häyry (toim.) Tiedeyhteisö - onko sitä? Suomen Akatemian julkaisuja 4/1987. Helsinki: Suomen Akatemia, 149 - 169.
- Solomon, J. & J. Ziman 1994. How groups construct their science. Science Studies 7 (1), 17 - 30.
- Sperber, D. & D. Wilson 1986. Relevance. Communication and Cognition. Oxford: Basil Blackwell.
- Stewart, S. 1982. Shouts on the Street: Bakhtin's Anti-Linguistics. Teoksessa G. Morson (toim.) Bakhtin. Essays and Dialogues on His Work. Chicago: The University of Chicago Press, 41 - 57.
- Stolte-Heiskanen, V. 1983. Social studies of science in Finland. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen työraportteja 4. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Stolte-Heiskanen, V. 1987. Tiedeyhteisön myytit ja todellisuus. Teoksessa R. Lehti & M. Häyry (toim.) Tiedeyhteisö - onko sitä? Suomen Akatemian julkaisuja 4/1987. Helsinki: Suomen Akatemia, 135 - 147.
- Stubbs, M. 1983. Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language in Society 4. Oxford: Basil Blackwell.
- Suojala, M. 1989. Varaukset. Teoksessa A. Hakulinen (toim.) Suomalaisen keskustelun keinoja. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 118 - 123.

- Swales, J. 1981. Aspects of Article Introductions. Aston ESP Research Reports no 1. The University of Aston in Birmingham.
- Swales, J. 1986. Citation Analysis and Discourse Analysis. *Applied Linguistics* 7 (1), 39 - 56.
- Swales, J. 1990. Genre Analysis. English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales, J. & H. Najjar 1987. The writing of research article introductions, *Written Communication* 4, 175 - 191.
- Tamminen, R. 1993. Tiedettä tekemään. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Tannen, D. 1982. The Oral/Literate Continuum in Discourse. Teoksessa D. Tannen (toim.) *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Advances in Discourse Processes, vol IX. Norwood NJ.: Ablex, 1 - 16.
- Taylor, C. A. 1991. Defining the scientific community: a rhetorical perspective on demarcation. *Communication Monographs* 58, December, 402 - 420.
- Taylor, G. & C. Tingguang 1991. Linguistic, Cultural, and Subcultural Issues in Contrastive Discourse Analysis: Anglo-American and Chinese Scientific Texts. *Applied Linguistics* 12 (3), 319 - 336.
- Teittinen, A. (toim.) 1992. Tiedeyhteisö vai tutkijayhteisö? Seminaariraportti. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos.
- Thralls, C. & N. Blyler 1993. The Social Perspective and Professional Communication. Diversity and Directions in Research. Teoksessa N. Blyler & C. Thralls (toim.) *Professional Communication. The Social Perspective*. London: Sage, 3 - 34.
- Tierney, R. J., J. LaZansky, T. Raphael & P. Cohen 1987: Author's intentions and readers' interpretations. Teoksessa R. J. Tierney, P. L. Anders & J. N. Mitchell (toim.) *Understanding Readers' Understanding. Theory and Practice*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 205 - 226.
- Ting-Toomey, S. 1994: Face and Facework: An Introduction. Teoksessa S. Ting-Toomey (toim.) *The Challenge of Facework: cross-cultural and interpersonal issues*. Albany: State University of New York Press, 1 - 14.
- Tuomikoski, R. 1971. Persoonam tekijä ja henkilö. *Virittäjä* 75, 146 - 152.
- Todorov, T. 1984. Mikhail Bakhtin. The Dialogical Principle. Manchester: Manchester University Press.
- Trimbur, J. 1989. Consensus and difference in collaborative learning. *College English* 51, 602 - 616.
- Uusitalo, H. 1991. Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. Helsinki: WSOY.
- Valle, E. 1993. The development of English scientific rhetoric in the *Philosophical Transactions of the Royal Society, 1711 - 1870*. *Finlance* XII, 94 - 124.
- Ventola, E. & A. Mauranen 1990. Tutkijat ja englanniksi kirjoittaminen. Helsinki: Yliopistopaino.
- Werlich, E. 1982. *Text Grammar of English*. Stuttgart: Quelle & Mayer.
- Widdowson, H. G. 1980: Conceptual and Communicative Functions in Written Discourse. *Applied Linguistics* 1 (3), 234 - 243.

- Widdowson, H. G. 1984: *Explorations in Applied Linguistics 2*. Oxford: Oxford University Press.
- Viskari, S. 1991. Esseen kirjoittaminen. Ohjeita essee-seminarilaisille. *Opetusmonisteet B 6*. Tampereen yliopisto, kasvatustieteen laitos.
- Wodak, R. 1990. Discourse analysis. Problems, findings, perspectives. *Text 10* (1/2), 125 - 132.
- Volosihinov, V. 1990. Kielen dialogisuus: Marxismi ja kielifilosofia. Tampere: Vastapaino.
- Väliverronen, E. 1992. Akateemiset puhetavat ja sisäänpääsyn esteet yliopistoyhteisöissä. *Kasvatus 1*, 22 - 29.
- Yli-Vakkuri, V. 1986. Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.
- Ylönen, S. 1993a. Silwandel in wissenschaftlichen Artikeln der Medizin. Zur Entwicklung der Textsorte "Originalarbeiten" in der "Deutschen Medizinischen Wochenschrift" von 1884 bis 1989. Teoksessa H. Schröder (toim.) *Fachtextpragmatik. Forum für Fachsprachenforschung 19*, Tübingen: G. Narr, 81 - 98.
- Ylönen, S. 1993b. Zum 'originären' Charakter von 'Originalarbeiten'. Entwicklung wissenschaftlichen Schreibens in der Deutschen Medizinischen Wochenschrift 1884 - 1989. *Finlance XII*, 125 - 158.
- Ylönen, S., D. Neuendorff & G. Effe 1989. Zur kontrastiven Analyse von medizinischen Fachtexten. Eine diachrone Studie. Teoksessa C. Laurén & M. Nordman (toim.) *Special Language. From Humans Thinking to Thinking Machines*. Clevedon: Multilingual Matters ltd, 203 - 224.
- Ziman, J. 1984. *An introduction to science studies. The philosophical and social aspects of science and technology*. Cambridge: Cambridge University Press.

LIITTEET

Liite 1 Väitöskirjaan liittyvät artikkelit

Luukka, M-R. 1992. Näkökulmia puheen ja kirjoituksen vertailuun. *Finlance* vol XI, s. 130-147.

Luukka, M-R. 1994. Persoona pragmatiikan puntarissa. *Virittäjä* 2/1994, s. 227-239.

Luukka, M-R. 1992. Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä. *Virittäjä* 4/1992, s. 361-379.

Luukka, M-R. 1994. Minä, sinä, hän - tieteellisten tekstien ihmissuhteet. *Virittäjä* 1/1994, s. 25-43.

Luukka, M-R. & R. Markkanen (painossa) Impersonalization as a Form of Hedging. Teoksessa R. Markkanen & H. Shcröder (toim.) Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon. Berlin: Walter de Gruyter.

Liite 2 Numerotietoa aineistosta

LIITETAULUKKO 1. Varmuusasteen modifiointikeinojen määrät suomenkielisessä aineistossa

Keinot	esitelmät f	artikkelit f
Varaukset		
- adverbit	33	36
- modukset		
itsenäiset	9	19
epäitsenäiset	24	24
- modaaliset apuverbit	36	86
- verbi-ilmaukset	28	37
Rajoittimet		
- ajalliset	51	74
- määrälliset	12	21
- laadulliset	42	33
- yleistettävyyys	24	9
Yhteensä	259	339
Ilmauksia yhteensä	2081	2190

LIITETAULUKKO 2. Henkilöviittausten määrät suomenkielisessä aineistossa

Viittaus	esitelmät f	artikkelit f
Minä: esiintuonti		
- tiedollinen	105	76
- toiminnallinen	48	36
Minä: häivytytys		
- tiedollinen	15	82
- toiminnallinen	0	15
Sinä: esiintuonti		
- tiedollinen	59	26
- toiminnallinen	7	27
Sinä: häivytytys	8	3
Me: esiintuonti		
- tiedollinen	43	31
- toiminnallinen	11	5
Hän: esiintuonti	36	83
Yhteensä	332	384
Ilmauksia yhteensä	2081	2190

LIITETAULUKKO 3. Henkilöviittausten määrät vertailututkimuksen aineistosta

Viittaus	natiivi eng. puh. kir.		natiivi sm puh. kir.		ei-natiivi eng. puh. kir.	
Minä:						
- suora	122	0	57	12	70	13
- epäsuora	6	6	16	49	14	74
Sinä:						
- suora	11	0	4	0	11	0
- epäsuora	0	0	20	2	1	2
Me:						
- suora	9	3	4	0	11	0
- epäsuora	0	0	6	0	0	0
Hän	10	27	8	17	3	44
Epämäär. hlö	81	47	57	45	28	29
Yhteensä	239	83	172	125	138	162
Ilmauksia yht.	503	173	249	290	285	315

NÄKÖKULMIA PUHEEN JA KIRJOITUKSEN VERTAILUUN

Minna-Riitta Luukka
Korkeakoulujen kielikeskus

1 JOHDANTOA

Suurin osa perinteisestä kielitieteellisestä tutkimuksesta on käsitellyt joko abstrahoitua kielimuotoa, irrallisia lauseita tai sanoja ja etupäässä kirjoitettua kieltä. Vähitellen kiinnostus aitoja diskursseja ja puhuttua kieltä kohtaan on lisääntynyt. Puheen tutkimisen avulla on mahdollista löytää kielisysteemistä uusia piirteitä, jotka eivät tulisi lainkaan esiin, jos tutkittaisiin vain kirjoitettuja tekstejä.

Puhuttua ja kirjoitettua kielimuotoa on tutkittu erillisinä ilmiöinä, mutta toisaalta on korostettu niiden välistä läheistä yhteyttä. Kirjoitetun ja puhutun kielen suhteita selvitettyä on kiinnitetty huomiota mm. seuraaviin seikkoihin: 1) Kirjoitettu ja puhuttu kieli diskurssityyppeinä ja systeemeinä (Halliday 1986, 1987; Tannen 1982, 1985), niiden leksikaaliset, kieliopilliset ja pragmaattiset erot (Horowitz 1987; Chafe 1985, 1986). 2) Kirjoitetun ja puhutun kielen tuottaminen (Chafe & Danielewicz 1987). 3) Puhujan, kirjoittajan, kuulijan ja lukijan rooli välittäjänä (Duranti & Brenneis 1986; Nystrand 1982, 1987; Chafe 1982, 1986). 4) Kuunteleminen ja lukeminen samanlaisina

prosesseina (Danks & End 1987; Townsend et al. 1987; Samuels 1987).

Suomen kielen puhutun ja kirjoitetun kielimuodon eroja on tutkittu etupäässä muotojen äänteellisten ominaisuuksien kannalta (esim. Mielikäinen 1980) ja sanaston ja lauserakenteiden kannalta (esim. Saukkonen 1970, 1972; Vuorinen 1981). Puhutulle suomen kielelle on pidetty ominaisena väljyyttä. Puhekielessä on tahatonta toistoa, vahvistus-, viittaus- ja täytesanoja ja muita merkitykseltään vähäisiä ilmauksia enemmän kuin kirjoitetussa kielessä, enemmän adverbeja, pronomineja ja konjunktioita, vähemmän tiiviitä upotuksia ja lauseenvastikkeita. Tämänkaltainen puhutulle ja kirjoitetulle kielelle tyypillisten piirteiden listaus ei kuitenkaan ole hedelmällistä, ellei oteta huomioon piirteiden yhteisiä nimittäjiä ja erojen mahdollisia syitä ja ellei varmisteta sitä, että aineistot ovat vertailukelpoisia.

Tässä artikkelissani pohdiskelen puheen ja kirjoituksen vertailun edellytyksiä ja niitä syitä, jotka mahdollisesti johtavat muotojen eroihin. Esimerkkiaineistona käytän viiden konferenssiesitelmän puhuttua ja kirjoitettua versiota, joita olen analysoinut metadiskurssikäsitteen avulla (ks. Luukka 1992). Tässä artikkelissa en kuitenkaan esittele koko analyysia, vaan poimin siitä otteita. Rajoitan pohdiskeluni puhuttujen ja kirjoitettujen monologiin vertailuun, en siis käsittele keskustelujen ja kirjoitettujen tekstien vertailun ongelmia.

2 VERTAILEVIEN TUTKIMUSTEN ONGELMIA

Kielen ja viestinnän tutkimukseen yleisemminkin vaikuttava tekijä on se, että kieli on kontekstisidonnaista. Puhumiseen ja kirjoittamiseen ja sitä kautta diskursseihin vaikuttavat monet tekijät: kuka, kenelle, missä, milloin, mitä ja miksi viestii. Näiden kaikkien taustamuuttujien vaikutus tekstin lopulliseen ilmiasuun on yhtä suuri, ellei suurempikin, kuin käytetyn kanavan (puhe vs. kirjoitus). Kieltä ja tekstejä ei ole mielekästä tarkastella kontekstista irrallaan. Voidaan jopa pohdiskella sitä, onko edes mahdollista vertailla satunnaisesti valittuja puhuttuja ja kirjoitettuja tekstinäytteitä ja sen avulla tehdä yleistyksiä ja päätelmiä puhutusta ja kirjoitetusta kielimuodosta.

Vaikka hyväksyisimmekin ajatuksen kahdesta erillisestä kielimuodosta, ei niiden suhdetta voida pitää dikotomisena, vaan ennemminkin jatkumona, jonka toisessa päässä ovat tyypillisimmät puhutun

kielen piirteet ja toisessa päässä tyypillisimmät kirjoitetun kielen piirteet. Tekstit tai diskurssit sijoittuvat tälle jatkumolle. Usein onkin kyse tietoisesta valinnasta, jonka puhuja tai kirjoittaja tekee tuottaessaan tekstiä. Kirjoittaja voi käyttää tekstissään puheelle tyypillisiä piirteitä; puhuja taas kirjoitetuille teksteille tyypillisiä piirteitä tarpeen mukaan. Tannenin (1982) mukaan voidaankin puhua oraalista ja kirjallisista strategioista ennemmin kuin kahdesta eri kielimuodosta.

Suurin osa kirjoitetun ja puhutun kielen eroja kuvaavista malleista on rakennettu jatkumon ääripäiden, keskustelujen ja ekspositoristen kirjoitettujen tekstien, analysoinnin pohjalta. Tällä tavalla on tietysti saatu selviä eroja esille. Mutta mikäli halutaan saada selville käytetyn kanavan vaikutus tekstin piirteisiin, olisi vertailtavien tekstien kontekstuaalisten tekijöiden vastattava mahdollisimman tarkasti toisiaan. Esimerkiksi kahvipöytäkeskusteluissa tärkeintä ei niinkään ole se, mitä sanotaan, vaan se että kommunikoidaan. Tässä suhteessa samanlaisia kirjoitettuja tekstejä saattavat olla henkilökohtaiset kirjeet tai tervehdyskortit. Kirjoitettujen tekstien ääripäässä, esimerkiksi lakiteksteissä, keskeisintä ovat nimenomaan sisällöt, muulla vuorovaikutuksella ei ole suurtakaan merkitystä. Puhutuista teksteistä tässä suhteessa samankaltaisia ovat esimerkiksi radiouutiset.

Olen tutkimukseni (Luukka 1992) aineiston valinnassa yrittänyt varmistaa mahdollisimman pitkälle tekstien vertailukelpoisuuden. Aineisto koostuu viidestä suullisesta kielitieteellisestä esitelmästä ja niiden kirjoitetuista versioista. Tekstien tuottajat ovat samat, tekstien aihe ja tavoite on sama ja jopa kohderyhmä on suurelta osaltaan sama. Ilmaisutapojen erojen selityksiä voi siis etsiä nimenomaan tekstien tuottamistavasta, puhumisesta ja kirjoittamisesta. Aineistoni suulliset tekstit ovat ennalta valmisteltuja, mutta eivät luettuja tekstejä. Suunnittelusta huolimatta lopullinen kielellistys tapahtui vasta esitystilanteessa.

3 EROJEN TAUSTOJA

3.1 Käytettävissä oleva aika

On esitetty, että puhuttu - kirjoitettu -jatkumo voitaisiin korvata myös suunnittelematon - suunniteltu -jatkumolla (ks. esim. Ochs 1979). Kirjoitetut tekstit ovat yleensä pidemmälle suunniteltuja kuin puhutut tekstit, mutta poikkeuksiakin on. Esimerkiksi kirjeet tai sähköpostin viestit ovat varsin suunnittelemattomia, sen sijaan esitelmät tai luennot ovat ennalta suunniteltuja.

Suunnittelua on itse asiassa kahta eri tyyppiä: tekstin kokonaisrakennetta koskevaa suunnittelua ja tekstin ilmaisuja, sanontatapoja koskevaa suunnittelua. Ensimmäisen tyytin suunnittelun määrä ei välttämättä erottele puhuttuja ja kirjoitettuja tekstejä, pintatason suunnittelun määrä sen sijaan erottelee ne paremmin. Yhtä hyvin voitaisiinkin siis nimetä puhumisen ja kirjoittamisen peruseroksi tekstin tuottamiseen käytettävissä oleva aika, ts. puhumisen nopeus ja kirjoittamisen hitaus.

Suuri osa puheen tuottamista kuvaavista malleista on sarjamaisia malleja, joissa tuottamisen on katsottu etenevän tasolta toiselle siten, että puhuja käy ensin läpi yhden vaiheen, siirtyy sitten toiseen vaiheeseen (ks. esim. Clark & Clark 1977). Malli on puhtaasti teoreettinen ja mekaanisen sarjamainen ja sen realistisuutta on epäilty. Viimeaikaisissa puheen tuottamisteorioissa (esim. van Dijk & Kintsch 1983, Stenberg 1985, Levelt 1989) on lähdetty siitä ajatuksesta, että puheen tuottaminen ei ole sarjamaista, vaan eri vaiheet ovat paralleelisia. Perusidea suunnittelun vaiheisuudesta on kuitenkin malleissa edelleen mukana. (Tuottamismallien kritiikkiä ks. Dufva 1992)

Tuottamisprosesseina, ideoiden kielellistämisenä puhuminen ja kirjoittaminen on samanlaista toimintaa. Vaikka tuottamisen taustalla olevat menettelytavat eivät yleensä ole tietoisia, varsinkaan spontaanissa puheessa, meillä on kuitenkin intuitiivinen käsitys siitä, että haluttaessa tekstiä ja puhetta voidaan suunnitella ja jäsentää ennalta. Pintatasolla se on suhteellisen automaattista ja huomaamatonta, mutta ideatasolla, tekstin kokonaisrakenteen tasolla se muuttuu selvemmäksi ja tietoisemmaksi. Puhutuissa teksteissä ilmaustapojen muotoilun vaiheet ovat näkyvissä, kirjoitetuista teksteistä ne on yleensä poistettu. Puhumista voitaisiinkin verrata kuulakärkikynällä kirjoitettuun tekstiin,

jossa epäröintejä, vääriä aloituksia, sanojen ja rakenteiden muutoksia ei voi piilottaa näkymättömiin.

Ennakkovalmistelun osalta aineistoni puhutut tekstit vastaavat ns. julkisia puheita. Konferenssiesitelmien ja artikkeleiden valmisteluvaiheet nivoutuvat yhteen sillä tavalla, että suullinen versio on usein samalla kirjoitetun tekstin raakaversio. Toisilla esitelmän pitäjillä on tapana valmistella teksti mahdollisimman pitkälle jo puhetilannetta varten, toiset jopa kirjoittavat sen valmiiksi ja tekevät vain pieniä muutoksia julkaistavaa versiota varten. Toiset taas suunnittelevat vain summittaisen rakenteen ja valmistavat kalvot ennen puhetilannetta ja kirjottavat artikkelin vasta myöhemmin.

Aineistoni viidestä esitelmöitsijästä kaksi oli kirjoittanut esitelmänpitoa varten pohjatekstin, mutta kumpikaan heistä ei lukenut tekstiä. Itse asiassa he käyttivät tekstiä vain tukisanaliuskana. Kolme esitelmöitsijää oli suunnitellut vain esitelmän kokonaisrakenteen ennalta. Kaikki puhujat pitivät suunnitelmistaan melko tiukasti kiinni myös kirjoittaessaan artikkelia. Asioiden käsittelyjärjestys säilyi periaatteessa samana, vaikka asioiden käsittelyä syvennettiin, taustatietoja, kirjallisuusviitteitä ja esimerkkejä lisättiin.

Puhutuissa teksteissä ennakkosuunnittelu tuli esiin ilmauksissa, joissa puhuja esittelee esitelmänsä kokonaisrakenteen, ehkä helpottaakseen esityksensä seuraamista.

Esimerkki 1:

tota mää aion puhua öö lähinnä. ensin hiukan käsitteestä työmuisti, vain sen verran että te tiedätte mitä minä sillä tarkoitan. sitten tota puhua tämmösistä ihan kolmesta, kokeellisesta tehtävästä jota mä oon käyttäny. ja sitten öö muutamista sovellusideoista ja nämä kaikki liittyy ala-asteen englannin oppimiseen suomalaisessa, koulussa.

Saman esitelmän kirjoitetussa versiossa ei ollut vastaavanlaista esittelyä lainkaan. Kaiken kaikkiaan puhutut tekstit olivat tekstuaaliselta rakenteeltaan eksplisiittisempiä kuin kirjoitetut tekstit. Kielellisiä rakennesignaaleja ja siirtymiä oli puhutuissa teksteissä enemmän; kirjoittajilla taas on käytettävissään typografisia keinoja esimerkiksi kappalejaot ja otsikot.

Vaikka puhe olisikin valmisteltu ennalta, tapahtuu lopullinen suunnittelu vasta puhetilanteessa. Puheen suunnittelu ja tuottaminen samanaikaisesti jättää jälkensä tekstiin. Selvimmillään suunnittelu voi tulla esiin ns. prosessipuheen kautta, jossa puhuja kielellistää suunnitteluprossessiaan, esimerkiksi ilmaisun muotoilua tai sananhakua.

Esimerkki 2:

Puhuttu versio

tää pohdiskelu on sillä tavalla vielä alullaan ja, tää, visio sen takia aika hämärä, mä voisin kuvitella tietysti jonkinlaista, tämmösen. suomen kielen oppijoiden. *ähm, ähm. miten mä sanosin*, tämmöstä mentaalista kuvaa että on tällänen verkko, joka, jo- joka osittain vähitellen sitten muuttuu semmosiks skeemoiksi

Kirjoitettu versio

Pohdiskeluni on vasta alullaan. Visioni oppijan kannalta ideaalisesta suomen morfologian kuvausmallista on vielä hämärä. Voisin jopa kuvitella skeemamallin epämääräisten läiskien peittämää verkkoa.

Tekstin tuottaminen on jatkuvaa ilmaisutapojen valintaa. Puhujalla on ratkaisevasti vähemmän aikaa harkita sanavalintojaan kuin kirjoittajalla. Kirjoittaja voi niin halutessaan palata takaisin ja muuttaa käyttämäänsä ilmaisutapaa. Sen sijaan kovin monet korjailut ja uudelleen muotoilut saattavat tehdä puheesta epäsujuvaa ja vaikeasti seurattavaa, varsinkin jos puhuja ja puheenaihe ovat vieraita.

Hallidayn mukaan (1987) lipsut, korjailut ja epäröinnit eivät ole niinkään spontaanin puheen ominaisuuksia vaan ennemminkin yhtä astetta tietoisemman puheen, esimerkiksi luennoimisen ominaisuuksia. Kun puhuminen tulee tietoiseksi ja oman suorituksen monitorointi lisääntyy, niin nämä ilmiöt lisääntyvät samalla. Monitoroinnin määrä ei kuitenkaan liene yksiselitteisesti lipsahdusten ja epäsujuvuuden selittäjä. Epäröinnin määrään vaikuttavat monet puhujaan, puhuteltavaan, tilanteeseen ja puheenaiheeseen liittyvät tekijät. Aineistoni puhujat olivat varsin sujuvasanaisia, eikä uudelleenmuotoiluja, lipsuja ja epäröintejä esiintynyt paljonkaan. Epäröintitaukoja ja täytesanoja niistä tietysti löytyi, kuten mistä tahansa spontaanista puheesta.

Esimerkki 3:

Puhuttu versio:

vasta silloin kun pystytään kuulemaan vieraasta kielestä oikeita asioita, oikealla tavalla, *eli sen syntyperäisen tavalla*, niin silloin kielenoppijalla on mahdollisuuksia, *öö edellytykset* tuottaa itsekkin oikein muutoinkin kuin satunnaisesti. ääntäminen, vaikeudet ovat hyvin usein havaitsemisvaikeuksia vaikka tietysti, ei voi taas toisaalta ajatella että, *öö* pelkästä havaitsemisen oppimisesta *öö*, seuraisi automaattisesti tuottamisen *öö*, oppiminen, *siis oikean tuottamisen oppiminen*

Kirjoitettu versio:

Vasta pystyessään kuulemaan vieraasta kielestä oikeita asioita ja oikealla tavalla kielenoppijalla voi olla edellytykset oppia itse tuottamaan oikein - muutoinkin kuin satunnaisesti. Ääntämisvaikeudet ovat hyvin usein havaitsemisvaikeuksia, vaikka pelkkä havaitsemisen oppiminen ei luonnollisestikaan johda automaattisesti oikeaan tuottamiseen.

Puhumiselle on ominaista myös tiedostamattomuus. Hallidayn (1987) mukaan puhuminen on toimintana samankaltaista kuin tanssiminen tai juokseminen - se on automaattista toimintaa, eikä sen osatoimintoja yleensä tiedosteta. Puhuja tietää tietysti puhuvansa ja kuulija tietää puhujan puhuvan, mutta päähuomio kiinnittyy yleensä puheen sisältöön eikä muotoihin. Puhujatkaan eivät välttämättä muista sanatarkasti tuottamiaan muotoja ja rakenteita. Esimerkkinä tästä sisällön ensisijaisuudesta on se, että aineistoni puhutuissa teksteissä esiintyneet korjaukset ja täsmennykset liittyivät nimenomaan merkitysvivahteisiin, esimerkiksi väitteen varmuusasteen lieventämiseen tai vahventamiseen kuten seuraavassa esimerkissä. Kirjoitettuun versioon on valittu nimenomaan korjattu, varma versio.

Esimerkki 4:

Puhuttu versio:

kaikki suomen kielen äänteelliset ominaisuudet *saattavat olla. ovat siis* tämmöisiä potentiaalisia vaikeuksia jonkun tietyn äidinkielen lähtökohdista

Kirjoitettu versio:

Kaikki suomen kielen äänteelliset ominaisuudet, samoin kuin osa puuttuvistakin, ovat potentiaalisia vaikeuksia jonkin tietyn äidinkielen lähtökohdista.

Puhujat saattavat olla tietoisia siitä, että sanavalinnat eivät välttämättä ole loppuun asti harkittuja ja tästä syystä käyttävät enemmän epäröinti-ilmiöitä ("hedgejä"), nimenomaan epämääräistyksiä, kuin kirjoituksissa ("se on tavallaan, voidaan ehkä kutsua sitä.."). Toisaalta esitelmä saattaa olla vielä artikkelin kirjoittamisen esivaihetta ja siksi asiataan eivät välttämättä ole loppuun asti pohdittuja. Puhuja voi vielä puhuen testata ja hahmottaa ajatuksiaan.

Seuraavassa esimerkissä puhuja/kirjoittaja selvittää regressioanalyysin avulla kolmen eri tehtävän selitysvoimaa. Puhutussa versiossa esitemöitsijä pohdiskelee varsin epäröivällä tavalla tulokseen vaikuttavia syitä. Kirjoitetussa versiossa tämä pohdinta on jätetty kokonaan pois. Puhutun version epäröivyyys tulee ilmi mm. varmuusasteen lieventimien ja epäröintitaukojen kautta.

Esimerkki 5:

Puhuttu versio:

elikkä alotettas siitä että kuinka paljon jäljentämistehtävä yksinään selittää. öö. se oli tässä kolkytviis prosenttia siihen lisätynä toisto, nelkytseittemän prosenttia ja sitten rakenteet taas viiskytkolme prosenttia.

syy miksi tämä, jäljentämistehtävä tässä, tai siis toisto lisää tähän näin paljon, tätä selitys, öö voimaa silloin kun se tuossa ei tehny sitä, *johtuu kai lähinnä siitä että*. että tota tässä. öö, osajoukossa mi-mi-mis-millä tehtiin kaikki nämä tehtävät nii, toi jäljentämistehtävä oli heikompi selittäjä. yleensä: öö. mikä, *minä luulisin että saattaa olla* tämmönen artefakta, *johtuu lähinnä siitä että*, että tota tämmönen jäljentämistehtävä kun tehdään, joukkokokeena niin siihen liittyy kaikennäköstä hässäkkää, muunmuassa osa oppilaista ei jaksa keskittyä siihen kovinkaan hyvin

...

no mitä tästä taulukosta kaiken kaikkiaan vois päätellä on että tää rakennetehtävä näyttäis mittaavan jotakin muuta kun nää kaks, muuta tehtävää ja että toisaalta, tässä näyttäis siltä että nämä kaks mittaa hyvin paljon samaa asiaa

Kaiken kaikkiaan tekstin suunnittelu samanaikaisesti ns. viimeistelyn kanssa johtaa siihen, että puhuttujen tekstien rakenteet ovat löyhempiä, tekstiin tulee mukaan sivupolkuja, jotka kirjoitetusta versiosta karsiutuvat.

Esimerkki 6:

Puhuttu versio:

tässä seuraavassa esimerkissä, tuo on tuo imperfekti jossa on *si*, aika monessa suomen verbiryhmässä on imperfektissä *si*, on *lensi*, *pesi* vastasi tarvitsi, ainakin näissä verbityypeissä, ja vaikka se *si*-aines sinänsä ei, kaikissa näissä verbeissä ole imperfektin tunnusta se kokonaan,

Kirjoitettu versio:

Kun ensimmäiseksi selittäväksi muutujaksi valittiin paras selittäjä, lausumien tarkkuus toistamistehtävässä, tämän muuttujan selitysosuus arvosanassa esiintyvistä vaihtelusta oli 44%. Kun malliin lisättiin jäljentämistehtävä, selitysosuus kasvoi vain 3%:lla nousten siis 47%:iin. Syntaktis-semanttisen tehtävän lisääminen kasvatti selitysosuuden edelleen 53%:iin.

Tämän perusteella voidaan todeta, että toistamis- ja jäljentämistehtävä tuntuivat selittävän jokseenkin saman osan variaatiosta, kun taas syntaktis-semanttisella tehtävällä on lisäksi jonkin verran itsenäistä selitysvaimaa.

Kirjoitettu versio:

Imperfektissä on *si* useissa verbityypeissä (*lensi*, *pesi*, *vastasi*, *tarvitsi*).

Vaikka *si*-aines on eri lähtöä eri tapauksissa,

toisissa on ja toisissa ei ja se on vähän tulkinnanvarainen kysymys, niin se kuitenkin voidaan tulkita, ja itseasiassa suomen murteissakin joskus on tapauksia joissa niin tulkitaan, niin voidaan ajatella että tää si on siis tämmönen imperfektiskeema,

ja, silloin, silloin tuota, syntyy tällasia muotoja näitä on aika paljon tää on aika tavallinen ilmiö, ja sama sama si skeema aiheuttaa myöskin sitä että konditionaali usein leviää imperfektin asemaan, se niinkun havaitaan ikäänkuin imperfektinä ja tuotetaan sitten myös.

No sitten tää toinen malli. jolla ei oo ollenkaan tämmösiä, tunnettuja, tekijöitä taustallaan vaan, tää on, tämmönen verkkomalli jonka mä oon, itse, itse ajatellut kokoon suomea vieraana kielenä opettaessani,

kun, opetetaan suomea vieraana kielenä niin, yleensä edetään niin että opiskelijoille esitellään jokin muotoryhmä tai pari muotoryhmää kerrallaan, esimerkiksi opetetaan tänään partitiivi tai opetetaan persoonataivutus...

kielenoppija voi muodostaa skeeman, jossa imperfeksti on si niissäki tapauksissa, joissa sitä normaalisti ei ole. "

Si-imperfekti"-skeema aiheuttaa myös konditionaalimuotojen leviämistä imperfektin sijaan.

Verkkomalli

Kun suomea opetetaan vieraana kielenä, opiskelijoille esitellään muotoryhmä tai pari kerrallaan; esimerkiksi "partitiivin muodostaminen" tai "persoonataivutus"....

Sivupolut voivat toisaalta vaikeuttaa puheen seuraamista, mutta toisaalta ne antavat kuulijoille lisääaikaa kuulemansa prosessoimiseen.

3.2 Vuorovaikutuksen luonne

Toinen puhutun ja kirjoitetun kielen perusero liittyy siihen, että tekstin tuottajan ja vastaanottajan suhde on erilainen: puhuttaessa kontakti on suora ja samanaikainen, kirjoitettaessa epäsuora ja viivästynyt. Puhe-tilanteessa puhuja voi käyttää hyväkseen enemmän kontekstuaalista tietoa ja tarkkailla sanomansa ymmärtämistä. Tämä perusero tekstin tuottajan ja vastaanottajan suhteessa onkin esimerkiksi Lakoffin (1982) mukaan keskeisin vaikuttaja etsittäessä puhutun ja kirjoitetun kieli-muodon eroja ja yhtäläisyyksiä.

Puhutuissa monologeissakin vuorovaikutus on selvemmin näkyvässä kuin kirjoitetuissa. Puhujat tuovat kuulijoitaan esille tekstisään, puhuttelevat heitä, viittaavat suoraan heihin ja esittävät kysymyksiä, joista tosin suurin osa on selvästi vain retorisia kysymyksiä. Aineistoni esitelmissä viitattiin selvästi useammin kuulijoihin kuin kirjoitetuissa artikkeleissa. Seuraavassa esimerkissä puhuja osoittaa eksplisiittisesti, että hän kyllä tietää kuulijoiden olevan asiantuntijoita suomen taivutusjärjestelmän suhteen.

Esimerkki 7:

Puhuttu versio:

suomen taivutusjärjestelmä on, *niin kun tiedätte niin*, se on hyvin laaja ja mutkikas

Kirjoitettu versio:

Suomen taivutusjärjestelmä on hyvin laaja ja mutkikas.

Sanoman perillemenon monitoroinnista taas kertovat puhujien tarkistuskysymykset:

Esimerkki 8:

mää oon tähän laittanu, laittanu tuota noi sijasuhteiden määrät, mitä noista löytyy, ja nää vihreät numerot, *näättekö sinne perille*. on vertailunumeroita...

Puhuttujen monologiin vuorovaikutuksellisuus tulee ilmi myös esitelmien aloituksissa ja lopetuksissa puhutteluineen. Seuraavassa esimerkissä puhuja avataa keskustelun eksplisiittisesti. Tämän tyyppisiä avauksia ja lopetuksia ei kirjoitetuissa teksteissä tietenkään esiintynyt.

Esimerkki 9:

no okei mä lopetan tähän, mä aattelin että ehkä teillä olis jotakin hyviä ideoita

Chafe (1982) käyttää termejä 'detachment' (etäännyttäminen) ja 'involvement' (sitouttaminen) kuvatessaan puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien interpersonaalisia piirteitä. Etäännyttävällä kielellä Chafe tarkoittaa konkreettisista tilanteista ja asioista etäännyttä kielenkäyttöä, josta esimerkkinä on mm. passiivin käyttö ja nominalisaatio. Sitouttavalle kielelle taas ovat tyypillisiä mm. ensimmäisen persoonan käyttö, emfaattiset partikkelit ja suora kerronta.

Tässäkin aineistossa puhutut tekstit olivat selvästi henkilökohtaisempia ja sitoutuneempia kuin kirjoitetut tekstit. Itse asiassa eron suuruus saattaa johtua siitä, että tieteellistä kirjoittamista ohjaaviin

"normeihin" kuuluu mm. minän häivyttäminen tekstistä. Tämän aineiston kirjoitetut artikkelit eivät tosin noudatelleet akateemisen kirjoittamisen pelisääntöjä kovin tiukasti. Artikkeleissakin viitattiin kirjoittajaan, mutta ei kuitenkaan käytetty minä-pronominia vaan ilmaistiin asia astetta implisiittisemmin pelkän persoonapäätteen avulla. Tyypillinen ero puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien välillä oli kuitenkin se, että kirjoittaessaan koehenkilöni käyttivät passiivia tai nominaalimuotoja, kirjoittivat muuttujista ja tekijöistä; puhuessaan he taas käyttivät aktiivimuotoja ja viittasivat itseensä suoraan, puhuivat koehenkilöistä ja heidän tekemisistään.

Esimerkki 10:

Puhuttu versio:

no niin, öö sitten *mä, sürryn puhumaan* siitä mitä *mä olen tehny, mää oon tutkän- olin mukana* tämmösessä tutkimuksessa jossa seurattiin ala-asteen, öö, oppilaita kolmannelta luokalta kuudennelle asti. ja öö, tässä projektissa oli hyvin monia erilaisia tavoitteita jotka lähinnä liittyvät opetusmenetelmien kehittämiseen. joista *mä en nyt aio puhua* mitään vaan puhun ihan näistä *minun omista hyvin, kapeista kognitiivisista testeistäni*. tota, ensimmäinen tehtävä mitä *mä tein* oli sellanen jossa tota, nämä *lapset kuulivat* nauhalta englannin fonologian perusteella muodostettuja pseudosanoja, ja *heidän* tehtävänsä oli, toistaa perässä mitä *he kuulivat*.

Kirjoitettu versio

2. Pseudosanojen toistamistehtävä

2.1. Tutkimusasetelma

Tutkimuksessa käytettiin kolmea eri kokeellista tehtävää. Ensimmäisessä koehenkilöiden tehtävänä oli toistaa suomelta tai englannilta kuulostavia ns. pseudosanoja, eli merkityksettömiä sanoja (esim. haivalinen, bicesary).

Puhuttujen tekstien henkilökohtaisuus tuli ilmi myös siinä, että puhujat paljastivat itsestään asioita, joita kirjoitetuissa teksteissä ei ole tapana tunnustaa. Puhutuista teksteistä ei jää pysyvää dokumenttia, joten paljastuksia ei tarvitse varoa yhtä paljon. Olisi vaikea kuvitella, että tieteellisen artikkelin kirjoittaja luonnehtisi tutkimustaan edes lievästi negatiiviseen sävyyn, kuten edellisen esimerkin puhutussa versiossa, tai leimaisi itsensä asiantuntemattomaksi kuten seuraavassa esimerkissä.

Esimerkki 11:

ninkun tosta ö, esi-, puheesta kuului niin nyt sitten, ei kuulla asiantuntijaa, vaan amatööriä. ö, siis en ole suomen, ö, kielen ö, koulutusta läpi käynyt. mikä ei niinkun varmasti tiedätte niin silon

tällön se kuitenkin ö kuitenkaan ei toimi sitten esteenä suomen opettamiselle

Puhutut tekstit olivat myös selvästi kantaaottavampia ja sisäl-sivät enemmän henkilökohtaisia mielipiteitä ja jonkin verran jopa emfaattisia ilmauksia. Lisäksi puhujat halusivat luoda yhteenkuulu-vuuden vaikutelmaa ja käyttivät me-muotoja viittaamassa itseensä ja kuulijoihinsa. Seuraava esimerkki osoittaa selvästi eron puhuttujen tekstien henkilökohtaisuuden ja persoonallisuuden ja kirjoitettujen tekstien etäisyyden ja asiallisuuden välillä.

Esimerkki 12:

Puhuttu versio:

no nii hyvät kuulijat. mä, lupasin puhua, suomen kielen oppimisesta silloin ku se on vieraana kielenä, alue, joka on mun mielestä, houkuttelevan uusi, ja, valtaamassa alaa Euroopan yhdentymisen myötä hurjaa vauhtia. ja, mä ensimmäiseks alottaisin puhumalla pikkusen kielenoppimisen perustasta, nimittäin sehän, on, kielestä riippumaton, ja mun mielestä pitkälle, ihmisen kognitiivisiin toimintoihin sidoksissa oleva asia. meil on kaks asiaa jotka me ollaan saatu synnyinlahjaks. ensimmäinen niistä on tämä LÄD, tää Tsomskin rakas länguits äkvisisn system, eli jokainen meistä, omaksuu kielen ja meidän hermojärjestelmämme on sen kaltainen että, kielen omaksuminen on sille hyvin tyypillistä.

Kirjoitettu versio:

Lapset omaksuvat äidinkielekseen sen kielen, jota he kuulevat ympäris-tössään puhuttavan ja jota heille puhutaan. Lapset siis saavat synnyin-lahjakseen ne "ideat ja periaatteet", joiden varassa he kielensä oppivat. Näiden ideoiden ja periaatteiden joukkoa Chomsky (1969) nimitti kielenomaksumisjärjestelmäksi (eng. Language Acquisition Device, LAD). Hänen mukaansa tämä ihmiselle laji-tyypillinen ja geneettisesti periytyvä järjestelmä auttaa lasta jäsentämään ympäristönsä kielellisiä viestejä ja rakentamaan ikään kuin sisältä päin oman äidinkielenensä sääntöjärjestel-män (kieliopin).

Puhutut tekstit ovat myös sidoksissa paitsi vuorovaikutukseen osallistuviin henkilöihin myös siihen tilanteeseen ja tilaan, jossa teksti esitetään. Kirjoitetut tekstit ovat yleensä itsenäisiä, niissä ei viitata asioihin, joita tekstissä itsessään ei ole näkyvissä. Puhutuissa teksteissä sen sijaan viitataan tapahtumiin ja esineisiin, esimerkiksi kalvon taulu-koihin, jotka eivät tekstissä sinänsä ole näkyvissä. Tästä syystä litteroi-tujen tekstien ymmärtäminen on joskus varsin vaikeaa. Tämä on jälleen kerran osoitus siitä, että tekstien tulkinta on mahdotonta kontekstista irrallaan.

4 YKSI KIELIMUOTO VAI KAKSI KIELIMUOTOA?

Puhetta ja kirjoitusta vertailevan tutkimuksen perusajatus on tietysti se, että on olemassa kaksi erillistä ilmiötä, joita voidaan verrata keskenään. Jo se, että me käytämme käsitteitä 'puhuttu kieli' ja 'kirjoitettu kieli' vain yhden käsitteen 'kieli' sijasta osoittaa, että muodoilla on tietty itsenäisyys. On kuitenkin pohdiskelemisen arvoinen asia, kuinka selvärajaisia nämä käsitteet ovat.

Arkipäivän määritelmä puhutusta ja kirjoitetusta kielestä ei ole relevantti kielentutkimuksen ja tekstianalyysin kannalta. Yksinkertaisintahan olisi määritellä puhuttu kieli ääniaaltojen avulla välittyväksi informaatioksi ja kirjoitettu kieli visuaalisesti välittyväksi informaatioksi. Tämän määritelmän mukaan ääneen luettu tekstikin olisi puhuttua kieltä. Kielimuodoltaan ja keinovalikoimaltaan luettu teksti on kuitenkin kirjoitettua kieltä.

Kielitieteellisessä tutkimuksessa kirjoitetulla kielellä on pitkään ollut selvä ylivalta. Kirjoitettua kielimuotoa on pidetty arvostetumpana ja täydellisempänä muotona kuin puhuttua kieltä. Alunperin kielitieteen menetinkin on laadittu nimenomaan kirjoitetun kielen analysoinnin tarpeisiin ja puhuttuakin kieltä on tarkasteltu kirjoitetun kielen näkökulmasta (ks. esim. Hakulinen 1989). Tyypillistä etenkin perinteisimmille kuvauksille on se, että puhuttu kieli nähdään jollain tavalla puutteellisena ja epätäsmällisenä kielimuotona. Puheen lauserakenne on horjuvaa, puhe sisältää epäröintejä, lipsuja, toistoja ja merkitykseltään köyhiä täytesanoja, se on rakenteeltaan ja sanastoltaan yksinkertaista. Kirjoitetuista teksteistä on poimittu puhekielisyyskäsitteitä, joita on pidetty jopa normien vastaisena.

Kirjoittajat ja lukijat ovat kuitenkin ensisijaisesti ja ennen kaikkea puhujia ja kuuntelijoita. Puhuminen on ensisijainen viestinnän väline, kirjoittaminen toissijainen ja keinotekoinen itsensä ilmaisemisen muoto. Kirjoitettua kieltä tuotetaan, ei vain sen tiedon perusteella, joka meillä on kirjoittamisesta ja lukemisesta, vaan myös sen tiedon pohjalta, joka meillä on puhumisesta ja puhutusta kielestä (Chafe 1985, Horowitz & Samuels 1987). Beaugranden mukaan (1982) puhumisen ja kirjoittamisen prosessien samankaltaisuus säilyy ja tulee kokemattomilla kirjoittajilla, esimerkiksi koululaisilla, näkyviin myös pintatekstissä siten, että kirjoituksiin siirtyy puheelle ominaisia piirteitä, kuten siirtymä, aloituksia, hedging-ilmiöitä jne. Tämänkin havainnon taustalla näyttää olevan ajatus siitä, että kokeneilla ja hyvillä kirjoittajilla kirjoitettu kieli pysyisi puhtaana kielimuotona.

Kirjoitetun kielen näkökulman perintect vaikuttavat siis selvästi puhutun kielen tutkimukseen. Puhuttua ja kirjoitettua kieltä vertailtaessa lähtökohdaksi on yleensä otettu muotojen ja keinojen erot ikään kuin ne olisivat pysyviä puheen ja kirjoituksen ominaisuuksia. Muodot ja keinot eivät kuitenkaan ole itsenäisiä ja sattumanvaraisia ominaisuuksia, vaan ne ovat kontekstisidonnaisia. Erojen listauksen asemesta olisikin pyrittävä etsimään erojen syitä ja lähestyttävä diskursseja viestinnällisestä, kontekstuaalisesta näkökulmasta. Pohtimisen arvoista olisi myös se, missä suhteessa puhutut ja kirjoitetut tekstit ovat samantlaisia.

Vertailun edellytyksiä voidaan parantaa vain valitsemalla tutkimuksen aineistoksi kontekstuaalisesti mahdollisimman hyvin toisiaan vastaavat näytteet puheesta ja kirjoituksesta. Puhuttujen ja kirjoitetujen tekstien ominaisuuksiin vaikuttavat ennen kaikkea tekstin tuottamiseen käytettävissä olevan ajan määrä ja vuorovaikutuksen luonne. Esitelmöinnille on ominaista tekstin tuottamisen ja muotoilun samanaikaisuus ja nopeus, suora vuorovaikutus, tilannesidonnaisuus ja epäitsenäisyys sekä hetkellisyys, joka vähentää puhujan vastuuta. Tieteellisen artikkelin kirjoittamiselle taas on ominaista suunnitelmallisuus ja tekstin hiominen ja hitaus, epäsuora vuorovaikutus, tekstin itsenäisyys ja pysyvyys. Tuotosten eroja voidaan selittää näillä taustamuuttujilla, ei niinkään abstrakteilla yleiskäsitteillä 'puhuttu kieli' ja 'kirjoitettu kieli'.

LÄHTEET

- Beaugrande, R. de 1982. Psychology and composition: Past, present and Future. In M. Nystrand (ed.) *What writers know*.
- Chafe, W. 1982. Integration and involvement in speaking, writing and oral literature. In D. Tannen (ed.) *Spoken and Written Language*.
- Chafe, W. C. 1985. Linguistic Differences produced by differences between speaking and writing. In Olson, D. et al (eds.) *Literacy, Language, and Learning*.
- Chafe, W. 1986. Writing in the Perspective of Speaking. In Cooper & Greenbaum (eds.) *Studying Writing*.
- Cooper, C. R. & S. Greenbaum (eds.) 1986. *Studying Writing: Linguistic Approaches*. Written Communication Annual, vol.1. Beverly Hills: SAGE.
- Chafe, W. & J. Danielewicz 1987. Properties of Spoken and Written Language. In R. Horowitz & S. J. Samuels (eds.) *Comprehending oral and written language*.
- Clark H. H. & E. V. Clark 1977. *Psychology and Language. An Introduction to Psycholinguistics*. New York: Hartcourt Brace Jovanovich, inc.
- Van Dijk, T. A. & W. Kintsch 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. London: Academic Press.
- Dufva, H. 1992. *Slipshod Utterances: A Study of Mislanguge*. Studia Philologica Jyväskyläensia: Jyväskylän yliopisto.
- Danks, J. H. & L. J. End 1987. Processing Strategies for Reading and Listening. In Horowitz & S. J. Samuels (eds.) *Comprehending Oral and Written Language*.
- Duranti A. & D. Brenneis 1986. The audience as co-author. *Text* 6(3), 239 - 347.
- Ellis, A. (ed.) 1985. *Progress in the Psychology of Language*. vol 1. London: Lawrence Erlbaum.
- Givón, T. (ed.) 1979. *Syntax and Semantics. Vol. 12, Discourse and Syntax*. New York: Academic Press.
- Hakulinen, A. 1989. Puheen ja kirjoituksen pragmatiikkaa. In A. Kauppinen & K. Keravuori (eds.) *Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXXVI 1989*. Helsinki: Hakapaino.
- Halliday, M. A. K. 1986. *Spoken and Written Language*. Victoria: Deakin University Press.

- Halliday, M. A. K. 1987. Spoken and Written Modes of Meaning. In R. Horowitz & S. J. Samuels (eds.) *Comprehending oral and written language*.
- Horowitz, R. 1987. Rhetorical Structure in Discourse Processing. In Horowitz & Samuels (eds.) *Comprehending Oral and Written Discourse*.
- Horowitz, R. & S. J. Samuels (eds.) 1987. *Comprehending oral and written language*. San Diego: Academic Press, INC.
- Lakoff, R. T. 1982. Some of my Favorite Writers are Literate: The Mingling of Oral and Literate Strategies in Written Communication. In Tannen (ed.) *Spoken and Written Language*.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge: The MIT Press.
- Luukka, M.-R. 1992. *Akateemista metadiskurssia: Tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaalisia ja kontekstuaalisia piirteitä*. Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisu nro 46. Jyväskylän yliopisto.
- Mielikäinen, A. 1980. *Nykysuomalaisen puhekielen murros*. Jyväskylän osatutkimus. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisu nro 20. Jyväskylä.
- Nystrand, M. (ed.) 1982. *What writers know*. The language, process, and structure of written discourse. Orlando FL: Academic Press.
- Nystrand, M. 1982. Rhetoric's "Audience" and linguistics "Speech Community": Implications for reading. In Nystrand 1982 (ed.) *What writers know*.
- Nystrand, M. 1987. The Role of Context in Written Communication. In Horowitz & Samuels (eds.) *Comprehending oral and written language*.
- Ochs, E. 1979. Planned and Unplanned Discourse. In Givón (ed.) *Syntax and Semantics. Vol 12, Discourse and Syntax*.
- Olson, D., N. Torrance & A. Hildyard (eds.) 1985. *Literacy, Language, and Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Samuels, S. J. 1987. Factors That Influence Listening and Reading Comprehension. In Horowitz & Samuels (eds.) *Comprehending Oral and Written Language*.
- Saukkonen, P. 1970. Puhekielen luonteesta. *Kielikello* 3.
- Saukkonen, P. 1972. Kokeellisia havaintoja puhekielen ja kirjakielen tyylieroista. In Vierikko (ed.) *Puhekieli ja ilmaisu*.
- Stemberg, J. P. 1985. An Interactive Activation Model of Language Production. In A. Ellis (ed.) *Progress in the Psychology of Language*.

- Suojanen, M. (ed.) 1981. *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku.
- Tannen, D. 1982. The Oral/Literate Continuum in Discourse. In Tannen (ed.) *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*.
- Tannen, D. (ed.) 1982. *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Advances in Discourse Processes, vol IX. Norwood NJ.: Ablex.
- Tannen, D. 1985. Relative focus on involvement in oral and written discourse. In Olson, D. et al (eds.) *Literacy, Language, and Learning*.
- Townsend, D. J., C. Carrithers & T. G. Bever 1987. Listening and reading processes in college- and middle school-age readers. In Horowitz & Samuels (eds.) *Comprehending oral and written language*.
- Vuorinen, R. 1981. Puhekielen täytelisäkkeistä. In Suojanen (ed.) *Kirjoituksia puhekielestä*.

Aspects of spoken and written language research

Miina-Riitta Luukka

Abstract

The issue of spoken vs. written language research and its fundamental principles are discussed in the present paper, and the context-bound nature of language usage is given particular attention. In the study of both spoken and written communication, it is necessary to ask the fundamental questions about the contextual factors of communication: 'who, whom, where, when, what and why'. The influence of these factors in the quality of a particular spoken or written discourse is as great, or even greater, than that of the communicative channel.

The relationship between spoken and written language is not dichotomous. There are features that are typical for written language and those that are typical for spoken language, but the features are not exclusively employed in one modality only. Thus we deal with degrees and scalar values rather than with a dichotomous taxonomy. Contextual factors will ultimately determine the degree of 'orality' vs. 'literacy' that is found in a given discourse. Features that are typical for either extreme, can not be generalized to apply for the whole modality.

The examination of the causes and underlying factors for the observed differences is more rewarding than listing of features that are supposed to be typical for either modality. Time is one of the factors that seems to contribute to these differences. Spoken interaction allows less time for production, and this is reflected, in various ways, in the spoken utterances. The interactive situation is also generally different in spoken and written modalities: in spoken language the communicative act is immediate, while written language is usually conveyed in a more indirect manner.

The corpus of the present study consists of five conference papers which were orally delivered at a symposium and which also were published in the symposium proceedings. Thus both a written and a spoken version of the same paper, produced by the same author, were available for comparison. The audience was similar (ie. academic community) and the goals are identical as well. Thus the differences that are found in the productions primarily may be primarily explained as an influence of the different modality.

Persoonan pragmatiikan puntarissa

MINNA-RIITTA LUUKKA

<https://journal.fi/virittaja/article/view/38695>

Julkaistu Kotikielen Seuran luvalla

Eripainos: Virittäjä 2/1994

Persoonan pragmatiikan puntarissa

MINNA-RIITTA LUUKKA

Kieli ja kielenkäyttö

Tieteen tekeminen on siinä mielessä perinnelaji, että kullakin alalla vallitsevat teoreettiset taustaoletukset vaikuttavat voimakkaasti tutkijan näkökulmaan, halusi pa hän sitä tai ei. Teoria on ikään kuin silmälasit tai pahimmassa tapauksessa kuin silmälaput tutkijalle. Yleisesti hyväksytyt taustaoletukset esimerkiksi kielestä ja sen olemuksesta ohjaavat tutkimusaiheen valintaa, ongelmanasettelua, havaintojen tekoa ja jopa aineiston keruuta. Perinteestä ei voi eikä tietysti kannatakaan sanoutua kokonaan irti. On esimerkiksi käytettävä tiettyjä yhteisiä peruskäsitteitä, jotta ylipäätään voisi edistää yhdessä tiedettä. Silloin tällöin on kuitenkin terveellistä kurkistaa näiden käsitteiden taakse ja pohtia, millaiseen käsitykseen kielestä nuo käsitteet perustuvat.

Yksi koko kielitieteelliseen ajatteluun merkittävästi vaikuttaneista kahtiajaoista on Saussuren erottelu kielen ja puhunnan ja Chomskyn erottelu kielikyvyn ja performanssin välillä. Kielitieteen ihanteeksi muodostui formalismi ja kielitieteen ja kieliopin tehtäväksi tuli kuvata kieltä aukottomana systeeminä. Perinteisessä kielitieteessä luonnollinen kieli kuvataan säännöstöllä, joka itse asiassa kuvaakin ideaalia kieltä ja kielenkäyttöä, ei todellista, vaihtelevaa kielenkäyttöä, jossa merkityksistä neuvotellaan. Kieli on formalistille rakenteita täynnä oleva systeemi, joka toimii systeemin edellyttämällä tavalla. Kieli ja kielikyky on abstrakti ja kuvaamisen arvoinen systeemi, puhunta ja performanssi taas se jätösäkki, johon heitetään kuvaukseen sopimatonta kielenkäyttöä.

Kielen sosiaalisesta luonteesta ja vuorovaikutuksesta kiinnostuneen kannalta ongelmana on se, että suuri osa todellisesta kielestä ja sen variaatioista jää kuvauksen ulkopuolelle. Interaktiosta kiinnostuneen kannalta performanssi on nimitäin pääasiallinen kiinnostuksen kohde. Tutkija voi toimia kahdella tavalla: Hän voi ilmoittaa, että on kuitenkin kiinnostunut performanssista ja yrittää kuvata sitä olemassa olevin käsittein tai luoda performanssillekin oma käsitteistönsä, kuten Hymes on tehnyt kommunikatiivisen kompetenssin käsitteen avulla. Toinen vaih-

toehto on se, että Hallidayn tavoin jättää koko chomskylaisen jaottelun huomiotta, koska se ei ole relevantti todellisen interaktion kuvaamisen kannalta (ks. esim. Halliday 1978).

Formalistinen näkemys kielestä korostaa kieltä systeeminä. Kielisysteemin säännöstöä, kielioppia, pidetään ensisijaisena ja kielen varsinaista käyttöä toissijaisena. Tämä syvälle iskostunut käsitys kielestä on johtanut siihen, että pragmaattisissa tutkimuksissakin kielenkäyttöä katsellaan kieliopin määritelmien lävitse ja määritellään todelliset kielenkäyttötavat kieliopillisten muotojen toissijaiseksi käytöksi. Ensisijaisuuden kriteerinä on siis nimenomaan kieliopin mukainen käyttö (toissijaisuudesta ks. esim. Yli-Vakkuri 1986; Hakulinen – Karlsson 1979: 276–280).

Tämän näkökulman valinta on tietysti kielitieteellisen tutkimustradition kannalta ymmärrettävä vaihtoehto, mutta ei ainoa mahdollinen. Pragmatiikan ja diskurssin tutkimuksen kannalta jokainen käyttö on käyttöä ja siis samanarvoista. Mikäli käsitteitä ensisijainen ja toissijainen haluttaisiin käyttää, pitäisi kriteerinä olla ennemminkin yleisyys tai neutraalius. Näin ollen esimerkiksi ilmaus *me menneään* olisi puhutussa kielessä ensisijaisessa käytössä, vaikka perinteisen kieliopinäkemyksen mukaisesti se onkin passiivimuodon toissijaista käyttöä. Samalla tavalla kieliopissa esitetty imperatiivinen lausetyyppi ei pragmaattisesti olekaan tyyppillinen ja yleisin käsky, vaikka sitä pidetään ensisijaisena. Pragmaattiselta kannalta suora käsky (imperatiivinen lause) näyttäisikin tunnusmerkkiseltä ja siis toissijaiselta tavalta käskeä (ks. esim. Muikku-Werner 1993: 282, 311).

Todellista kielenkäyttöä tutkiva joutuu väistämättä selvittämään välinsä kieliopin käsitteiden kanssa. Vaikka kieliopin tarkoituksena ei olekaan kuvata performanssia, täytyy niiden välille olettaa jonkinlainen suhde. Onhan kielitieteen tehtävänä ollut kehittää performanssin analyysin avulla kuva kielen systeemistä, joka kuvataan kieliopissa. Ongelmalliseksi tilanteen tekee se, että kieli (*la langue*) voidaan johtaa puhunnasta (*la parole*), mutta puhuntaa ei voidakaan johtaa kielestä. Tästä huolimatta kieliopin, varsinkin syntaksin, käsitteet määritellään »käyttöinä» (esimerkiksi: persoonapronominien avulla viitataan henkilöihin, pronomineja käytetään nominien asemesta) tai »merkityksinä» (esimerkiksi: passiivin merkitys on +INHIMILLINEN ja –DEFINIITTINEN). Mielenkiintoista onkin pohtia, mistä »käytöstä» ja mistä »merkityksestä» on kyse. Onko kyseessä kieliopillinen käyttö ja kieliopillinen merkitys vai todellinen, vuorovaikutuksellinen käyttö ja merkitys?

Kielenkäytön kuvaukseen formalistinen näkökulma antaa suhteellisen vähän eväitä, ellei kielenkäytöllä sitten tarkoiteta vain sitä, miten puhuja tai kirjoittaja käyttää kielen rakenteita (esimerkiksi: miten puhuja käyttää pronomineja tai mikä on kysymyslauseiden sanajärjestys). Funktionaalisesta näkökulmasta kielenkäyttöä taas analysoidaan toiminnan – ei kielellisten muotojen – lähtökohdista (esimer-

kiksi: miten puhutellaan kuulijoita, miten kysytään).

Formalistiselle näkökulmalle on ominaista autonomisuus ja systemaattisuus. Kielen systeemi elää omaa elämäänsä irrallaan todellisesta vuorovaikutuksesta. Tekstit ovat itsenäisiä kokonaisuuksia, joista varsinaiset, objektiiviset ja stabiilit merkitykset löytyvät. Tekstin tuottajan rooli on keskeinen, sillä hänen tehtävänsä on asettaa sanansa tekstiin niin, että hänen tarkoittamansa merkitykset välittyvät lukijalle tai kuulijalle. Formalistille merkityksen kuvaus voi olla esimerkiksi seuraavan kaltainen: »Lause muodostetaan siten, että otetaan kielen sanastosta (leksikosta) sanat (lekseemit) ja sijoitetaan ne kieliopin mukaiseen lausekaavaan tarvittavin päättein, liittein ja tunnuksin ja eräissä tapauksissa johtiminkin varustettuina – –. Puheessa tai kirjoituksessa esiintyvällä lauseella on normaalisti vain yksi merkitys, se mitä puhuja tai kirjoittaja lauseellaan tarkoittaa. Eri asia on, että lause voi joskus olla monitulkintainen, jolloin kuulija tai lukija joutuu valitsemaan oikean tai väärän vaihtoehdon.» (Koski 1989: 115.)

Vuorovaikutuksellinen, dialoginen näkemys kielestä lähtee puolestaan siitä, ettei stabiileja ja objektiivisia merkityksiä olekaan olemassa. Merkitykset eivät löydy tekstistä ja sen sisältämistä muodoista, vaan ne syntyvät puhujan ja kuulijan tai kirjoittajan ja lukijan välisessä vuorovaikutuksessa. Merkityksen synnyttäminen ei ole tekstin tuottajan vastuulla eikä hänen oikeutensakaan, sillä kielen käyttö on neuvottelua. Sama teksti tai ilmaus voi siis merkitä eri asioita eri tilanteissa, eri puhujan tai kirjoittajan tuottamana ja eri kuulijan korvissa tai lukijan silmissä. Tällöin pienikin vaihdos ilmaisun keinoissa (esimerkiksi henkilöön viittaaminen nimellä pronominin sijasta) vaikuttaa vuorovaikutukseen ja sitä kautta merkitykseen. Kun formalistin merkitys löytyy kielestä (*la langue*), niin dialogistin merkitys löytyy puhunnasta (*la parole*). (Ks. esim. Bakhtin 1973, 1981; Rommetveit 1974, 1992; Nystrand – Wiemelt 1991.)

Kielen näkeminen ensisijaisesti vuorovaikutuksena houkuttaa tarttumaan tekstin vuorovaikutuksellisiin piirteisiin: henkilöviittauksiin. Pohdiskelen tässä artikkelissa persoonapronominien ja passiivin käyttöä henkilöviittauksissa, ja yritän katsoa näiden kieliopillisten käsitteiden tarjoamia mahdollisuuksia pragmaattiselle tutkimukselle. En siis suinkaan yritä todistaa, että kielioppi sääntöineen olisi väärässä tai täysin arvoton. Ymmärrän hyvin, että kieliopin kuvaus on tarkoitettu abstraktin systeemin kuvaukseen ja että sen täytyykin olla eräänlainen kompromissi. Siitä huolimatta yritän katsoa perinteisen kieliopin käsitteitä erilaisesta, eiformalistisesta näkökulmasta.

Persoonat ja kielentutkimus

Kieliopillinen käsite *persoona* on lähtöisin kreikan kielen vastaavasta sanasta, jolla on tarkoitettu draamallista karakteria tai roolia. Tämän käsitteen sisällyttäminen kieliopilliseen kuvaukseen on Lyonsin (1977: 638) mukaan osoitus siitä, että puhetilanteet nähdään näytelminä, joissa puhuja näyttelee pääroolia, ensimmäistä persoonaa, ja kuulija tai kuulijat sivuroolia, toista persoonaa. Kaikki muut mahdolliset henkilöt esittävät vielä vähäisempää ja epäaktiivista roolia, kolmatta persoonaa.

Kolmannen persoonan erilainen rooli tulee esiin myös siinä, että useimmissa kielissä kolmannen persoonan persoonapronomini voidaan korvata esimerkiksi demonstratiivipronominilla (*hän* > *se*, *he* > *ne*) ja on olemassa kieliä, joissa ei ole lainkaan kolmannen persoonan pronomineja. Todennäköisesti kaikissa tunnetuissa kielissä sen sijaan on keinot ilmaista ensimmäistä ja toista persoonaa. Pronominin käyttö ei sen sijaan ole pakollista, sillä persoona voidaan ilmaista myös pelkällä verbimuodolla kuten mm. suomen kielessä. (Lyons 1977: 638–639.)

Ennen kuin kieliopin käsitettä *persoona* voi lähteä tarkastelemaan pragmaattiselta kannalta, täytyy ensin selvittää, mitä käsitteellä itse asiassa tarkoitetaan. Tuomikosken (1971) mukaan kieliopeissa persoona-käsitettä käytetään vähintäänkin kolmessa täysin eri merkityksessä, vaikka näitä merkityseroja ei lukijalle tehdäkään selväksi (ks. kuitenkin Hakulinen – Karlsson 1979: 252). Yleisimmin persoonalla tarkoitetaan kieliopillista kategoriaa, joka käsittää kolme kieliopillista persoonaa (1., 2. ja 3. persoona)¹. Tätä persoonaa ilmentävät persoonapronomit, verbien persoonapäätteet ja possessiivisuffixit. Kieliopillisesta persoonasta on pidettävä erillään verbin tekemisen suorittaja (tekijä tai agentti), joka ei Tuomikosken mukaan kuulu kieleen ilmauksena tai ilmauksen osana, vaan se on ilmauksen tulkinnassa edellytettyä. Kolmas persoonan määritelmä on eri abstraktiotasolla: persoonalla tarkoitetaan henkilöä yleensä, inhimillistä oliota. Eniten sekaannusta on syntynyt kahden ensimmäisen tyyppin, kieliopillisen persoonan ja tekijän, välillä. Tuomikoski (1971) ehdottaakin, että kieliopillista persoonaa kutsuttaisiin persoonaksi, tekemisen suorittajaa tekijäksi ja inhimillistä oliota henkilöksi.

Fennistiikan alalla pronomineja on tutkittu etupäässä kieliopillisena ilmiönä syntaksin osana ja viittaussuhteiden kannalta. Vähemmälle huomiolle on sen sijaan

¹ Esimerkiksi: »Persoona, kieliopin kategoria, joka esiintyy ennen muuta pronomineissa: 1. persoona puhuja, 2. persoona kuulija, 3. persoona muut» (Hakulinen – Ojanen 1976: 115).

jäänyt niiden sosiaalinen ja vuorovaikutuksellinen merkitys. Pragmaattiselta kannalta suomen kielen persoonapronomineja on käsitelty puhutteluja ja kohteliaisuutta käsittelevissä tutkimuksissa (ks. esim. Yli-Vakkuri 1986, 1989; Seppänen 1989; Hakulinen 1987). Mühlhäuslerin ja Harrén (1990) mukaan kieliopillinen ja formaalinen lähestymistapa on ollut vallitseva yleisemminkin pronomineja käsittelevissä tutkimuksissa.

Myös historiallisen ja vertailevan kielentutkimuksen alalla pronomineja on pidetty epäkiinnostavana tutkimuskohteena, koska on katsottu, että pronominit eivät ole alttiina toisten kielten vaikutuksille. Vaikka pronomini muodot eivät olisikaan vaikutteille alttiina, henkilöihin viittaamisen tavat (siis pronominiinien käyttötavat) ovat. Esimerkkejä löytyy sekä uusista että vanhoista vaikutteista. Esimerkiksi englannin kielen puhuttelumuodon (2. persoonan monikko) arvellaan lainautuneen normannien ranskasta. Uusista vaikutteista olkoon esimerkkinä ilmeisesti englannin mukainen *sinä*-pronominin käyttö geneerisessä merkityksessä suomen kielessä (englannin pronominiinien persoonattomasta käytöstä ks. Kitagawa – Lehrer 1990). Seuraavassa esimerkissä tutkija haastattelee opiskelijaa Englannin ja Suomen opiskelukäytäntöjen eroista. Opiskelija ei viittaa *sinä*-pronominilla tutkijaan vaan geneerisesti opiskelijoihin.

Suomessa jos sul on hirvee referaattinippu siinä esseen lopussa ni se on hyvä merkki et sä oot käyny paljo kirjallisuutta läpi, täällä se voi olla pelkästään niinku miinusta, et kahella kirjalla sä voit tehä hyvän esseen

Yksikön toisen persoonan verbimuotojen käytöstä yksikön ensimmäisen ja kolmannen persoonan verbimuotojen asemesta löytyy tosin myös vanhoja esimerkkejä murreaineistoista (ks. Yli-Vakkuri 1986), mutta pronominiinillisen muodon käyttö on mitä ilmeisemmin uutta, muiden kielten mukaista käyttöä.

Mikäli pronomineja tarkastellaan vain muodolliselta kannalta, onkin vaikea löytää uusia kiinnostavia piirteitä pronominisysteemistä. (Perinteisen pronominitutkimuksen kritiikkiä ks. Mühlhäusler ja Harré 1990: 47–59.) Jos taas pronomineja tutkitaan pragmaattiselta ja vuorovaikutukselliselta kannalta, eteen avautuu runsaasti kiinnostavia ongelmia, esimerkiksi miten puhuja voi korostaa tai häivyttää itseään, miten vastuuta vältetään, miten luodaan yhteys kuulijaan, miten näkökulmaa vaihdetaan.

Ovatko persoonapronominit pronomineja?

Perinteisissä kieliopeissa² todetaan yleensä, että persoonapronominit kuuluvat pronominien (eli asemosanojen) luokkaan ja kieliopin määritelmän mukaisesti pronomineja käytetään nominin asemesta (lat. *pro nomen* 'nominin tilalla'). Kieliopeissa ei yleensä oteta esiin sitä seikkaa, että persoonapronominit eroavat tässä suhteessa pronominien perusmääritelmästä, koska vain endoforisia pronomineja voidaan pitää substituutteina ja suurin osa persoonapronomineista on luonteeltaan eksoforisia (ks. kuitenkin Penttilä 1963; Hakulinen – Karlsson 1979). Eksoforisten pronominien (*minä, sinä, me, te*) tarkoite selviää puhetilanteesta, endoforisten (*hän, he*) pronominien tarkoite taas selviää kirjoitetuissa teksteissä ympäröivästä tekstistä.

Persoonapronominit täyttävät siis huonosti tämän "asemo-tehtävänsä", mutta on tietysti mahdollista käyttää esimerkiksi *minä*-pronominia toisen nominin asemesta. Ilmaus saa kuitenkin vuorovaikutussuhteen ylläpitoon ja henkilöiden rooleihin liittyviä lisämerkityksiä, koska puhuja ei enää puhukaan itsestään (siis minästä) vaan ikään kuin kolmannelta persoonasta (hänestä). Näyttää siltä, että *minä*-pronominia voidaan käyttää ainoastaan *itse*-pronominin tai nominien *meikäläinen* ja *allekirjoittanut* asemesta (*Itse lähden ensi viikolla lomalle, Meikäläinen lähtee...*). Ei ole kuitenkaan itsestään selvää, että ilmaukset *minä lähden lomalle* ja *itse lähden lomalle* olisivat pragmaattisesti samamerkityksisiä. Lisäksi pronominin asemesta pronominin käyttäminen johtaa umpikujaan: myös *itse*-pronominille olisi löydettävä vastenomini. Jos taas vastineeksi valitaan nomini, muuttuu ilmauksen sävy selvästi etäisemmäksi tai joissain tilanteissa jopa koomiseksi (*allekirjoittanut lähtee lomalle*).

Niissä tapauksissa, joissa *minä*-pronominilla ei viitatakaan senhetkiseen puhujaan, pronominille löytyy tietysti vastine. Esimerkiksi narratiivisille teksteille ominaisissa ilmauksissa *Hän sanoi: minä lähden lomalle* pronomini viittaakin alkuperäiseen puhujaan eli siis häneen. Kyseessä on kuitenkin *minä*-pronominin erityiskäyttö (ks. lähemmin Urban 1989).

Itse asiassa ainoa persoonapronomineista, joka täyttää täydellisesti »asemotehtävänsä» on yleensä endoforiseksi tulkittava pronomini *hän* ja sen monikkomuoto *he*. Ilmausten vuorovaikutuksellinen sävy ei muutu, vaikka pronominin tilalle lai-

² Perinteisillä kieliopeilla tarkoitan tässä esimerkiksi seuraavia lähteenä käyttämiäni kieliopeja: Ikola 1979, Karlsson 1982, Konttinen 1978, Leino 1989, Setälä 1973, Setälä – Sadeniemi 1976.

tettaisiin vastaava erisnimi tai muu nomini. Pronomineja on tutkittu nimenomaan kirjoitetuissa teksteissä, joten on luonnollista, että endoforinen viittaus määritellään t e k s t i nsisäiseksi viittausuhteeksi ja eksoforinen ulkoiseksi. Puhutun kielien, esimerkiksi keskustelujen pronomineja tutkittaessa joudutaan pohtimaan uudelleen, mitä ulkoisuus ja sisäisyys tarkoittaa. Hakulinen ja Karlsson (1979: 252) toteavat, että 3. persoonan on vain poikkeustapauksissa eksoforinen, nimittäin kohteliaisuuskoodiin kuuluvassa ilmauksessa *Hän on hyvä ja istuu*. Puhutussa kielessä sen sijaan *hän* on usein eksoforinen (esim. keskusteluissa *Anna se hänelle, Kuka hän on?*). Kolmannen persoonan eksoforisuus on kuitenkin luonteeltaan erilaista kuin muiden persoonapronominien, koska pronominit *hän* ja *he* voidaan korvata toisella nominilla ilmauksen merkityksen olennaisesti muuttumatta.

Onko passiivi passiivi?

Passiivin käyttötavat henkilöviittauksissa ovat moninaiset. Passiivin on katsottu liittyvän niin kiinteästi persoonataivutukseen, että sitä on pidetty yleisluontoisena, neljäntenä persoonana (Tuomikoski 1971; Hakulinen – Karlsson 1979). Yli-Vakkurin (1986) mukaan puhekielessä, varsinkin murteissa, passiivia käytetään yksikön ensimmäisen ja toisen ja kaikkien monikon persoonamuotojen funktiossa. Yli-Vakkurin tutkimus lähtee liikkeelle kielipillisistä muodoista, joten puhekielessä yleisin tapa viitata monikon ensimmäiseen persoonaan, tyyppi *me mennään*, on luokiteltu passiiviksi. Samanlaiseen muodolliseen ratkaisuun on päätynyt myös Shore (1986). Pragmaattiselta kannalta ilmaus on kuitenkin aktiivinen, osoittaahan pronominin käyttö nimettyä tekijää. Ilmaus on passiivinen vain verbim u o d o n osalta.

Yli-Vakkurin (1986) aineistossa passiivi ei esiinny lainkaan yksikön kolmannen persoonan funktiossa, mutta sekin on mahdollista. Katselimme ystäväni kanssa valokuvaa, jossa toinen ystäväni istui viinilasi kädessä. Katselija sanoi: *Sitä vaan viiniä siemaillaan*. Kuvassa ei ollut näkyvissä muita henkilöitä, joten ainoa mahdollisuus on, että puhuja viittasi passiivimuodolla henkilöön, joka ei ollut läsnä tilanteessa.

Kieliopeissa passiivista todetaan esimerkiksi, että teon toimittajaa ei ilmaista (Setälä – Sadeniemi 1976) tai sillä ilmoitetaan teon toimittajaksi epämääräinen persoonan (Ikola 1979; Karlsson 1982; Leino 1989; Penttilä 1963; Setälä 1973; Siro 1964). Tuomikoski (1971: 171) määrittelee passiivin seuraavasti: »Passiivi ei ole persoonaton eikä oikeastaan edes epämääräispersoonainen vaan paremminkin (subjektiton) epämääräistekijäinen, kun epämääräisellä tarkoitetaan epämääräisesti ilmaistua. Se ei liioin ole tekijätön, vaan nimenomaan henkilötekijäinen.»

Määritelmä on sikäli mielenkiintoinen, että vain suluissa oleva passiivin subjektittomuus erottaa sen aktiivin sisältämistä epämääräistekijäisistä ilmauksista, jotka muilta osin täyttävät passiivin merkitysvivahteen (esim. *Joku juoksee pihalla*).

Toisin kuin indoeurooppalaisten kielten passiivi suomen passiivi ei siis ole persoonaton eikä tekijätön muoto, vaan passiivimuotoisen verbin tekijä on inhimillinen mutta indefiniittinen (Tuomikoski 1971; Hakulinen – Karlsson 1979). Tästä syystä esimerkiksi Shore (1986) päätyy siihen, ettei suomessa ole lainkaan passiivia, vaan sitä muistuttava indefiniittinen verbikategoria. Yhteistä indefiniitillä ja passiivilla on se, että molemmat mahdollistavat agentin häivyttämisen. (Eri kielten passiivikategorioista ks. esim. Siewierska 1984.)

Aukottomien sääntöjen ja määritelmien laatiminen kielestä ja varsinkin kielen käytöstä on osoittautunut vaikeaksi, ellei mahdottomaksi. Niinpä passiivin määritelmä +INHIMILLINEN ja -DEFINIITTINEN ei riitä kuvaamaan passiivin todellista käyttöä. Passiivilauseen agentti voi olla myös -INHIMILLINEN, esimerkiksi koira (Emäntä koiralle: *Täällä sitä vaan lojutaan*). (Lisäesimerkkejä ks. Shore 1986.)

Myös agentin indefiniittisyys on kyseenalaista, mikäli kieltä tarkastellaan kontekstissaan ja nimenomaan vuorovaikutuksena eikä muotoina, sanoina ja lauseina. Jos kollegasi astuu työhuoneeseesi ja toteaa: *Täällä sitä vaan ahkeroidaan*, lienee itsestään selvää, että puhuja viittaa definiittisesti sinuun. Passiivimuodon määritelmän mukaisesti ilmauksen tekijä on indefiniittinen, mutta pragmaattisesti, vuorovaikutustilanteessa, se on definiittinen. Ilmauksen todellinen merkitys ja tarkoite on siis selkeästi definiittinen. Syyt passiivin käyttöön löytyvät puhetilanteesta, esimerkiksi tietyn sävyn tavoittelusta tai vaikkapa »laiskuudesta». Jos tilanteessa on läsnä vain kaksi henkilöä, ei ole tarpeen sanoa *sinä*, koska se on itsestään selvää.

Jotta käsitteitä definiittinen ja indefiniittinen voitaisiin käyttää kielen ilmiöiden kuvauksessa, täytyisi ne ensin määritellä. Näyttää siltä, että perinteisissä kielenkuvauksissa ilmausten definiittisyys määräytyy nimenomaan suhteessa keinotekoiisiin, irrallisiin lauseisiin ja muotoihin. Edellä olleen esimerkin *Täällä sitä vaan ahkeroidaan* verbimuoto *ahkeroidaan* on *kieliopilliselta muodoilta* indefiniittinen, koska se ei sisällä persoonaan viittaavaa morfeemia. Mikäli ilmauksia analysoidaan vuorovaikutuksen kannalta, indefiniittisyys häviää. Henkilö, johon passiivimuodolla viitataan, on kontekstissa ilmeinen – ei lainkaan epämääräinen.

Entäs sitten?

Kielen käytön ja vuorovaikutuksen kuvauksen kannalta henkilöviittausten definiittisyyttä tai indefiniittisyyttä ei ole mielekästä määritellä muodon perusteella vaan

kontekstisidonnaisen tulkinnan perusteella. Näin ollen henkilöviittaus on definiittinen, jos se on puhetilanteessa definiittinen. Indefiniittinen se on vain silloin, kun viittauksen tarkoite ei täsmenny kontekstinkaan avulla. Tämän määrittelyn avulla saadaan kuvatuksi muodollisesti indefiniittisten ilmausten monipuolinen ja todellinen käyttö.

Vuorovaikutuksesta lähtevän definiittisyyden ja indefiniittisyyden määrittely johtaa siihen, että suuri osa esimerkiksi suomen passiivi-ilmauksista onkin käytännössä definiittisiä. Definiittisyyden ilmaisemiseen voidaan ajatella olevan kaksi strategiaa: suora ja epäsuora. Suoria definiittisyyden ilmaisuja ovat mm. ilmaukset, joissa henkilöön viitataan kyseisen persoonan pronomiinilla, nimellä tai ryhmää kuvaavalla substantiivilla (esimerkiksi: *Minä lähdän lomalle, Ville lähtee lomalle, Opiskelijat lähtevät lomalle*). Epäsuoran strategian mukaisesti puhuja tai kirjoittaja käyttääkin esimerkiksi passiivimuotoa ja geneeristä ilmaisua, vaikka voisi yhtä hyvin viitata suoraan henkilöön (esimerkiksi: *Täytyy tästä lähteä lomalle, Siinä sitä vaan istutaan*). Indefiniittisiä ilmauksia näin ollen ovat vain ne esimerkiksi passiivimuodon sisältävät ilmaukset, joiden viittauksen kohde ei selviä kontekstista (esimerkiksi: *Väitetään että..., Jotkut saattavat väittää että...*).

Kun definiittisyys ja indefiniittisyys määritellään vuorovaikutuksen kannalta pragmaattisesti, on oikeastaan samantekevää, miksi kieliopillista, muodollista kategoriaa *passiivi* nimitetään. Passiivin nimeäminen indefiniittiksi ei vielä riitä kielenkäytön kuvauksen tarpeisiin, jos lähtökohta on edelleenkin muodollinen (tyyppejä: indefiniitti on muoto, jonka agentti on kielellisessä rakenteessa spesifioimaton; Shore 1986).

Suomen kielessä on passiivin lisäksi muitakin keinoja »alentaa persoonasubjekti tekijän roolista objektiksi tai adverbiaaliksi». Tekijä-minä on mukana lauseessa, mutta ei enää korosteisessa subjektiroolissa. Esimerkiksi ilmauksissa *Minua väsyttää, Minulta jäi kirja kotiin, (Minun) pitää lähteä, Väsyttää* (ks. Hakulinen 1987). Kielen käytön kuvauksen kannalta nämä ilmaukset ovat kuitenkin samanarvoisia henkilöviittauksia kuin niiden minä-subjektilliset vaihtoehdot, esimerkiksi *Minä olen väsynyt*. Ne ovat vain muodollisesti »epäpersoonallisia» tai yksipersonaisia. Pragmaattiselta kannalta nekin ovat definiittisiä.

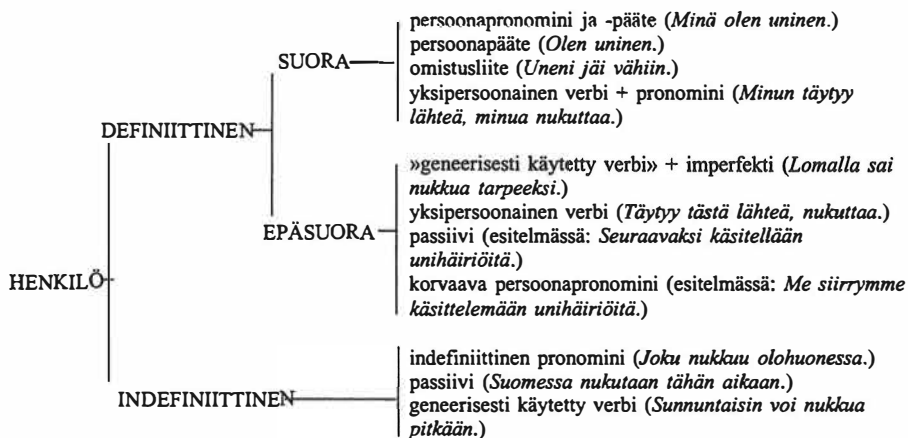
Jonkin merkitystehtävän, esimerkiksi geneerisyyden, antaminen yhdelle muodolle ei ole mahdollista, sillä ilmauksen tulkintaan vaikuttavat monet muodot yhtä aikaa. Suomen kielen geneerisenä verbimuotona pidetään yksikön kolmatta muotoa ilman persoonapronominia (esimerkiksi: *Huomenna voi nukkua pitkään*). Näissä tapauksissa tekijäksi voisi ajatella kenet tahansa tai kuten Ikola sanoo (1979: 53) mielivaltaisen (!) persoonan. Ilmauksen aikamuodolla on kuitenkin sormensa pelissä. Vuorovaikutuksen kannalta ilmaus *Englannista sai villapuseroita halvalla* viittaa ennemminkin puhujaan kuin geneerisesti kehen tahansa, vaikka kyseessä

onkin muodollisesti geneerinen ilmaus.

Kielitieteellisessä tutkimuksessa on keskitytty nimenomaan (kieliopillisten) persoonien tutkimukseen. Kielenkäytön ja vuorovaikutuksen kannalta mielenkiintoisempaa on katsella todellisia persoonia, henkilöitä. Tästä lähtökohdasta persoonapronominin ja passiivikin näyttäytyvät toisessa valossa. Erityyppiset pronominit, persoonapäätteet, omistusliitteet, passiivi, ns. geneerisesti käytetyt verbit ja ns. yksipersonaiset ilmaukset kietoutuvat tiivistä toisiinsa. Jos lisäksi ensisijaisuuden ja toissijaisuuden määrittelyssä lähdetäisiin todellisesta kielenkäytöstä ja puhutusta(kin) kielestä, saattaisivat henkilöviittausten systeemit näyttää erilaisilta kuin kieliopeissa.

Kuviossa 1. on hahmoteltu henkilöviittausten systeemiä kielenkäytön ja vuorovaikutuksellisen tulkinnan pohjalta. Kuviossa on käytetty selvyuden vuoksi kieliopin käsitteitä ja otettu esimerkinomaisesti esiin vain yksi mahdollisista henkilöistä: *minä*. Eri henkilöille täytyisi tietysti piirtää oma haaransa vuokaavioon, sillä viittaustavat ovat erilaisia. Esimerkiksi definiittisesti ja suoraan *häneen* viitattaessa voidaan käyttää nimeä tai demonstratiivipronominia.

KUVIO 1. Henkilöviittausten keinoja

Kielitieteellinen tutkimus tarvitsee käsitteistönsä. Kieliopin käsitteet ovat vakiintuneita, eikä niiden käyttämistä ilmeisesti voi lopettaa. Lähinnä tarvittaisiin asenteenmuutosta niiden käytössä. Kieliopin käsitteitä ja niiden kuvauksia ei voida pitää absoluuttisina totuuksina, ne eivät saisi ohjata kielenkäytön tutkijan ajattelua.

Niitä voidaan käyttää vain tutkimuksen työvälineinä. Naulalla voi tehdä muutakin kuin yhdistää kaksi lautaa. Kukaan ei kiellä naulan olemassaoloa, vaikka sillä onkin monia käyttötehtäviä. Samalla tavalla ei voi kieltää persoonapronomini- ja passiivikäsitteiden olemassaoloa, vaikka niiden kieliopissa kuvattu käyttötehtävä ei olekaan käytännössä ainoa. Toisaalta kaksi lautaa voi yhdistää muutenkin kuin naulan avulla ja henkilöihin voi viitata muutenkin kuin persoonapronominien avulla.

Monien ihmisten on vaikea oppia äidinkieltä kielioppia, vaikka he osaisivatkin käyttää kieltä erinomaisesti. Yksi mahdollinen syy tähän on se, että kielioppi ei tunnu liittyvän mitenkään oikeaan kielenkäyttöön ja tämän lisäksi sen säännöt usein sotivat intuitiota vastaan. Kielenkäyttäjien intuitiot syntyvät kokemuksesta eli siis kielenkäytöstä, kielioppi ei kuvaa (eikä pyrikään kuvaamaan) kielenkäyttöä, joten kielioppi ei vahvista intuitiota. Syntyy kierre, jossa äidinkielen oppija turhautuu tai päättää opetella kieliopin abstraktina, erillisenä systeeminä. Koulun kielioppikokeessa hän osaa kyllä vastata kysymyksiin, mutta työelämään siirryttyään hän kaipaakin pian »kielenhuoltokurssia», koska koulun säännöllä ei näytä olevan mitään tekemistä todellisten viestintätilanteiden kanssa. Sieltä myös miettiä, mitä suomea vieraana kielenä opiskeleva kielenkäytöstä oppii, mikäli opetuksessa keskitytään kieliopin opetukseen.

Kielioppi kuvaa, miltä kieli näyttää (muotoja), ei miten kieltä käytetään, miten se syntyy ja miten sitä tuotetaan ja ymmärretään. Työnjako on selvä, mikäli tämä muistettaisiin ja muistettaisiin, että kieliopillinen persoona ei ole oikea henkilö, että persoonapronominin eivät ole ainoita keinoja viitata henkilöihin, etteivät persoonapronominin kirjaimellisesti ole asemosanoja, ettei passiivi välttämättä olekaan indefiniittinen, etteivät kaikki geneeriset ilmaukset olekaan »mielivaltaisten persoonien» esittämiä, ettei passiivi ilmoitakaan tekijäksi epämääräistä inhimillistä oliota vaan...

LÄHTEET

- AALTO, SEIJA – AULI HAKULINEN – KLAUS LAALO – PENTTI LEINO – ANNELI LIEKO (toim.) 1989: Kielestä kiinni. Tietolipas 113. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- BAKHTIN, MIHAIL 1973: *Marxism and the philosophy of language*. Seminar Press. New York.
- 1981: *The Dialogic imagination*. University of Texas Press. Austin.
- HAKULINEN, AULI 1987: *Avoiding personal reference in Finnish*. – Verschueren, J. ym. 1987 (ks. tätä).
- (toim.) 1989: *Suomalaisen keskustelun keinoja I*. KIELI 4. Helsingin yliopiston

- suomen kielen laitos. Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – FRED KARLSSON 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – JUSSI OJANEN 1976: Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 324. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- HALLIDAY, M. A. K. 1978: Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning. Edward Arnold. London.
- IKOLA, OSMO 1979: Nykysuomen käsikirja. Weilin & Göös. Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1982: Suomen peruskielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 378. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- KAUPPINEN, ANNELI – KYLLIKKI KERAVUORI (toim.) 1989: Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI. Äidinkielen opettajain liitto. Helsinki.
- KITAGAWA, C. – A. LEHRER 1990: Impersonal uses of personal pronouns. – Journal of Pragmatics 14 s. 739–759.
- KONTTINEN, RAIIJA 1978: Nykysuomen käyttöopas. Koko kansan kielitoimisto. Gaudeamus. Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1989: Mitä se merkitsee? – Aalto, S. ym. 1987 (ks. tätä).
- LEE, BENJAMIN – GREG URBAN (toim.) 1989: Semiotics, self and society. Mouton de Gruyter. Berlin.
- LEINO, PIRKKO 1989: Suomen kielioppi. Otava. Helsinki.
- LYONS, JOHN 1977: Semantics, volume 2. Cambridge University Press. Cambridge.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1993: Impositiivisuus ja kielellinen variaatio. Julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 14. Joensuu.
- MÜHLHÄUSLER, PETER – ROM HARRÉ 1990: Pronouns and people: the linguistic construction of social and personal identity. Basil Blackwell. Oxford.
- NYSTRAND, MARTIN – JEFFREY WIEMELT 1991: When is a text explicit? Formalist and dialogical conceptions. – Text 11 s. 25–41.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. Werner Söderström oy. Porvoo.
- ROMMETVEIT, RAGNAR 1974: On message structure: a framework for the study of language and communication. Wiley. London.
- 1992: Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human cognition and communication. – Wold, A. 1992 (ks. tätä).
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Hakulinen, A. 1989 (ks. tätä).
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1973: Suomen kielen lauseoppi. 6. painos. Otava. Helsinki.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR – MATTI SADENIEMI 1976: Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. 20. painos. Otava. Helsinki.
- SHORE, SUSANNA 1986: Onko suomessa passiivia. Suomi 133. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- SIEWIERSKA, ANNA 1984: The passive: A comparative linguistic analysis. Croom Helm. London.
- SIRO, PAAVO 1964: Suomen kielen lauseoppi. Tietosanakirja Oy. Helsinki.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. – Virittäjä 75 s. 146–152.
- URBAN, GREG 1989: The »I» of discourse. – Lee, B. ym. 1989 (ks. tätä).
- VERSCHUEREN, JEFF – MARCELLA BERTUCELLI-PAPI (toim.) 1987: The pragmatic perspective. Selected papers from the 1985 international pragmatics conference. Pragmatics & Beyond Companion Series. John Benjamins publishing company. Amsterdam.
- WOLD, ASTRI HEEN (toim.) 1992: The dialogical alternative. Towards a theory of language and mind. Scandinavian University Press. Oslo.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun

yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turun yliopisto. Turku.

————— 1989: Suomalaisen puhuttelun piirteitä. – Kauppinen, A. ym. 1989 (ks. tätä).

Grammatical persons vs. real persons

MINNA-RIITTA LUUKKA

The system of indicating person in Finnish is discussed from a pragmatic and an interactive point of view. In the traditional grammar, person in Finnish is expressed by personal pronouns, personal endings of verbs, and by possessive suffixes. Grammatically defined persons are, however, different from real persons participating in interaction. Thus, it is not enough merely to consider the grammatical indicators of person when the occurrence of real persons in text is described.

A formalistic approach to language emphasises the structural properties of language and the independence of meaning, and tends to forget the significance of the context. In contrast, an interactional, dialogical approach starts from the assumption that there are no stable and objective meanings. Meanings are not found in the text and its structures but created in the interac-

tion between speakers and listeners or writers and readers. Thus, an expression grammatically defined as unipersonal, generic, or passive does not, in an interactive situation, generally refer to an indefinite person but specifically to a definitive one. When describing language use, the indefiniteness or definiteness of expressions should therefore be contextually defined.

Linguistic research does, of course, require a conceptual framework. Grammatical concepts are established, and their use is not likely to be abandoned. What is needed, however, is a change in attitudes towards their application in research. Grammatical concepts and their definitions cannot be regarded as absolute truths, and thus they should not too strictly govern the thinking of researchers interested in language use.

Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä

MINNA-RIITTA LUUKKA

<https://journal.fi/virittaja/article/view/38533>

Julkaistu Kotikielen Seuran luvalla

Eripainos: Virittäjä 4/1992

Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä¹

MINNA-RIITTA LUUKKA

1. Varmuus ja tieteellinen genre

Kieltä ja kielen ilmenemismuotoja, esimerkiksi tekstejä, ei voida tarkastella irrallaan kontekstista. Kieltä käytetään viestinnän välineenä ja jokainen viestintätilanne on vuorovaikutusta tekstin tuottajan ja vastaanottajan välillä. Kieltä ei käytetä ainoastaan ns. propositioiden välittämiseen, vaan kielellä on myös tärkeä sosiaalinen funktio.

Tieteellistä kieltä luonnehditaan yleensä etäiseksi, minää häivyttäväksi, objektiiviseksi ja varaukselliseksi. Syitä näihin piirteisiin on etsittävä tieteen viestinnän pelisäännöistä, joihin kuuluu mm. se, että jäsenten ei sovi esittää omia tuloksiaan lopullisina tieteen tuloksina, vaan heidän on nöyryyttävä tieteellisen yhteisön edessä. Itseä ei saa korostaa liikaa. Tästä nöyryytymisestä kertovat epäröinnit tulosten esittämisessä, passiivin käyttö ja asiakeskeinen esittämistapa (*Tuloksista voisi päätellä että... / Tulokset näyttäisivät osoittavan että...*). Samanlaisesta vaatimattomuudesta kertovat varsinkin esitelmissä yleiset ilmaustavat: *Olen tässä tutkimuksessa pyrkinyt kuvaamaan / yrittänyt kuvata X:ää.*

Tieteellisen artikkelin kirjoittaja tai esitelmän pitäjä antautuu aina mahdollisen kritiikin kohteeksi. Vastaiskun varalta kirjoittajat jättävät takaportteja auki. Varovaisen kirjoittajan teksti sisältää varauksia, tarkennuksia, varmuusasteen lievennyksiä. Esimerkiksi Markkasen ja Schröderin (1988) mukaan pehmentelyn (hedge) funktiot tieteellisissä teksteissä ovat kirjoittajan vastuun lieventäminen (tekstin faktoja ei esitetä totuuksina), esitettyjen asioiden merkityksen lieventäminen ja kirjoittajan propositioihin ja tekstin sisältöön kohdistuvien asenteiden muokkaus tai asenteiden piilottaminen. Pehmentelyn avulla kirjoittaja pyrkii luomaan objektiivisen vaikutelman.

---

¹ Artikkelin perustuu Kielitieteen päivillä 8. 5. 1992 pidettyyn esitelmään.

Akateeminen yhteisö on luonteeltaan suljettu ja jokaisen siihen mukaan haluavan on osoitettava pätevyytensä. Myersin (1989) mukaan tästä seuraa se, että akateemiset viestintätilanteet ovat luonteeltaan kasvoja uhkaavia tilanteita. Tiedeyhteisö määrittelee, mitä tiede ja tieto on, ja yhteisön jäsenten on annettava oma panoksensa tässä määrittelyssä. Jokainen tieteellinen artikkeli ja esitelmä on tavallaan lahja tiedeyhteisölle, mutta se on samalla oman tieteellisen panoksen oikeutuksen vaatimus. Tutkimustulokset muuttuvat tieteeksi vasta silloin, kun tiedeyhteisö on ne tavalla tai toisella hyväksynyt.

Vaikka akateemiset viestintätilanteet eivät olekaan ensisijaisesti sosiaalisia tilanteita, niissä vallitsee kuitenkin samankaltaiset kohteliaisuusnormit kuin missä tahansa muussa viestintätilanteessa. Vaatiminen ja pyytäminen ovat kasvoja uhkaavia akteja, ja tämän uhkan pienentämiseksi puhujat voivat halutessaan pehmentää puheaktejaan (vrt. *väitän että x on y* vs. *väittäisin että x on y*). Konditionaalnin ilmaisema epävarmuus ei tällöin kohdistukaan proposition vaan vuorovaikutukseen. (Akateemisen diskurssin pelisäännöistä ja kohteliaisuudesta enemmän ks. Luukka 1992a.)

Tässä artikkelissa käsittelen yhtä akateemisten pelisääntöjen heijastumaa: varmuuden ilmaisemisen tapoja tieteellisessä tekstissä sekä propositionaalisesta että vuovaikutuksellisesta näkökulmasta. Esittelen laajemmassa metadiskurssia käsittelevässä tutkimuksessani (Luukka 1992a) käyttämäni varmuusasteen modifioinnin kuvaussysteemiä ja esitän aineistooni perustuvia keskeisiä tuloksia. Kuvaussysteemini on luonteeltaan pragmaattinen, ja se on syntynyt aineiston analysoinnin pohjalta. Kuvaus perustuu ilmausten funktioihin – ei muotoihin – tekstissä.

2. Ikkuna tieteen diskurssiin

Aineistoni koostuu viidestä kielitieteellisestä esitelmästä ja niiden pohjalta laadituista artikkeleista. Puhuttu materiaali on koottu marraskuussa 1989 Turussa pidetystä AFinLAN syysseminariumista. Esitelmien kirjalliset versiot on julkaistu AFinLAN vuosikirjassa 1990. Aineiston valinnassa on pyritty siihen, että vertailtavat tuotokset olisivat mahdollisimman vertailukelpoisia. Puhutun ja kirjoitetun version tuottajat ovat samoja, tekstin aihe ja tavoite on sama ja itse asiassa kohderyhmäkin on lähes sama (vertailututkimusten ongelmista ks. Luukka 1992b). Yhteiskestoltaan puhuttu materiaali on noin 2½ tunnin pituinen.

Vaikka tutkimukseni pääluonne on kvalitatiivinen, olen käyttänyt myös esiintymien frekvenssejä täsmentämään havaintojani. Yhteisenä vertailun yksikkönä olen käyttänyt »ilmausta», joka vastaa lähinnä kirjoitetun kielen lausetta. Puhu-

tuissa teksteissä ilmaus saattaa tietenkin olla rakenteeltaan epätäydellisempi, mutta funktioltaan ja merkitykseltään samanlainen kuin kirjoitetun kielen lause. Toisaalta puhutun kielen luonteeseen kuuluu löyhempi lauserakenne, esimerkiksi *että*-lauseiden ja rinnasteisten sivulauseiden suurempi määrä. Tämä ei kuitenkaan näyttänyt vaikuttavan ilmausten kokonaismäärään, joka oli hämmästyttävän samanlainen kirjoitetussa (2190 ilmausta) ja puhutussa (2081 ilmausta) aineistossa.

3. Propositionaalinen varmuus

3.1. Varmuuden modifiointi

Puhuminen ja kirjoittaminen ovat (yleensä) intentionaalista toimintaa. Tekstin tuottajalla on useimmiten käsitys siitä, mitä hän haluaa viestiä ja miten haluaisi viestinsä tulkittavan. Intentionaalisuus tekstin tuottamisessa, varsinkin puhumisessa, on ongelmallinen käsite. Kuinka tietoisia esimerkiksi varmuusasteen modifioinnit lopultakaan ovat ja onko olemassa ns. absoluuttisia intentioita, joita vuorovaikutustilanteissa välitettäisiin? Tekstin tuottaja voi viestiä sellaistaakin, jota hän ei tarkoita viestiä eikä edes tiedä viestivänsä. Analysoidessani tekstejä olen asettautunut tavallisen kuulijan ja lukijan rooliin ja yhteistyön periaatteen mukaisesti olettanut, että tekstin tuottaja tekee tekstistään niin helposti tulkittavaa ja selkeää kuin mahdollista, esimerkiksi antamalla tulkintavihjeitä siitä, kuinka varma hän on esittämistään asioista. Varmuusasteen kuvauksen avulla ei kuitenkaan voi tehdä päätelmiä tekstin tuottajan todellisista intentioista, vaan niistä vaikutelmista, jotka syntyvät tekstin vastaanottajalle.

Vihjeenä siitä, että varmuuden vivahteiden modifiointi saattaa olla puhetilanteessa tietoista toimintaa, ovat puheessa esiintyvät modifioinnit, joissa puhuja muuttaa suunnitelmiaan ja muokkaa ilmauksensa varmuuden astetta. Esimerkiksi seuraavassa puhuja peruuttaa nopeasti alun perin painokkaasti ilmaisemansa varauksen ja ilmaiseekin asian varmana:

Esimerkki² 1:

suomen kielen *ääntämisvaikeudet on periaatteessa samoja kun *muidenkin kielten,

---

² Esimerkeissä on käytetty voimakkaan painatuksen merkinä tähteä (*), lyhyen tauon merkinä pilkkua, pitkähkön ja pitkän tauon merkinä pistettä. Muut paralingvististen keinojen merkinnät (ks. Luukka 1992) on poistettu.

**kaikki suomen kielen *äänteelliset *ominaisuudet *s a a t t a v a t *o l l a ,
*o v a t s i i s tämmösiä *potentiaalisia vaikeuksia jonkun tietyn *äidinkielen
lähtökohdista,

Ilmauksen totuusarvo on sillä tavalla keskeinen ominaisuus, että periaatessa jokainen väitelause ottaa kantaa siihen, onko ilmaus totta vai ei. Väitelauseeseen esittäessään puhuja tai kirjoittaja samalla väittää (eli assertoi) asiasisällön ja presupponoi tiettyjen asiutilojen pitävän paikkansa. Perusväitelause ilman modifioijia on siis tunnusmerkitön tapa ilmaista, että puhuja pitää väitettä totena.

Tekstin tuottajalla on käytettävissään monia keinoja, joiden avulla väitteen varmuusastetta voidaan joko korostaa tai lieventää. Tässä artikkelissani keskityn varmuusasteen lieventimiin.

Modaalisuus on keskeisin keino, jonka avulla tekstin tuottaja ilmaisee suhtautumistaan esittämäänsä proposition. Modaalisuutta voidaan tarkastella joko semanttiselta ja pragmaattiselta kannalta (esim. Hakulinen – Karlsson 1988, Matihaldi 1979) tai ensisijaisesti kielipöydänsä kannalta (esim. Palmer 1986). Semanttiselta kannalta tarkasteltuna modaalisuuden perustyyppiä on kolme: looginen, episteenminen ja deontinen.

Episteenmisen modaalisuuden liittyvät proposition todenperäisyyteen. Niiden avulla puhuja ilmaisee, kuinka totena ja varmana hän asiaa pitää. Suomen kielessä eri keinot ilmaista varmuuden astetta ovat sillä tavalla päällekkäisiä, että samaa episteenmisen taso voidaan ilmaista joko verbin moduksen avulla (*Pekka jäänee yöksi*), modaalisen verbin avulla (*Pekka saattaa jäädä yöksi*), modaalisen adverbien avulla (*Pekka jää ehkä yöksi*) tai modaalisen adjektiivien avulla (*On luultavaa, että Pekka jää yöksi*). Varmuuden asteen vivahteet tulevat selvemmin esiin adverbien ja adjektiivien avulla ilmaistuissa lauseissa, joten täsmälleen samamerkityksiä lauseet eivät ilmeisesti ole.

Varmuusasteen ilmaisemisen keinoja voidaan kuvata myös orientaation kannalta. Halliday (1985) jakaa modaliteetin kahteen ryhmään: *S u b j e k t i i v i s e n* modaliteetin avulla ilmaistaan asian todennäköisyys nimenomaan tekstin tuottajan näkökulmaa korostaen (*Minä luulen että X*), *o b j e k t i i v i s e n* modaliteetin avulla taas tuodaan esille neutraalimpi, objektiivisempi näkökulma asian todennäköisyyteen (*On luultavaa että X*). Modaliteetti voidaan tekstissä ilmaista joko eksplisiittisesti tai implisiittisesti. *E k s p l i s i i t t i s e s s ä* ilmaisutavassa varsinainen propositio ja modaalisuus ilmaistaan erillisinä, usein eri lauseissa (esim. *Minä luulen, että X tulee.*). *I m p l i s i i t t i s e s s ä* tavassa varsinainen propositio ja modaalisuus ilmaistaan samassa lauseessa (esim. *Luultavasti X tulee.*).

Episteenmisen modaaliainesten analysoinnin avulla ei kuitenkaan paljastu var-

muusasteen ilmaisemisen koko kuva, sillä epävarmuutta voidaan osoittaa myös erilaisten lievennysten avulla. Lievennys on ilmiönä läheinen »hedging»-käsitteelle, jolla tarkoitetaan niitä leksikaalisia elementtejä, joiden avulla tekstin tuottaja osoittaa epävarmuutta esittämiensä asioiden totuudellisuudesta. Esimerkiksi Hüblerin (1983) mukaan »hedging» on manipulatiivinen, epäsuora tapa sanoa vähemmän kuin tarkoittaa. Sen tarkoituksena on tehdä ilmauksesta hyväksyttävämpi ja lievempi ja sitä kautta vähentää riskiä joutua arvostelun kohteeksi.

Lakoff (1975) tarkoittaa hedgellä niitä keinoja, joiden funktiona on tehdä ilmaus epäselvemmäksi tai vähemmän epäselväksi. Ilmauksen epäselvyyden vähentämistä on käytetty suomenkielistä nimitystä »vahvistin», epäselventämistä taas nimityksiä »varaus» (Hakulinen 1989) ja »rajoitin» (Lampinen 1989). Crystal ja Davy (1975) ovat käyttäneet samantyyppisestä lievennysilmistä nimitystä »softener», 'pehmenin', joka kuvaa ilmiön funktiota vuorovaikutuksessa paremmin kuin nimitykset »varaus» tai »rajoitin».

Epämääräistämisen keinot voidaan jakaa kahtia sen mukaan, mihin epä-määräistäminen kohdistuu. Epäselvyys voi koskea propositiota (*X on tavallaan Y*). Puhuja välttää ilmauksen *tavallaan* avulla ottamasta täsmällisesti kantaa, hän ei väitä, että *X* on täsmällisesti *Y*. Toinen epämääräistysten tyyppi liittyy puhujan ja proposition väliseen suhteeseen, ts. puhujan sitoutumiseen proposition totuuteen (*X on ehkä Y*). Näistä epävarmuuden osoittamista on käytetty nimityksiä »likimääräistin» (approximator) ja »suojaus» (shields) (Ks. Prince et al. 1982, Hakulinen 1989).

Tyypillisiä likimääräistyksiä ovat Hakulisen (1989) mukaan intensiteettiadverbit (mm. *aika, melko*), demonstratiiviset adjektiivit (*sellainen, tällainen*) ja indefiniittiset pronominit (*joku, jotain*). Tyypillisiä suojauksia puolestaan ovat monet modaaliset ilmaukset (*ehkä, luultavasti*) ja fraasit (*musta tuntuu, mun mielestä*). Likimääräistysten ja suojausten rajaus on ongelmallista. Usein on vaikea päätellä kummasta tyypistä on kyse, sillä sama ilmaus voi toisessa kontekstissa olla likimääräistys ja toisessa suojaus. Suojaukset liittyvät kuitenkin selvemmin varmuusasteen ilmaukseen, likimääräistyksen taas yleisemmin epämääräisyyteen. Tästä syystä en ole kuvauksessani käsitellyt likimääräistyksiä. Toinen rajauksen kriteeri on se, että suojausten vaikutusala on laajempi (koko propositio) kuin likimääräistysten (yleensä yksi sana).

Varmuuden lieventämiseksi tekstin tuottajalla on käytettävissään useita keinoja. Olen jakanut varmuusasteen lieventimet kahteen tyyppiin: *v a r a u k s i i n* ja *r a j o i t t i m i i n*. Nämä tyypit eroavat sekä lieventämisvaikutelman voimakkuudeltaan että merkitykseltään.

Selvimmän väitteen totuusarvoon ottavat kantaa varaukset, jotka liittyvät laajasti katsoen episteemiseen modaalisuuteen. Rajoittimet puolestaan ovat vähemmän

varmuutta lieventäviä, sillä puhuja tai kirjoittaja pitää väitettään totena, mutta rajoittaa väitteen vaikutusala ajallisesti, määrällisesti, laadullisesti tai sen yleistettävyyden kannalta. Yksi ilmaus voi sisältää useitakin erityyppisiä lieventimiä, kuten seuraavassa esimerkissä:

Esimerkki 2:

*syy miksi *tämä, jäljentämistehtävä tässä, tai siis toisto *lisää tähän näin paljon, tätä selitys, ö voimaa silloin kun se tuossa ei tehny sitä johtuu kai lähinnä siitä että, että tota *tässä, ö tässä osajoukossa mi-mi-mis-millä tehtiin kaikki *nämä tehtävät niin toi jäljentämistehtävä oli heikompi selittäjä yleensä:

ö, mikä *minä luulisin että saattaa olla tällöinen *artefakta johtuu lähinnä siitä että, että tota tällöinen jäljentämistehtävä kun tehdään, *joukkokokeena niin siihen liittyy kaikkienkäsittä hässäkkää muunmuassa osa oppilaista ei jaksa keskittyä siihen kovinkaan hyvin.

3.2. Varaukset

Ensimmäiseen alaryhmään, varauksiin, kuuluvat ilmaukset osoittavat selvimmin varmuuden lievennystä. Tyypin perusmerkitys on *X on mahdollisesti totta*. Puhuja tai kirjoittaja ilmaisee, että hän on epävarma esittämänsä asian totuusarvosta. Varauksen keinoja ovat

- 1) episteemiset adverbit (*mahdollisesti, ehkä, kai* jne.)
- 2) modukset (konditionaali, potentiaali)
- 3) modaaliset apuverbit (*saattaa, voida* jne.)
- 4) yksipersonaiset verbi-ilmaukset (*näyttää siltä että* jne.)
- 5) mentaalista tilaa osoittavat verbit (*olettaa, luulla*).

Tyypillisin tapa esittää varauksia oli sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä modaalisten apuverbien käyttö, nimenomaan *voida*-verbin käyttö. Kirjoitetuissa teksteissä tosin apuverbien suosio oli selvästi suurempi kuin puhutuissa teksteissä. Kirjoitettujen tekstien varauksista 43 % ilmaistiin apuverbien avulla, puhutuissa taas apuverbien suhteellinen osuus oli 28 %.

Kirjoitetuissa teksteissä olivat tyypillisiä ilmaukset, joissa apuverbi liittyy matriisilauseeseen olevaan mentaalista tilaa tai sanomista ilmasevaan verbiin, ts. tyypit *voi olettaa / ajatella / päätellä / kuvitella / sanoa että*. Matriisilauseerakenteen tilalla voidaan tietysti käyttää myös lauseenvastiketta (*x:n voi olettaa olevan y*).

Esimerkki 3:

Kun virheanalyysi paljasti kirjoitusvirheiden olevan suureksi osaksi selitettävissä fonologisin, ääntämykseen liittyvin, perustein, voidaan ajatella, että molemmat tehtävät liittyvät fonologisten (tai foneettisten) työmuistiedustusten käsittelyyn.

Puhuttujen tekstien *voida*-apuverbin avulla esitetyille varauksille oli tyypillistä konditionaalimuotoisuus. Puhujat siis ikään kuin lisäsivät epävarmuutta käyttämällä yhtä aikaa kahta varauksen keinoa. Peräti 80 % puhuttujen tekstien *voida*-verbeistä oli konditionaalisia. (Kirjoitetuissa teksteissä konditionaalisten osuus oli alle 30 %.)

Esimerkki 4:

*tää *rakennetehtävä *näyttäis *mittaavan jotakin muuta kun nää kaks, ö muuta tehtävää,
ja että *toisaalta, *tässä näyttäis siltä että nämä kaks mittaa *hyvin paljon samaa asiaa.
ö. toisin sanoen ö. mikä se asia sitten vois olla,
minä olen ajatellu että se vois olla tämmönen, ö yleensä *foneettisen *vieraan *foneettisen aineksen. ö, ö pitäminen lyhytkestosessa *muistissa jota molemmat näistä tehtävistä vaatii,*

Verbien modusten ja episteemisten adverbien käyttö olivat puhutuissa teksteissä yhtä yleisiä varausten esittämiskeinoja. Yleisimpiä varmuutta lieventäviä adverbeja olivat sekä puhutuissa että kirjoitetuissa teksteissä adverbit *ehkä* ja *(ei) välttämättä*. Adverbi *ilmeisesti* oli tyypillisempi kirjoitetuissa teksteissä kuin puhutuissa, ja adverbi *kai* taas oli yleisempi puhutuissa kuin kirjoitetuissa teksteissä. Muut ilmaukset (mm. *todennäköisesti*, *ei välttämättä*, *mahdollisesti*) olivat varsin harvinaisia, lähinnä yksittäistapauksia.

Verbien moduksista episteemisen modaalisuuden ilmaisemisen päätehtävä on potentiaalilla. Sen tunnusaineksen merkitys on 'todennäköinen', 'luultava'. Potentiaali ilmaisee siis epäröintiä, mutta se on nykykielessä ja varsinkin puhutussa kielessä varsin harvinainen modus, ja muut episteemisyiden ilmaisemisen keinot ovat syrjäyttäneet sen. Tässäkin aineistossa potentiaali esiintyi kirjoitetuissa teksteissä vain viisi kertaa ja puhutuissa teksteissä kerran.

Toinen epävarmuusmoduksistamme on konditionaali, jolla tosin on monia muitakin tehtäviä. Konditionaali oli selvästi potentiaalia yleisempi epävarmuutta osoittava modus, mutta sille oli ominaista epäitsenäisyys. Se esiintyy usein muiden modaalainesten ohella, esimerkiksi modaalisisissa apuverbeissä (*x voisi olla y*), modaalisten adverbien kanssa (*x olisi ehkä y*) tai epävarmuutta osoittavissa yksi-

persoonaisissa ilmauksissa (*x näyttäisi olevan y*). Se, kumpi varmuusasteen lieventimistä on ensisijainen ja kumpi lisälievennin, vaatisi tarkempaa analyysia.

Suurin osa aineistoni konditionaaleista esiintyi yhdessä jonkin muun lieventimen kanssa. Yksinäisten, kokonaan lievennysfunktiota kantavien esiintymien osuus oli kirjoitetuissa teksteissä vain 12 % ja puhutuissa teksteissä 8 % kaikista varaustyypeistä. Konditionaalien varauksellisuus liittyi nimenomaan tulevaisuuden ennustamiseen ja hypoteesien esittämiseen.

Esimerkki 5:

Kääntäminen kielestä toiseen on kyllä generatiivista toimintaa, mutta ei resi-prookkista, eivätkä kaikki oppilaat toimi inferentiaalisesti käännöksiä tehdes-sään. Inferentiaalisuus kääntämisen yhteydessä tarkoittaisi sitä, että oppilas tulkitseisi käännettävän tekstin aikaisempien kokemustensa pe-rusteella ja liittäisi tekstissä olevat tiedot aikaisempiin tietorakenteisiin-sa.

Harvinaisempia varausten keinoja olivat sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teks-teissä yksipersonaiset ilmaukset (esim. *näyttää siltä että*) ja rakenteet, jotka si-sätävät mentaalista tilaa tai sanomista kuvaavan verbin (esim. *voidaan ajatella / sanoa että*). Kirjoitetuissa teksteissä molempien tyyppien osuus oli alle 10 %, puhutuissa jalkimmäisen tyyppin osuus oli suurempi, 14 %.

Aineistossa esiintyneitä mentaalista tilaa tai sanomista ilmaisevia verbejä varmuusasteen lieventämisfunktiossa olivat mm. verbit *luulla, arvella, olettaa, aja-tella, kuvitella, ja sanoa*. Näistä yleisimpiä olivat verbit *olettaa* ja *ajatella*. Verbit sijoittuvat varmuusasteen jatkumolle siten, että epävarmimpaan päähän asettuvat verbit *arvella, luulla* ja *olettaa* ja vähemmän epävarmaan päähän taas mm. verbit *ajatella* ja *sanoa*, joiden epävarmuusvaikutelma syntyy itse asiassa geneerisestä käytöstä, ei niinkään verbien merkityksestä sinänsä. Tästä syystä ne esiintyvätkin muodossa *ajatellaan että / voidaan ajatella että*. Sen sijaan tapaukset *minä ajat-telen että* on luokiteltu toisaalle, rajoittimien luokkaan, sillä niiden merkitys kon-tekstissään on samankaltainen kuin ilmauksella *minun mielestäni*. Niiden tehtävä on siis rajoittaa väitteen vaikutuksen yleistettävyyttä. Mentaalisten verbien esiinty-mät olivat varsin samanlaisia sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä. Ylei-simpiä mentaalisia epävarmentajaverbejä olivat *olettaa* ja *ajatella*.

Esimerkki 6:

Olettais in genetiivi- ja partitiiviobjektien oppimisen olevan ulkomaalaisille suunnilleen yhtä vaikeata kuin epämääräisen ja määräisen ar-tikkelin käytön oppiminen on vierasta kieltä opiskeleville suomalaisille.

Varauksen funktiossa esiintyviä yksipersonaisia ilmauksia löytyi aineistosta neljää eri tyyppiä: *näyttää siltä että*, *tuntuu siltä että*, *viittaa siihen että* ja *vaikuttaa siltä että*. Näistä tyypeistä suosituin oli ilmaus *näyttää siltä että*, puolet yksipersonaisista ilmauksista oli tätä tyyppiä sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä. Toiseksi yleisin tyyppi kirjoitetuissa teksteissä oli *tuntuu siltä että* ja puhutuissa *viittaa siihen että*.

Esimerkki 7:

Englannilta kuulostavien pseudosanojen toistamisen tarkkuus näytti lisäksi liittyvän suunnilleen yhtä suurena määrin kielen eri osa-alueita mittaaviin koetehtäviin. Koska suoritukset näissä myös korreloivat korkeasti keskenään, näyttää siltä, etteivät vieraan kielen kuullun ymmärtäminen, luetun ymmärtäminen ja kirjallinen tuottaminen alkuopetuksen aikana kehity toisistaan erillään.

Kaiken kaikkiaan sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä yleisin tapa esittää varauksia väitteen varmuusasteeseen oli tyyppin *x voi olla / saattaa olla y* käyttö. Puhutuissa teksteissä tosin se oli selvästi useammin konditionaalimuotoinen, ts. tyyppiä *x voisi / saattaisi olla y*. Konditionaalien käyttö näyttää erottelevan selvimmän puhutut ja kirjoitetut tekstit: muissakin varaustyypeissä puhutut ilmaukset esiintyivät useammin konditionaalilla vahvistettuna. Kun kirjoitetuissa teksteissä käytettiin varausta *voidaan ajatella että x on y* tai *näyttää siltä että x on y*, niin puhutuissa teksteissä suosittiin ilmauksia *voitaisiin ajatella että x on y* ja *näyttäisi siltä että x on y*. Puhutuille teksteille oli muutenkin tyyppillistä se, että puhujat käyttivät yhden ilmauksen varauksellisuuden osoittamiseen päällekkäin useita keinoja, esimerkiksi apuverbiä, konditionaalialia ja lieventävää adverbialia yhdessä.

Kressin (1989) mukaan tieteellisille teksteille on tyyppillistä nimenomaan apuverbien avulla osoitettu modaalisuus, sen sijaan mentaalista prosessia osoittavien verbien (*luulla, olettaa* jne.) käyttö ei ole tyyppillistä tieteellisille teksteille. Tulokseni näyttävät tukevan Kressin havaintoja, nimenomaan kirjoitettujen tekstien osalta. Peräti 43 % artikkelien varauksista esitettiin modaalisten apuverbien avulla, mentaalisten verbien osuus oli alle 10 %. Puhutuissa teksteissä mentaalisten verbien osuus oli suurempi, lähes 15 %.

3.3. Rajoittimet

Toiseen alaryhmään, rajoittimiin, kuuluvien ilmausten avulla tekstin tuottaja osoittaa, että hänen esittämänsä idea on totta tietyin rajoituksin. Hän ei esimerkiksi väitä, että *Opettajat ovat naisia*, vaan rajoittaa väitteensä vaikutusalaan sanomalla

Yleensä / monet opettajat ovat naisia. Puhuja voi lieventää sanomaansa rajoittamalla sen vaikutusala ajallisesti tai määrällisesti. Näitä kahta tyyppiä yhdistää se, että molemmat liittyvät frekvenssin rajoittamiseen, ja joissain tapauksissa rajanveto tyyppien välillä onkin vaikeaa. Yleensä konteksti kuitenkin osoittaa, kummasta tyyppistä on kyse.

Yleisin rajoitintyyppi sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä oli *ajalliset rajoittimet*. Ajallisten rajoittimien avulla puhuja tai kirjoittaja ilmaisee, että hän ei väitä, että *x on aina y*, vaan esimerkiksi *x on usein y*. Ajalliset rajoittimet sijoittuvat jatkumolle, jonka toisessa päässä on *aina* ja toisessa *ei koskaan*.

Ajallisten rajoittimien jatkumolla on yhteys varma–epävarma-jatkumon kanssa. Yhteys ei ole suoraviivainen, vaan u-muotoinen siten, että useuden maksimi- ja minimiulottuvuus ja varmuuden maksimiulottuvuus kuuluvat yhteen. Toisin sanoen mitä enemmän useusjatkumon maksimi- tai minimipäässä ilmauksen rajoitin on, sitä vähäisempi sen lievennysvaikutus on ja sitä varmempi puhuja on väitteestään. Epävarmuus on suurimmillaan siis useusjatkumon keskivaiheilla. Esimerkiksi ilmaus *x on tavallisesti y* on epävarmempi kuin ilmaus *x on lähes aina / useimmiten y* tai ilmaus *x on harvoin / tuskin koskaan y*. Tämä hypoteesi jatkumoiden välisestä u-muotoisesta suhteesta tosin vaatisi lisätutkimusta. Kaaviossa I on esitetty useusjatkumon kiintopisteitä sijoitettuna varmuusjatkumolle.

Kaavio 1.	USEUS maksimi	VARMA	USEUS minimi
	aina		ei koskaan
	lähes aina		tuskin koskaan
	yleensä		harvoin
	usein		ei useinkaan
	aika usein	silloin tällöin	
	tavallisesti	joskus	

EPÄVARMA

Ajallisten rajoittimien keskinäisestä suhteesta ja suhteesta varmuusasteeseen on esimerkkinä seuraava tapaus, jossa puhuja vaihtaa varmemman rajoittimen epävarmempaan.

Esimerkki 8:

yks niistä väärinkäsityksistä on se että fonetiikka yleensä ö, tai sanotaan

*hyvin usein ainakin, ymmärretään, ö *suppeasti tarkoittamaan vain *puheen *tuottamista
ellei sitten *ääritapauksissa pelkästään, peräti *äänteiden *tuottamista.*

Kirjoitetuissa teksteissä yleisimmät ajalliset rajoittimet olivat *usein*, *yleensä* ja *tavallisesti*. Näistä *usein* ja *yleensä* rajoittavat vähiten väitteen vaikutusalaa (ja useutta), *tavallisesti* taas sijoittuu vahvuudeltaan jatkumon puoliväliin ja lieventää siis eniten väitteen varmuutta. Puhutuissa teksteissä selvästi yleisin ajallinen rajoitin oli *yleensä*, joka näytti siis kattavan myös merkitykseltään läheisen *tavallisesti*-rajoittimen tehtävät.

Tyypillisesti ajalliset rajoittimet liittyivät ilmauksiin, joissa esitettiin yleisiä väitteitä, periaatteita tai yleistyksiä. Rajoittimien avulla siis vältettiin jyrkkyyttä, esimerkiksi muotoilemalla ilmaus muotoon *usein / yleensä / tavallisesti x:ää pidetään y:nä*.

Esimerkki 9:

Yksi väärinkäsityksiä aiheuttava syy on, että fonetiikka usein ymmärretään suppeasti tarkoittamaan vain puheen, tai ääritapauksessa äänteiden tuottamista.

Ajallisilla ja määrällisillä rajoittimilla on tiettyjä yhtymäkohtia. Sama rajoitin voidaan toisessa kontekstissa tulkita määrälliseksi ja toisessa ajalliseksi. Esimerkiksi ilmaus *joissain tapauksissa* on tässä suhteessa kaksikasvoinen.

Kirjoitetuissa teksteissä kolmanneksi yleisin rajoitintyyppi olivat *määrälliset rajoittimet*, sen sijaan puhutuissa ne olivat harvinaisin tyyppi. Osa määrällisistä rajoittimista sijoittuu jatkumolle, jonka toisessa päässä on *kaikissa tapauksissa x on y* ja toisessa päässä *tässä tapauksessa x on y*. Väitteen varmuusastetta siis lievennetään rajoittamalla sen määrällistä vaikutusalaa.

Esimerkki 10:

?huomaatko tää *kulttuuriero tulee, tavallaan *näkyviin joka, *tässä tapauksessa rikastuttaa, opetus ja oppimistilanteita?:

Osa määrällisistä rajoittimista taas sijoittuu jatkumolle, jonka toinen pää on *x on kokonaan y* ja toinen pää *x on osittain y*.

Esimerkki 11:

Myöhennetty ryhmä on tehtävässä hiukan normaalia aloitusryhmää parempi. Tämä saattaisi johtua ainakin osaksi suuremmasta äidinkielen tuntien määrästä kolmannella luokalla.

Laadullisten rajoittimien avulla kirjoittaja tai puhuja epämääräistää ilmaustaan ja siten välttää ottamasta täsmällisesti kantaa sen varmuuteen. Hän ei väitä, että *x on täsmällisesti y*, vaan että *x on tavallaan y*. Laadullisesti epämääräiseksi osoitettu ilmaus jättää avoimeksi lopullisen tulkinnan. Se jättää lukijalle tai kuulijalle mahdollisuuden täsmentää itse tarkoitetta. Epämääräisyyttä osoitetaan esimerkiksi ilmausten *tavallaan*, *oikeastaan* ja *lähinnä* avulla.

Esimerkki 12:

jos taas tehdään *päinvastoin ja katotaan et kuinka paljon *toistotehtävä korreloi *matematiikan numeron kanssa jos, jos tämä niiku *englannin numeron ja matematiikan numeron yhtäläisyys, otetaan pois,

niin sitte täällä ei jää *mitään jäljelle oikeastaan, elikä vois sanoa että tää *toistotehtävä, ennustaa. sekä englannin että *matematiikan *menestystä mutta että se ennustaa, englannin kohdalta vielä paljon semmosta mikä jää sitten sen matematiikan, *lisäksi, tavallaan.

elikä et siinä on tavallaan semmonen *yleiskomponentti mutta siinä on myöskin ihan semmonen *kielispesifi komponentti.

jolla me voidaan tavallaan, *lausua tätä, ä asiaa sisäisesti

ja sillä tavalla niinkun, ö *kerrata sitä,

Laadulliset rajoittimet kuuluvat pehmentelyilmiöön (»hedging»), mutta olen tässä kuvauksessa ottanut laadullisiin rajoittimiin mukaan ainoastaan ne tyypit, joiden vaikutusalue on koko ilmaus. Yleensä »epämääräistäjiin» on nimittäin luettu myös intensiteettiadverbit, jotka määrittävät adjektiiveja (*melko kiinnostava*), kvanttoireita (*melko paljon*) tai adverbbeja (*melko usein*). Olen siis ottanut mukaan vain ne adverbialit, jotka epämääräistävät predikaatin kautta koko ilmausta.

Laadulliset rajoittimet oli toiseksi yleisin rajoitintyyppi sekä puhutuissa että kirjoitetuissa aineiston teksteissä. Yleisimpiä kirjoitettujen tekstien laadullisia rajoittimia olivat *lähinnä*, *tavallaan* ja *ikään kuin*. Muut tyypit esiintyivät vain muutamia kertoja. Selvin ero puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien välillä olikin juuri ilmauksen *tavallaan* käytössä, sillä se esiintyi vain kerran kirjoitetuissa teksteissä. Rajoitin *niin kuin*, joka esiintyi puheessa tietysti yleensä muodossa *niinku*, näytti toimivan samassa tehtävässä kuin kirjoitettujen tekstien *ikään kuin*. Joissain tapauksissa *niinku* voidaan tulkita ennemminkin täytelisäkkeeksi kuin rajaukseksi.

Kun ajalliset rajoittimet esiintyivät useimmiten yleistyksissä, viittauksissa aikaisempiin tietoihin ja periaatteiden ilmaisuissa, niin laadulliset rajoittimet esiintyivät tyypillisesti puhujan tai kirjoittajan omien ajatusten ja päätelmien tai tutkimusongelman rajausten yhteydessä.

Väitteen totuusarvoa voidaan lieventää myös siten että rajoitetaan sen yleistettä-

vyyttä osoittamalla se omaksi mielipiteeksi (*Minun mielestäni X on Y*). Väitettä ei esitetä faktana, vaan mielipiteenä, josta voi vapaasti olla eri mieltä. Varsinkin tieteellisissä teksteissä, joissa tavoitteena on yleispätevän tiedon välittäminen, ilmauksen merkitseminen mielipiteeksi tai kokemukseksi lieventää väitettä.

Yleistettävyyden rajoittimet olivat kirjoitetuissa teksteissä harvinaisin, mutta puhutuissa teksteissä selvästi laadullisia rajoittimia yleisempi tyyppi. Mielipiteenilmaisujen vähäisempi määrä kirjoitetuissa teksteissä liittyy yleisemminkin akateemisten tekstien konventioihin: mielipiteiden ilmaiseminen ei kuulu perinteiseen akateemiseen kirjoittamistapaan.

Myös mielipiteen esittämistapa kirjoitetuissa teksteissä oli vähäeleisempää kuin puhutuissa teksteissä. Puhutuissa teksteissä tyypillisin tapa osoittaa ilmaus mielipiteeksi oli *minun mielestäni x on y*. Kirjoitetuissa teksteissä taas jätettiin persoonapronomini pois, häivyttiin siten minää astetta enemmän ja ilmaistiin asia *mielestäni x on y*.

Esimerkki 13:

*ja, mä *ensimmäiseks alottaisin puhumalla pikkusen *kielenoppimisen perustasta,
nimittäin sehän, on, kielestä riippumaton,
ja m u n m i e l e s t ä pitkälle, ihmisen kognitiivisiin toimintoihin, sidoksissa oleva asia.*

Esimerkki 14:

Skeeman käsite sopii m i e l e s t ä n i hyvin suomen oppijoiden morfologisten virheiden kuvaukseen myös siksi, että se antaa ikään kuin yhteisen nimen niille muodoille, jotka ovat taivutustyyppien ja -muotojen laajassa joukossa sekaantuneet, ilman että tarvitsee löytää täsmällistä analogiamallia, interferenssin lähdetä tai kontaminaation osapuolia.

Yleistettävyyden rajoittimet esiintyvät nimenomaan tutkimuksen lähtökohtien ja tutkimustulosten selvittelyssä esimerkiksi lieventämässä päätelmien varmuusastetta. Ne muistuttavat siis tässä suhteessa laadullisia rajoittimia.

3.4. Puhutut ja kirjoitetut lievennykset

Kaiken kaikkiaan 16 % artikkeleiden ja 12 % esitelmien ilmauksista sisälsi varmuusasteen lievennyksen. Koehenkilöitteni välillä oli tosin selviä eroja. Vähimmillään varmuuden lieventimiä oli vain 5 % ilmauksista, enimmillään 23 % il-

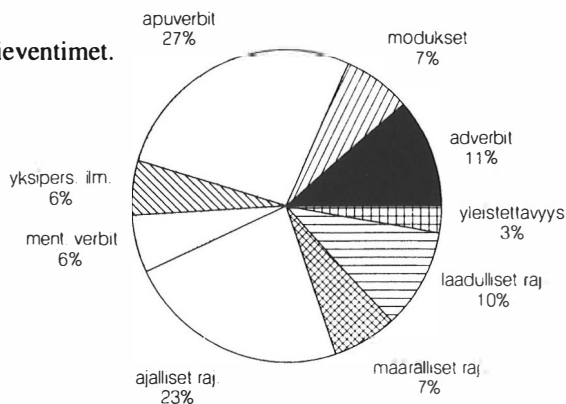
mauksista. Suuntaus oli kuitenkin kaikilla sama: puhutuissa teksteissä lieventimiä oli vähemmän.

Varmuusasteen lieventämisen keinot olivat erilaisia: kirjoitettujen tekstien lievennykset olivat nimenomaan teholtaan voimakkaampia varauksia; *voida*-apuverbi ja verbien modukset olivat yleisimpiä varauksen keinoja. Konditionaali oli hyvin yleinen varauksen keino, mutta yleensä se esiintyi lisälieventimenä apuverbien tai adverbien ohella. Varsinkin puhutuissa teksteissä esiintyi enemmän »kaksinkertaisia» varmuuden lieventimiä.

Puhuttujen tekstien varmuusasteen lieventämisen keinona käytettiin selvästi useammin rajoittimia, nimenomaan ajallisia rajoittimia. Puhutuissa teksteissä käytettiin enemmän myös laadullisia ja yleistettävyyden rajoittimia. Puheessa voi ilmauksen helpommin jättää epätasälliseksi kuin kirjoittaessa. Mielipiteiden esittämisen vähäisyys kirjoitetuissa teksteissä voi liittyä yleisemminkin minän häivyttämisen tapaan kirjoitetuissa artikkeleissa. Hallidayn (1985) termejä käyttäen puhutuille teksteille olivat tyypillisiä subjektiiviset ja eksplisiittiset modaliteetit, kirjoitetuille taas objektiiviset ja implisiittiset modaliteetit.

Kuviosta 1 käyvät ilmi varmuusasteiden lieventämiskeinojen suhteelliset osuudet puhutuissa ja kirjoitetuissa teksteissä. Ryhmä modukset sisältää vain itsenäisesti käytetyt modukset, esimerkiksi apuverbeihin sisältyvät modukset on jätetty pois; näin ryhmistä on saatu vertailukelpoisemmat. Varauksiin kuuluvat siis kuviossa esitetyt modaaliset apuverbit, episteemiset adverbbit, modukset, yksipersonaiset verbi-ilmaukset ja mentaalista tilaa osoittavat verbit. Niiden yhteinen osuus kirjoitetuissa teksteissä oli 57 % ja puhutuissa teksteissä 45 %. Rajoittimiin puolestaan kuuluvat ajalliset, määrälliset ja laadulliset rajoittimet sekä yleistettävyyden rajoittimet. Niiden yhteinen osuus oli kirjoitetuissa teksteissä 43 % ja puhutuissa teksteissä 55 %.

Kuvio 1. Varmuusasteen lieventimet.

eri keinojen prosentuaaliset osuudet

Varmuusasteiden lieventämiskeinojen osuukien vertailu antaa mielenkiintoisen kuvan suomen kielen systeemistä. Yleensä kieliopeissa ja kielen kuvauksissa esitetään, että varmuutta lievennetään verbien modusten, modaalisten apuverbien ja episteemisten adverbien avulla. Lieventämisen keinovarasto on kuitenkin selvästi laajempi. Itse asiassa varsinkin puhutussa kielessä käytetään enemmän muita kuin kieliopillisia lieventimiä. Kieliopillisten lieventimien osuus puhutuissa teksteissä oli vain 33 % ja kirjoitetuissakin 45%.

4. Vuorovaikutuksellinen varmuus

Varmuusasteen lieventämisen keinoilla on myös muita tehtäviä kuin propositionaalisen varmuuden osoittaminen. Niiden kautta päästään valottamaan myös varmuuden toisia kasvoja: vuorovaikutuksellista lieventelyä, epävarmuuttakin.

Esimerkiksi konditionaalilla on myös muita tehtäviä, jotka eivät liity ainoastaan todenvastaisuuden ilmaisemiseen. Penttilän (1963) mukaan konditionaali ilmaisee mm. kohteliaasta ilmoitusta tai pyyntöä, toivomusta, huudahdusta, kuvittelua ja ennustuksen lievempää sävyä. Näistä konditionaalien toissijaisista käyttötavoista on tämän tutkimuksen kannalta keskeinen ilmauksen kohteliaan sävyn osoittava konditionaali.

Matihaldin (1980) mukaan tyypillisiä keskustelun tai puheenvuoron avausfraaseja ovat tyypit *Sanoisin että...*, *Toteaisin tähän että...*, joissa konditionaali pehmentää ilmausta ja on kohteliaisuuden osoitin. Kysymys- ja pyyntölauseiden kohteliaisuuskonditionaali on siis ikään kuin siirtynyt myös väitelauseisiin. Penttilän (1963: 476) mukaan lauseiden »kohtelias sävy perustuu siihen, että konditionaali asettaa tekemisen ikään kuin riippuvaiseksi jostain ehdosta joka jätetään lausumatta». Yli-vakkuri (1986) tosin pitää tämäntyyppisiä fraaseja ennemminkin »tärkeilyfraaseina» kuin kohteliaisuusfraaseina.

Seuraavissa esimerkeissä konditionaalien ilmaisema epävarmuus liittyy nimenomaan vuorovaikutukseen, ei propositioniin. Kutsun näitä ilmauksia tästä syystä puheaktien pehmentimiksi. Puhuja tuskin tarkoittaa, että hän ei ole varma, puhuuko hän lopuksi tutkimuksensa seurauksista vai ei - varsinkin kun hän todella aikoo puhua niistä.

Esimerkki 15:

no sitten tota, m, lopuks mä puhusin siitä että mitä tämmösistä, tutkimuksista nyt *vois seurata.

Esimerkki 16:

ö noin *kokonaisuutena, väittäsin jos, verrataan prosodian ja *äännetason ilmiöitä. keskenään niin, ö, kun *ääntämisessä saavutetaan *suhteellisen oikea, prosodia, yhdistyneenä puheen *sujuvuuteen

niin äännetason poikkeavuudet ei ehkä *sittenkään ole, niin tärkeitä kuin tämän, *perinteiseen *foneemianalyysiin perustuva tarkastelutapa antaa ymmärtää

Konditionaalini lisäksi myös muita lievennyskeinoja, esimerkiksi rajoittimia, käytetään vuorovaikutuksellisia lieventiminä. Puhuja pehmentää huomion tarpeen vaatimustaan vähättelemällä sanomuksensa suuruutta.

Esimerkki 17:

ja mä näytän nyt sitte hiukan näitä, korrelaatioita tässä.

Esimerkki 18:

tota mää aion puhua ö lähinnä. ensin hiukan käsitteestä *työmuisti, vain sen verran että te tiedätte mitä *minä sillä tarkoitan.

Puheaktien pehmentimien avulla vähennetään kasvojen menettämisen vaaraa. Yleensä näitä ilmauksia on käsitelty osana ns. kohteliaisuutta. Tyypillistä näille ilmauksille on se, että ne liittyvät tilanteisiin, joissa puhuja ilmoittaa sanovansa, väittävänsä, kysyvänsä, olettavansa tai esittävänsä jotakin. Puhuja pehmentää ilmoitustaan konditionaalimuodon tai rajoittimien avulla. Keinoiltaan nämä pehmentimet ovat siis samoja kuin väitteen sisällön varmuusasteen osoittimetkin, mutta kyse ei ole sisällöllisestä epävarmuudesta vaan ennemminkin vuorovaikutuksellisesta epävarmuudesta. Puhutuissa teksteissä näitä puheaktien pehmentimiä oli enemmän kuin kirjoitetuissa teksteissä, mikä saattaa viitata siihen, että kasvokkain oltaessa puhujat ovat varovaisempia kuin kirjoittaessaan.

Epävarmuutta osoittavilla kielellisillä keinoilla näyttää siis olevan yhteys myös vuorovaikutuksellisten suhteiden epävarmuuden osoittamiseen. Konditionaalilla on kaksi lievennysfunktioita. Performatiiviverbiin liittyessään se ei lievennäkään proposition varmuutta vaan pehmentää puheaktia. Tätä suhdetta voidaan kuvata kaavion 2 nelikentän avulla, jossa toisena akselina on sisältöihin liittyvä varmuus ja toisena vuorovaikutustilanteeseen, ts. tekstin tuottajan ja vastaanottajan väliseen suhteeseen, liittyvä varmuus.

Kaavio 2.

VUOROVAIKUTUS
varma

S	vaitän että	vaitän että
I	x on y	saattaa olla y
S		
Ä	varma	epävarma
L		
T	väittäisin että	väittäisin että
Ö	x on y	x saattaa olla y

epävarma

Suomen kielen tapa ilmaista varmuusastetta on monipuolinen, mikäli uskallamme avata silmämme tälle monipuolisuudelle. Varmuus ja sen lievennys ei laajasti ajateltuna koske vain propositioita vaan myös vuorovaikutuksellisia asenteita. Lisätutkimusta kaipaisi mm. se, miten propositionaalinen varmuus ja vuorovaikutuksellinen varmuus suhteutuvat toisiinsa ja millaisia vaikutelmia näiltä osin erilaiset tekstit synnyttävät. Idean testauksesta voisi syntyä linkki kielitieteen ja esimerkiksi puheviestintätutkimuksen välille.

LÄHTEET

- CRYSTAL, D. – DAVY, D. 1975: *Advanced Conversational English*. Longman. London.
- HAKULINEN, A. (toim.) 1989: *Suomalaisen keskustelun keinoja I. KIELI*, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Yliopistopaino. Helsinki.
- HAKULINEN, A. – KARLSSON, F. 1988: *Nykysuomen lauseoppia*. 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Gummerus. Jyväskylä.
- HALLIDAY, M. A. K. 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold. Baltimore.
- HÜBLER, A. 1983: *Understatements and Hedges in English. Pragmatics and Beyond, IV:6*. John Benjamins. Amsterdam.
- KRESS, G. 1989: *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*. Oxford University Press. Oxford.
- LAKOFF, R. T. 1975: *Language and Woman's place*. Harper Colophon. New York.
- LAMPINEN, A. 1989: *Kohteliaisuuden ilmaiseminen Ilmari Turjan ja Mika Waltarin näytelmien dialogissa*. Painamaton pro gradu -työ. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LUUKKA, M.-R. 1992a: *Akateemista metadiskurssia. Tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaaalisia ja kontekstuaalisia piirteitä*. Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisuja n:o 46. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- 1992b: *Näkökulmia puheen ja kirjoituksen vertailuun*. *Finlance: A Finnish Journal of Applied Linguistics*, 1992, vol XI. Korkeakoulujen kielikeskus, Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- MARKKANEN, R. – SCRÖDER, H. 1988: *Hedging as a Translation Problem in Scientific*

- Texts. Teoksessa Laurén et al. (toim.) *Special Language: From Humans Thinking to Thinking Machines*.
- MATIHALDI, H.-L. 1979: *Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humanora No 7. Philologica No 2. Oulu.
1980: *Nykysuomen modukset II. Kvantitatiivinen analyysi*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 20. Oulu.
- MYERS, G. 1989: *The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles*. *Applied Linguistics*, vol. 10, No. 1.
- PALMER, F. R. 1986: *Mood and Modality*. Cambridge university Press. Cambridge.
- PENTTILÄ, A. 1963: *Suomen kielioppi*. WSOY. Porvoo.
- DI PIETRO (toim.) 1982: *Linguistics and the Professions: Proceedings of the Second Annual Delaware Symposium of Language Studies*. *Advances in discourse processes*, vol 8. Ablex. Norwood, N. J.
- PRINCE, E. – FRADER, J. – BOSK, C. 1982: *On hedging in Psychiscan Psychiscan Discourse*. Teoksessa di Pietro (toim.) *Linguistics and the Professions*.
- YLI-VAKKURI, V. 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

The Janus-faced certainty in academic texts

MINNA-RIITTA LUUKKA

This article describes ways of modifying the degree of certainty in spoken and written academic texts. The descriptive model is functional, and it derives from an analysis of data consisting of five Finnish language talks and published articles based on these talks.

Writers of articles and presenters of talks expose themselves to potential critical assault. To guard against this, they leave escape routes open, that is, they tone down the certainty of their claims. As regards writers, part of these uncertainty markers, or hedges, are clearly related to the degree of certainty of propositions (eg, *X may cause Y*). On the other hand, the same devices can be used to tone down speech acts (eg, *I would claim that X causes Y*), although here it is rather a question of uncertainty in interaction.

Writers have a number of hedging devices at their disposal. This article considers hedges of two types: *reservations* and *restrictions*. These differ in down-toning strength as well as meaning.

The hedges which most clearly express

a view on the truth value of claims are *reservations*, which are, broadly speaking, related to epistemic modality. Reservation devices are: 1) epistemic adverbs (*possibly, perhaps, maybe*), 2) modes (conditional, potential), 3) modal auxiliaries (*can, may* etc), 4) unipersonal verbs (*it seems that etc*) and 5) verbs denoting mental state (*assume, believe* etc).

Restrictive hedges tone down certainty to a lesser extent because the speaker or writer considers his or her claim true, but restricts its range as regards time (eg, *X is often Y*), quantity (eg, *in this case X is Y*), quality (*X is sort of Y*) or generalisability (*in my view X is Y*).

An examination of the use of hedging devices provides an interesting picture of the linguistic system of Finnish. Grammar books usually maintain that certainty is toned down by means of modes, modal auxiliaries and epistemic adverbs. Hedging devices, however, clearly have a considerably wider range. In fact, spoken Finnish

An examination of the use of hedging devices provides an interesting picture of

uses other devices more frequently than grammatical ones. In this material, only 33% of the hedges in spoken texts and 44% in written texts were grammatical.

Written texts employed reservations more than spoken texts, which, in turn, often favoured restrictive devices. To use Halliday's (1985) terms, spoken texts were characterised by subjective and explicit modalities, written texts by objective and implicit modalities.

Hedging devices also have other functions than indicating the certainty of a proposition. For example, the conditional has two additional functions. The speaker in the following example does not mean that she is unsure whether she will finish his talk by speaking about the consequences of his research -- especially as she is, in fact, going to talk about precisely that: *Well, to finish off, I'd like to talk about what might follow from this kind of research.*

Down-toners of speech acts help lessen the danger of losing face. These expressions have generally been dealt with as politeness devices. Typically, these expressions are used in situations in which speakers announce that they are about to say, claim, ask, assume, or suggest something. They tone down this announcement by using the conditional or a restrictive device. These devices are thus similar to those used to indicate degree of certainty about the content of a claim. However, they do not show uncertainty about content, but, rather, interactive uncertainty.

The degree of certainty and toning down this certainty thus appear to be at least two-faced. Also, the Finnish language possesses a very varied range of hedging devices — much more varied than traditional descriptions imply.

Minä, sinä, hän – tieteellisten tekstien ihmissuhteet

MINNA-RIITTA LUUKKA

<https://journal.fi/virittaja/article/view/38667>

Julkaistu Kotikielen Seuran luvalla

Eripainos: Virittäjä 1/1994

Minä, sinä, hän

– tieteellisten tekstien ihmissuhteet

MINNA-RIITTA LUUKKA

Teksti ja vuorovaikutus

Kielen ja siis myös tekstin keskeisimpiä ominaisuuksia on vuorovaikutteisuus: tekstin on tuottanut ihminen toiselle ihmiselle tiettyä tarkoitusta varten. Tekstit eivät ole itsenäisiä merkityskokonaisuuksia, vaan varsinaiset tekstien merkitykset syntyvät osana diskurssia. Vuorovaikutusta on monella tasolla, tekstin tuottajan ja vastaanottajan välillä, mutta myös eri tekstien välillä. Varsinkin tieteelliset tekstit rakentuvat aikaisempien tekstien varaan, niiden intertekstuaalisuus on siis ilmeinen.

Kielen funktioiden kuvauksissa on yhtenä kielen luonteenomaisena piirteenä pidetty sosiaalisuutta. Halliday (1973) erottaa kielen »interpersoonallisen» funktion, joka liittyy sosiaalisten suhteiden ylläpitoon, esimerkiksi roolien muodostumiseen viestintätilanteessa. Widdowson (1980, 1984) käyttää vastaavasta funktiosta nimitystä »kommunikatiivinen» funktio. Kielen funktioiden on katsottu heijastuvan valintoina ja strategioina kielen käyttöön. Esimerkiksi Levyn (1979) mukaan tekstin tuottajalla on interpersoonallisia tavoitteita, jotka liittyvät suhteiden luomiseen, minä-kuvan muokkaamiseen ja statuksen ja asenteiden osoittamiseen.

Aikana, jolloin suullisen viestinnän merkitys oli kirjoitettua suurempi, puhujan merkitys oli keskeinen. Ilmauksia ei tulkittu itsenäisinä merkityskokonaisuuksina, vaan tekstien tulkinta perustui siihen, kuka tekstin esitti, missä teksti esitettiin ja millainen oli kuulijoiden ja puhujan välinen suhde. Tekstien tulkinnassa olivat tärkeitä ne ilmaisut, jotka kertoivat puhujan ja kuulijan välisestä suhteesta. Tekstien interpersoonallinen luonne oli siis korostunut. Kirjallisen tradition tultua keskeisemmäksi kommunikaation muodoksi interpersoonallisen osuuden merkitys muuttui. Tekstejä tulkittiin ja tutkittiin ennemminkin autonomisina merkityskokonaisuuksina, joissa sanat sisältävät tekstin merkityksen. Kirjoittajan ja lukijan välinen vuorovaikutus ei ollut enää yhtä keskeisessä asemassa (Tannen 1982a). Toisaalta on esitetty, että suullisen viestinnän merkitys olisi jälleen lisääntymässä ja

kirjallinen kanava jäämässä vain tietyyppisten eksaktien sanomien välittämisen keinoksi (ks. esim. Lakoff 1982).

Kielen interpersoonallisen funktion merkitys ja ilmenemismuodot ovat erilaisia eri tilanteissa ja tekstityypeissä. Puhutuissa teksteissä vastaanottaja on selvemmin esillä kuin kirjoitetuissa, käyttöohjeissa selvemmin kuin tieteellisessä artikkelissa. Kaiken kaikkiaan vuorovaikutteisten piirteiden esiintymiseen tekstissä vaikuttavat hyvin paljon tekstin tuottajan ominaisuudet ja mieltymykset, viestintäyhteisön normit ja useat tilannemuuttajat.

Tekstin tuottaja voi halutessaan valita tavan, jolla tuo itsensä mukaan tekstiin. Persoonattoman tyylin valitsija häivyttää itsensä tekstistä, välttää *minä-* ja *sinä-*pronominia ja käyttää passiivia tai passiivisia rakenteita. Persoonallisen tyylin valitsija taas tuo itseään esiin tekstissä, puhuu omasta näkökulmastaan ja puhuttelee tekstin vastaanottajia. Tässä artikkelissa en pohdiskele sitä, kuinka tietoisia nämä valinnat ovat, vaan analysoin tekstejä kuulijan ja lukijan näkökulmasta.

Chafe (1982, 1985) analysoi tekstin persoonallisia tyylejä käsitteiden *etäisyys* (*detachment*) ja *sitoutuneisuus* (*involvement*) avulla; etäisyyttä hän pitää nimenomaan kirjoitetun kielen ominaisuutena ja sitoutuneisuutta puhutun kielen ominaisuutena. Etäiselle tekstille on ominaista abstraktius, passiivien käyttö ja nominaalitus. Tekstin tuottaja ikään kuin piiloutuu asioiden taakse. Sitoutuneisuutta Chafe tarkastelee kolmesta näkökulmasta: puhujan *minä-sitoutuneisuus* (*ego involvement*), sitoutuneisuus kuulijoihin ja sitoutuneisuus esitettäviin asioihin. *Minä-sitoutuneisuus* tulee tekstissä esiin ensimmäisen persoonan käytössä, sitoutuneisuus kuulijoihin taas mm. toisen persoonan, retoristen ja tarkistuskysymysten käytössä. Asiaan sitoutuneisuudella Chafe tarkoittaa puhujan innostuksen ja kiinnostuksen osoittamista esimerkiksi intensiteettiadverbien avulla.

Myös tieteelliset tekstit kertovat jotain ihmisistä, heidän suhteistaan ja koko tieteellisen diskurssin pelisäännöistä. Diskurssi sekä heijastelee että muokkaa akateemista yhteisöä, jonka jäsenten käyttäytymistä säätelevät yleisten sosiaalisten normien lisäksi myös monet erityispiirteet. Yhteisöllä on omat viestintätapansa, joiden noudattaminen kuuluu yhteisön pelisääntöihin. Yhteisöön pääsy edellyttää nimenomaan näiden puhetapojen hallintaa. Sääntöjä ja normeja ei ole kirjattu mihinkään, vaan niihin voi tutustua vasta tiedeyhteisön sisäpiireissä (ks. esim. Luostarinen – Väliverronen 1991; Luukka 1992a ja 1992b).

Saadakseni selville, miten tieteen kieli heijastelee ihmisten välisiä suhteita, lähdin etsimään viitteitä ihmisistä sekä puhutuista että kirjoitetuista tieteellisistä teksteistä. Pääosiltaan havaintoni perustuvat aineistoon, joka koostuu viidestä kielitieteellisestä esitelmästä ja niiden pohjalta laadituista artikkeleista (ks. tarkemmin Luukka 1992a). Esittelen tekstien henkilöviittausten keinoja ja pohdiskelen niiden käytön taustoja.

Henkilöt tieteellisessä tekstissä

Tekstin vuorovaikutteisten piirteiden kuvauksessa olen tarkastellut osallistujien rooleja ja niiden osoittamisen keinoja tekstissä. Tekstin tuottajan ja vastaanottajan suhteen kuvaamisessa keskeisessä asemassa on henkilöiden esiintuonti ja häivyttäminen. Tekstin tuottaja voi eksplisiittisesti tuoda itsensä esiin, häivyttää itsensä, tuoda vastaanottajat tekstiin mukaan tai sitouttaa itsensä vastaanottajiin.

Henkilöiden esiintuonnilla tarkoitan niitä ilmauksia, joissa puhuja tai kirjoittaja viittaa suoraan henkilöihin (esimerkiksi pronominilla). Häivyttämisellä puolestaan tarkoitan niitä ilmauksia, joissa puhuja tai kirjoittaja valitsee epäsuoran tien: viittaa henkilöihin, mutta käyttää kiertoilmausta (esimerkiksi passiivia *minä*-pronominin asemesta). Molemmat ilmaustyytit ovat siis tunnusmerkittävästi +HENKILÖLLISIÄ. Tämä luonnehdinta on tärkeä, koska periaatteessa jokaiseen väitelauseeseen voisi ajatella sisältyvän implisiittisen viittauksen henkilöön, esimerkiksi *minä väitän / sanon että*. Valitsemani näkökulman mukaisesti siis ilmaus *Minä olen sitä mieltä, että X on Y* ja ilmaus *Tässä tutkimuksessa päädyttiin siihen, että X on Y* ovat molemmat +HENKILÖLLISIÄ; ensimmäinen ilmaus on minää esiintuova ja jälkimmäinen häivyttävä. Sen sijaan ilmaus *X on Y* on luonteeltaan –HENKILÖLLINEN eikä sen vuoksi ole mukana tässä kuvauksessa.

Jaan tekstin tuottajan ja vastaanottajan suhteiden osoittimet kolmeen ryhmään: 1) minän esiintuonti / häivyttäminen, 2) vastaanottajan esiintuonti ja 3) yhteyden esiintuonti (me-hengen osoitus). Ensimmäisen ja toisen persoonan lisäksi tieteellisissä teksteissä on läsnä myös kolmas persoona: toiset tieteentekijät.

Kielessä on käytettävissä monia keinoja henkilöiden esiintuontiin ja häivyttämiseen. Tyypillisimpiä henkilöviittauksen keinoja ovat persoonapronominien ja -pääteiden käyttö ja henkilön nimen esittäminen viitattaessa kolmanteen persoonaan. Myös possessiivisuffiksilla voidaan viitata varsinkin kirjoittaja-minään. Henkilöiden häivyttämisen keinoista tyypillisimpiä on passiivimuotojen ja generisten ilmausten käyttö.

Henkilöviittauksia voidaan analysoida myös henkilöiden tekstuaalisen tehtävän eli roolin kannalta. Jaan roolit kahteen perustyyppiin: toiminnalliseen ja tiedolliseen. Toiminnallinen rooli liittyy tekstin tuottamiseen (puhumiseen ja kirjoittamiseen) ja tekstin vastaanottamiseen (kuuntelemiseen ja lukemiseen). Tiedollinen rooli taas liittyy nimenomaan asiantuntemukseen. Teksteissä voi korostua jompikumpi tai molemmat henkilöiden rooleista. Esimerkiksi minän toiminnallinen rooli tuo esiin puhujan tai kirjoittajan tekstin tuottajana ja strukturoijana. Tekstin tuottaja ennemminkin kommentoi puhetilannetta tai tekstiä selostamalla omaa toimintaansa.

Esimerkki 1 (p¹):

mä näytän teille vielä yhden tällöisen taulukon jossa on numeroita

Esimerkki 2 (k):

Seuraavaksi *esittelen* tarkemmin tämän tutkimuksen ja siitä saadut kokemukset.

Tiedollinen rooli puolestaan tuo esiin tekstin minän asiantuntijana, tutkijana.

Esimerkki 3 (p)²:

työmuistilla *mä tarkoitan* semmosta lyhytkestosta muistia, joka tuota, toisaalta varastoi lyhytaikaisesti tietoa silloin kun sitä ö, tarvitaan ö: tällöisessä...

Esimerkki 4 (k):

Lähdin kahdesta kielen oppimiseen liittyvästä perusoletuksesta. *Oletin* tällä hetkellä vallitsevan vieraan kielen oppimisteorian (esim. Krashen ja Terrell, 1983) mukaisesti, että kielen oppiminen edellyttää vastaanotetun kieliaineksen liittämistä johonkin merkitykseen.

Myös 2. persoonalla (*sinä, te*) ja monikon 1. persoonalla (*me*) voi olla sekä toiminnallinen että tiedollinen rooli tekstissä. 3. persoona (*hän, he*) voi tietenkin olla vain tiedollisissa roolissa.

Minä

Kirjoittaja ja puhuja on valinnan edessä: viittaanko itseeni suoraan vai epäsuorasti. Puhujan saattaa joskus olla vaikea valita esiintuonnin ja häivyttämisen välillä. Tästä ovat osoituksena pikaiset strategiamuutokset. Seuraavassa esimerkissä puhuja aikoo ilmeisesti ensin viitata tutkimustulokseensa minä-muodossa, mutta vaihtaakin strategiaa asiakeskeisemmäksi.

---

¹ Numeron jälkeinen kirjain: p = puhuttu teksti, k = kirjoitettu teksti.

² Puhutuissa esimerkeissä on käytetty pilkkua lyhyen, pistettä pitemmän ja kaksoispistettä pitkän tauon merkinä.

Esimerkki 5 (p):

no sitten tässä on myös samanlainen, korrelaatiotaulukko kuin tossa äsken...
mistä mä, mikä ehkä: ehkä tossa ala-asteella ei sitten, kuitenkaan nää taidot eivät erotu kovinkaan paljon toisistaan

Selvimpiä minän esiintuonnin keinoista ovat *minä*-pronominin käyttö (esimerkki 6) tai pelkän verbin persoonamuodon käyttö (esimerkki 7). Minään voidaan viitata myös possessiivisuffiksien avulla (esimerkki 8). Edellisiä tyyppejä voidaan vielä vahvistaa esimerkiksi *itse*-pronominin tai *oma*-adjektiivin avulla (esimerkit 9 ja 10).

Esimerkki 6 (p):

mää en ole niinkun, ihan ensisijaisesti kiinnostunu siitä että, mikä malli olisi psykologisesti, realistisin tai, tai mikä olisi noin lingvistisesti tyylikkään malli vaan, se mitä *minä etsin* on on se et mikä olisi, mahdollisimman, laaja-alainen,

Esimerkki 7 (k):

Koska suomen kielestä ei tämäntyyppistä tutkimusta ole juuri tehty, *en voi* sitä kautta yrittää antaa tyhjentävää vastausta kysymykseen siitä, mikä suomen kielen ääntämisessä on vaikeata ulkomaalaisille. *Yritänkin* sen sijaan avata erilaisia näkökulmia aiheeseen...

Esimerkki 8 (k):

Informanttieni puheen morfologiset poikkeamat siis ovat ikään kuin tavallista tiheämpään sattuvia lipsahduksia, joita puhuja ei itse huomaa.

Esimerkki 9 (p):

mä en ole itse kovinkaan kiinnostunut siitä, millä tavalla siitä aksentista pääsee eroon mut *mä olen* kiinnostunut siitä et mitä se on

Esimerkki 10 (p):

mun omat, havaintoni perustuu, öö niihin muutamiin vuosiin jollon mä olen ollut suomen kielen opetuksen kanssa tekemisissä öö,

Puhuja tai kirjoittaja voi vältellä yksikön 1. persoonan käyttöä ja häivyttää siten itseään tekstistä. Yksi tapa välttää *minä*-muotoa on viitata itseensä monikon 1. persoonan, ns. *kirjoittajan monikon* avulla (esimerkiksi: *Siirrymme nyt käsittelemään X:ää*). *Me*-muotoa voidaan käyttää myös silloin, kun tulkinta kuulijoiden

tai lukijoiden mukaanotosta ei ole lainkaan mahdollinen. Kirjoittaja saattaa esimerkiksi viitata omaan tutkimukseensa me-muodossa, vaikka olisikin ollut yksin tutkimusta tekemässä (esimerkiksi: *Ensin me selvitimme X:n*). Tämä me-muodon käyttö muistuttaa ns. *majesteetin monikkoa* (suomen inklusiivisesta ja eksklusiivisesta monikosta ks. Yli-Vakkuri 1986). Selvästi yleisempi keino välttää suoraa viittausta itseen on kuitenkin passiivin tai yksipersonaisten ilmausten käyttö.

Esimerkki 11 (k):

Tässä kirjoituksessa *pyritään* ennen kaikkea tarkastelemaan vieraiden kielten opetusta oppimisen kannalta.

Esimerkki 12 (k):

Aiemmin *tuli jo todettua* se tuttu tosiasia, että suomen kielen konsonantismi on varsin yksinkertainen useimpien suomenoppijoiden konsonanttijärjestelmiin verrattuna.

Puhuja saattaa vaihdella näkökulmaa minän esiintuonnista häivyttämiseen. Seuraavassa esimerkissä puhuja selostaa oman tutkimuksensa koejärjestelyjä, mutta epäselväksi jää, viittaako puhuja passiivilla itseensä vai kenties siihen, että käytännön työt teki joku muu tutkija tai tutkijaryhmä.

Esimerkki 13 (p):

tota, ensimmäinen tehtävä mitä *mä tein* oli sellanen jossa tota, nämä lapset kuulivat nauhalta englannin fonologian perusteella muodostettuja pseudosanoja, ja sitten nämä *nauhotettiin* taas toiselle nauhurille. ja sitten näistä *katsottiin* erilaisia asioita, *mä* muun muassa *mittailin* reaktioaikoja ja kestoja ja muuta

Minän häivyttämisen ja esiintuonnin läheisestä ja ristiriitaisestakin suhteesta saa kuvan myös analysoimalla viittauksia omiin aikaisempiin tutkimuksiin. Kirjoittaja saattaa viitata omiin tutkimuksiinsa, ikään kuin ne eivät olisikaan hänen omiaan. Vain sukunimestä voi päätellä, että kyseessä on sama henkilö. Kirjoittaja voisi valita myös suuremman tavan ja todeta esimerkiksi: *Aikaisemmissa tutkimuksisani olen havainnut että...*

Esimerkki 14 (k):

Helpoimmaksi /h/:n variantiksi sekä havaita että tuottaa on osoittautunut voimakashälyisin soinniton [h], esim. sanassa [vahti], vaikeimmaksi taas soinnillinen hälytön [h], kuten sanassa [vaha] (*Vihanta 1985a ja 1985b*).

Me

Minän korostamisen lisäksi tai sijasta tekstissä voidaan korostaa tekstin tuottajan ja vastaanottajien yhteyttä, me-henkeä. Samoin kuin minällä myös meillä voi olla sekä toiminnallinen että tiedollinen rooli. Kirjoittaja tai puhuja voi ottaa ikään kuin lukijat tai kuulijat mukaan tekstin tuottajaksi (me toimijoina) tai asiantuntijaksi (me tietäjinä).

Tiedollista me-henkeä voidaan korostaa osoittamalla jokin asia yhteiseksi tiedoksi tai kokemukseksi. Puhuja tai kirjoittaja olettaa, että meillä kaikilla on jotain tiedollista tai kokemuksellista yhteistä ainesta. Oletukset eivät tietysti välttämättä ole oikeita. Osa me-ilmauksista viittaa meihin tutkijoina, saman alan asiantuntijoina:

Esimerkki 15 (p):

ja, juuri tämmösen tutkimuksen puutteessa, *me ei* oikeestaan *tiedetä* sitä että, miten, suomen morfologia opitaan,

Osa me-ilmauksista on taas ennemminkin geneerisessä tehtävässä, jolloin *me* tarkoittaa lähinnä 'ihmiset yleensä', 'suomalaiset' tai 'kuka tahansa'.

Esimerkki 16 (k):

vokaalioppositioita voitaisiin pitää hankalampina siksi, että *me puhuessamme* – ja siis myös vierasta kieltä *oppiessamme* – *monitoroimme* vokaaleitamme pääasiassa audittiivisesti, kuulonvaraisesti, kun taas konsonanteista *meillä on* usein paljon parempi kosketus- ja lihastuntopalaute.

Yhteistyön korostumisesta on kyse myös niissä tapauksissa, joissa tekstin laatija ikään kuin ottaa lukijat tai kuulijat mukaan tekstin strukturointiin, ts. tuo esiin yhteisen toiminnallisen roolin.

Esimerkki 17 (p):

jos *me katsomme* noita. minkälaisia, asioita, nää, tää, nää tekevät ja missä tehdään virheitä, niin tossa näkyy nää eri sijasuhteiden, keksimisen määrä on tällä asteikolla, ja tässä on sitten kuinka pa- noitten virheiden määrä, eli *me nähdään* tästä suoraan että, kohteen päättelemine on tavattoman vaik- öö tuottaminen oikeassa sijassa on tavattoman vaikeata

Sinä

Tekstin tuottajan ja vastaanottajan välistä vuorovaikutussuhdetta osoittavat selvimminkin ilmaukset, jotka tuovat vastaanottajan esiin tekstissä. Nämä ilmaukset ovat luonteeltaan suoria puhutteluja, kehotuksia tai kysymyksiä. Tiedollista roolia voi korostaa esimerkiksi viittaamalla yhteiseen tietoon tai vastaanottajien asiantuntemukseen.

Esimerkki 18 (p):

suomen taivutusjärjestelmä on, niin kun *tiedätte*, niin se on hyvin laaja ja mutkikas,

Esimerkki 19 (p):

no okei mä lopetan tähän mä aattelin että ehkä *teillä* olis jotakin hyviä ideoita
Tiedollisen roolin esiintuonnin keinoista yleisimpiä sekä kirjoitetuissa että puhutuissa teksteissä olivat kysymykset. Suurin osa oli retorisia, ei-aitoja kysymyksiä, jotka usein toimivat siirtyminä asiakokonaisuuksien rajoilla.

Esimerkki 20 (k):

Ääntämisen oppimisen ja opettamisen yhteydessä nousee myös esiin kysymys:
Pitääkö ihmisille opettaa ääntämistä? Eikö jokainen saa puhua omalla persoonallisella tavallaan?

Puhutuissa teksteissä esiintyi retoristen kysymysten lisäksi muutamia kysymyksiä, jotka voidaan tulkita aidoiksi. Puhuja ei vastaa itse kysymykseensä eikä myöskään tiedä vastausta siihen. Puhetilanteen luonteesta johtuen näihin aitoihinkaan kysymykseen ei kuitenkaan ilmeisesti odoteta vastausta, joten siinä mielessä ne muistuttavat retorisia kysymyksiä.

Esimerkki 21 (p):

yksikön essiivin rinnakkaismuodot tuntuvat varmaankin melko periferisiltä, kuka suomalaisistakaan käyttää muotoja lapsena lasna ja lassa. ongelma aktualistuu kuitenkin, parissa erittäin tavallisessa sanassa,

nimittäin sanassa vuosi ja toinen. *kuka teistä käyttää muotoa vuotena, vuotena vuonna ja toisena toissa.*

Vastaanottajien toiminnallisen roolin esiintuonnin keinot olivat varsin samanlaisia kuin tiedollisenkin: kysymyksiä, puhutteluja ja kehotuksia. Toiminnallista roolia

korostavat ilmaukset kommentoivat nimenomaan tilannetta ja toimia. Kirjoitetuissa teksteissä toiminnallista roolia esiintuovat ilmaukset olivat sulkeissa esitettyjä kehotuksia katso (*ks.*) ja vertaa (*vrt.*).

Esimerkki 22 (p):

ja nää vihreät numerot, *näättekö sinne perälle*, on vertailunumeroita sellasesta, kertomuksista jota...

Hän

Näin itsekeskeistä tai kahdenkeskeistä tieteen kieli ei kuitenkaan ole, vaan mukana on aina vielä kolmas osapuoli: *hän*. Hänen rooli on kuitenkin suppeampi. Hän ei tietenkään voi olla toiminnallisessa roolissa, vaan ainoastaan tiedollisessa. Hän voi olla joko tukija tai kiistäjä, vastaväittäjä.

Tiede on luonteeltaan kumuloituvaa. Jokainen tieteellinen artikkeli tai esitelmä tuo kortensa tieteen kehoon. Tiede elää julkaisuissa, se on julkista ja yhteisöllistä. Vain julkaisemalla tuloksiaan tieteen tekijä voi tulla huomatuksi tiedeyhteisössä ja saada palautetta ajatuksistaan. Tästä syystä viittaukset toisten tutkijoiden teksteihin ovat erityisen tärkeitä tieteen kielessä. Viittaamalla aikaisempiin tutkimuksiin kirjoittaja toisaalta osoittaa omaa lukeneisuuttaan, kytkee ajatuksiaan aikaisempiin ja toisaalta antaa huomiota, »lahjoja», kollegoilleen (ks. esim. Merton 1979; Cozzens 1989).

Kirjoittaja voi käyttää aikaisempien tutkimusten esittelyä joko ns. historiallisena katsauksena ja taustan luojina tai omien tulostensa tukena tai vertailukohtana. Jälkimmäinen viittaustapa on tyypillistä nimenomaan diskussio-osalle, ensimmäinen taas johdannoille (Swales 1981).

Viittaustapojen yksityiskohdissa on eroja eri tieteenaloilla, mutta peruserätykset ovat samoja. Kirjoittaja voi tehdä viittauksensa joko henkilökeskeisesti tai asiakeskeisesti. Henkilökeskeisellä viittaustavalla tarkoitan tapauksia, joissa tekstin "hän" nostetaan esiin ja asetetaan toimivaksi tekijäksi tekstiin: "*Virtanen (1993) esitti, että X on Y*" tai "*X:ää on tutkinut Virtanen (1993)*" (ks. esimerkki 23). Asiakeskeisen viittaustavan valitsija taas nostaa esiin sisältöä ja mainitsee "hänet" vain sulkeissa: "*X on Y (Virtanen 1993)*" (esimerkki 24).

Esimerkki 23 (k):

Eräs malli, jonka sopivuutta aineistoni selittämiseen olen harkinnut, on skeemateoria, erityisesti *Bybeen ja Slobinin (1982) esittelemä* skeemateorian

sovellutus, jota myös *Klaus Laalo (1988)* on käyttänyt väitöskirjassaan suomen verbien ti-si-vaihtelua (esim. lensi-lenti) selvittäessään.

Esimerkki 24 (k):

Jos kaksi ihmistä ilmaisee saman ajatuksen eri kielellä, on tätä ajatusta vastaavan muistiedustuksen rakenne näillä ihmisillä samanlainen (*Schank 1972*).

Varsinkin puhutuissa teksteissä viittaukset voivat olla myös epämääräisiä tai yleisiä. Nimeltä ei mainita ketään henkilöä, vaan viitataan teorioihin, koulukuntiin tai projekteihin anonyymisti.

Esimerkki 25 (p):

tota, ö jos sitten katsoo näitä vieraan kielen oppimisen malleja ja, ö, kuunkuuntelemisen taikka kuullunymmärtämisen malleja nin niissä molemmissa yleensä esiintyy ainakin jossakin paikassa yks laatikko jossa lukee lyhytkestonen muisti

Tieteellisen tekstin kirjoittaja joutuu aina valinnan eteen siteeratessaan tai referoidessaan aikaisempia tutkimuksia. Siteeraaminen on kannanotto, ja siteeraamatta jättäminen saatetaan kokea loukkaukseksi. Tästä syystä useat kirjoittajat käyttävätkin ilmausta "*ks. esimerkiksi XX 1980 ja YY 1987*". Samalla kirjoittaja jättää ikään kuin takaoven auki: Olen kyllä nähnyt muitakin aiheeseen liittyviä tutkimuksia, mutta nämä mainitsemani tuntuvat relevanteilta.

Esimerkki 26 (k):

Tällä hetkellä vieraan kielen sanaston opettamisesta on olemassa runsaasti tutkimustietoa (esim. *Carr & Wixson 1986, McKeown & Curtis 1987, Nelson-Heber 1986, Stahle 1986, Marzano & Marzano 1988 ja Jenkins, Matlock & Slocum 1989*).

Puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien henkilögalleria

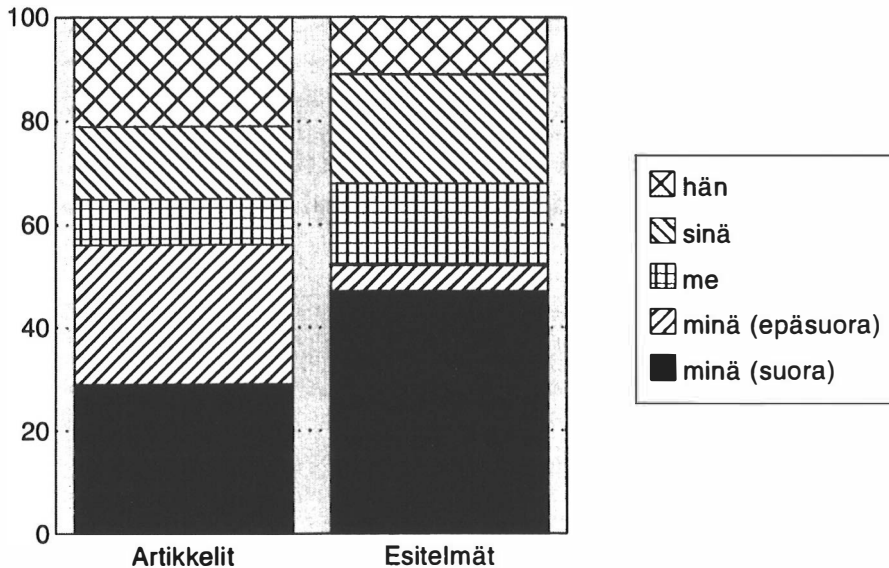
Vaikka tämä tutkimus ei olekaan luonteeltaan kvantitatiivinen, olen kuitenkin käyttänyt henkilöviittausten prosentiosuuksia hyväksi kuvatessani aineistoni henkilögalleriaa. Tarkoitukseni on vain havainnollistaa lukujen avulla aineistoni puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien eroja, ei siis esittää yleistettäviä totuuksia tieteellisistä teksteistä. Olen analysoinut aineistoni edellä esitellyn systeemin mukaisesti ja katsonut esimerkiksi, kuinka suuri osuus viittauksista kohdistuu eri henkilöihin, kuinka suuri osuus minä-viittauksista on minää esiintuovia ja häivyttäviä.

Olen jakanut aineistoni tekstit ilmauksiin, jotka vastaavat lähinnä kirjoitetun tekstin lausetta (ks. tarkemmin Luukka 1992b). Ilmauksia oli kirjoitetuissa teksteissä 2190 ja puhutuissa teksteissä 2081.

Kaiken kaikkiaan henkilöviittausten yhteinen osuus oli lähes yhtä suuri puhutuissa (16 %) ja kirjoitetuissa (18 %) teksteissä. Erot löytyvätkin henkilöiden painotussuhteista ja viittausten suoruudesta. Tekstit näyttävät varsin minä-keskeisiltä, sillä suurin osa viittauksista liittyi kirjoittaja-minään tai inklusiivisesti meihin. Selvimmin vuorovaikutuksiset sinä-viittaukset olivat yleisempiä puhutuissa teksteissä, hän-viittaukset taas kirjoitetuissa.

Kirjoitetut ja puhutut tekstit erosivat huomattavasti minään viittaamisen tavoiltaan. Puhujat käyttivät suoraa viittaustapaa yhdeksän kertaa kymmenestä mahdollisesta, kirjoittajat vain joka toinen kerta. Kirjoitetuissa teksteissä suorat minä-viittaukset olivat lisäksi implisiittisempiä: kirjoittajat eivät käyttäneet kertaakaan minä-pronominia vaan viittasivat itseensä vain persoonapäätteen tai possessiivisuffiksien avulla. Seuraava kuvio havainnollistaa tekstien eroja. Se esittää eri henkilöiden prosentuaaliset osuudet teksteissä.

Kuvio 1. Henkilöviittausten suhteelliset osuudet

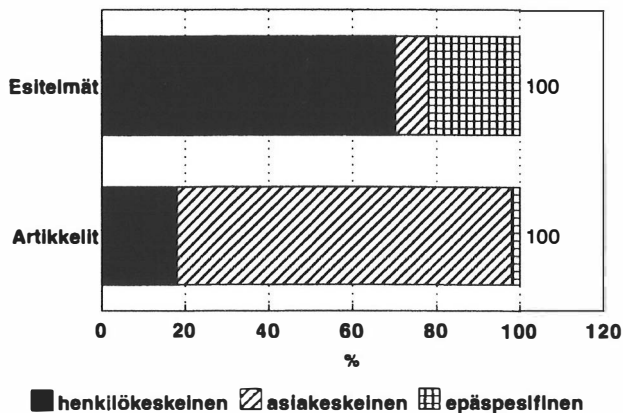
Suurin osa minää häivyttävistä ilmauksista liittyi tiedolliseen rooliin sekä puhutuissa että kirjoitetuissa teksteissä. Kaikki puhuttujen tekstien minän häivytykset ja lähes kaikki (85 %) kirjoitettujen tekstien minän häivytykset olivat tiedollisia. On siis helpompi rohkaistua sanomaan suoraan: *minä käsittelen seuraavaksi X:ää* kuin *minä havaitsin tutkimuksessani että X*. Kaiken kaikkiaan henkilöiden tiedollisen ja toiminnallisen roolin painotus näyttää varsin samanlaiselta: henkilöt esiintyivät sekä puhutuissa että kirjoitetuissa teksteissä useimmin tiedollisessa roolissa.

Me-hengen luonti näyttää olevan ominaisempaa puhutuille teksteille. Varsinkin definiittiset, ns. solidaarisuutta luovat me-ilmaukset olivat yleisempiä puhutuissa kuin kirjoitetuissa teksteissä, joissa taas geneeriset me-ilmaukset olivat tyypillisempiä. Myös suorat yleisön puhuttelut olivat selvästi yleisempiä puhutuissa teksteissä.

Kirjoitetuissa teksteissä oli 3. persoonan suhteellinen osuus huomattavasti suurempi kuin puhutuissa teksteissä. Myös viittaustavat olivat erilaisia. Puhuttujen tekstien viittaukset toisiin tutkijoihin olivat lähes poikkeuksetta henkilökeskeisiä tai kollektiivisia ja epäspesifisiä. Kirjoitetuissa teksteissä taas suurin osa viittauksista oli asiakeskeisiä. Seuraava kuvio esittää 3. persoonaan viittaamisen keinojen suhteelliset osuudet.

Kuvio 2. Viittaukset toisten tutkimuksiin

Viittaukset toisten tutkimuksiin viittaustapojen suhteelliset osuudet

Tekstin vuorovaikutteisten piirteiden käyttö on tietysti paitsi teksti- myös henkilökohtaista. Toiset kirjoittajat ja puhujat viittaavat useammin ja suurempaan henkilöihin kuin toiset. Aineistoni tekstit ovat viiden eri tutkijan tuottamia, ja jo näinkin pienessä ryhmässä ilmeni henkilöiden välisiä eroja. Suuntaus oli kuitenkin kaikilla samansuuntainen: puhutuissa teksteissä minän esiintuonteja oli enemmän, kirjoitetuissa taas minän häivytyksiä oli enemmän; sinua ja meitä korostettiin enemmän puhutuissa teksteissä, muita tieteentekijöitä eli häntä taas kirjoitetuissa teksteissä.

Tieteellisten tekstien henkilöviittausten taustalla saattaa tietysti olla myös sosiaalisiin suhteisiin, kieleen, kulttuuriin ja tieteen paradigmaan liittyviä vaikuttimia. Korhonen ja Kusch (1989) analysoivat ensimmäisen persoonan ilmentämis- muotoja filosofisissa teksteissä ja selvittivät, miten tieteenparadigma, intellektuaalinen tyyli, käytetty kieli ja kirjoittajan ikä ja oletettu arvoasema vaikuttavat muotojen käyttöön. Vertailussa oli mukana englannin-, saksan- ja suomenkielisiä tekstejä, jotka edustivat analyttistä tai marxilaista filosofista suuntausta. Osa teksteistä oli kirjoitettu äidinkielellä, osa taas vieraalla kielellä. Intellektuaalisen tyylin luokituksena Korhonen ja Kursch käyttivät Galtungin (1979) esittämiä kulttuurisidonnaisia ajattelu- ja käyttäytymistyyliä.

Korhosen ja Kuschin (1989) mukaan analyysi osoitti, että intellektuaalinen tyyli vaikuttaa enemmän persoonamuotojen käyttöön kuin tieteenparadigma, mutta kirjoittajan ikä ja asema tiedeyhteisössä vaikuttaa muotojen käyttöön vielä enemmän. Kokeneet ja auktoriteettiasemassa olevat kirjoittajat käyttivät selvästi enemmän suoria viittauksia itseensä kuin nuoremmat kirjoittajat. Suomalaisille teksteille oli tyypillistä minä-muotojen korvaaminen me-muodoilla, geneerisillä ilmauksilla ja passiivilla. Tyyli säilyi samanlaisena myös vieraalla kielellä kirjoitettaessa.

Suomen kielen henkilöviittausten yleisestä käytöstä on verrattain vähän tutkimusta (ks. kuitenkin Hakulinen 1987; Seppänen 1989; Yli-Vakkuri 1986), joten tuloksieni vertailu muihin diskurssityyppeihin on hankalaa. Seppänen (1989) analysoi yhden keskustelun henkilöviittauksia ja havaitsi, että spontaanissa keskustelussa suurin osa (60 %) henkilöviittauksista kohdistui puhujaan itseensä. Tässä mielessä akateemiset esitelmät ja artikkelit näyttävät eroavan vain vähän spontaanista keskustelusta. Seppäsen aineistossa suorien minä-viittausten osuus oli selkeästi suurempi (85 %) kuin välittelevien viittausten (passiivin ja geneeristen ilmausten) käyttö (15 %). Akateemiset esitelmät näyttävät yllättävästi suuremmilta, sillä suorien minä-viittausten osuus oli niissä vielä suurempi (90 %). Artikkelit puolestaan olivat selvästi epäsuorempia, sillä joka toinen minä-viittauksista oli epäsuora.

Seppäsen (1989) aineistossa passiivia käytettiin pelkästään korvaamassa monikon 1. persoonaa. Seppänen selittää tätä ilmiötä sillä, että suomen passiiville on

ominaista monikollisuus, joten yksiköllisen muodon korvaaminen passiivilla olisi astetta voimakkaampi keino, jota käytettäisiin vain hyvin aggressiivisissa tai kiusallisissa tilanteissa. Aineistoni teksteissä passiivia taas käytettiin nimenomaan korvaamassa yksikön 1. persoonaa. Voidaanko siis ajatella, että tieteellisen esitelmän pito ja artikkelin kirjoittaminen on tilanteena aggressiivinen tai kiusallinen?

Tieteellinen teksti ja akateemiset pelisäännöt

Akateemisia tekstejä luonnehditaan yleensä persoonattomiksi, informoiviksi ja abstrakteiksi. Kirjoittajat piiloutuvat passiivirakenteiden ja nominaalistuksien taakse. (Tieteellisten tekstien tyylistä ks. esim. Saukkonen 1984.) Tyylivalintojen taustalla ovat kuitenkin kirjoittamista ohjaavat normit ja tavat. Tästä syystä akateemista tyyliä tarkasteltaessa on otettava huomioon tiedeyhteisön ominaispiirteet, joita tekstit heijastelevat (ks. Luukka 1992a, 1992b). Tieteellisten tekstien keinojen käyttöä, esimerkiksi passiivien ja 3. persoonan käyttöä omien tulosten siteeraamisessa, täytyy tarkastella tiedeyhteisön normien valossa. Mielekkäämpää kuin kerätä tieteellisen tyylin tunnusmerkkejä onkin pohtia, miksi 1. persoonan pronomineja kartetaan, miksi ja miten viitataan aikaisempiin tutkimuksiin.

Akateemisissa viestintätilanteissa pätevät yleiset vuorovaikutusta säätelevät sosiaaliset säännöt, vaikka niissä tilanteissa ei sosiaalisten suhteiden ylläpito olekaan keskeisintä. Osallistujilla on esimerkiksi tarve toimia sosiaalisesti hyväksyttävästi ja säilyttää omat kasvonsa ja pitää huolta toisten kasvojen säilymisestä viestintätilanteissa. Jokaisella kulttuurilla – ja miksei myös alakulttuurilla – on Goffmanin (1967) mukaan omat tapansa ja keinonsa säilyttää molemminpuoliset kasvot. Näiden keinojen käyttöä voidaan kutsua diplomatiaksi, taktiikaksi tai sosiaalisiksi taidoiksi.

Esimerkiksi epäpersoonalliseen kirjoitustapaan voidaan etsiä syytä akateemisen yhteisön normeista. Vain objektiiviset totuudet ovat tieteellisiä, ja itsensä korostaminen voidaan tulkita myös vastaanottajien kasvojen uhkaamiseksi. Impersonointi saattaa olla negatiivisen kohteliaisuuden strategiaa. Shoren (1986) mukaan itseensä viittaaminen saattaa olla yleisemminkin kasvoja uhkaava akti, sillä suomalaisessa kulttuurissa ei oletettavasti pidä liikaa korostaa omaa itseään.

Akateemisella diskurssilla on omat taktiset sääntönsä, oma diplomatiansa myös henkilösuhteiden ilmaisemisessa. Vaikka kahvipöytäkeskustelussa voisikin kollegalle sanoa *Minä löysin käänteentekevän ratkaisun ongelmaan X* tai *X:n tutkimukset ovat täyttä puppua*, niin ei voi kirjoittaa tieteelliseen artikkeliin. Epäviraalisissa keskusteluissa voi lainata toisten tutkijoiden ajatuksia ilmoittamatta tarkasti, kuka ja missä niin on sanonut, mutta artikkelissa tiedon lähde on mainittava.

Akateemisen yhteisön normisto on riippuvainen sen jäsenten roolisuhteista. Yhteisön jäsenten välinen sosiaalinen etäisyys on suuri, ja jäsenten väliset valtaerot oletetaan vähäisiksi. Sen sijaan tiedeyhteisön valta ja voima on erittäin suuri verrattuna yhden jäsenen valtaan ja voimaan. Tästä seuraa, että vaikka yhteisön yksittäisten jäsenten välillä vallitsisikin tasavertaisuus, tiedeyhteisön jäsenen on kuitenkin oltava nöyrä koko tiedeyhteisön edessä. (Myers 1989.)

Nöyryydestä kertoo mm. se, että omia tuloksia ei yleensä esitetä lopullisina tieteen saavutuksina eikä itseä korosteta enemmän kuin on tarpeen. Vaatimattomuus kaunistaa tieteentekijää. Hyvin tyypillisesti minästä voi sanoa: *Tutkimukseni alustavat tulokset näyttäisivät osoittavan että...* tai *Pyrin tässä esitelmässäni kuvaamaan X:ää ja yritän selvittää Y:tä*. Oudommalta sen sijaan kuulostaisi: *Minä olen tutkimuksessani selvittänyt X:n* tai *Laajan ja monipuolisen tutkijakokemukseni perusteella totean että...* Pelisäännöt näyttävät olevan puhutuissa ja kirjoitetuissa teksteissä erilaisia. Kaikkea, minkä voi sanoa, ei voi kirjoittaa:

Esimerkki 27 (p):

eli tämmöseltä tämä. pieni ja vaatimaton tutkimus näyttää jonka, tekeminen on ollut tavattoman hauskaa

Esimerkki 28 (p):

ninkun tosta ö, esi-, puheesta kuului niin nyt sitten, ei kuulla asiantuntijaa, vaan amatööriä

Jos tieteentekijä sanoo jotain positiivista itsestään, on kohteliasta sanoa jotain myönteistä myös kuulijoista:

Esimerkki 29 (p):

mun omat, havaintoni perustuu, ö niihin muutamiin vuosiin jollon mä olen ollut suomen kielen opetuksen kanssa tekemisissä ö, ja oppilaat on olleet ranskankielisiä, lisäksi tietysti sitten siihen että, että mä olen foneetikkona ö, toki kuunnellut, ö monen muunkielisten, puhumaa suomea, ja niinhän te kaikki olette varmasti kuunnelleet hyvin monenkielisten, puhumaa suomea.

Akateemisen yhteisön pelisääntöihin kuuluu myös se, että tieteentekijöiden täytyy tavalla tai toisella ottaa kantaa aikaisemmin esitettyihin tutkimuksiin. Muiden tutkimusten tuntemus on ehdoton akateemisen pätevyyden ja tieteellisyyden mittari. On epäkohteliasta olla viittaamatta aikaisempiin tutkimustuloksiin tai viitata vain omiin tutkimuksiinsa. Artikkelin lähdeluettelosta voi jopa nähdä, mitä koulukuntaa tai ajattelutapaa kirjoittaja edustaa, keitä tutkijoita hän arvostaa. Lukija voi

joskus päättää pelkän lähdeluettelon perusteella, kannattaako artikkeli lukea vai ei. Erikoistuneilla tai pienillä tieteenaloilla lähdeluettelosta voi jopa aavistella jotain ystävyyssuhteista: minä referoin sinua, referoi sinä minua. Referointi tai sitteeraminen on kirjoittajan lahja toiselle tieteentekijälle.

Tiedeyhteisössä on lukuisia alayhteisöjä, kuppikuntia, joiden sisällä jäsenten väliset suhteet ovat tuttavalliset ja läheiset, mikä ei kuitenkaan tule esiin tieteellisissä teksteissä. Esimerkiksi läheistenkään kollegojen tutkimuksiin ei tavallisesti viitata etunimillä. Puhutuissa esitelmissä se sen sijaan on mahdollista:

Esimerkki 30 (p):

tuota, tossa hakan, aamulla, öh, totesi muunmuassa että, oppiminen on on, yleensä kommunikaation tällöinen sivutuote,

Mielenkiintoinen yksityiskohta aineistossani oli se, että suomalaisiin tutkijoihin viitattiin esitelmissä sekä etu- että sukunimellä, mutta ulkomaisiin vain sukunimellä. Tämä saattaa liittyä tuttavallisuuteen tai suomalaisen me-hengen luontiin.

Lahjojen antaminen liittyy myös aikaisempien tutkimusten kommentointiin ja joskus jopa kritisointiin. Tieteellisen tekstin laatijan on valittava, kuinka suoraan haluaa erimielisyytensä ilmaista. Erimielisyyden voi nimittäin verhota ovelin sanakääntein:

Esimerkki 31 (p):

esimerkiks fred karlsson toteaa, siinä suomi vieraana kielenä ö, opuksessa täydellä syyllä että, on heti tunnustettava tämä etäännyminen opetuksen alussa otettava se huomioon, ö, mutta itse en usko että tämä rekisterienvälinen ero. ö sinänsä riittää selittämään ymmärtämisvaikeuksista kovin paljoa, se selittää tietysti osan mutta vaikeuksia riittää vielä sittenkin kun...

Kovin suora positiivinenkaan palaute ei ole tyyppillistä, ainakaan kirjoitetuissa teksteissä. Esimerkiksi seuraava kommentti tuntuisi tieteellisessä artikkelissa oudolta:

Esimerkki 32 (p):

meil on kaks asiaa jotka me ollaan saatu synnyinlahjaks. ensimmäinen niistä on tämä läd, tää Tsomskin rakas language aquisition system,

Henkilösuhteiden ilmaisemiseen tieteellisissä teksteissä vaikuttavat toisaalta yleiset viestinnän pelisäännöt ja toisaalta akateemisen yhteisön omat pelisäännöt. Näyttää siltä, että tieteentekijät noudattavat mm. seuraavia implisiittisiä "ohjeita": Älä korosta itseäsi liikaa, viittaa omiin tutkimuksiisi sivulauseessa, älä sano liian usein minä. Pidä kuulijoitasi asiantuntijoina, viittaa yhteiseen tietoon. Korosta me-

henkeä. Älä esitä toisten ajatuksia ominasi, kerro suoraan, mistä ne ovat peräisin. Viittaa alan tärkeisiin asiantuntijoihin, yritä saada uusimmat teokset mukaan. Jos mahdollista, viittaa markkinointimielessä aikaisempiin omiin tutkimuksiisi ja kollegojesi tutkimuksiin. Jos kritisoi toisten tutkimuksia, tee se kohteliaan epäsuorasti.

LÄHTEET

- CHAFE, WALLACE 1982: Integration and involvement in speaking, writing and oral literature. – Tannen 1982b (ks. tätä).
- 1985: Linguistic differences produced by differences between speaking and writing. – Olson, D. ym. 1985 (ks. tätä).
- COZZENS, SUSAN 1989: What do citations count? The rhetorical-first model. – *Scientometrics* 15 s. 437–447.
- GALTUNG, JOHAN 1979: Papers on methodology. Theory and methods of social research, vol. II. Christian Ejlers. Copenhagen.
- GARFIELD, EUGENE (toim.) 1979: Citation indexing – its theory and application in science, technology, and humanities. John Wiley & Sons. New York.
- GIVÓN, TALMY (toim.) 1979: Discourse and syntax. Syntax and semantics vol. 12. Academic Press. New York.
- GOFFMAN, ERVING 1967: Interaction ritual. Essays on face-to-face behaviour. Pantheon Books. New York.
- HALLIDAY, M. A. K. 1973: Explorations in the functions of language. Elsevier North-Holland. New York.
- HAKULINEN, AULI 1987: Avoiding personal reference in Finnish. – Verschueren, J. ym. 1987 (ks. tätä).
- (toim.) 1989: Suomalaisen keskustelun keinoja I. KIELI 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- KORHONEN, RIITTA – MARTIN KUSCH 1989: The rhetorical function of the first person in philosophical text – the influence of intellectual style, paradigm and language. – Kusch, M. ym. 1989 (ks. tätä).
- KUSCH, MARTIN – HARTMUT SCHRÖDER (toim.) 1989: Text, interpretation, argumentation. Helmut Buske Verlag. Hamburg.
- LAKOFF, ROBIN 1982: Some of my favorite writers are literate: the mingling of oral and literate strategies in written communication. – Tannen, D. 1982b (ks. tätä).
- LEVY, DAVID 1979: Communicative goals and strategies: between discourse and syntax. – Givón, T. 1979 (ks. tätä).
- LUOSTARINEN, HEIKKI – ESA VÄLIVERRONEN 1991: Tekstinsyöjät: yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta. Vastapaino. Tampere.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1992a: Akateemista metadiskurssia. Tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaalaisia ja kontekstuaalisia piirteitä. Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisuja n:o 46. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- 1992b: Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä. – *Virittäjä* 96 s. 361–379.
- MERTON, ROBERT 1979: Foreword. – Garfield, E. (toim.) 1979 (ks. tätä).
- MYERS, GREG 1989: The Pragmatics of politeness in scientific articles. – *Applied Linguistics* 10 s. 1–35.
- OLSON, DAVID R. – NANCY TORRANCE – ANGELA HILYARD (toim.) 1985: Literacy, lan-

- guage, and learning. Cambridge University Press. Cambridge.
- SAUKKONEN, PAULI 1984: Mistä tyyli syntyy? WSOY. Juva.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Hakulinen, A. (toim.) 1989 (ks. tätä).
- SHORE, SUSANNA 1986: Onko suomessa passiivia. *Suomi* 133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SWALES, JOHN 1981: Aspects of article introductions. *Aston ESP Research Reports no 1*. The University of Aston in Birmingham. Birmingham.
- TANNEN, DEBORAH 1982a: The oral/literate continuum in discourse. – Tannen, D. (toim.) 1982b (ks. tätä).
- (toim.) 1982b: Spoken and written language: exploring orality and literacy. *Advances in Discourse Processes vol. IX*. Ablex. Norwood NJ.
- VERSCHUEREN, JEFF – MARCELLA BERTUCELLI-PAPI (toim.) 1987: The pragmatic perspective. Selected papers from the 1985 international pragmatics conference. *Pragmatics & Beyond Companion Series*. John Benjamins publishing company. Amsterdam.
- WIDDOWSON, HENRY 1980: Conceptual and communicative functions in written discourse. – *Applied Linguistics* 1 s. 234–243.
- 1984: Explorations in applied linguistics 2. Oxford University Press. Oxford.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja*, 28. Turun yliopisto. Turku.

Interpersonality in scientific texts

MINNA-RIITTA LUUKKA

Academic texts are generally characterised as impersonal, informative and abstract. The choice of style is, however, governed by the norms and customs of scientific writing. Thus, when academic style is under study, it is important to pay attention to the distinctive characteristics of the particular scientific community which the texts are reflecting. The norms held by the academic community can be used to explain, for example, why an author resorts to an impersonal style of writing. Only objective truths are regarded as scientific, and the author's explicit self-presentation in the text could be interpreted as a face threatening act. The author's resorting to impersonal expressions might thus even be regarded as a negative politeness strategy.

The article deals with different types of interpersonal references found in spoken and written scientific texts and discusses their use with regard to the unwritten rules of academic discourse. The data consist of five conference papers delivered in Finnish,

and the scientific articles based on these papers.

In describing the interactional features of text, the focus is on how personal elements are either highlighted or effaced. Highlighting a person refers here to expressions by means of which the speaker or writer makes an explicit reference to persons, for example, by using a pronoun. Effacement refers to those instances where the speaker or writer chooses a less direct approach, that is, refers to persons but uses a circumlocation such as the passive or the pronoun 'we' instead of 'I'.

The most typical means of referring to a person are the personal pronouns or personal endings of verbs, and, in the third person, the use of the person's name. Effacement is typically expressed by passive forms and generic expressions. References to persons have been divided into four categories: 1) highlighting/effacing oneself, 2) involving the audience (second person singular and plural pronouns), 3) solidarity

markers (we), and 4) references to other researchers.

On the whole, the proportion of personal references was nearly the same in written and spoken texts. Differences were mainly found in how frequently different persons were made explicit, and how direct the personal references were. The texts studied appear to be fairly 'self-centered', for most personal references were to the author as 'I' or inclusively to 'us'. The speakers used a direct form of reference in nine cases out of ten possible ones, whereas the authors resorted to a direct reference only every second time. In the written texts, the authors' personal involvement was also more implicit: they never used the first person pronoun but referred to themselves only through personal verb endings or possessive suffixes. References to the second person singular 'you', the most clearly interactive type of reference, were more frequent in the spoken texts, whereas references to the third person singular 'he/she' were more common in the written texts. In addition, the creation of so-

lidarity by means of 'we' appears to be more characteristic of spoken than of written discourse.

The expression of interpersonal relationships in scientific texts is governed, on the one hand, by the general rules of communication, and on the other, by the norms and customs of the academic community. It seems that scientists observe, for instance, the following implicit »rules»: do not push yourself to the foreground, refer to your own research only in subordinate clauses, do not say 'I' too often. Regard your audience as experts, and refer to common knowledge. Emphasise your solidarity with your listeners. Do not present other people's ideas as your own, but tell openly where they have come from. Refer to the experts on your field, try to include the most recent publications. If possible, try to market your previous research and that of your colleagues. If your criticise other researchers, do it in a polite and implicit manner.

Impersonalization as a Form of Hedging

Minna-Riitta Luukka and Raija Markkanen

Teoksessa:

**R. Markkanen & H. Schröder (painossa):
Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a
Pragmatic Phenomenon.
Berlin: Walter de Gruyter.**

<https://doi.org/10.1515/9783110807332.168>

Reproduced with permission of De Gruyter